

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
İSLAM HUKUKU PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

CEMALÜDDİN AHMED BİN MUHAMMED
EL-GAZNEVİ'NİN MUKADDİMETÜ'L-
GAZNEVİYYE FİL-FURU'İL-HANEFİYYE ADLI
ESERİ (TAHKİK-TERCÜME)

Hilal DEMİRALAY CAMBAZ

Danışman

Prof. Dr. MUSTAFA YILDIRIM

İZMİR - 2016

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek lisans olarak sunduğum “Cemalüddin Ahmed bin Muhammed El-Gaznevi’nin Mukaddimetü’l-Gazneviyye fil-Furu’il Hanefiyye adlı eseri (tahkik-tercüme)” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım

.../.../...

Hilal DEMİRALAY CAMBAZ

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

Cemâlüddin Ahmed bin Muhammed el-Gaznevi'nin Mukaddimetü'l-
Gazneviyye fil-Furu'il Hanefiyye adlı eseri (tahkik ve tercüme)

Hilal DEMİRALAY CAMBAZ

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı

İslam Hukuku Programı

12. yy'da yaşamış olan Cemâlüddin Ahmed bin Muhammed el-Gaznevi İslam Hukuku ve Usulü alanında derin bilgi sahibi olan ve bilhasasa Hanefi fıkhı alimlerinin önde gelen isimlerindendir. Bu tez de onun eserlerinden biri olan ve arapça olarak yazılan “Mukaddimetü'l-Gazneviyye fil-Furu'il Hanefiyye” ele alınmaktadır. Eserin ana teması islam ibadet esaslarının ayet ve hadislerle izahıdır. İbadet esaslarının açıklanması konusunda önemli izah ve yorumlara sahip olan bu eseri gün yüzüne çıkartılıp tanıtılmasını amaçlayan bu çalışma, giriş, iki bölüm ve sonuçtan meydana gelmektedir.

Giriş bölümünde eser ve yaptığımız çalışma hakkında genel bilgi verilmiştir. Birinci bölümde müellifin hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. İkinci bölümde eserin Arapçadan Türkçeye tenkitli tercümesi ile ayet ve hadislerin künyelerinin dipnotla gösterilmesi yer almaktadır. Aynı zamanda tercümeyle anlam katan ve tercümede tercih edilen nüsha farklılıkları dipnotta açıklanmıştır. Üçüncü bölümde ise öncelikle eserin değerlendirmeye aldığımız Süleymaniye Kütüphanesine ait nüshaların tasnifi yapılmış ve diğer nüshaların özellikleri verilmiştir. Sonuç bölümünde ise müellif ve eserin muhtevası hakkında daha detaylı bahsedilmiştir. Ardından eserin son kısmına Hacı Beşir Ağa nüshası esas alınarak ayetlerin ve hadislerin dipnotta gösterilmesi suretiyle matbu hali, okuma kolaylığı sağlamak amacıyla noktalama işaretleriyle birlikte tenkitli bir metin oluşturulmuştur. Aynı

zamanda dipnotta, eserin matbu hali ile diğ er n ushalar arasında karşılaştırılmalara yer verilmiştir.

Anahtar kelimeler: el-Gaznevi, fıkıh, islam dini, ibadet esasları, Mukaddimet 'l-Gazneviye.

ABSTRACT

Master Thesis

**Editing and Translation of Jamâluddîn Ahmad b. Muhammad el-Ghaznewi's
Muqaddimetu'l-Ghaznawiyya fil-Furu'il Hanafiyya**

Hilal DEMİRALAY CAMBAZ

Dokuz Eylül University

The Institute of Social Sciences

Basic Islamic Sciences Department

Islamic Law Programı

Jamâluddîn Ahmad bin Muhammad el-Ghaznawi, who lived in 12th century, has very profound knowledge about Islamic law and manner and is one of the pioneer names among Hanafi scholars. This thesis focuses on one of his works: Muqaddimatu'l-Ghaznawiyya fil-Furu'il-Hanafiyye which is written in Arabic. The main theme of this work is to explain the principles of religious practices issues in Islam with the verses of Qur'an and the sayings of the Prophet Muhammad. This study which aims to reveal and introduce this work, namely Muqaddimatu'l-Ghaznawiyya fil-Furu'il-Hanafiyya, having significant explanations and interpretations about Islamic religious practices. This project consists of an introduction, two main chapters and a conclusion.

We gave a general information regarding the this work and my works in the introduction. In the first main chapter, we give about writer's life and his works. In the second chapter, made a comperativ translation of the work from Arabic to Turkish with the footnotes including the related verses and the hadiths. Also in the footnotes, various copies of the manuscript are condiderd in translation and are the most reliable one is mentioned. In the third chapter, the editing of the evaluated copies of the work that belong to Sulaymaniyah Library are cathegorized and the features of the other copies mentioned. In the conclusion, the writer and the content of his work are explained in a more detailed way. After that the back of the work, by taking the copy of Hacı Beşir

Ağa as a reference point and adding the verses and the hadiths in footnotes, a critical text of the work in a printed form is composed with punctuation marks in order to enable easiness while reading. At the same time, the comparisons between the printed form of the work and the other copies are given in the footnotes.

Keywords: al-Ghaznawi, Islamic law, Islam, the principles of the religious practices, Muqaddimatu'l-Ghaznawiyye.

Cemalüddin Ahmed bin Muhammed el-Gaznevi'nin
MUKADDİMETÜ'L-GAZNEVİYYE Fİ'L-FURU'İL HANEFİYYE adlı
eseri (Tahkik-Tercüme)

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR	xi
EKLER LİSTESİ	xii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMÂLÜDDİN AHMED BİN MUHAMMED BİN MAHMÛD EL-GAZNEVİ

1.1. CEMÂLÜDDİN AHMED B. MUHAMMED B. MAHMÛD EL-GAZNEVİ HAYATI	3
1.2. CEMÂLÜDDİN AHMED B. MUHAMMED B. MAHMÛD EL-GAZNEVİ ESERLERİ	5

İKİNCİ BÖLÜM

**MUKADDİMETÜ'L-GAZNEVİYYE Fİ'L-FURU'İL HANEFİYYE
TERCÜMESİ**

2.1. İLİM TALEB ETMENİN FAZİLETİ	8
2.2. EBU HANİFE'NİN MENAKIBI	12
2.2.1. Fasıllar	18
2.3. SULAR BABI	20
2.3.1. Abdest ve Gusülde Kullanılacak Su Miktarı Bahsi	20
2.4. İSTİNCA BABI	21

2.4.1. İstincanın Kemmiyeti	22
2.4.2. İstincanın Mahiyeti	23
2.4.3. Çölde İstinca	26
2.4.4. Kadınların İstincaı	27
2.4.5. İstinca ile İlgili Farklı Konular	28
2.5. MİSVAK KULLANMAK	28
2.5.1. Misvakın Kullanılışı	30
2.6. ABDESTİN FAZİLETLERİ	31
2.6.1. Abdestin Mahiyeti	33
2.6.2. Abdesti Bozan Şeyler	38
2.7. GUSÜL	39
2.7.1. Gusül Nasıl Yapılır?	41
2.8. TEYEMMÜM	42
2.9. MESHLER ÜZERİNE MESH ETME	43
2.9.1. Sargı Üzerine Mesh Etmek	44
2.10. FARZ NMAZLARIN FAZİLETİ BABI	45
2.10.1. Rekatların Sayısı	49
2.10.2. Niyet Bahsi	50
2.10.3. Namazın Sıfatı Konusu	53
2.10.4. Kadının Namazı Konusu	59
2.10.5. Müstehab Bahsi	59
2.10.6. Nehyedilmişler Bahsi	60
2.10.7. Kıraat Bahsi	63
2.10.8. Kıraatin Miktarı	63
2.10.9. Vitir Bahsi	64
2.10.10. Tertip Bahsi	66
2.10.11. Sehiy Secdesi	66
2.10.12. Tilavet Secdesi	68
2.10.13. Yolcu Namazı	70
2.10.14. Cuma Namazı	71
2.10.15. Bayram Namazları	74
2.10.16. Cenaze Namazı	76

2.11. ZEKAT VE SADAKANIN FAZİLETİ BABI	78
2.11.1. Zekat Bahsi	81
2.11.2. Fıtır Sadakası Bahsi	83
2.11.3. Beyt'ül Mal'deki Malların Neler Olduğu ve Nerelelere Harcandığını Bilme Bahsi	84
2.12. RAMAZAN AYININ FAZİLETİ BABI	85
2.12.1. Oruç'un Adedi Konusundaki Bahis	87
2.12.2. Oruca Niyet Bahsi	88
2.12.3. Oruç Bahsi	90
2.12.4. Oruç'ta Unutma Bahsi	92
2.12.5. Bilerek Oruç Bozma Bahsi	93
2.12.6. Kusma Bahsi	96
2.12.7. Özür Bahsi	97
2.12.8. Farklı Meseleler Üzerine Bahis	99
2.13. İLİMLE AMEL ETME BABI	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUKADDİMETÜ'L-GAZNEVİYYE Fİ'L-FURU'İL HANEFİYYE NÜSHALARI

3.1. NÜSHALARIN TASNİFİ	108
3.1.1. Ayasofya 1440 Nüshası	108
3.1.2. Ayasofya 1441 Nüshası	109
3.1.3. Bağdatlı Vehbi (B.V.) Nüshası	110
3.1.4. Fatih (F) Nüshası	111
3.1.5. Hacı Beşir Ağa Nüshası	111
3.2. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRMESİ	113
3.3. EL- MUKADDİMETÜL-GAZNEVİYE ESERİNİN DİĞER NÜSHALARI	113
SONUÇ	135
KAYNAKÇA	138
EKLER	

KISALTMALAR

a.s	: aleyhisselam
b./ ibn	: bin (oğul/oğlu)
B.V.	: Bağdatlı Vehbi
c.	: cilt
DİA	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
gr	: gram
F	: Fatih
hz.	: hazreti
ist.	: İstanbul
k.s	: kuddise sirruhu
kg	: kilo gram
mm	: milimetre
nr.	: numara
ö./öl	: ölüm tarihi
prof. dr.	: profesör doktor
r.a	: radiyallahü anh
r.h.	: rahimehullah
s.	: sayfa
sav	: sallallahü aleyhi vesellem
t.y	: tarih yok
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
vb.	: ve benzeri
yy	: yüzyıl
y.y	: yayın yeri yok

EKLER LİSTESİ

EK 1 : Ayasofya 1440 Nüshası İlk Sayfası	ek s.1
EK 2 : Ayasofya 1440 Nüshası Son Sayfası	ek s.2
EK 3 : Ayasofya 1441 Nüshası İlk Sayfası	ek s.3
Ek 4: Ayasofya 1441 Nüshası Son Sayfası	ek s.4
EK 5: Bağdatlı Vehbi (B.V.) Nüshası İlk Sayfası	ek s.5
EK 6: Bağdatlı Vehbi (B.V.) Nüshası İlk Sayfası	ek s.6
EK 7: Fatih (F) Nüshası İlk Sayfası	ek s.7
EK 8: Fatih (F) Nüshası Son Sayfası	ek s.8
EK 9: Hacı Beşir Ağa Nüshası İlk Sayfası	ek s.9
EK 10: Hacı Beşir Ağa Nüshası Son Sayfası	ek s.10
EK 11: El Mukaddimetü'l- Gazneviyye Fil-Furu'il-Hanefiyye	ek s.12

GİRİŞ

Biz bu çalışmada 12. yy'da yaşamış Hanefî fikhına eserler kazandırmış olan müellif Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed b. Mahmûd el-Gaznevi'nin "*Mukaddimetü'l-Gazneviyye fil-Furu'il-Hanefiyye*" adlı eseri Türkçeye tercüme edilerek tenkitli metni hazırlanmış ve farklı nüshalardan incelenmiştir. Eserin bu nüshasından başka Süleymaniye Kütüphanesinde dört nüshasına daha ulaştık. Eserin müellif nüshası tespit edilemediği için Süleymaniye Kütüphanesinde pdf'ine ulaşabildiğimiz beş eser içinde içerik açısından en geniş kapsamlı olan ve yazım itibarıyla en doğru olarak gördüğümüz nr. 297 Hacı Beşir Ağa nüshasını esas alarak çalışmamızı gerçekleştirdik. Özellikle okumakta güçlük çektiğimiz yerleri çözmede bu nüshalardan yararlandık. Eseri öncelikle matbu hale getirip ulaşılan diğer nüshalarla karşılaştırarak farklı olan kısımları dipnotlarda belirttik. Bu farklılıklardaki en münasip kısımları tercümeyle dahil etmeyi uygun gördük. Eserdeki ayetlerin sure isimlerini ve numaralarını, aynı zamanda hadisleri belirlemeye çalışıp künyelerini hem tercüme metninde hem de matbu metinde dipnot olarak verdik. Tercüme bölümüne dipnotları Türkçe, matbu metne ise Arapça olarak ekledik. Var olan hadisler çoğunlukla mana rivayeti olduğundan hadis külliyatlarında tam metinlere ulaşamadığımız hadisler olsa da hadislerin pek çoğuna ulaştık, fakat hadis metinlerindeki rivayet farklılıklarını belirtme işlemini bizim alanımızın dışına çıktığını düşünerek hadislerin tenkitli çalışmasını hadis alanında çalışan araştırmacılara bıraktık.

Eserin Hacı Beşir Ağa nüshasını esas alarak hazırladığımız tenkitli metnini, ilk sayfası arka kapağa gelecek şekilde, tezimizin arkasına yerleştirmeyi uygun gördük. Nüshaların kütüphane adı, numarası, yazı sitili gibi bilgileri verilerek her bir nüshanın tasnifi yapılmış, baş ve son kısımlarından örnekler sunulmuştur. Farklı kataloglardan esere ait 29 nüshaya daha ulaştık. O nüshaların arşiv numarası, kütüphane adı ve eser özelliklerini Süleymaniye kütüphanesinden alınan diğer eserlerin arkasına ekledik. Pdf olarak görebildiğimiz her eseri, bilgisayar ortamında içeriğine bakarak bizim esas aldığımız esere uyup uymadığını inceledik. Ve böylece bu esere ait toplam 34 nüshayı görmüş olduk.

Gaznevi'nin hayatı hakkında yeterli bilgi elimize ulaşmadığından var olan bilgilerle yetinmek durumunda kaldık. Bize ulaşan eserleri ve onlara yazılan şerhlerin isimlerini de zikretmekle yetindik.

Tenkitli metnini ortaya çıkardığımız islam esaslarının yer aldığı muhtasar el kitabı şeklindeki bu Arapça yazma eseri, matbu haline getirdikten sonra tercüme ederken diğer nüshalarıyla karşılaştırarak eserin tenkitli metnini bir bütün haline getirdik. Eser daha farklı açılardan değerlendirilmek üzere araştırmacıların ilgisini beklemektedir.

BİRİNCİ BÖLÜM

CEMÂLÜDDİN AHMED BİN MUHAMMED B.İN MAHMÛD EL-GAZNEVÎ

1.1. CEMÂLÜDDİN AHMED BİN MUHAMMED BİN MAHMÛD EL-GAZNEVÎ HAYATI

Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Meşhur Hanefî hukukçusu Kâsânî (ö.683/1284-1285) ve Muhammed b. Yûsuf el-Alevî el-Hüseynî'den fıkıh dersleri almıştır. Eserinin bir yerinde (*el-Cevâhirü'l-mudiyye*, I, 315) Gaznevî'nin Ahmed b. Yûsuf el-Alavî el-Hüseynî'den (ö. 648/1250) fıkıh okuduğunu söyleyen Kureşî, bir başka yerinde (I, 355) Ahmed b. Yûsuf'un Gaznevî'den ders aldığını kaydetmektedir. Vefat tarihleri dikkate alındığında ikinci rivayetin doğru olması gerekir.¹

Nerede ne zaman doğduğu, ne suretle Halep'e geldiği, ilim tahsilini nerelerde yaptığı, kimlerin kendisinden ilim tahsil ettiği şu an için meçhuldür. Bu sebeple mevcut kaynaklarda geçen bilgiler ışığında Gaznevî'nin hayatını net bir şekilde ortaya koyamamak da, günümüze ulaşan ve hemen hepsinin el yazması nüshalarının bulunduğu eserleri, en azından onun fikirlerini tespit etmemiz açısından faydalı olacaktır. Kaldı ki eserlerinin özellikle Anadolu coğrafyasında bulunması Gaznevî'nin fikirlerinin yayılım sahası açısından da bize ipuçları vermektedir.²

İnsanların faydalanması için yazdığı eserlerinden “*Muhaddime-ül-Gazneviyye*” isimindeki kitabında; farzlar, vacipler, sünnetler ve edep, ferâiz, ilim öğrenmek, imanın esasları, sular ve çeşitleri, istibra ve istincanın fazileti, abdest ve fazileti, İmam-ı Azamın büyüklüğü, fazileti ve menkıbeleri anlatılmaktadır. Bu kitabın hacmi küçük fakat çok faydalıdır. Bu kitabı el-İmam Ebü'l-Beka Muhammed bin Ahmed bin Ziya şerh ederek “*Ziya-ül-ma'neviyye alel-mukaddimet-il-Gazneviyye*” ismini verdi.³

Cemaluddin Ahmed b. Muhammed el- Gaznevî, nisbetine bakılırsa Gazne şehrinde doğmuştur. Doğum tarihinin meçhul olduğunu söyleyen kaynaklar bu nisbeti dikkate alarak Gazne şehrine atıf yaparlar. Bunun yanında yine Gaznevî'nin

¹ Ahmet Akgündüz, “GAZNEVÎ, Ahmed b. Muhammed”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 486.

² www.gencufuk.com/home/yazilar/islam-duşuncesinin-kalsik-cagında-bir-iman-sorusturmasi-orneği-cemaluddin-ahmed-b-muhammed-b-mahmud-elgaznevi , 08.11.2015, 19:25

³ www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/AHMED-BİN-MUHAMMED-EL-GAZNEVÎ, 08.11.2015, 23:10.

ne suretle ve ne sebeple Gazne'den ayrıldığı ve hangi şehirleri dolaşarak Halep'te karar kıldığı hususunda da bilgi sahibi değiliz. Ancak Halaviye medresesinde müderris olan Kasani'nin yardımcısı (muîd/asistan) olarak zikredilmesi dikkate alındığında, Halep'e yerleşmesi biraz açıklık kazanmaktadır. Bununla birlikte Gaznevî ile hocası Kâsânî'nin nasıl karşılaştığı bilinmemektedir. Tarafımızdan bilinmeyen bir sebeple Gazne'den ayrılan Gaznevî'nin, seyahati boyunca hangi merkezlere uğradığı da bizim için sırdır. İlim tahsili için pek çok âlimin seyahatlerde bulunduğu bilinen bir hadisedir. Gaznevî'nin de bu geleneğe uyarak pek çok şehir gezdiği iddia edilebilir. Öyle ki hocası Kâsânî'nin bir ara Anadolu'da Selçuklu sarayına misafir olduğu düşünülürse, bu seyahatleri sırasında Gaznevî'nin de Anadolu'ya gelmiş olması muhtemeldir.

Kâsânî 'nin buradan ayrıldıktan sonra doğrudan Halep'e gittiği ve orada Nureddin Zengi tarafından Halaviye medresesine müderris olarak atandığı kaynaklarda belirtilmektedir. Gaznevî'nin de Kâsânî ile –bu medresedeki yardımcılığı dikkate alındığında- karşılaşmasının daha önceden vuku bulduğu iddia edilebilir. Fakat bu, yukarıda da ifade ettiğimiz gibi doğrulayıcı bilgilerden yoksun olduğundan, bir faraziyeden öteye geçmemektedir.

Gaznevî'ye ilişkin tüm bu bilinmezliklerle birlikte kesin olan bir husus vardır ki, o da Gaznevî 'nin Kudüs şehrine uğradığıdır. Gaznevî'nin eserleri hakkında bilgi veren kaynaklar, eserleri arasında “*El-havi'l-kudsi*” ismini zikreder ve eserin Kudüs'te yazılması sebebiyle bu adı aldığını naklederler. Yalnız bu eserin ne zaman yazıldığı ve dolayısıyla Gaznevî'nin bu şehre ne zaman uğradığı bilinmemektedir. Gaznevî'nin yaşamı gibi tahsil hayatı da bilinmezliklerle doludur. Dolayısıyla hocaları hakkında pek fazla bilgi sahibi olmadığımız Gaznevî'nin, yetiştirdiği talebeler hakkında da bilgi sahibi değiliz. Kaynaklarda kendisinden pek çok fakihin faydalandığı söylenmekle beraber bunlardan sadece Ahmed b. Yusuf Ebu'l-Abbas İmaduddin ismi zikredilmektedir. Oldukça mahdut bu bilgilerden Gaznevî hakkında ayrıntılı neticelere ulaşmamız mümkün değildir. Zaten Gaznevî'den bahseden pek çok tabakat türü eser, maalesef kısıtlı çok az bilgiyi sadece tekrar etmekle yetinmişlerdir.

Yeni bir ilaveden yoksun olan bu tekrarlar, Gaznevî üzerindeki sır perdesini kaldırmaktan uzaktır.⁴

Fıkıh ve usûl-i fıkıh dallarındaki derin bilgisiyle yaşadığı dönemde Hanefîler'in önde gelen âlimlerinden biri olan ve çok sayıda hukukçu yetiştiren Gaznevî 593/1197 yılında Halep'te vefat etmiştir ve burada Hz. İbrahim (a.s)'in makamının bulunduğu Hanefî mezarlığına defnedilmiştir.⁵

1.2. CEMÂLÜDDİN AHMED BİN MUHAMMED BİN MAHMÛD EL-GAZNEVÎ ESERLERİ

1- *El-Mukaddimetü'l-Gazneviyye fi'l-fürû'i'l-Hanefiyye*. İbadetlere dair sekiz babdan oluşan bizimde üzerine çalıştığımız bu eser bir el kitabı olup Süleymaniye kütüphanesi'nde otuza yakın nüshası vardır. Biz PDF olarak ulaşabildiğimiz tüm nüshaları incelemeye çalıştık. Esere, İbnü'z-Ziyâ diye bilinen Ebû'l-Bekâ Muhammed b. Ahmed el-Kureşî ez-Ziyâ'ü'l-ma'neviyye'ale'l-Mukaddimetü'l-Gazneviyye, Ahmed b. Hasan el-Kefevî Fethu'l-'azîzi'l-ganî fî şerhi Mukaddimetü'l-Gaznevî ve Ebû Bekir Seyfû'l-hak b. Muslihuddin el-Bosnevî et-Travnikî Nûrû'n-nebevî adıyla şerh yazmışlardır.

2- *El-Hâvi'l- Kudsî*. Kudüste yazıldığı için "Kudsî" sıfatıyla anılan eser fıkha dair olup üç bölümden meydana gelmektedir. Birinci bölüm akaid ve kelimeler, ikinci bölümde fıkıh usulüyle ilgili bazı bilgiler verilmektedir. Çok kısa olan bu iki bölümden sonra fikhî konuların ele alındığı üçüncü bölüm genel fıkıh kitaplarının planına göre düzenlenmiştir. Eserin Süleymaniye Kütüphanesi'nde çeşitli yazma nüshaları mevcuttur.

3- *Akâidü'l-Gaznevi*. Bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi'nde, Ebû Hanife'nin el-Fıkü'l-ekber'i ile Ebû Ca'fer et-Tahâvî ve Ebû Hafs en-Neseî'nin akaid risalelerinin yer aldığı bir mecmua içinde bulunmaktadır.

4- *Ehâdisü'l-ahkam*.

⁴ www.gencufuk.com/home/yazilar/islam-düşüncesinin-kalsik-cagında-bir-iman-sorusturmasi-ornegi-cemaluddin-ahmed-b-muhammed-b-mahmud-el-gaznevi , 09.11.2015, 08:05.

⁵ Ahmed Özel, **Hanefî Fıkıh Âlimleri**, TDV yayınları, Ankara, 1990, s.58.

5- *El-Müntekâ min Ravzati'l-mütekellimîn*. Kaynaklarda adı geçmekle birlikte günümüze ulaşmış ulaşmadığı bilinmeyen Ravzatü'l-mütekellîn fî usûli'd-dîn adlı bir diğer eserin muhtasarı olup kelamla ilgilidir.

Kaynaklarda ayrıca mukayeseli hukuka dair *er-Ravza fî'htilâfi'l-'ulemâ'* ve usûl-i fıkha dair *Kitâb fî usûl-i fikh* adlı iki eserinden söz edilmektedir.⁶

⁶ Ahmet Akgündüz, “GAZNEVÎ, Ahmed b. Muhammed”, **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, 1996, c. XIII, s. 486-487.

İKİNCİ BÖLÜM
MUKADDİMETÜ'L-GAZNEVİYYE Fİ'L-FURU'İL HANEFİYYE
TERCÜMESİ

Bu Kitap GAZNEVÎ hazretleri'nindir.

Esirgeyen ve Bağışlayan Allah'ın Adıyla.

1b

Nimeti ve lütfu ile bütün beldeleri kuşatan Allah'a hamd olsun, hidayeti ve irşadı ile kullarını özel kıldı. Işığıyla gündüzü, karanlığıyla geceyi, gök gürültüsü ve yağmuruyla bulutları yaratan, var etmeye de yok etmeye de kadir olan O'dur. Gücü ve kudretiyle rahimlerin karanlığında ceninlere şekil vererek insanlara en güzel suret veren O'dur. O, ışıktan karanlık, karanlıktan ışık çıkarır. Zaman ve saat yokken de var olan ezeli bir varlıktır. Sonradan var olan bütün şeyler yok olduktan sonra baki kalacak olan O'dur. Kulunun gizli açık her şeyini bilir. Kulunun gizli sözlerini sanki onun yanında sanki açıkça bağırarak konuşulmuş gibi işitir. Hakim sıfatıyla ilmi, alimler için bir süs, karanlıklar içinde olan öğrenci için kandil, yol arayanlara da tıpkı gökyüzündeki yıldızlar gibi yol gösteren bir rehber, kötülere ve düşmanlara karşı da bir silah kılmıştır. Böylelikle onlar dinde hikmet, şeriatta da karanlıklardaki kandil gibi oldular. Allah onların hasenatını arttırsın. Allah onların cennetteki derecelerini yükseltsin. Nitekim dinin sahibi olan Allah, "İlim sahiplerinde yüksek dereceler vardır" buyurmuştur. Bundan dolayı Allah'a hamd ediyorum. Çünkü O hamde en layık olandır ve O'ndan yardım talep ediyorum. Zira ne güzel bir Mevla ve negüzel bir yardımcıdır!

2a

Ona şehadet ediyorum ki O ortaklardan ve 'ona denk zıt güçlerden uzaktır. Çoluk çocuk edinmekten de yücedir. Ve yine şahadet ediyorum ki, Muhammed O'nun kulu ve elçisidir. Allah onu yolların en doğrusuyla gönderdi. Onu yüce ve ulu kişilerin en temizlerinden seçti. Mürre bin Ka'b bin Lüvey bin Galib 'in soy ağacından en temiz meyve olarak onu koparıp gönderdi. Onun ailesine, ashabına ve eşlerine sonsuz salat olsun. Allah evini ziyaretçileriyle nurlandırdığı sürece ona selam olsun, Allah onu keremli kılsın.

Bundan sonra derim ki: Allah'ın fakir kulu olan ben, Ahmed bin Muhammed bin Said el-Gaznevî; insanların ilim talebi konusundaki eksiklerini, insanların ilgisiz konularla meşgul olduğunu, Allaha yaklaşımcı şeylerden yüz çevirdiklerini, kendilerini var kılan yaratıcılarından uzaklaştıklarını görünce ibadet konusunda faydalı ve özet bir şeyi onlar için toplamanın gerekli olduğunu düşündüm. Böylece alim birinin onunla bazı şeyler hatırlayacağı, yeni başlayan birinin ilgisini çekecek ilmi çok, hacmi küçük, faydası bol özet bir kitap yazmak istedim. Bu kitapta mükellef birinin vazgeçemeyeceği farzları, vacipleri, sünnetleri ve adabları açıkladım. Böylece bu kitap mükellefin kendisine rızık veren yaratıcısına itaatine yardımcı olacak ve O'nun rıza ve rahmetine yaklaştıracaktır.

2b

Amacım, şanı yüce, kudreti sonsuz Allah'ın, O'nun rızası için halis olarak niyetlendiğim rahmetine yaklaştırmayı, arzu ettiğim maksadıma lütuf ve rahmet ile ulaştırmasıdır ki, O her şeye kadirdir.

2.1. İLİM TALEB ETMENİN FAZİLETİ

Şu bilinmelidir ki -Allah seni ve bizleri fakih kılsın- muhakkak ilim güzeldir. Allah'ı birlemeyi ve tanımayı anlatan kelimelerden sonra ilimlerin en güzeli fıkıh ilmidir. Allah-ü Teala şöyle buyurmuştur: “Allah hikmeti (ilim ve akıl), hikmeti kavrama yeteneğini ve malını Allah yolunda harcama bilincini dilediğine lütfeder. Kime hikmet verilmişse ona çok iyi ve güzel servet verilmiş demektir.”⁷ Kelbî (r.h) ayette zikredilen hikmetin fıkıh olduğunu söylemiştir. Mücahid ise ayetteki hikmet sözünün görüşte isabet, fıkıh ve anlayış anlamında olduğunu belirtmiştir. Allah-ü Teala şöyle buyurmuştur: “Allah sana kitabı ve hikmeti (doğruyu yanlış ayırt etme yeteneği) vermiş, sana bilmediğini öğretmiştir.”⁸ Buradaki hikmet sözü dini öğütler ve hak ile hüküm vermek olarak yorumlanmıştır. Allah Teala şöyle buyurmuştur: “Bazıları da Ey Rabbimiz! Bize bu dünyada da ahirette de iyilik ve güzellik ver, bizi cehennem azabından koru, diye dua ederler.”⁹ Hasan-i Basri

⁷ Bakara 2/269.

⁸ Nisa 4/ 113.

⁹ Bakara 2/201.

ayetteki hasene kelimesinden muradın ilim ve ibadet olduğunu söylemiştir. Çünkü başka bir ayette, “Rabbimiz! Bize dünyada iyilik ve güzellikler ihsan eyle”¹⁰ buyrulmuş, bununla ilim ve ibadet kastedilmiştir. İlgili başka ayetler de vardır: “ ... Her kabileden bazı kimselerin sefere katılmayarak dini iyi bir şekilde öğrenmesi, savaştan geri dönen toplumlarını uyarıp aydınlatması daha iyi değil midir? Hem böylece o toplum (bozulmaya ve yok olmaya karşı) korunmuş olacaktır.”¹¹

3a

“ Biz (sana Kur'an-ı verdiğimiz gibi) Davut ve Süleyman'a da ilim verdik. Onlar da (verdiğimiz bu ilimle) bizi inanan kullarının çoğundan üstün kılan Allah'a hamd olsun diyerek şükrederlerdi.”¹² yani ilim ve fıkıhla üstün kılındılar. Allah-ü Teala şöyle buyurmuştur: “ ...Allah içinizden imanı kuvvetli olanın ve ilim sahiplerin derecelerini yükseltsin...”¹³“ ...de ki hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?..”¹⁴ İlmin faziletiyle ilgili daha pek çok ayet vardır. Biz kitap uzun olmasın diye onları buraya almadık.

İlmin Faziletiyle ilgili Hz. Peygamberin hadisleri de vardır: “ Allah bir kimsenin hayırlı bir kul olmasını isterse onu dinde fakih kılar ve ona doğruyu yanlış ayırt etme yeteneği lutfeder.”¹⁵ “Kim Allah'ın dininde fıkıh okursa dininde ve dünyasında isabet etmesi için Allah ona yeter.”¹⁶ “Kim ilim öğrenmek için bir yola girerse Allah, cennete giden yolu onun için kolaylaştırır. Melekler de hoşnut olarak ilim talebelerine rahmet kanatlarını gererler. Yerdeki, gökteki her şey ve sularda yüzen balıklar bile alim için bağışlanma dilerler.”¹⁷ “Alim'in abide üstünlüğü, dolunay çıktığı geceki pek çok yıldıza üstünlüğü gibidir.- İlimsiz züht kirişsiz yay gibidir.”¹⁸

¹⁰ Araf 7/156.

¹¹ Tevbe 9/ 122.

¹² Neml 27/15.

¹³ Mücadele 58/11.

¹⁴ Zümer 39/ 9.

¹⁵ İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el- Absî el-Kûfî (ö. 235/849), **El- Kitâbu'l Musannef fi'l ehâdis ve'l âsâr (musannef)**, (Tahkik, Kemal Yusuf el-Hût), 1. Baskı, Beyrut, 811/1409, Kitâbu'l-ferâiz, 2, VI, 240.

¹⁶ Ali el- Kâri, Nuruddin Ali b. Sultan el-Harevî (ö.1014/1605), **Şerh-ü Müsned-i Ebu Hanife**, (Tahkik Şeyh Halil Muhyiddin'il-Meysi), 1.Baskı, Beyrut Lübnan, 1405/1985, I, 585.

¹⁷ Ebu Davud, Süleyman ibn el-Eş'as b. İshak b. Beşir b. Şeddat b. Amr el-Ezedi es-Sicistani (ö.275/889), **Sünen-i Ebi Davud**, (Tahkik Şuayb Arnavud Muhammed Kamil Kurra), 1.Baskı, y.y, 834/1430, Kitâbü'l-İlm, 2.

¹⁸ Bu kısım Hadis metninde yer almamaktadır.

“Muhakkak ki alimler peygamberlerin varisleridir ancak onların varisliği ne dinar ne de dirhemledir ancak ve ancak ilimledir. Her kim ondan almışsa bolca bir pay almış olur.”¹⁹ “Her kim Allah’ın kendisini cehennem ateşinden kurtarmasını arzu ediyorsa ilim öğrenen kişilere bakışlarını çevirsin. Nefsim elinde olan Allah’a yemin olsun ki ilim öğrenenlerden bir kimse alim’in kapısından ayrılınca Allah onun her bir adımını için bir sene ibadet sevabı yazar ve ona cennette bir şehir inşa eder. Onun yeryüzünde yürümesiyle arz sabah akşam günahlarından bağışlanması için bağışlanma diler ve melekler, Allah’ın onları cehennem azabından azad etmesine şahitlik ederler.”²⁰ “Kim sadece Allah için ilim talebinde bulunursa gündüzleri oruçlu, geceleri de ibadetle meşgul olmuş gibidir.” “Muhakkak ki bir kişinin ilimden bir bölüm öğrenmesi Ebu Kubeys dağı kadar altını Allah yolunda harcamasından daha iyidir.” Enes b. Malik’in rivayetine göre Hz. Peygamber şöyle buyurdu: “Ben Ademoğlunun en şereflişiyim. Benden sonra en şerefli olanlar, ilim öğrenip ilmi yayılan kimselerdir. Onlar kıyamet günü peygamberlerin ümmet olarak diriltileceği gibi onlar da tek bir ümmet olarak diriltileceklerdir.”²¹ “Hasan Basri (r.a) dedi ki: Alimlerin mürekkebi kıyamet günü şehidin kanıyla ölçülür.” Demişlerdir ki: Alimler bütün zamanlardaki kandillerdir.

Her alim kendi zamanının insanlarının onunla aydınlandığı birer kandildir. Hasan Basri demiştir ki: “Alimler olmasaydı insanların hayvanlardan farkı kalmazdı.” Nebi (sav) şöyle buyurdu: “Kıyamet günü geldiği zaman²² Allah-ü Teala Abidler ve mücahidler için “girin cennete” diye buyurur. Alimler de derler ki: Allahım! Bu bize ilmimizin bir lurfudur. Onlar ibadet ettiler, cihadda bulundular.” Ve Allah-ü Teala şöyle buyurur: “Sizler benim nezdimde meleklerim gibisiniz

¹⁹ Ebu Davud, Kitabü'l-İlm, 1.

²⁰ El-Aclunî, İsmail b. Muhammed b. Abdilhâdi el-Cerrâhî Ed- Dimeşkî Ebü'l-Fîdâ (ö.1162/1749), **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlül'ü-bas**, (Tahkik Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindevi), 1.Baskı, y.y, 1420/2000, II,222,2355.

²¹ Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. İsa b. Yahya b. Hilal et-Temimi el- Mûsulî (ö.307/919), **Müsned-i Ebi Ya'la**, (Tahkik Huseyin Selim Esed), 1. Baskı, Dimeşk, 1404/1984, V, 176, 2790, (Hasan b. Ebi Hasan'nın Enes b. Malik'e isnad ettiği hadisler.)

²² Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Ca'ferî ebu't-Tayyibi, **el-Cüz'ü ibn Amşelîkî**, (tahkik Halid b. Muhammed b. Ali el-Ensârî), 1.Baskı, Beyrut Lübnan, 1416/1996, I, 13, 44.

onların şefaattenmesiyle siz de şefaattenin. Sonra onlar cennete girerler.” Nebi (sav) şöyle buyurdu: “Allah’a ibadet etme hususunda dinde fakih olmaktan daha faziletli bir şey yoktur.” “Dinde fakih olan biri şeytan üzerine bin abidden daha şiddetlidir.” “Her şeyin bir direği vardır dinin direği de fıkıhtır.” Ebu-d Derda (r.a)’dan nakledildiğine göre, hoca ve öğrenci olma arasındaki ecir aynıdır.²³ İnsanlar, hoca ve öğrenci olarak ikiye ayrılır ve bunlara denk olan daha hayırlı başka bir şey yoktur. Muhakkak ki öldükten sonra alimler alim olarak, cahiller de cahil olarak haşr olurlar.

Nebi (sav) Hz. Ali (r.a)’a şöyle buyurdu: “ Ya Ali! Ya öğrenen, ya öğreten ya da ilmi dinleyen ol. Dördüncüsünden olma, zira helak olursun. Ali (r.a.) dedi ki: Ey Allah’ın Rasulü dördüncüsü kimdir? Allah Rasulü şöyle buyurdu: “O öğrenmez, öğretmez ve ne dünyasıyla ilgi ne de ahiretiyle ilgili işlerinden alim’e soran kimsedir. Kaçışı yok o helak olmuştur.” bu sözü de üç kere tekrar etti.”²⁴

4b

Rahmete muhtaç olan bu bendeniz fakire göre, eğer bu fazilet ilim içinse bu konum da alimler içindir. Nebi (sav) nerde olursan ol ilim talep et diye emretti ve buyurdu ki : “ İlim Çin’de de olsa al, zira ilim talep etmek erkek ve kadın her Müslüman için farzdır.”²⁵ Muaz bin Cebel (r.a) dedi ki: İlim öğrenin. Çünkü ilim öğrenmek bir hasene/güzelliktir; talep etmek ise ibadettir; müzakeresi de Allah’ı zikretmektir; araştırma yapmak cihattır; bilmeyene öğretmek sadakadır; ehline vermek de ibadettir. Çünkü ilim, cennet ehlinin kandili; yalnızlıkta yoldaş, gurbette arkadaş, tek başına kaldığında sohbetdaş, bilinmeyen şeylere rehber, zorlukta yardımcı, masivadan arınma halinde bir zinet, düşmana karşı silah, doğruya ulaşmada rehber, ölümde destekçi, kabirde yandaş, kıyamette şefaateçi ve cennete götüren bir önderdir. Allah onunla kavimleri yüceltir ve böylelikle onları hayırda önder ve dinde de imamlar kılar. Onların fiilleri izledikleri yollara uyar. Allah onu mutluluklar lutfeder ve mutsuzluklardan uzak tutar. Dileğimiz odur ki, Allah bizi ilim ve anlayışla rızıklandırsın, iyilerin konumuna ulaştırsın, onlarla birlikte haşretsin, lutfu ve keremiyle şafaatlerine nail eylesin.

²³ Celaleddin Ebü’l-Fazl, Abdurrahman b. Kemaleddin Ebi Bekr b. Muhammed el-Huzeyri es-Suyutî (ö.911/1505), **Camîu’l-Ehadis**, y.y., t.y., XIX, 50, 20158.

²⁴ El-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el- Husracirdî el-Harâsânî (ö.458/1066), **el-Medhal ile’süneni’l-kübra**, (Tahkik Muhammed Ziyâi’r-Rahman el-Ezamî), Kuveyt, t.y., I, 269, 381.

²⁵ El-Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el- Husracirdî el-Harâsânî (ö.458/1066), **Şüabü’l-İman**, I. Baskı, y.y., 1423/2003, III, 193, 1543.

5a

Çünkü O kendisinden bir şey istenen ve umulanların en hayırlısıdır.

2.2. EBU HANİFE’NİN MENAKIBI

Ahmed bin Salt, Ebu Hanife (r.a)’nın seksen senesinde doğduğunu ve yüz elli senesinde vefat ettiğini böylece yetmiş yıl yaşadığını ve onun doğumu sahabe asrına tekabül ettiğini, Ebu Nuaym’den böyle işittiğini söyledi. Fıkıhı tabiun döneminde aldı ve sahabeyle tanıştı, onlardan rivayette bulundu, kendisi de tabiun’dandı ve onlarla münazara yaptı. Ebu Hureyre (r.a)’den rivayet edildiğine göre Nebi (sav) şöyle buyurdu:

“Ümmetimin içinde öyle bir adam vardır ki onun adı Numandır, künyesi de Ebu Hanife dir. O ümmetimin kandilidir diye üç kere tekrar etmiştir.” Enes bin. Malik (r.a)’dan rivayet edildiğine göre Rasulullah (sav) şöyle buyurmuştur: “Benden sonra öyle bir adam gelecek ki ona Numan bin. Sabit denilecek, künyesi Ebu Hanife olacak, onun eliyle sünnetim ve Allah’ın dini ihya olacak.” Halef bin Eyüb, ilim önce Allah-ü Teala’dan Muhammed (sav)’e sonra Sahabe (r.a)’ye, Tabiun (r.a)’a ve de Ebu Hanife (r.a)’ye nakledildi artık onun ashabı (r.h)’ndan da isteyen razı olsun isteyen razı olmasın.

5b

Hasan bin Süleyman “ilim bütün açıklığıyla ortaya çıkana kadar kıyametin kopmayacağı” hadisin açıklamasında söyledi. Ebu Ubeyd (r.h), şöyle dedi: İmam Şafii’den işittim ki, şöyle diyordu: “Kim fıkıhtan faydalanmak istiyorsa Ebu Hanife’ye bağlansın ve insanların hepsi fıkıhta onun ailesindendir.” Ahmed bin Sabbah’ın anlattığına göre, İmam Şafii Malik bin Enes’e “Ebu Hanife’yi gördün mü?” diye sormuş, “evet” cevabını alınca “o, bir ağaç dalının altın olduğunu iddia etse onunla ilgili delil getirebilecek güce sahiptir” demiştir. Fudayl bin Iyaz Ebu Hanife hakkında şunları söyledi; “O, fıkıhıyla bilinen fakih bir adamdı, takvasıyla meşhurdur, zengindi, ilim öğrenenlerin etrafında ilim öğretme hususunda çevrelerinde sabırla göndüğü kişiler arasında faziletiyle bilinen, sözü güzel, gecesi ibadetle dolu,

haram veya helallerle ilgili bir meselede susması çok kelamı az olan birisiydi. İnsanları Hakka yönlendirir, mal hükümdarlığından kaçıp insanların iyiliği için çalışırdı. Bir meselede sahih hadis varsa ona uyar, sahabelerden veya tabiundan ulaşan rivayetleri de önemserdi. Değilse kıyas yapardı ve en güzel kıyas yapan da o olurdu. Melih bin Veki' şöyle diyor: Babamdan işittim ki:

6a

Allah'a yemin olsun ki, Ebu Hanife emaneti çok iyi koruyan, yüce bir gönlü olan, her şeyde Allah'ın rızasını tercih eden biriydi. Allah'ın rızası konusunda kılıçla tehdit edilse aldırılmazdı. O Allah'ın razı olduğu iyi kimselerdendi. Hasan bin Haris anlatıyor: Nezir bin Şümeyl'den duydum. Diyordu ki: Ebu Hanife (r.a) onun inceliklerini, özelliklerini açıklayarak onları uyandırana kadar insanlar fıkıhtan habersizdiler. Rabi' bin Yunus şöyle dedi: Bir gün Ebu Hanife yanında İsa bin Musa varken Halife Mansur'un yanına girdi ve İsa b. Musa Mansur'a Ebu Hanife'nin bugünkü dünyanın alimi olduğunu söyledi. Mansur da "Ey Numan sen bu ilmi kimden aldın?" dedi. O da: "Ömer'in ashabı yoluyla Ömer'den, Ali'nin ashabı yoluyla Ali'den ve Abdullah ibn Mes'ud'un ashabı yoluyla Abdullah ibn Mes'ud'dan" dedi. Mansur da ona "İlminin güvenilirliğini kanıtladın" dedi. Nuaym bin Hammad dedi ki: Abdullah bin Mübarek'in şöyle dediğini işittim: Ebu Hanife (r.h)'ye Rasulullah (sav)'dan bir hadis geldiği zaman başım gözüm üstüne der kabul ederdi. Rasulullah(sav)'ın ashabından gelirse biz onların sözünü alırdık, çünkü onlar Rasulullah(sav)'ın sözünden çıkmazlardı. Eğer Tabiundan gelmişse onlara rahmet okur geçerdik.

6b

İbn-i Asım şöyle demiştir: "Eğer Ebu Hanife'nin aklını yeryüzündeki insanların yarısının aklıyla tartılsa yine de onun aklı üstün gelir." Abdullah bin Mübarek (r.h), Süfyan-ı Sevri'ye dedi ki: "Ya Eba Abdilllah! Ebu Hanife gıybet yapmaktan ne kadar da uzak dururdu. Kendisinden ona düşmanlık edenleri kınadığını hiç duymadım." Süfyan dedi ki: "Gerçekten 0, kendisinde olan bütün güzelliklere hükümrân olmada en akıllısı dır." Abdullah b. Mübarek yine dedi ki: Hasan bin Ammar'ın Ebu Hanife'yi bineğinden tutar vaziyette gördüm ve şöyle dedi: Allah'a yemin olsun ki, senden daha alim olan birini görmedim. Fıkıh konusunda daha güzel

konuşan, daha sabırlı ve daha hazır cevap kimse yok. Şüphesiz sen konuştuğun konuda kendi zamanında karşı konulmaz tam bir otoritesin. Senin aleyhinde konuşanlar sadece hasetlerinden konuşuyorlar. İbn Davud, Ebu Hanife hakkında ancak iki tür kişinin konuşabileceğini söylemiştir. Bunlar ya onun ilmine hased edenler ya da onun ilmi kapasitesini bilmeyenler. Ali bin Yezid es-Suddayi Ramazan ayında Ebu Hanife'nin gece bir gündüz bir hatim olmak üzere atmış defa hatim ettiğini gördüğünü söyledi. Esed bin Amr, Ebu Hanife'den işittiğine göre Ebu Hanife şöyle diyor: En sonunu vitir namazında okumak kaydıyla Kur'an'dan okunmadık hiçbir yer kalmaz. Ebu Cüveyriyye dedi ki: "Hammad bin Ebi Süleyman ve Alkame bin Mezid²⁶ ve Muharib bin Diser ve Avn bin Abdullah'ın sohbetinde ve bir de Ebu Hanife'nin sohbetinde bulundum,

7a

fakat bir topluluk içinde Ebu Hanife ile geçirdiğim gecedan daha güzel bir gecem olmadı. Kendisiyle altı ay geceleri ders yaptık, bir kere yan tarafına yaslanırken bile görmedim." Mes'ur bin Keddani, Firayet mescidinde sabah vaktinde namaz kılıyorken Ebu Hanife'ye geldim Öğle namazına kadar insanlara ilim öğretmek için kalır sonra öğle namazını kılardı sonra ikindiye kadar otururdu. İkinci namazını kılınca akşama kadar oturur, akşam namazını kılınca da yatsıyı kılana kadar otururdu sonra evine giderdi, dedi ve sonra kendi nefesine şöyle seslendi: İşte adam! Bu meşguliyeti ile ne zaman ibadete vakit buluyor, ibadeti bitecek ki ben onunla görüşüp buluşayım. İnsanları irşad edince mescide çıkıyor, güneş doğuncaya kadar namaz kılıyor. Sabah olduğunda evine giriyor, elbisesini giyiyor ve tekrar mescide çıkıyor. Sabah namazını kılıyor insanlar için öğlene kadar sonra ikindiye sonra akşama sonra da yatsıya kadar oturuyor. Yatsıyı kıldığı zaman evine gidiyor. Kendi kendime düşündüm ki adam geceyi uyanık geçiriyor öyleyse ben onunla gece buluşabilirim. İnsanları irşad etmek istediği zaman mescide çıkıyor ve önce anlattığım şeyleri tekrar yapıyor. Sabah olduğu zaman evine giriyor, elbiselerini giyiyor ve gün içerisinde yaptığı şeyleri aynen yapıyor. Kendi kendime düşündüm ki bir gece hatta ilaveten iki gece daha uyanık kalıyor, işte o zaman ben onunla geceleyin buluştum ve görüşebildim.

²⁶ Ayasofya 1440 /11. Varakta ve 1441 /9. Varakta مررت diye geçmektedir. Biz Hacı Beşir Ağa nüshasını esas aldık.

Gece yaptığı şeyleri aynen yapıyor ve böylelikle sabaha kadar oturmuş oluyor. O veya ben ölene kadar ondan ayrılmayacağıma dair kendi kendime söz verdim. İbn Ebi Muaz, o misafirin Ebu Hanife'nin mescidinde secde anında ölü bulunduğunu bildirdi. Allah iyilerden razı olduğu gibi ondan da razı olsun. Hafs bin Gıyas, Ebu Hanife'nin kırk yıl boyunca yatsı namazı abdesti ile sabah namazını kıldığını bildirdi. Ona dedim ki: "Allah'a yemin olsun ki, senden bir şey istiyorum (sırrını istiyor) O'na itaat hususunda sen bu gücü nerden buluyosun." Bana dedi ki: Alfabenin "be, te, se" harfleriyle Allah'a dua ediyorum. Dua ederken de Allah'ın kitabından bir ayetle "محمد رسول الله" diye başlayan bu ayet mim harfiyle başladığı için dualara da Allah'ın mim harfiyle başlayan isimleriyle başlıyor, Sad harfiyle bitiriyorum. Kim Allah'a böyle dua ederse Allah onun duasına icabet eder." Ben de onu bana öğretmesini istedim. O da bana o duayı ayetlerin başına yazdırdı.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın adıyla

Ey Allah'ım muhakkak ki sen Mennan, Mücib, Mümin, Müheymin, Melik, Mütekebbir, Müsavvir, Müliyy, Mu'tı, Mêni', Mêlik, Melîk, Müteal, Müsebbih, Mêcid, Mühyi, Mümit, Müktedir, Mübinsin Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım sen Hayy, Hannen, Halîm, Hakim, Hamid, Hakk, Hafız, Hasibsin Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım sen Dâim, Deyyan, Dêfi'sin. Dünya ve ahiret işlerinden sakındığım şeylerin şerlerini def etmeni senden istiyorum.

Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Rahman, Rahim, Rab, Rauf, Râhim, Rakîb, Râzik, Razzaksın, Beni umduğum ummadığım yerden rızıklandır. Senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! sen Selâm, Settârsın. İşitirsin, İşitensin, Dualarımızı ve sırlarımızı duyuyor, gizlediklerimizi ve yüce niyetlerimizi biliyorsun, sen bizim önümüzde durmazsın bizi tüm şerlerden selamete erdirirsin, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Vahid, Vecid, Veliyy, Vekil, Vedüd, Vâris, Vehhabsın, Rabbim, senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Latifsin, sen hesapsız istenilen tüm rızıklardan verensin, katından mağfiretinle beni rızıklandır ve

beni salih kullarının arasına dahil eyle, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen evvelinde ve ahirinde görünür ve gizli senden başka ilah olmayan tek Allah'sın, sevdiğin ve razı olduğun şeylere beni muvaffak kıl, tüm kötü gördüğün, kızdığın ve hoşuna gitmeyen şeylerden beni uzaklaştır, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Hâdisin, senin hidayetinde hidayete erdir ve beni karanlıktan nuruna ulaştır, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen zü'l-celali ve'l-ikram, zü'l-kuvveti'l-metin, zü'l-Arşı'l-Mecid, zü'l-batni's-şedid, zü'l-fadli'l-azim, zü'l-menni'l-kadim, zü't-tavl olansın. Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım sen her şeyi yapan mükevvinisin

8b

Ve sen her şeyin kendisinden önce ve kendisinden sonra olansın, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen yeryüzünün ve gökyüzünün nuru, ışığı ışık yapan ve onu ve yaratansın, her şeyin yaratıcısı sensin. Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Aliyy, Azim, Alim, Aziz, Afüv, Adilsin. Benim geçmiş günahlarımı bağışla ve ömrümün geri kalan kısmında sana itaatkar olabilmem için beni muvaffak kıl, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım sen Şêkür, Şekûr, Şâhid'sin, sırlarımızı ve niyetlerimize şahitsin, şahitlik edilecek şeyleri de gizlide bırakmazsın, kalbimizde var olan şeyleri bilensin ve işlerimizdeki hiçbir şey sana gizli kalmaz. Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Kâfi, Kerim, Kebir, kullarının rızına kefilsin, bütün canlıları rızıklandırırsın, onlara yetersin, insin, çinin ve nefsimin şerrinden beni muhafaza eyle, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen teksin, dilediğini yaparsın, Fettahsın, bana rahmetinin ve fazlının kapıları aç, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! sen Birr, Beri'i, Bedi, Bêis, Bakî, Bedi'sin; dilediğin icad edensin, sen bunların sonrasına kalan Bâkisin, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Tevvab'sın, görünmeyeni gören yüce bir konumdasın. Tevbemi Nasuh tevbesi olarak kabul eyle. Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım sen Cebbar, Cemil, Cevvadsın bizden bolca razı ol.

9a

Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım sen Gaffar, Gafur, Gâfir, Gayyas, Ganisin, benden ve kullarından müstağnisin, biz sana muhtacız, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen ısıtansın, ışık seninle ışıır, dilediğini aydınlatırsın, yine dilediğine hidayet verir, dilediğini sapıtırısın. Bizi hidayete erıştirdikten sonra delalete düşürme, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen hayrı şerre, şerri hayra döndürensın. Benim hayrımı şerre döndürme. Beni karanlıklardan aydınlığa çıkar, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen ayakları sabit kılansın. Bizi taatin üzere sabit kıl ve taatinden ayırma. Beni dünya ve ahrette kelime-i tevhid üzere sabit kıl. Ey Allah'ım sen Sabitsin ve beni itaatin üzere sabit kıl ve beni o itaatten ayırma. Ey Allah'ım! sen Zâcirsın, denizi karadan ayırır, dilediğini şeytanlardan korursun, beni ins ve cin şeytanlarından koru. Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Halik, Habîrsin, beni ve her şeyi yaratan sensin. Hayır senin tasarrufundadır, ömrümü hayırla, saadette ve kelime-i şehadetle sonlandır. Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Tahirsın, Tavi'sin, kitaba not edilenlerin silindiği gibi gökyüzünü de silersin, mukarrebun meleklerine arşı taşımayı ihsan ettiğin gibi bize de sana itaat etmeyi ihsan eyle,

9b

Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Zâhirsın ki görünmeyen açığa çıkardın, açık olanı da gizledin. Sen en yüce konumdasın, nasuh tevbelerimizi bizden kabul buyur, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Kavvum, Kayım, Kâdir, Kadim, Karib, Kâhir, Kakhâr'sın, Bana kaza ve kaderin hayırlı olanının lutfeyle. Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. Ey Allah'ım! Sen Samed'sin, Sâdıksın, beni cennetine koy, cehennemden koru, Rabbim senden senin rızanı ve cennetini istiyorum. **Ey Allah'ım!** Muhammed'e ve Muhammed'in ümmetine rahmet eyle, şerefini yücelt. İbrahim'e ve İbrahim'in ümmetine rahmet ettiğin gibi. Şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin. Allah'ım bize dünyada iyilik ve güzellik, ahirette de iyilik ve güzellik ver. Bizi ateş azabından koru. Mis'ar bin Keddâm (r.a) dedi ki: "Kim Ebu Hanife'yi kendisi ve Allah arasında rehber edinirse, kendi nefsi

konusunda ihtiyatlı davranma hususunda aşırı gitmeyeceğini umut ediyorum. Şair ve hoca Ebu Yusuf Yakup bin Ahmed'in söylediği şiirin beyitler, Rahmanın rızasını kazanma konusunda kıyamet hazırlığı olarak, yaratılmışların en hayırlısı olan Hz. Muhammed'in dini ve Ebu Hanife'nin mezhebine inanmış olmamın benim için yeterli olduğunu anlatmaktadır.

10a

2.2.1. Fasl

Bil ki, mükellef bir kulun ilk olarak bilmesi gereken rabbini tanımasıdır. Çünkü Allah, “ Bil ki Allah kendisinden başka tanrı olmayan varlıktır”²⁷ buyurmuştur. O insanı yaratmış, ona şekil ve rızık vermiştir. Ayette, “Size şekil veren O'dur ve O size en güzel şekli vermiştir. Size çok güzel, temiz rızıklar lütfetmiştir. İşte sizin rabbiniz olan Allah budur. Ne yücedir alemlerin Rabbi olan Allah!”²⁸ buyurulmuştur. Kul Rabbini tanıdıktan sonra Allah'ın kendini nitelediği gibi O'nu ortak ve benzerlerine karşı birlemeli, baba ve çocuk sahibi olmaktan tenzih etmelidir. Allah-ü Teala şöyle buyurmuştur: “ Ey Peygamber! (Allah hakkında sorulan sorulara) de ki: O Allah birdir, tekdir. O Allah sameddir, ezeli ve ebedidir, her şey ona muhtaçtır, o ise hiçbir şeye muhtaç değildir. O ne doğurmuş, ne de doğmuştur. Ve onun hiçbir dengi de yoktur.”²⁹ “Allah tek tanrıdır, O evlat sahibi olmaktan uzaktır”³⁰ Eğer O'nu birleyip tenzih eden kişiye Allah'a, meleklerine, kitaplarına ve rasulüne iman etmek vacip olur. “Peygamber, Rabbinden kendisine ne indirildiyse hepsine inanmış iman etmiştir. Mü'minler de inanmış iman etmişlerdir. Her biri Allah'a meleklerine, kitaplarına, peygamberlerine inanıp iman etmişlerdir.”³¹ Bunları yerine getiren kişi müslüman sayılır. Artık ona sebep ve şartları gerçekleştiğinde namaz, oruç, zekat, hac gibi İslam hükümleri farz olur. Bu konuda Allah-ü Teala şöyle buyurur: “ Bilin ki, ben cinleri ve insanları sadece beni layıkıyla tanısinlar ve yalnız bana kulluk

²⁷ Muhammed 47/19.

²⁸ Mü'min 40/64.

²⁹ İhlas 112/1-4.

³⁰ Nisa 4/171

³¹ Bakara 2/285.

etsinler diye yarattım.”³² Rivayet olunur ki: Cibril (a.s), Rasulüllah (sav)’e “İslam’ın nedir?” diye sordu. Peygamberimiz de şöyle cevap verdi:

10b

“İslam, Allah’tan başka ilah olmadığına Hz. Muhammed’in Allah’ın rasulü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan ayında oruç tutmak ve hacca gitmektir.”³³ Bunların her birini yeri geldikçe inşallah tek tek açıklayacağız. İlk olarak dinin direği olan namaz konusundan başlayacağız. Çünkü Peygamber efendimiz (sav); “ Namaz dinin direğidir. Kim onun hakkını verirse dinin hakkını vermiş olur. Kim de onu terk ederse dinin yıkmış olur.”³⁴ buyurmuştur. Muvaffakiyet Allah’tan dır.

Bil ki namaz ancak öncesinde altı şart, içinde altı rükün ile sahih olur. Öncesindeki şartlar, hadesten ve necasetten taharet avret yerlerini örtme, kıbleye yönelme, vakit ve niyettir. Rükünlerine gelince başlangıç tekbiri, kıyam, kıraat, rüku, secde, tahıyyatı okuyacak kadar oturmak. Namazdan selamla çıkmak Ebu Hanife (a.s)’ye göre farz, ebu Yusuf (r.a) ve İmam Muhammed (r.a)’in kanaatine göre selamla namazdan çıkmak farz değildir. Bu şartların dışındakiler vacip, sünnet ve adablardır. Namazın şartı veya rükünü olsun fark etmez namazda bu on iki şarttan birini terk ederse namaz caiz olmaz. Vaciplerden, sünnetlerden ve adablardan birinin terkedilmesiyle namaz caiz olur, fakat hata ile olması kaydıyla vaciplerin tamamı ve bazı sünnetler için sehiv secdesi yapması gerekir.

11a

Şayet kasten terk ederse namazı caiz olmakla birlikte hatalı ve günahkar kabul edilir. Doğrusunu Allah bilir.

³² Zariat 51/56.

³³ El- Buharî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Cüafi, **Câmi’ul-Müsned es-Sahihu’l Muhtasar min Ümûru Rasulullah Sallallahü Aleyhi ve sellem ve sünenehi ve eyyâmühü = Sahih-i Buhari**, (Tahkik Muhammed Zehir b. Nâsır en-Nâsır), 1. Baskı, y.y, 825/1422, Kitabu’l-İman, 2, I, 37.

³⁴ **Keşfu’l-Hafa**, II, 34, 1621.

2.3. SULAR BABI

Mutlak su ile abdest ve gusül almak caiz görülmüştür. Mutlak sular; yağmur suyu, pınar ve nehir suyu, akarsu, küçük göller, kuyular, denizler ve nehir yataklarıdır. Bunların kaynağında veya bir kapta olması aynı şeydir. O, hem temizdir hem de temizleyicidir. Bedendeki ve elbisedeki hükmî, hakikî tüm necasetleri giderir.

2.3.1. Abdest ve Gusülde Kullanılacak Su Miktarı Bahsi

Bil ki, sünnete göre gusülde kullanılacak suyun miktarı bir sa', abdestte bir müd'dür. Ebu Hanife (r.a) ve İmam Muhammed (r.a)'in görüşüne göre bir müd iki rıtl'a, bir sa' da dört müd'e böylelikle ırak rıtlına göre sekiz rıtl; Ebu Yusuf'a göre de beş rıtl bir rıtlın üçte birine tekabül eder.³⁵

Abdestte ise dört vecih vardır; istinca yapmadan meshin üzerine mesh etmek, hem istinca yapıp hem de meshin üzerine mesh etmek, istinca yapmayıp ayakları yıkamak veya hem istinca yapıp hem de ayakları yıkamak. İstinca yapmadan meshin üzerine mesh etmeye gelince, bir rıtl suyla abdest alınır, yüz ve dirseklerle beraber kollar yıkanır, baş ve ayaklar mesh edilir. Hem istinca yapmaya hem de meshin üzerine mesh etmeye gelince iki rıtlı abdest alınır. Bunun bir rıtlı istinca için kullanılır, bir rıtlı ise yüz,

11b

dirseklerle beraber kollar ile yüzün yıkanması ve baş ile ayakların mesh edilmesi için kullanılır. İstinca yapmadan ayakları yıkamaya gelince, aynı şekilde iki rıtlı abdest alınır bunun bir rıtlı yüzü ve kolları yıkamak ve başı mesh etmek için kullanılır, bir rıtlı ise ayakları yıkamak için kullanılır. Hem istinca yapıp hem de ayakları yıkamaya gelince, üç rıtlı ile abdest alınır, bunun bir rıtlı ile istinca yapılır

³⁵ Rıtl: 416 gr. Müd: ¼ Sa'a eşit bir ölçü birimidir. 832 gr. (normal bir kimsenin iki avucunu buğday yığınınna daldırdığında ele gelen buğday miktarı). Kıst: Yarım Sa' miktarı kadardır. 1,664 gr. Sa' : Dört Müd miktarıdır veya 5 tam 1/3 Rıtlı demektir. 3,328 gr. (<http://www.kuranvehadis.com/taxonomy/term>) (23.11.2015/ 23:30)

diğer bir rıtlı ile yüz ile dirseklerle beraber kollar yıkanır ve baş mesh edilir, son rıtlı ile de ayaklar yıkanır. Büyük ve küçük abdest yapılmaksızın sadece yellenildiği zaman istinca yapılmaz. Mazmaza ve istinşak yapılır; yüz, eller ve ayaklar yıkanır; baş, kulaklar ve boyun mesh edilir. Ve aynı şekilde uyuma, bayılma, delirme,³⁶ namazdayken kahkaha ile gülme, ön ve arka dışında vücuttan bir şey çıktığında da aynı şekilde abdest alınır. Peygamber efendimiz (sav) şöyle buyuruyor; “ Kim namazdayken kahkaha ile gülerse hem abdestini hem de namazını iade etmesi gerekir”³⁷, ön ve arkadan bir şeyler çıktığında aynı şekilde abdest alınır. Büyük tuvaletini yapmadan bevl edildiği zaman arka avret mahalli yıkanmadan sadece ön avret mahalli yıkanır. Hem büyük tuvalet yapıldığında hem de bevl edildiğinde, önce ön, sonra arka olmak üzere ikisini de yıkar. Cünüp, hayız ve nifasta her halukarda iki yerini de yıkar. Gusl etmeyi istediğinde bir rıtlı su ile istinca yapılır ve bir rıtlı su ile de mazmaza ve istinşak yapılır, kollar dirseklerle beraber ve yüzler yıkanır baş ve kulaklar mesh edilir, bir rıtlı ile ayaklar yıkanır. Başından aşağı su dökülür ve beş rıtlı bedenine akıtır, bir rıtlı ile ayaklar yıkanır böylece hepsi sekiz rıtlı eder. Bu takdir edilenden israf etti demeyecek kadar biraz fazla suyla abdest veya gusül alabilir. Abdesti ve guslü tam yapmak kaydıyla daha da az su kullanılırsa abdest caiz olur.

12a

Mekruh olan su kullanımında azlık ve çokluk hususundaki aşırılıktır. Efendimiz (sav) şöyle buyuruyor; “Ümmetimin en şerlisi suyu israf edenidir. Ümmetimin en hayırlısı da suyu israf etmeyenidir.”³⁸

2.4. İSTİNCA BABI

Bu konunun aslı Allah’ü Teala’nın şu sözüne dayanır: “Orada temizlenmeyi seven kimseler vardır, Allah temizlenenleri sever”³⁹ Burada Kuba mescidi ehline

³⁶ Bu ifade sadece Ayasofya 1440 nüshasının 20b Varağında geçiyor. Tercümeyle eklemeyi uygun bulduk.

³⁷ Bu hadis sadece Bağdatlı Vehbi nüshasının 14b Varağında geçiyor. Tercümeyle eklemeyi uygun bulduk.

³⁸ Bu hadis sadece Bağdatlı Vehbi nüshasının 14b-15a Varağında geçiyor. Tercümeyle eklemeyi uygun bulduk.

³⁹ Bakara 2/222.

nisbet edilmiştir. Onlar büyük abdest bozduktan sonra önce taş ile sonra su ile istinca ediyorlardı. Allah onları övdü ve durumları hakkında bu ayeti indirdi. Nebi (sav) geldi, mescidin kapısının önünde durdu ve ilgili şahıslara, “Temiz olmanız hususunda Allah’ın sizi övmesi, hakkınızda gerçekleşebilecek en güzel şeydir. Siz ne ile taharet yapıyorsunuz?”⁴⁰ dedi ve yukarıdaki bu ayeti kerimeyi okudu. Dediler ki; “Ya Rasulüllah! Biz taş ile istinca ettikten sonra su ile taharetleniyoruz. Bundan önceki istincamız su olmadan sadece taş ileydi.” Bunu yapan ilk onlardı ve daha sonra bu, sünnet kılındı. Sonrakiler de onlara uydu. Acizane benim görüşüme göre kul için istincada faziletli olan Kuba ehlinin istinca yaptığı gibi temizlenmektir. Çünkü böyle bir uygulama, istinca ile ilgili vacip, sünnet ve adapların tümünü; ayrıca kaçınılması gereken mekruhların tamamını içine alır ve Allah’ın övgüsünü hak eder. Kişinin hakiki necasetten temizlenmesi gibi zina ve livata v.b. hükmî necasetlerden de uzak durması gerekir.

12b

Kişi eğer hakiki ve hükmî necasetten temizlenirse Allah ve Rasulünün yoluna tabi olanların izinden gitmiş ve onlarla birlikte olmuş olur. Allah-ü Teala söyle buyuruyor: “Kim Allah’a ve Rasulü’ne itaat ederse işte onlar Allah’ın kendisine nimet verdiği peygamberler, doğrular, şehitler ve salihlerle beraberdir. Ne iyi arkadaşlardır onlar?”⁴¹ Allah’tan onların zümresiyle haşrolmayı, Allah’ın fazlı ve keremi sayesinde onlarla birlikte cennete girebilmeyi nasip etmesini istiyoruz.

2.4.1. İstincaın Kemmiyeti

Bil ki, istinca dördü farz biri sünnet olmak üzere beş esastır. Nifas, hayız ve cenabet halinde, sınırı aşacak kadar necaset dışarı çıktığı zaman istinca etmek farzdır; necaset, makat miktarı veya daha az olduğunda ise sünnettir. Küçük tuvaletini yapmış büyüğünü yapmamışsa yani makatından bir necaset çıkmamışsa kadın olsun erkek olsun istinca gerekmez. Necaset toplandığında bir dirhemden fazlaysa taşla temizlenebilir. Necaset farklı farklı yerlerde olduğu zaman bedende,

⁴⁰ İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. El-Muğîre b. Salih es-Sülemî en-Nisâbüri (ö.311/923), **Sahih İbn Huzeyme**, 3. Baskı, y.y, 1424/2003, I, 85, 83.

⁴¹ Nisa 4/69

elbisede ve namaz kılınacak yerdeki necasetleri bir araya toplayıp bir dirhem miktarını geçerse namaz caiz olmaz. Makat arasındakiler ve bunun dışındakileri toplamak da böyledir. Bu sebeple hanefi alimler (r.h) demişlerdir ki: Akışkan bir necaseti taşla taharet yaparsa ve bir tarafına necaset isabet ederse o kişinin namazı caiz olmaz.”

13a

Çünkü toplandığı zaman bir dirhemi aşıyorsa affolunmayan işte odur, eğer bir dirhemi aşmıyorsa affolunur.

2.4.2. İstincanın Mahiyeti

Aslı peygamberimizin şu sözüne dayanır; “Bir kişi ya üç taşla ya üç ağaç dalıyla ya da toprak taneleriyle istinca etsin.”⁴² Bir kişi küçük veya büyük tuvaleti sıkıştırmadan önce tuvalete girmesi uygundur ve yapması gereken bazı şeyler vardır. Öncelikle üstünde Allah yazılı olan bir şey yanında bulundurmamalı. Eğer imkanı varsa namaz kılarken giydiği elbisesi dışında bir elbise giymeli, imkanı yoksa da musta'mel suyun veya necasetin isabet etmemesi için daha ihtiyatlı davranmalıdır. Elbisenin kol ve paçalarını kıvrır, yanına su ile isticadan sonra avret mahallini kurulamak üzere bir bez alır. Taharet kabını sağ eliyle kullanıp suyu sol eline döker. Kabın altını elbisesinden uzak tutar. Yanına üç taş veya onun yerini tutan bir şey alır. Tuvalette üç taş yoksa veya etrafta bulamazsa sadece su ile yetinir. Suyu bulamadıysa da taşlarla yetinilir. Bu durum, necasetin çıkış yerinden dağılmadığı durumlar için geçerlidir. Eğer dağılmışsa ancak su geçerli olur. Tuvaletin kapısına geldiğinde şöyle dua eder: Ey Allah'ım kovulmuş şeytanın pisliklerinden ve her türlü pislik ve necasetten sana sığınırım. Sonra tuvalete sol ayağı ile girer, pantolonunu sıyrır ve onu mümkünse temiz bir mekana koyar,

13b

İmkanı yoksa onu sol koltuk altına alır veya onu tuvalet dışında çıkarır sonra tuvaletin boşluğuna oturur ve o ayaktayken avret yerini açmaz, oturmaya yaklaştığı zaman avret yerini açar. Ayaklarının arasını genişleterek açar ve sol ayağına doğru

⁴² Sahih İbn Huzeyme, I, 124.

meyleder. Üzerine oturmak istediği deliği ortalayarak makatını yerleştirir. Artık ne sağa ne de sola meyleder. Böylelikle hiçbir yer kirlenmez. Orada konuşulmaz, Allah'ın ismi zikredilmez, avret yerine ihtiyaç dışı bakılmaz, ondan çıkana bile bakılmaz, idrara tükürülmez, tuvalette çok da oturulmaz ve idrar iyice boşaltılmaya çalışılır. İşini bitirince de erkeklik organının alt kısmından haşefeye doğru sıkılır. Ondan bir şey çıktığı zaman da taşla veya sol elinin işaret ve başparmağıyla o silinir. Sonra sol eliyle ve üç taşla ferc iyice temizlenir. Birinci taşla arkadan öne doğru başlanır. İkinci taşla önden arkaya doğru, üçüncü taşla da önce sağ sonra sol taraf olmak üzere her taraf silinir. Ebu Nasr'a göre taşlar bu birincisi bu ikincisi bu üçüncüsü diye planlanır ve temiz olanların tuvaletin sağ tarafına, pis olanlar ise necasetli olan kısmı aşağı gelecek şekilde sol tarafına konulması gerekir. Taşlardaki sayı bağlayıcı değildir. Maksat temizlenmektir. Birinci seferde temizlik gerçekleşirse ikinciye gerek kalmaz.

14a

Eğer üçüncüde de temizlik gerçekleşmezse o zaman taşların sayısı çoğaltılabilir. Taşın birçok yüzü varsa bütün yüzleriyle istinca edilebilir ve her bir yönüyle temizlenmek caiz olur. Kemikle, tezekle, kömürle, yiyeceklerle, kanlı bir şeyle ve hayvan yemiyle taharet caiz olmaz. Sonra tuvaletteki kişi ayağa kalkar ve avret yerini kapatır, sonra da ayağa kalkar sağ ayağıyla da tuvaletten çıkar. Bana eziyet veren şeyi giderip bana fayda veren şeyi bırakan Allah'a hamd olsun der. Sonra öksürür, sağ ayağını ve sol ayağını yere bir kere vurur. Sol ayağı ile sağ baldırını, sağ ayağı ile sol baldırını ovalar. Eğer yeri genişse yürür. Karnına ve göbeğine dokunur ve erkeklik organını sıkarak, eğer ondan idrar çıkarsa iki parmağını kullanarak taş ile siler. Erkeklik organını ağaca veya duvara silinmez. İdrardan bir iz kalmayıp temizlenene kadar iki kere üç kere böyle aynı şekilde yapılır. Bunların hepsi bağlayıcı şart değildir. Aslolan temizlendiğini bilmek ve kalbin mutmain olması ve idrarından bir iz kalmamasıdır. İdrarın kesildiğinden emin olunca da ihtiyaç gördüğü yerden başka bir yere gidip suyla istinca yapmak için yüksek bir taşın veya ona benzer bir şeyin üzerine oturur, ayaklarının arasını açar. Eliyle üç kere yıkamaya başlar. Ve şöyle der: “Yüce olan Allah'ın adıyla,

14b

bizi islam üzere var eden Allah’a hamd olsun.” Fercini önden başlayarak arkaya doğru yıkar. Yine şöyle dua eder: “Beni çokça tevbe eden ve temizlenen kullarından eyle, kendilerine korkunun ve hüznün dokunmadığı kimselerden kıl.” Sağ eliyle fercine su akıtmak için kabı fercden uzak olarak yukarı kaldırılır ve eğer bir özür yoksa sol elle ferc yıkanır. Eğer necaset aşırı derecede çoksa parmaklarla beraber avuç içiyle, necaset makat miktarı ise sadece parmaklarla yıkanır. Daha az ise üç parmakla yıkanır ki bu parmaklar, serçe parmağı, yüzük parmağı ve orta parmağıdır. Yüzük parmağının iç kısmını kullanabilmek için yüzük parmağı serçe ve orta parmağın üstünde olur. Ferc yüzeysel yıkanabilir eğer ihtiyatlı olmak istenerse de ovalayarak yıkanır. Her defasında yıkayarak üç kere makat rahatlatılır, o ovalanarak böylece her defasında rahatlatma artırılır. Ancak oruçlu olunursa ihtiyatlı davranılır, toparlanmadan önce boşluğa su kaçmasın diye bir bez parçasıyla kurulanır, yoksa kişinin orucu bozulur. Oruçlu kişinin ferci su toplarsa diye ihtiyatlı olmak için sadece yanlarının dış kısmı yıkanabilir. Kişi arka tarafına iyice parmağını girdirmeden istincayı yerine getirmiş olur. Suyu ne israf eder, ne de gereğinden az harcar. Yumuşak olmayan çamur/kerpiçle hafifçe ovalayarak istinca yapılabilir.

15a

Bunu yaptıktan sonra ve mekan temizse eliyle duvara veya yere vurup ovalar ve üç kere yıkar. Fakat mekan temiz değilse itina ile üç kere makatı yıkar sonra kalkar ve fercini bezle kurular. Pantolonunu giyer ve şöyle dua eder: “Suyu temizleyici kılan, naim cennetine islamı delil ve yol gösterici kılan ve de her daim dimdik ayakta tutan Allah’a hamd olsun. Ey Allah’ım fercimden dolayı beni iffetsizliğe düşürme, kalbimi temizle ve günahlarımdan beni uzaklaştır.” Pantolonuna şeytan onu şüpheye düşürmüştü fercine su serper veya fercinin dış kısmına pamuk koyar. Şüpheye düşürmemişse de onu yapmasına gerek kalmaz. İhtiyaç giderdiği yer dışında başka bir yerde suyla istinca etme imkanı varsa orada istinca etmesinde bir sakınca yoktur, fakat bu durumda sözünü ettiğimiz duaları okumaz, heladan çıkmışsa okuyabilir. Zekerine koyduğu pamuğun ıslandığından endişe ederse ve içi de ıslanmışsa abdest bozulur.

2.4.3. Çölde İstinca

Çölde istinca yapmak istenirse ya kapalı bir yerde veya insanların görebilecekleri yerden uzak bir yerde oturarak yapılabilir. Elbisesini sıyıır.

15b

Yerin yumuşak olması gerekir. Kişi yüksekçe bir yerden aşağıya doğru, veya iki taş arasına ya da bir çukura, yoksa bir çukur kazarak oraya bevl eder. İdrar veya büyük abdestin bir parçası bedene veya elbiseye değmemesi için sakınmak gerekir. Peygamberimiz (sav) buyuruyor ki; “İdrardan sakının çünkü kabir azabının çoğu ondandır.” Akan veya durgun suya, nehre, pınara, havuza, kuyuya, meyveli ağacın altına, insanların faydalandığı yeşillige, ziraat alanına, çeşme başına, ağaç gölgesine, mescidin bir kenarına, kabrin üstüne, bayram namazı kılınan yere, çadırın kenarına, hayvanların arasına, insanların yürüdüğü yolun üstüne, birinin veya bir kafilenin geçebileceği yol üstüne veya yol kenarına, karşıdan esen rüzgara rüzgara karşı ne küçük ne büyük abdest yapılır. Diğer insanların üzerine doğru esen rüzgara karşı oturulmaz. Kibleye karşı tuvaletini yapmak için oturulur veya oturulmaz diye iki görüş vardır. Aya ve güneşe karşı dönülmez. Sert bir taşın üstüne de tuvalet yapılmaz. Kişi kendisi yerin aşağısında olması durumunda yerin yüksekine doğru bevl edilmez. Fare ve yılan deliğine, karınca veya herhangi bir canlı yuvasına bevl edilmez.

16a

Ayaktayken, yan yatar vaziyette veya çıplak da bevl edilmez, çünkü bunu Hristiyanlar ve Yahudiler yaparlardı. Büyük ve küçük tuvalet tamamlandığı zaman suyla istinca etme konusunda ilk bölümde ifade ettiğimiz gibi ihtiyatlı oturmak gerekir. Bu anlatılanlar kap ile yapılan istinca içindir. Akan sudan istinca yapılacaksa suyla istinca yapmaya uygun bir yerde oturmak gerekir. Ayaklar ya yüksek iki taşın üzerinde veya onların yerini tutabilecek birşeyin üzerinde olmamalıdır. Oraya elbise yukarı kaldırılarak oturulmalı. İnsanların görebileceği yerden uzakta gizli bir yer olmalıdır. Akan su önünden akıyorsa eğer sağ el ile suyu en üst taraftan almalıdır. Eğer sağ el suyun alt tarafında olursa üsttengelen müsta'mel (kullanılmış) su alınmış olur veya müsta'mel suyu almamak için bekler. Eğer su önünde durgun vaziyette ise

müsta'mel su gidene kadar onu eliyle iter, sonra yerine gelen yeni suyu alır. Gölet veya havuzdan da istinca yapılmak istenirse ve bunların hacmi on'a on ebadından az olursa onlarla ne istinca ne abdest ne de gusül olur. Bu durumda bir kap ile oradan su alınır öyle istinca yapılır. On'a on ebadının üstünde olursa o göl veya havuzda istinca yapmanın, abdest ve gusül almanın bir sakıncası yoktur, fakat her defasında bedeninden müsta'mel su indiğinde o suyu eliyle önünden gidermeli ki

16b

eline yeni su alabilsin. Daha sonra da önceki anlattığımız işlemleri yapar.

2.4.4. Kadınların İstincaı

Bir kadın istinca yapmak istediğinde istibra haricinde tamamını erkeklerde anlattığımız şekilde yapar. Bilakis onlarda boşluk oluşturabilecek bir durum olmadığı için büyük ve küçük tuvalet hususunda istibra yoktur. Çok az bir müddet beklerler sonra arkalarını ve önlerini taşla mesh edebilirler ve suyla istinca yapabilirler. Suyla istinca yapmak istediğinde ayaklar genişçe açık bir şekilde iki taşın arasına oturur sonra fercini yıkamaya başlar. Sağ elinin ayasıyla fercin dış kısmı olan iki dudağı yıkar fakat iyice dibine kadar parmak sokmaz. Ovalama esnasında parmaklarını seviye olarak eşit tutar, sonra arka kısmın dışını yıkar ve ovalar. Makat her defasında yıkanarak üç kere rahatlatılır. Oruçlu olunsaydı rahatlama işlemi yapılmazdı. O işi bitirdiğinde kadınlar da pantolon detayı hariç erkeklerin yaptığı gibi istinca yapabilirler. Ancak pamukla fercini tıkadıysalar ve eğer şeytan onu şüpheyeye düşürürse veya fercinden pamuğa ıslaklık çıkmasından korkarsa o başka. Bu hükümler kadının evde istinca yapmasıyla ilgilidir. Eğer çöldeyse erkeklerin yaptığı gibi yaparlar, istinca yapılacak yer gizli bir yer ise elbisesini kaldırır. Eğer o mekan gizli bir yer değilse ve insanların görebileceği bir yer ise elbisesini kaldırmaz, fakat idrar veya büyük tuvalatinden bir şeyler sıçramasından kendisini korur.

17a

O işi bitirdiği zaman suyla istinca bahsinde aynen tarif ettiğimiz gibi istinca yapar fakat elbisesini müsta'mel suyun isabet etmesinden korur. Eğer bez parçası veya pamukla fercini tıkarsa, bu bez parçası ıslanmışsa ve bu iç kısımdan gelen

nemlilik dışarı çıktıysa o kişinin abdestini bozar. İç kısma doğru konulan bez parçasının sadece iç kısmı ıslanmışsa o kişinin abdesti bozulmaz. Bayanlar avret yerini tıkarsa ıslaklık dışarıya da çıktıysa erkeklerdeki gibi abdest bozulur.

2.4.5. İstinca ile İlgili Farklı Konular

İstinca, istibra, istinka'nın arasındaki farkların ne olduğunu birisi sana sorduğunda istinca, suyu veya taşı kullanmaktır; istibra, yürüyerek bir yere gitmek, öksürmek ve erkek organını idrardan bir eser kalmadığına emin olana kadar sıkmaaktır. İstinca ise temizlikte mübalağa etmektir. Tahareti toprakla yapıyorsa⁴³ taşla ovalamak, su ile parmaklarıyla yapmışsa kötü koku gidinceye kadar yıkamaktır. Parmaklar kullanılarak temizlik yapılmak istendiğinde kötü koku gidene kadar suyla istinca yapılır. İstikayı başka şekilde de yorumlamışlardır ama bizim açıkladığımız en sahih olanıdır.

2.5. MİSVAK KULLANMAK

Efendimiz (sav) buyuruyor ki: “Misvak, ağız temizleyici ve Allah'ın rızasını kazandırıcıdır.”⁴⁴

17b

“Oruçlunu sahip olduğu en güzel haslet misvak kullanmasıdır.”⁴⁵ ⁴⁶ “Eğer ümmetime zor geleceğini bilmeseydim her namazdan önce misvak kullanmasını emrederdim.”⁴⁷ “Kur'an yollarını (yani boğazı) misvakla temizleyin.” “ Ağızınızı

⁴³ Bu cümlede geçen الاستجمار kelimesi Ayasofya isimli nüshalarda الاستنجاء olarak geçmektedir.

⁴⁴ en-Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hırasânî en-Nesâî (ö.303/915), **el-Müctebî mine'a-Sünen=Sünen-i es-Seğir lin-Nesâî**, (Tahkik Abdul Fettah Ebu Gudde), 3. Baskı, Halep, 1406/1986, Kitabü't-taharet I, 10, 5.

⁴⁵ Hadis kaynaklarında خلال kelimesi خلف diye geçmektedir.

⁴⁶ İmam Zeylaî, Ebu Muhammed Cemâlüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylaî (ö.762/1360), **Nasbu'r-raye li-ehâdisi'l-hidâye**, (Tahkik Muhammed 'Avâmeti), 1. Baskı, Beyrut Lübnan, 1418/1997, 2, 458.

⁴⁷ ed-Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. El-Fazl b. Behram b. Abdüssamed et-Temîmi es-Semerikandî (ö.255/869), **Müsned-i Dârimî el-Ma'rûf bi Sünen-i Dârimî**, (Tahkik Nebil Hâşim el-Gamerî), 1. Baskı, Beyrut, 1434/2013, Kitabü't-taharet, I, 15.

misvakla temizleyin, zira sizin ağzınız Kur'an yoludur." "Abdest, imanın yarısıdır; misvak da abdestin yarısıdır." "Bir kulum misvak kullanarak iki rekat namaz kılması misvaksız yetmiş rekat namaz kılmasından daha eftaldir."⁴⁸ "Misvak kullanmak size gerekir, çünkü onda on tane haslet vardır. Ağız için temizleyicidir, Allah'ın rızasını kazandırıcıdır, melekler için ferahlıktır, gözün cilasını arttırır, dişleri beyazlatır, diş etlerini kuvvetlendirir, ağız kokusunu giderir, yemeğin hazmedilmesini kolaylaştırır, balgamı keser, namazın derecesini arttırır, Kur'an'ı okuma yollarını temizler."⁴⁹ ⁵⁰ Hz Peygamber, Ali bin Ebi Talib'e söyle buyurmuştur: " Ya Ali! Misvak kullan. Bunda din ve bedene fayda hususunda yirmi dört tane fazilet vardır." " Beş şey fıtrattandır. Sakalı uzatmak, bıyığı kısaltmak, kasık tıraşı, koltuk altı tıraşı ve misvak kullanmak." "Cebrail bana misvak kullanma hususunda o kadar çok tavsiyede bulundu ki; misvak kullanmaktan nerdeyse diş etlerim zarar görecekti."

18a

Efendimizden şöyle rivayet edilir ki; " Cebrail (a.s) efendimize gelme hususunda geç kalmıştı ki sonra geldi. Efendimiz; ey Cibril! Neden geç kaldın? O da dedi ki; nasıl geç kalmayayım ki siz tırnaklarınızı kesmemişsiniz, bıyıklarınızı kısaltmamışsınız, parmak boğumlarınızı temizlememişsiniz, misvak kullanmamışsınız." "Müslümanlara Cuma günü gusül alması, misvak kullanması ve koku sürmesi farzdır."⁵¹ "Misvaksız namaz olmaz" "Misvakla kılınan namaz misvaksız kılınan yetmiş rekat namazdan daha hayırlıdır."⁵² Hz. Ömer (r.a)'dan rivayet edildiğine göre; "yemekten sonra misvak kullanmak iki cariyeyi azat etmek gibidir." Acizane benim görüşüme göre; Allah rızası için, peygamberin sünnetini ayakta tutmak için misvak kullanmalıdır. Gösteriş için, birileri duysun diye ve menfaat için misvak kullanılmaz. Bu yaptığından dolayı sevap niyeti olması gerekir. Misvakla aynı şekilde ağzı yalandan, gıybetten, laf taşımaktan iftira atmaktan, haram yemekten, yalan yere şahitlikte bulunmaktan, konuşurken fazla veya eksik

⁴⁸ Camiu'l-Ehadis, XXV, 8.

⁴⁹ Bu hadiste geçen محمود kelimesi sadece Hacı Beşir ağa nüshasında mevcuttur diğer nüshalarda olmasa da tercümeyle eklemeyi uygun gördük.

⁵⁰ ed-Dâr-u Kudnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. En-Nu'man b. Dînari'l-Bağdâdî (ö.385/995), **Sünen-i Darukutnî**, 1. Baskı, Beyrut Lübnan, 1424/2004, I, 58, 1.

⁵¹ Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybanî (ö.241/855), **Müsned İmam Ahmed b. Hanbel**, (Tahkik Şuayb Arnavud-Adil Mürşid ve Âhırın), 1. Baskı, y.y, 1421/2001, XXVI, 322.

⁵² **Müsned-i Ahmed**, XXXXIII, 361.

konusmaktan da temizlemelidir. Bunu yapmakla da kişi ağızını hem zahir hem de batın olarak temizlemiş olur. Misvak kullanmak dünyadaki faydaları ve ahiretteki dereceleri elde etmeye sebep olur.

18b

Allah'tan dünyada istikamet, ahirette ise rızasını ve cennetini istiyoruz. Allah çokça cömerttir.

2.5.1. Misvakın Kullanılışı

Rivayet hadislerden anlaşıldığına göre misvak kullanmak sünnettir. Madem ki bu sünnettir öyleyse Efendimiz (sav)'in sünnetine uymak gerekir. Misvaklama işi ister misvak ağacından olsun ister olmasın, ister yaş olsun ister kuru, ister abdesli olsun ister abdestsiz, ister cünüp veya hayızlı olunsun, oruçluda olursa oruçsuz da, gece de gündüz de olsa fark etmez, sabah da akşam da olsa fark etmez mühim olan dişlerin temizlenmesidir. Müstahap olan istinca yaptıktan sonra ellerini temizleyince veya istibra yaparken misvak kullanmaktır. Misvak kullanan kişi onu sağ eline alır ve sağ üst tarafından başlar, sonra sol üst tarafa geçer sonra sağ alt ve sol alt tarafı yapar. İsterse sol alttan başlanabilir, yanlamasına veya uzunlamasına misvaklanabilir. Kalben ağız kokusunun gittiğine mutmain olana kadar misvaklanır ve bunun için bir zaman takdiri yoktur. Misvaklama işini üç kere su vererek üç kere yapmak müstehaptır. Misvakla dişin üst ve alt kısmını daire çizerek yüzeyi ve içi misvaklanır.

19a

Azı dişlerine kadar bütün dişler arasında gidip gelinir. Misvağın başı yumuşak ve yontulmuş olur. Kişinin misvağı yoksa parmağıyla dişlerini temizler. Hangi parmağıyla yaptığı mühim değil ama eftal olan iki baş parmağıyla yapmasıdır. Sağ parmağıyla önce soldan başlar sonra sağ yapar. Eğer isterse baş parmağıyla önce sağdan başlayarak yapar sonra da işaret parmağıyla solu yapar. Hem altı hem de üstü temizler. Bunu yaparken de şöyle dua eder : “Allah'ım ağız kokumu gider, beni nurlandır, azalarımı temizle, günahlarımı sil süpür onları affet ve beni salih kullarını erdirdiğin rahmetine erdir.”

2.6. ABDESTİN FAZİLETLERİ

Rasulullah (sav)’den rivayet edildiğine göre o şöyle buyurmuştur: “ Sizden hiç kimse yoktur ki, Allah rızası için ağzına ve burnuna su vererek abdest alırsa Allah’a yaklaşmış olmasın.”⁵³ Ağızıyla ve burnuyla işlediği günahlar suyla beraber sümküldüğü zaman dökülür. Yüzünü Allah’ın emrettiği şekilde yıkarsa yüzüyle işlediği tüm günahlar abdest suyuyla dökülür. Kollarını dirseklerle beraber yine Allah’ın emrettiği gibi yıkar ve parmak uçlarından suyla beraber hataları dökülür. Sonra Allah’ın emrettiği şekilde başına mesh eder yine suyla beraber saçlarının ucundan su damladıkça günahları dökülür. Ayaklarını yine Allah’ım emrettiği şekilde yandaki çıkıntılarla beraber yıkar ve ayaklarının parmak uçlarından hataları çıkar gider.

19b

Sonra Allahü Teala’ya hamd eder. Allah’ı onu hak ettiği şekilde över. Sonra iki rekat namaz kılar annesinden doğduğu ilk günkü gibi günahsız olur. Nebi (sav) şöyle buyuruyor: “Yaptığınız zaman Allah’ın silecek olduğu hataların ne olduğunu ve aynı zamanda derecelerini yükseltecek olan şeyi size göstereyim mi?” Sahabeler “tabi ki göster Ya Rasulallah” dediler. Efendimiz; “abdestin alınmasının zor olduğu durumlarda abdesti dört dörtlük alırsanız ve gece karanlıklarda (sabah ve yatsı namazlarında) mescide gitmek için adımlarınızı çoğaltırsanız ve namazdan sonra diğer namaz vaktini beklerseniz Allah ile olan gerçek rabıta budur.”⁵⁴ Efendimiz (sav) buyuruyor ki: “Kim sabaha abdestli olarak ulaşırsa onun yanında melek olarak bir arkadaşı vardır. Gecenin her vakti kişi ne zaman kalksa melek ona şöyle dua eder. Ey Allah’ım şu filan kulunu gece abdestli olarak sabahladı.”⁵⁵ Nebi (sav) söyle buyuruyor: “ Dosdoğru olun. Amellerin itibara alınmayacaktır. Bilin ki amellerinizin en hayırlısı namazdır, abdestte sadece devamlı olan kişi mümindir.”⁵⁶ “Kim abdesti Allah’ın emrettiği şekilde alırsa o zaman onun kıldığı farz namazlar onun için

⁵³ **Müsned-i Ahmed**, XXVIII, 238.

⁵⁴ Muhammed Nusreddin Muhammed Avîzati, **Ez-Zıyâi’l-Lâmi’ min Sahîhi’l-Kitâbi’s-Sitte ve Sahîhi’l-Câmi’**, I, 228.

⁵⁵ İbnü’l-Mübarek, Ebu Abdurrahman Abdullah b. El-Mübarek b. Vâdih el-Hanzalî et-Türkî sümme’l-Mervezî (ö.118/736), **Ez- Zühhd ve er-Rekâik li ibn-i Mübarek**, (Tahkik Habib er-Rahman el-E’zamî), y.y, t.y, I, 441, 1244.

⁵⁶ **Dârimi**, “Taharet”, 3.

kefarettir, günahlarını siler.”⁵⁷ Efendimiz(sav), Bilal Habeşi hazretlerine dedi ki: “ Ey Bilal Müslüman olduğundan beri yaptığın amellerin en temizini bana anlat. Miraç gecesi senin terliklerinin sesini cennette duydum.” Bilal (r.a)’da dedi ki: ben hayatımda büyük işler yapmadım sadece abdestimi hep yeniledim ve o abdestle de iki rekat namaz kıldım.”⁵⁸ Allah-ü Teala Hz. Musa’ya dedi ki: Sen zalim kraldan korktuğunda abdest al,

20a

yanındaki ehline de abdest almayı emret, böylece kişi korktuğu şeyden emin olur. Acizane benim görüşüme göre; abdest almakta bu kadar fazilet olunca kul için hürmetle, saygıyla, tazimle abdest alması gerekir. Bu abdestle de Allah’ın huzurunda durup ona münacaat eder. İhtiyaçları için ona dua edip ondan ister. En güzel şekilde farzlarını vaciplerini ve edeplerini tam yerine getirecek şekilde abdesti tamamlayıcı şeyleri de yaparak abdestini alır. Abdest esnasında Allah’ın nehyettiği şeylerden, mekruh olan şeylerden uzak durur ve daima abdestli olur. Bir kul devamlı abdestli olursa namazda tembellik yapmaz. Çünkü ezan okunduğu vakit hemen camiye gidip namaz kılabilir. İşte o zaman Allah’ın korumasında olur. Efendimiz (sav)’ın buyurduğu gibi; “Abdest müminin silahıdır.”⁵⁹ Öncelikle tüm günahlarından kişi nasuh tövbesi ile tevbe etmeli, çünkü Allah abdesti zahiri temizlik için vesile kıldı tevbeyle de batını temizlik aracı olarak kıldı. Nitekim kul, Allah’ın yüzünüzü yıkayın emrine binaen dışını temizlemekle me’murdur. İçini temizlemekle de me’mur olması “nasuh tevbesi ile tevbe edin” sözünden dolayıdır. Kul içindeki ve dışındaki azaları temizleyecek ki bu faziletlerle ulaşabilsin. Allah’a ulaşmada en güzel olanını yine Allah’tan istiyoruz. Ona isyan edecek konulara da buğuz etmeyi kalbimizle istiyoruz.

20b

İşlerin hepsinin sonucunda mutlu olmayı istiyoruz. Onun keremi ve fazlıyla da güzel bir sonuç bekliyoruz. Çünkü O, icabet edenlerin en yücesi ve ihtiyaçları giderenlerin en hayırlısıdır.

⁵⁷ Müslim b. El-Haccac Ebu’l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisâbü’rî (ö.261/875), **el-Müsned es-Sahih el-Muhtasar bi nakli’l-Adli ani’l-Adli ile Rasulüllah**, (Tahkik Muhammed Fuâdî Abdülbâki), Beyrut, t.y, Kitâbü’t-taharet, I, 208, 231.

⁵⁸ **Müslim**, “Fezâilü’s-sahâbe”, 108.

⁵⁹ **Sahih İbn-i Huzeyme**, I, 59, 9.

2.6.1. Abdestin Mahiyeti

Abdestin farz olması işte şu ayete dayanır. “ Ey iman edenler! Namaza kalkacağınız vakit yüzlerinizi yıkayın, elleriniz dirseklerle beraber yıkayın, başınızın dörtte birini mesh edin, ayaklarınızı topuklarla beraber yıkayın.”⁶⁰ Peygamberimiz (sav) buyuruyor ki: “Namaz ancak abdestle caiz olur.”⁶¹ “Namazın anahtarı abdesttir.”⁶² “Allah, abdesti konulması gereken yere konuluncaya kadar kişinin namazını kabul etmez. Önce yüzünü ve ellerini yıkar sonra başını mesh edip ayaklarını yıkar.”⁶³ “Allah, abdestsiz kılınan bir namazı kabul etmez. Kişi abdest almak istediği zaman, abdest suyunun taneleri yerden üzerine sıçramasın diye paçalarını veya yenlerini sıvar; bir moloz yığının, yüksek bir taşın, yüksek veya geniş bir yere bir sandalyenin üzerine oturur. Elbisesini kaldırır ve abdesti sırasına uygun şekilde yapar ve sürekli sağdan başlar. Abdesti ince ayrıntılarına dikkat ederek alır. Su bir kabın içindeyse solundan döker, eğer leğen gibi bir kabın içindeyse avuçlar fakat bundan önce sağdan öncelikle eline döker.” Ebu Hureyre (r.a) rivayetinden dolayı el üç kere yıkanmadıkça kabın içine sokulmaz. “Sizden biriniz uykudan kalktığı zaman elinin nerde sabahladığını bilemediği için elini üç kere yıkamadıkça kabın içine elini hemen sokmasın.” Abdest için oturduğunda kalbiyle niyet eder,⁶⁴

21a

diliyle de Efendimizin “ameller niyetlere göredir”⁶⁵ sözünden dolayı pislikten kurtulmak için abdest almaya niyet ettim denir - İmam Şafi (r.a)’ye göre abdestte niyet farzdır.⁶⁶ - Veya şöyle devam edilir: Allah’a ibadet maksadıyla namaz için abdest almaya niyet ettim. Bunları söylemek abdestte de gusülde de müstehabtır. Sonra “azim olan Allah’ın adıyla. Beni müslüman kıldığı için O’na hamdü senalar olsun” der. “İslam’ı nur, suyu da temizleyici kılan Allah’a hamd olsun” diyerek ellerini üç defa yıkar. Sonra ağzına üç defa sağ eliyle ağzının her yerine ulaşacak şekilde mazmaza yapar. Yukarıda zikrettiğimiz şekilde parmaklarıyla da ağzına misvak yapar ve Allah’ım “senin zikrini yapabilmek, şükür edebilmek ve güzel

⁶⁰ Maide 5/6.

⁶¹ **Sahih İbn-i Huzeyme**, I, 50, 9.

⁶² **Ebu Davut**, “Taharet” 61.

⁶³ **Bedru’l-Münir**, I, 683.

⁶⁴ **Buhari**, “Vudu” 26.

⁶⁵ **Buhari**, “Bedü’l-Vahy”, 1; **Müslim**, “İmare”, 155; **Ebu Davud**, “Talak”, 11.

⁶⁶ Bu ifade sadece Hacı Beşir Ağa nüshasında mevcuttur. Tercüme eklemeyi uygun bulduk.

ibadet edebilmek için bana yardım et” der. Sağ eliyle de üç defa istinşak yapar ve yine sol eliyle de sümkürür ve ardından “Ey Allah’ım bana cennetin kokusunu koklat, cennetin nimetleriyle bizi nimetlendir” diye dua eder. Mazmaza ve istinşakta da her ikisinde de mübalağa etmek müstehabtır fakat oruçlu olanlar hariç. Peygamberimizin “İstinşak ve mazmazada aşırıya gidin fakat oruçluysanız yapmayın”⁶⁷ sözü üzerine bunu yapmak faydalıdır. Yüzünü üç defa ovalayarak fakat zorlamadan yıkar, sakalını sıvazlar. Yüzün sınırı perçemin bitişi ile başlar çenenin bitişi ile de sona erer ve iki kulak memesi arasındır. “Allah’ım dostlarının yüzünün aydınlatıldığı gün benim yüzümü nurun ile aydınlat, düşmanlarının yüzünün karardığı gün benim yüzümü karartma diyerek” dua eder. Sonra parmak uçlarından başlayarak dirsekleriyle beraber kollarını yıkar.

21b

Sağ elini yıkarken şöyle der; “Allah’ım benim kitabımı sağ elimden ver ve hesabımı kolay eyle.” Sol elini yıkarken de şöyle der; “Allah’ım benim kitabımı sol elimden ve arkamdan verme.” Sonra başının hepsini bir kerede mesh eder. Tek bir suyla bunu üç defa yapması da müstehabtır. Başın önünden başlayarak arkaya kadar gider sonra başın arkasından başlayarak öne doğru gider sonra bunu tekrar yapar. Bunu yaparken de “Ey Allah’ım! Beni rahmetinle ört, üzerime rahmetini indir ve beni azabından koru” der. Sonra kulaklarını hem içini hem de dışını, önce dışı sonra içi olmak üzere başını mesh ettiği su ile mesh eder. Ve bunu yaparken “Ey Allah’ım beni sözü dinleyenlerden ve o sözü en iyi tatbik edenlerden eyle” der. Sonra enseden başlayarak boğaza doğru boynunu mesh eder. Bunu yararken de “Ey Allah’ım beni ateşten azat et ve beni bu kelepçelerden koru” der. Başı mesh etmede ölçü perçem miktarıdır. Eğer bir kadın başörtüsünün üzerine mesh ederse eğer su örtüsünün altından ulaşıp başın dörtte birine değerse bu caiz olur. Eğer su geçmezse de caiz değildir. Ellerin sırtını ve içini ıslatarak her elden üç parmakla mesh yapılır. Baş ve işaret parmakları hariç diğer parmakları başın ortasına koyar, iki elini uzatarak başın sonuna ulaşıp sonra başparmakla kulağın dışı, işaret parmaklarıyla da kulakların içini yapar,

⁶⁷ eş-Şevkânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (ö.1250/1835), **Neylül-Evtar min esrari münteka’l-ahbar**, (Tahkik ‘Isâmüddin es- Sabêbetî), 1. Baskı, Mısır, 1413/1993, I, 179.

22a

ellerin sırtlarıyla da enseyi mesh eder. Başını mesh ettiğinde iki elini sarığına, takkesine, peçesine, eldivenine değirmez, eğer elini bunlara değirirse kulaklarını ve ensesini yeni bir suyla mesh etmesi gerekir. Ayaklarını topuklarla beraber üç kere yıkar. Yıkamaya parmaktan başlayıp topuklara doğru gider. Sağ ayağını yıkarken “Ey Allah’ım benim ayağımı ayakların kayacağı o günde sırat üzerine sabit kıl” der. Sola ayağını yıkarken de “Ey Allah’ım beni kabul olmuş amelleri yapanlardan ve günahları bağışlananlardan eyle, Ey Aziz olan Allah’ım senin rahmetinle bu dualarımızı kabul eyle” der. Abdesti bitirdiğinde eline su döker⁶⁸ ve ensesine mesh eder sonra semaya bakar elini kaldırır ve şöyle der; “Allah’ım seni noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana hamd ederim, senden başka ilah olmadığına şehadet ederim. Allah’ım beni affet ve tövbemi kabul eyle.” Sonra yere bakar ve şöyle der; “Allah’ım Muhammed (a.s)’ın senin kulun ve Rasulün olduğuna şehadet ederim” der. Nebi (sav) buyuruyor ki: “Kim bunu yaparsa küçük büyük günahları affedilir.” “Kim abdesti bitirdikten sonra şöyle derse; “Ey Allah’ım seni tüm noksan sıfatlardan tenzih ederim, sana hamd eder senden başka ilah olmadığına da şahitlik ederim. Sana tövbe ediyorum günahlarımı bağışla,

22b

Muhammed (sav) ‘de senin kulun ve elçindir’ derse, o abdestin üzerine bir mühür mühürlenir, arşın altına konulur ve o mühür kıyamet günü ona iade edilinceye kadar orada kalır. Sonra kadir suresini Peygamberimizin şu sözünden dolayı üç defa okur. “Kim kadir suresini abdestin hemen arkasından bir defa okursa Allah ona gündüzü oruçlu, gecesi ibadetli elli yıllık bir ömür bahşeder. Kim kadir suresini iki defa okursa halil olan İbrahim (a.s)’a, kelim olan Musa (a.s)’a, rafi’ olan İsa (a.s)’a ve habib olan Muhammed (a.s)’a verdiği nimetlerden verir. Kim de üç defa okursa Allah ona cennetin sekiz kapısını açar o da istediği kapıdan azapsız ve hesapsız bir şekilde girer.” Efendimiz (sav)’den rivayet edildiğine göre: “Kim abdestli bir şekilde kadir suresini bir defa okursa sadıklardan yazılır, iki defa okursa şehitlerden yazılır,

⁶⁸ Bu cümleinin içinde geçen بَدَّ kelimesi diğer tüm nüshalarda böyle geçmektedir fakat Ayasofya 1440 nüshasında يَصِيب diye geçmektedir. Tercümeyle en uygun o olduğu için Ayasofya 1440 nüshasındaki bu kelimeyi kullanmayı esas aldık.

üç defa okursa Allah onu nebilerle haşreder.”⁶⁹ Sonra peygamberimizin şu sözünden dolayı nebiler üzerine on defa salatü selam getirir; “Kim ayaklarını yıkadıktan sonra benim üzerime on defa salavat getirirse Allah onun üzüntüsünü giderir, duasına icabet eder.” Abdestini bitirince iki rekat namaz kılar Çünkü kudsi hadiste Allah;

23a

“Kim ki abdesti bozulur tekrar abdest almazsa bana cefa etmiş olur. Kim abdest alır da iki rekat da namaz kılmazsa bana cefa etmiş olur. Kim abdest alır namaz kılar benden dileğini istemezse yine bana cefa etmiş olur. Kim de abdesti bozulup gidip abdest aldıysa ve arkasından iki rekat namaz kılıp dileğini de istediye eğer ben ona icabet etmiş olmazsan o zaman ben ona cefa etmiş olurum. Ben böyle cefa eden, yüz çeviren bir Rab değilim.” Bilal (r.a)’dan rivayet edilen hadiste de görüldüğü gibi, abdestten maksat temizliktir. Allah’ü Teala “Allah sizin üzerinize zorluk yüklemek istemez bilakis o sizi temizlemeyi ve üzerinizde nimetini tamamlamayı ister. Umulur ki şükredersiniz.”⁷⁰ buyurmuştur. Temizlik kul için bir nimettir, çünkü abdestsizlik hali namazdan, Kur’an okumaktan, tavaf etmekten ve eğer cünüpse de mescide girmekten men edicidir. Kişi abdestle temizlendiğinde her şey kendisine serbest olduğu için o kendisine bir nimet oldu. İşte o zaman o kişi için Allah-ü Teala’nın“ Allah’ın sizin üzerinizdeki nimetlerine şükredin.”⁷¹ emrinden dolayı ve Efendimiz (sav)’in “Kimin üzerine bir nimet inerse ona şükretsın.”⁷² buyurması üzerine abdeste şükretmesi vacip oldu. Sonra kişi sağ ayağıyla mescide girerken, “Bismillah, hamd Allah’a mahsustur, salat ve selam da onun rasülüne ve rasulün ashabına olsun” der ve ardından “Ey Allah’ım! Bize, rahmetinin, fazlının, mağfiretinin, rızkının ve bereketinin kapılarını aç ve bunlarla bizi rahmetine dahil et ey merhametlilerin en merhametlisi” diyerek dua eder.

23b

Efendimiz (sav) Ali (r.a)’a şöyle buyurmuştur: “Ya Ali mescide girerken sağ ayağınla gir ve şöyle dua et: “Bismillah. Hamd Allah’a mahsustur, salat ve selam

⁶⁹ el-Havti eş-Şafi, Muhammed b. Muhammed Derviş Ebu Abdurrahman (ö.1277/1861), **Esne’l-Metalib fi Ehâdis Muhtelifeti’l-Merâtib**,(Tahkik Mustafa Abdulkadir Atâ), 1. Baskı, Beyrut, 1418/1997, I, 281, 1454.

⁷⁰ Maide 5/6.

⁷¹ Nahl 16/114.

⁷² **Şüabü’l-İman**, XI, 375, 8695.

onun resulüne, âl ve ashabının üzerine olsun. Ey Allah'ım! Rahmet kapılarını bize aç, fazlının, mağfiretinin, rızkının ve bereketinin kapılarını bize aç ve bunlarla bizi rahmetine dahil et. Mescitten çıkarken adımına sol ayağınla başla ve girerken söylediğin şeylerin aynısını söyle.”⁷³ Sonra kişi mescitte bulunanlara selam verir ve nerede boş bulursa oraya oturur, insanların omuzlarına basmamaya çalışır ancak birinci safta boşluk varsa o zaman aralarından geçilebilir. Eğer mescide girdiğinde kimse yoksa “selam bizim ve salih kulların üzerine olsun” der. Sonra da Efendimiz (sav)’in “ Her şeyin bir selamlaması vardır, mescidin de selamlaması iki rekât namazdır.” sözünden dolayı iki tahıyyetü’l-mescid namazı kılar. Efendimizden rivayet edildiğine göre “Sizden biriniz mescide mübah bir vakitte girince iki rekât mescidi tahıyyetü’l-mescid namazı kılsın.” Eğer mekruh bir vakitte girdiyse namaz kılmaz mübah vakit girene kadar Allah’a hamd eder, onu över, yüceltir ve tesbih eder ve Efendimiz (sav) üzerine salatü selam getirir. Mekruh vakitler beş tanedir bunların üç tanesinde namaz kılmak caiz değildir.

24a

Güneş doğduğu zaman, güneş tam tepede iken ve güneş batarken -o günkü ikindinin farzı hariç- ne farz ne nafîle kılınır. Diğer iki vakitte kaza namazı kılmak caiz, nafîle kılmak mekruhtur. Sabah namazdan sonra güneş doğana kadar kaza namazı kılmak caiz nafîle kılmak mekruhtur. İkindiden sonra güneş batasıya kadar da durum aynı böyledir. Fecrin doğuşundan güneşin doğuşuna kadar sadece sabah namazının sünneti kılınabilir. Mübah vakit girince kalkar, ezan okur vaktin sünnetini kılar sonra kamet getirir, vaktin farzını kılar, eğer bunu cemaatle yaparsa ezana ve kamete gerek yoktur. Eğer kişi, namazı kaçırdıysa da ezan okuyup kamet getirebilir. Sonra mescitten çıkmayı isteyince sol ayağıyla çıkmaya başlar girdiği zaman yaptığı duanın aynısını yapar. Namaz vakti girmeden önce abdest alması, ezan okunmadan önce de mescide girmesi, tahıyyetü’l-mescid namazı kılması gerekir. Sonra Allah’ü Teala’nın bildirdiği “Onlar Allah’ın izni ile hayırda öne geçenlerdir, işte bu Allah’ın fazlındandır.”⁷⁴ ayetinin faziletini elde etmişlerin derecesine ulaşmak için namazı bekler bir vaziyette mescitte oturması gerekir. Allah’ın bizi hayırda, itaatte öne

⁷³ el-Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdevî b. Nü’aym b. El-Hukmü’d-Dabî et-Tuhmânî en-Neysâbü’rî (ö.405/1015), **el-Müstedrek ale es-Sahihayn**, (Tahkik Mustafa Abdülkadir Ata), 1.baskı, Beyrut, 1411/1990, I, 185.

⁷⁴ Fatır 35/32.

geçenlerden eylemesini, bizi fazlıyla ve keremiyle derecelerin en yukarısına ulaşanlardan eylemesini istiyoruz. O, iyilikleri en güzel karşılayandır.

2.6.2. Abdesti Bozan Şeyler

Bil ki, bedenden çıkan şeyler temiz ve necis olmak üzere iki çeşittir.

24b

Temiz olan çıkan şeyler abdesti bozmaz. Gözyaşı, tükürük⁷⁵, sümük, süt gibi. Necis olanlar ise, ön ve arkadan veya bu ikisi dışından çıkanlardır. Bunlar çok olsun az olsun bizzat çıkmasıyla abdesti bozar. Bu iki yolla çıkanlarda akıcılık şart değildir. Küçük ve büyük abdest, şehvetsiz çıkan meni, mezi, medi, istihaze kanı, gaz, kurt ve taş gibi bu iki yoldan çıkanlar abdesti bozar. Kadının fercinden ıslak bir bez parçası çıkarması gibi dışarıdan sokulup ıslak çıkan şeyler de abdesti bozar. Önden ve arkadan çıkan şeylerin dışında kan, irin, iltihap, burun kanaması, ağız dolusu kusmak (bu kusma yemek olabildiği gibi siyah ve sarı safra da olabilir), içine hiçbir şey karışmamış sadece su çıkarsa yine abdest bozulur. Çünkü ne olursa olsun ağızdan çıkan o şey önce mideye girmiş sonra ağızdan çıkmıştır. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf'a göre (r.a) az olsun çok olsun ağızdan kan gelmesi abdesti bozar. İmam Muhammed (r.a)'a göre ağız dolusu olmazsa abdesti bozmaz.

25a

Hasan ibn Ziyad (r.a)'a göre, eğer kafadan akan kan genize ulaşırsa abdest bozulur. Yan yatarak uyumak, rahat uyumak veya çektiğinde düşecek şekilde bir yere dayanarak uyumak, delirmek, baygınlık, secde ve rükulu namazlarda sesli gülmek abdesti bozar. Diyelim ki yaranın başından kan geldi, sonra onu kişi sildi sonra tekrar çıktı ve o tekrar sildi ve de bu hal böylece devam etti bıraksa kan akacaksa abdest bozulur, fakat onu silmediğinde kan akmayacaksa o zaman abdest bozulmaz, fakat o yarayı sıkarsa bozulur. İdrar sünnet edilen kısma çıkarsa abdest bozulur. Eğer abdest veya gusül alırken sünnet edilen kısmın altını yıkayamıyorsa yine de abdesti ve guslü caiz olur. Erkek organına ellese, bir kadına şehvetle

⁷⁵ Hacı Beşir Ağa nüshasında بَصَاق diye geçen kelime diğer nüshalarda بزاق olarak geçmektedir. İkisi de tükürük, balgam manalarına gelmektedir.

dokunsa, öpse, onu kucaklasa fakat o kişiden hiçbir akıntının gelmese yine bozulmaz. Fakat karısına çıplak bir şekilde sarılsa ve cinsel organı hareket etse ya da cinsel organlar birbirine dokunsa, cinsel organından bir sıvı gelsin ya da gelmesin Ebu Hanife ve Ebu Yusuf (r.a)’a göre abdest bozulur. İmam Muhammed’e göre sıvı gelmediği müddetçe abdest bozulmaz. Diyelim ki bir kişinin ağzından kan geldi tükürdüğü zaman eğer tükürük fazla ise abdesti bozulmaz, tükürüğü az kan fazla ise veya ikisi de eşitse yine abdesti bozulur. Eğer kişinin başından burun deliğine doğru kan geliyorsa ve o kan dışarıya akarsa abdesti bozulur, akmazsa abdesti bozulmaz. Akarak çıkan kan pistir,

25b

akmayarak çıkan elbiseyi doldursa bile temiz kabul edilir. Kişi abdestli olduğuna emin ve abdestsiz olduğuna şüpheli ise abdestli kabul edilir. Abdestsiz olduğuna emin fakat abdest alıp almadığı konusunda şüpheli ise o abdestsiz kabul edilir. Yatarak namaz kılabilen bir hasta o halde uyuya kalmış ise onun abdesti bozulmuş olmaz, sadece bir rivayette böyledir, fakat sahih görüşe göre bu durum abdesti bozar, fetva da bu rivayet üzerinedir. Çünkü o kişi yatarak da olsa ayakta duran konumundadır. Kişi başını dizlerine koyup uyuduysa abdesti bozulmaz ama uykusu ona galip gelir yere düşerse abdesti bozulur, düşmeden uyanırsa abdesti bozulmaz. Eğer iki kalçasından bir tanesinin üzerine oturuyorsa abdesti bozulur. Namazda hangi halde uyursa uyusun abdesti bozulmaz.

Allah’ın bizi huzura, mutluluğa, doğruya ulaştıran yollara bize ulaştırmasını istiyoruz, ahireti kazananlardan eylemesini, cehennemden de selamette olanlardan kılmasını fazlı ve keremiyle istiyoruz. O, kullarına karşı çok merhametlidir.

2.7. GUSÜL

Guslün vacip olmasının aslı Allah’ü Teala’nın şu sözüne dayanır: “Cünüp olduğunuz zaman temizlenin”⁷⁶ ve “Cünüpken -yolculuk durumu hariç- yıkanana kadar namaza yaklaşmayın...”⁷⁷ Efendimiz (sav) buyuruyor ki: “saçları ıslatın cildi

⁷⁶ Maide 5/6.

⁷⁷ Nisa 4/43.

de temizleyin çünkü her kılın altı cenabettir.”⁷⁸ Gusül on altı vecihtir. Ondan dört tanesi farz, dört tanesi vacip, dört tanesi sünnet ve dört tanesi de müstehaptır.

26a

Gusülde farz olan dört taneye gelince; 1- İnzal vaki olsa da olmasa da önden veya arkadan haşefenin kadının fecrinde kaybolmasıyla, ne şekilde olursa olsun önden veya arkadan cima yoluyla faile de mef'ule de gusül gerekir. 2- Meninin şehvetle gelmesiyle; ikincisi eliyle, rüyayla veya bakma yoluyla, hayvanla ilişki ya da hastalık sebebiyle boşalması sonucu gusül etmek gereklidir. Kişinin sırtına vurulması, çatıdan düşmesi, ağır bir şey kaldırması sebebiyle meni gelirse gusül gerekmez. Diyelim ki cünüplükten dolayı gusletmeden önce tuvalete gitmedi, gusülden sonra erkeğin cinsel organından meni geldiyse Ebu Hanife ve İmam Muhammed (r.a)'e göre ikinci defa gusletmesi gerekir. Ebu Yusuf'a göre tekrar gusletmesi gerekmez. Aynı şekilde erkek ihtilam olsa ve cinsel organını bağlasa böylelikle meninin şiddetli bir şekilde dışarı çıkmasına engel olsa daha sonra kendiliğinden aksa ve adamın şehveti böylelikle dinse Ebu Hanife ve İmam Muhammed (r.a) 'e göre yine de gusül gerekir, Ebu Yusuf (r.a)'a göre de gusül gerekmez. 3- Hayız kanı 4- Nifas kanı sebebiyle gusletmek farzdır. Vacip olan dördü ise şöyledir: 1- ölü yıkadıktan sonra gusül almak, 2- Bir kişinin, nereye bulaştığını unuttuğu üstüne bir dirhemden fazla necaset bulaşmışsa bu kişinin gusül alması,

26b

3- Karı koca yatakta uyandıklarında yatağa bulaşmış meni görürlerse ve kimden olduğunu bilmiyorlarsa (ihtiyaten) ikisinin de gusül alması, 4- Çocuğun rüyada bir şeyler görüp de yatakta meni görmüşse onunda aynı şekilde gusül alması vaciptir. Sünnet olanlara gelince; 1-Cuma günü, 2- Ramazan bayramı günü, 3- Kurban bayramı günü 4- Hac için de olsa umre için de olsa ihrama girerken gusül almak sünnettir. Müstehab olan dört tanesine gelince; 1-Kafir erkek Müslüman olunca 2- Kafir kadın müslüman olduğu zaman, 3- Çocuk bülüğ yaşına ulaştığı zaman, 4- Deli delilikten kurtulduğu zaman gusül alması müstehaptır. Bu müstehab'ın sekiz tane olduğu da söylenir. Buna ilaveten hacemat yapıldıktan sonra, berat, kadir ve arefe gecelerinde, müzdelife vakfesi yapmadan önce, minaya girme

⁷⁸ Ebu Davud, "Taharet", 99.

gününde, Mekke'ye ziyaret tavafı yapmak için girerken gusül almak müstehab görülmüştür.

Allah'tan fazlı ve keremiyle bizi çokça tevbe edenlerden, temizlenenlerden, salih amel işleyenlerden eylemesini niyaz ediyoruz. O, mü'minlerin dostudur.

2.7.1. Gusül Nasıl Yapılır?

Bu konunun aslı Meymune (r.a)'dan gelen rivayete dayanır. O şöyle buyurmuştur: “Nebi (sav) cenabetten dolayı gusül aldığı vakit yeteri kadar kaba su koydum. Onu sağından alıp⁷⁹ soluna koydu. Ardından ellerini yıkadı, sonra suyu cinsel organına dökerek yıkadı sonra eliyle duvara ya da yere dayanarak mazmaza ve istinşak yaptı.

27a

Yüzünü, ardından kollarını yıkadı, sonra da başından aşağı üç defa su döktü sonra da bedenin diğer kısımlarını da üç defa yıkadı. Banyo yaptığı mekandan çıkıp ayaklarını da yıkadı.”⁸⁰ Bir kişi gusül almak istediği zaman niyetle başlaması gerekir. Önce kalbiyle niyet etmeli ve diliyle de “Allah’a yakınlaşmak ve cenabetten kurtulmak için gusletmeye niyet ediyorum” demesi gerekir. Sonra besmele çekip ayaklarını üç defa yıkar ve abdestte olduğu gibi istinca yapar. Vücudundan ne tür pislik varsa onu yıkar sonra namaz için abdest aldığı gibi abdest alır fakat sadece ayaklarını yıkamaz. Mazmaza ve istinşak da aşırı gider ama oruçluysa aşırıya gitmez. Bu ikisi yani mazmaza ve istinşak abdestte sünnet gusülde farzdır. Sonra suyu başından aşağı üç defa döker ve cildin üzerinde gördüğü veya görmediği yerlere su akıtır. Tüm azalarını ovar, parmak uçlarını da hilaller ve yıkandığı mekandan çıkıp ayaklarını yıkar. Yıkandığı yerde su birikiyorsa böyle yapmalıdır, eğer bir taşın veya sert bir toprağın üzerinde yıkaniyorsa ayaklarını sonradan yıkamaya gerek yoktur. Yüzük parmağı yıkanırken eğer yüzük sıkıyorsa çıkarılır veya oynatılarak yüzüğün altına su geçmesi sağlanır. Kadın da erkek de gusül konusunda aynıdır. Kadın için

⁷⁹ الخ kelimesi sadece Ayasofya nüshalarında geçmektedir manayı anlama açısından rahatlattığı için cümlelerin içine koyduk.

⁸⁰ Sünen-i Dârimi, “Taharet”, 68.

saçının dibine su geçmesi durumunda örgüsünü açmasına gerek yoktur, bir görüşe göre erkeğin de açmasına gerek yoktur.

27b

Kadının gusül veya abdest suyunun parasını kocanın ödemesi gerekir. Eğer Müslüman bir erkek ehli kitap bir kadınla evlenirse onu gusül almaya zorlayamaz. Yalnız onu kiliseye gitmesine izin vermeyebilir. Kişi uyandığında yatağında meni görüyor fakat ihtilam olup olmadığını hatırlamıyorsa onun gusül etmesi gerekir. Bir kişi de rüyasında ihtilam olur fakat etrafa baktığında ortalıkta meni falan görmezse onun üzerine gusül gerekmez, fakat bu kişi kadın olursa ve yüz üstü yattıysa ona gusül gerekir, ama yan üzeri yattıysa gusül almasına gerek yoktur. Mezi ve vedy de gusül gerekmez, sadece abdest gerekir.

2.8. TEYEMMÜM

Teyemmümün cevazı Allah-ü Teala'nın, "Eğer su bulamazsanız temiz bir toprakla teyemmüm edin"⁸¹ ayetine dayanır. Nebi (sav) şöyle buyurmuştur: "Toprak Müslüman için temizleyicidir. Susuzluk on sene sürse sonra suyu bulsa onu bedenine sürer yani abdest alır." "Toprak senin için yeterlidir. Suyu bulman on sene sürse de onu bulunca hemen bedenine sür." "Bana yeryüzü mescit kılındı. Toprak da temiz kılındı. Namaz beni ne zaman yakalarsa teyemmüm ederim ve namaz kılarım." Bir kişi teyemmüm almak isterse ona niyetle başlaması gerekir. Kalbiyle niyet eder ve diliyle de "abdestsizliğimi kaldırmak için teyemmüme niyet ediyorum" veya "Allah'a ibadet maksadıyla ve ona yaklaşmak için teyemmüme niyet ediyorum" der.

28a

Teyemmümde niyet farzdır. Aynı zikrettiğimiz gibi besmeleyle başlar. Sonra elleri toprağa vurur ve ellerini öne ve arkaya götürür, parmaklarını da açar elini kaldırıncaya kadar sağlam bir şekilde silkeler. Sonra yüzünün her tarafını kaplayacak ve dokunulmadık hiçbir yer kalmayacak şekilde ellerini yüzüne sürer. Şayet bir boşluk kalırsa teyemmümü caiz olmaz. Tıpkı abdestte olduğu gibi. Fetva'da Ebu Hanife,

⁸¹ Maide 5/6.

Ebu Yusuf ve Züfer (r.a)’den rivayet edildiğine göre eğer yüzünün ve ellerinin çoğuna değirebildiyse teyemmüm caiz olur. Sonra ikinci defa isterse toprağın aynı yerine isterse farklı yerine ellerini vurur parmaklarını açar, ellerini öne arkaya götürür ellerini kaldırıncaya birbirine sağlam bir şekilde vurur. Sol elinin dört parmağını sağ elinin dört parmağının sırtına koyar parmak başlarından başlar dirseğe kadar götürür. Sol elinin başparmağı hariç dördünü de zirasının içine koyar, onu da bileğe kadar getirir, sonra sol parmağının içini sağ parmağının içine koyar, bunu da aynı şekilde yapar sonra parmaklarının arasını hilaller. Cenabetten kurtulmak için yapılan teyemmüm hayız ve nifasdaki teyemmüm de aynı bu şekildedir. Ebu Hanife ve İmam Muhammed’e göre toprak cinsi olan her şeyle teyemmüm yapılır.

28b

Kum, toprak, alçı taşı, kaya, bir çeşit çiçek, sürme taşı, zirnık çiçeği gibi. Ebu Yusuf (r.h) ancak kum ve toprakla olabileceğini söylüyor. Kişi aldığı teyemmümle farzlardan istediği kadarını, abdest aldığı vakitte de istediği kadar nafil kılabilir, hatta vakit çıktıktan sonra da nafil kılmaya devam edebilir. Suyu görürse ve kullanmaya da güç yetirebilecek durumda olursa her şekilde teyemmümü bozulmuş olur. Abdesti bozan her şey teyemmümü de bozar, aynı şekilde suyu görüp de kullanmaya güç yetirebilirse teyemmümü bozulmuş olur. Cünüp olan kişinin mescide girmesi gerekiyorsa o zaman teyemmüm yapıp mescide girebilir. Nifas ve hayızda da aynıdır. Kişi mushafa dokunmak veya mescide girmek için teyemmüm almışsa bu teyemmümle namaz kılması caiz değildir. Cenaze namazı kılmak, tilavet secdesi yapmak veya Kur’an okumak için teyemmüm almışsa bununla namaz kılması caizdir.

2.9. MESHLER ÜZERİNE MESH ETME

Bunun cevazının aslı peygamberimizin şu sözüne dayanır: “Abdestli bir şekilde meshi giymesıyla mukim için mesh müddeti bir gün bir gecedir. Yolcu için ise üç gün üç gecedir.” Aişe (r.a) şöyle dedi: “Rasulullah (sav) Maide suresi nazil olunca Allah onun ruhunu alana kadar devamlı meshler üzerine mesh yaptı.” Hasan-i Basri’den rivayet edildiğine göre:

29a

“Rasulullah’ın ashabından yetmiş tane sahabe meshler üzerine mesh ettiklerini bana rivayet ettiler.”⁸² Saffan bin Assal’il Muradi’den rivayet edildiğine göre: “Efendimiz (sav) bize seferdeyken cenabet olma durumu hariç üç gün üç gece meshlerimizi çıkarmamayı emretti. Küçük veya büyük abdestte de gidilse, uyunsa da meshleri çıkarmayacaksın.”⁸³ Meshleri tam güzel bir abdest üzerine giydiyse mukim için bir gün bir gece yolcu için ise üç gün üç gece abdesti bozduğu andan diğer abdestini bozduğu ana kadar o meshlerin üzerine mesh etmesi caizdir. Giydiği ve abdest aldığı vakte itibar edilmez. Mesh’i giydikten sonra abdesti bozduğu vakte itibar edilir. Eğer mukimse yarın o vakit gelene kadar, eğer misafirse üç gün üç geceden sonra o vakit gelene kadar itibar edilmez. Mesh müddeti içinde bütün abdestsizliklerden dolayı meshin üzerine mesh eder, ancak cenabet durumu olduysa ayaklarını da yıkaması gerekir. Kadın ve erkek bu konuda eşittirler. Mesh ayakların üstüne bir çizgi şeklinde yapılır. Parmak başlarından başlayıp bacağı doğru gider. Burada farz olan miktar elinin üç parmağıdır. Eğer meshin önünde ayak parmaklarının küçüklerinin üç tanesi kadar delik olursa ona mesh yapılamaz.

29b

Eğer mesh yamalıysa ona mesh edilebilir. Diyelim ki meshte uzunlamasına bir yırtık varsa ayak ondan görünmüyorsa da engel değildir. Eğer delik farklı yerlerde bir meshin üzerindeyse bunlar toplanır, o zaman üç parmağı geçerse mesh olmaz, eğer iki ayaktaysa o zaman onlar bir araya toplanmaz. Abdesti bozan her şey ve mesh’in çıkması ile mesh müddetinin bitmesi meshi bozar. Mesh müddetinin bitmesiyle meshleri ayağından çıkarır, sadece ayaklarını yıkar ve namazını kılar geriye kalan abdest uzuvlarını iade etmesine gerek yoktur.

2.9.1. Sargı Üzerine Mesh Etmek

Cevazının aslı Ali (r.a)’dan rivayet edildiğine göre; Hz. Ali (r.a) Uhud günü bileğini kırmış ve sancağı elinden düşürmüştü. Efendimiz (sav) “Onu sol eline verin

⁸² **Müsned**, I, 257; **Muvatta**, “Mesh”, 100.

⁸³ el-Heysemî, Ebu’l Hasan Nureddin Ali b. Ebu Bekr b. Süleyman (ö.807/1405), **Mevaridi’z-Zaman ile Zevaid ibn Hibban**, (Tahkik Hüseyin Selim Esed ed-Dârimi), 1.baskı, Dimeşk, 1411-1412/1990-1992, I, 307.

demiş. O, benim dünyada da ahirette de sancağımın sahibidir.” Ali (r.a) bu yara üzerine ne yapayım Ya Rasulallah diye sormuş. Efendimiz (sav) de: “Onun üzerine mesh et.” demiş. Abdestli de olursa abdestsiz de olursa yaranın üzerine mesh edilebilir. Sargı yaranın tam üzeri kadar veya ondan daha büyük olabilir. Diyelim ki yara daha iyileşmeden sargı düşse sonra sargı çıkarılsa ve tekrar yeni bir sargıyla sarılsa veya aynı sargıyla sarılsa bunlar caizdir mesh yapmayı iptal etmez. Diyelim ki yara iyileştikten sonra sargı düşerse o zaman mesh yapılamaz artık sadece orası yıkanır ve abdestin iade edilmesine gerek yoktur. Diyelim ki daha yara iyileşmeden sargı namazın ortasında düşerse namazını iptal etmez, iyileştikten sonra düşerse işte o zaman namaz iptal olur.

30a

Yaranın üzeri yıkanıp namaz iade edilir. Eğer abdest alıp yaranın üzeri mesh edildikten sonra yaradan sıvı gelirse ve dışarıya nüfuz ederse abdest gider. Eğer dışarıya nüfuz etmezse abdest gitmez. Diyelim ki sargı bezi iki veya üç kere sarılmışsa birini geçip diğerini geçemiyorsa veya pamuk koyulmuşsa ıslaklık belli oluyorsa abdest yine bozulur. Kişi cenabet olursa ve bütün vücudu yaraysa veya çoğu yara halindeyse, çiçek hastalığı varsa teyemmüm alır, yarasının üzerine mesh etmez yani sağlıklı olan yerlerini de yıkamasına gerek yoktur. Bedeninin çoğu sağlıklıysa sağlıklı olan yerler yıkanır geri kalan yerleri de mesh edilir. Abdest hususunda da durum bu şekildedir. Eğer sargının üzerine mesh etmek yani ona su değirmek zarar veriyorsa o zaman da yıkamak caiz değildir orayı mesh etmelidir.

2.10. FARZ NAMAZLARIN FAZİLETİ BABI

Efendimiz (sav)’den rivayet edildiğine göre şöyle buyurmuştur: “ Evinizin önünden bir nehir aksa her gün günde beş defa orda yıkansanız sizde kirden eser kalır mı. Beş vakit namaz da bunun gibidir insanı günahlardan arındırır.”⁸⁴ “ Kim abdestini tam olarak alır sonra namazını kılar, rükusunu, secdesini ve kıraatini tam olarak yaparsa

⁸⁴ Şüabü’l-İman, IV, 302, 2553.

namaz da ona sen beni koruduğun gibi Allah da seni korusun. Sonra semaya çıkar orada ışık olur ve semanın kapıları ona açılır Allah'ın dilediği yere kadar yükselir ve sahibine şefaati olur.” “Allah kulun üzerine beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim onları tam olarak yerine getirirse Allah cennete sokma konusunda verdiği söz üzerine hiçbir şey eksiltmez.”⁸⁵ Abdullah ibn Mesud (r.a)'tan rivayet edildiğine göre “ Kim Müslüman olarak Allah ulaşmayı arzu ederse bu beş vakit namazları muhafaza etsin.” “Müslüman bir kişi güzelce abdestini alır sonra mescide gitmeye yönelirse ve namaz kılsa Allah her adımı için ona bir sevap yazar, attığı her adımla derecesini yükseltir ve de onun bir hatasını siler.”⁸⁶ “ Büyük günahlardan uzak durmak koşuluyla beş vakit namaz ve Cuma namazından diğer cumaya günahlara kefarettir.”⁸⁷ “ Kişinin cemaatle kıldığı namaz tek başına kıldığı namazdan yirmi beş derece daha fazla faziletlidir.”⁸⁸ “ Kim kırk gün cemaatle bir rekât bile kaçırmadan namaz kılsa onun için münafıklıktan ve cehennemden kurtuluş beraati yazılır.”⁸⁹ “ Kim beş vakit namazı cemaatle kılmaya devam ederse Allah ona beş haslet verir.

Onlardan ilki, geçim sıkıntısını Allah ondan kaldırır, ondan kabir azabını kaldırır kitabını sağ tarafından verir, onu şimşek gibi sırattan geçirir, hesapsız bir şekilde onu cennete sokar.” “Amellerin en faziletlisi vaktinde kılınan namazdır.”⁹⁰ Allah'ın rahmetine sığınırım acizane benim görüşüme göre; namazda bu kadar fazilet söz konusu olursa kul için bunu düzenli bir şekilde yerine getirmesi ve rükusuna, secdesine, kıraatine dikkat ederek, kunutlarıyla, teşbihleriyle, oturushlarıyla vaktinde eda etmesi gerekir. Farzlarını, vaciplerini ve edeplerini de yerine getirip

⁸⁵ **Müsned-i Ebi Ya'la**, V, 316, 2939.

⁸⁶ et-Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb b. Mutayr el-Lahmî eş-Şâmî Ebu'l-Kâsım (ö.360/970), **el-Mu'cemü'l-kebir**, (Tahkik Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), 3.Baskı, Kahire, t.y, IX, 119, 8604.

⁸⁷ et-Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dehhâk es-Sülemi (ö.279/892), **Sünen-i Tirmizi**, (Tahkik 1 ve 2. Ciltler Ahmed Muhammed Şakir, 3. Cilt Muhammed Fuad Abdülbaki, 4. Ve 5. Ciltler İbrahim Atvete Avzî'l-Medresi fi El-Ezheri eş-Şerif), 3. Baskı, Mısır, 1395/1975, I, 418, 214.

⁸⁸ **Buhari**, “Ezan”, 29.

⁸⁹ **Şüabü'l-İman**, IV, 345, 2612.

⁹⁰ Ali b. El-Ca'd b. Abid el-Cevheri el-Bağdadi (ö.230/845), **Müsned-i İbnü'l-Ca'd**, (muhakkık Âmil Ahmed Haydar), 1. Baskı, Beyrut, 1410/1990, I, 84, 470.

mekruhlarından da sakınması gerekir. Efendimiz (sav) buyuruyor ki: “Namaz tartıdır ve kim o tartının hakkını verirse o onundur. Kim de o tartıyı hafifletirse Allah’ın hafifletenler (mudaffifler) hakkında ne dediğini biliyorsunuz.”⁹¹ Huzeyfe bin Yeman (r.a) bir gün bir adamı rukusunun, secdesinin hakkını vermeyerek namaz kıldığını gördü ve eğer sen bu şekilde ölürsen İslam fitratı üzerine ölmezsin dedi. Efendimiz (sav): “ İnsanların en kötü hırsızını size haber vereyim mi dedi, evet haber ver Ya Rasulallah dediler, o namazdan çalan kişidir buyurdu, Ya Rasulallah namazdan nasıl çalabilir denilince rükusunu secdesini tam yapmayarak.”⁹² buyurdu.

31b

Öncelikle namaza tam başlamayı istediğinde bütün günahlarından tevbe etmesi gerekir. Kalbini de kinden, aldatmaktan, nefretten, hasetten, tuzak kurmaktan, hileden, dilini yalandan, söz taşımaktan, gıybetten, gözünü de harama bakmaktan sakınmalı. Kulağını müzikli eğlenceli şeylerden, boş ve saçma şeylerden uzak tutmalıdır. İnsanlara eliyle zulmetmiş, karnını haramla doldurmuş olmamalı, bedeni haram şeyler giymekten korumalı, günlük koşturması da Allah’ın rızası doğrultusunda olmalı, namaz kıldığında da onu tam bir şekilde hürmetle yerine getirmelidir. Allah’ın karşısında içini ve dışını bir, heybetle ve ihlasla bir araya getirmeli. Kıldığı namazı da son namaz idrakiyle kılmalıdır. Namazın tüm rükunlarını yerine getirerek hudu’ ve huşû içinde kalbi de huzur içinde namazını kılmalıdır. Çünkü Allah bize namazı hakkıyla kılanlardan olun diye bunun böyle olmasını emretti. Yani huşu içinde olunmalı Allah namazda huşûlu olanları “Muhakkak ki müminler kurtuluşa ermişlerdir ki onlar namazlarında huşû içindedirler.”⁹³ diye övüyor.

32a

Allah’ın huzurunda olduklarını ve Allah’ın gizlediklerini açığa vurduklarını da bildiğini biliyorlar. Hiçbir iş ve kalplerde gizli olan hiçbir şey hakiki veya mecazi hiçbir şey gizli kalmaz. Allah’ın kendisini gördüğünü bilir. Allah onu kurtuluşa erdirir ve ona dua eder. Efendimiz (sav) söyle buyuruyor: “Namazda olduğun vakit sen Allah’ı görmesen de O seni görüyor.” “ Namaz kılan kişi aziz ve celil olan

⁹¹ Dârimi, “Salat”, 78.

⁹² Sahih İbn-i Huzeyme, I, 331, 663.

⁹³ Müminun 23/1-2.

Rabbine sığınır ve ona dua eder, kusurlarında aşırıya gitmesi ve zayıflığının kabulünden sonra ihtiyaçlarını Allah'tan ister. Sonra korku ve ümit arasında ona yönelir.”⁹⁴ Hasan bin Ali (r.a) abdest almak istediği zaman rengi değişirdi. Nedeni ona sorulunca her şeyin sahibi ve her şeyi bilen Allah'ın huzuruna çıkacağım dediği rivayet olunur. Mescidin kapısına gelince başını kaldırıp Ey bu kapının sahibi kulun sana günahkar bir halde geldi dedi. Ey Muhsin! Sen bize günahlardan kurtulmayı vaadettin. Sen muhsinsin ben günahkarım bende olan kötülükleri senin yanında olan güzelliklerle gider Ey kerim olan Allah der sonra mescide girerdi. Ali (r.a) namaz vakti gelince bedeni tir tir titrer, rengi değişirdi bu durum ona sorulunca Allah'ın semavat, arz ve dağlara sunduğu emaneti verme vakti geldi. Fakat o emaneti onlar taşımadı. O yüklendiğim emaneti güzel yapıp yapamayacağımı bilmiyorum. Rabia'tül Adeviyye (r.a) den şöyle bir olay zikredilir; bir gün namazdayken bir otlağın üzerine secde etti kamışın bir parçası gözüne girdi fakat o bunu ancak namazı bitirince fark edebildi.

32b

Zahit biri olan Hatim'den şöyle bir olay zikredilir; I'sam bin Yusuf bu adamın yanına girip Ey Hatim namazı güzel kılabiliyor musun? O da evet diye cevap verdi. Arkasından nasıl kılıyorsun diye sordu. Namaz vakti yaklaşınca abdesti güzel bir şekilde alıyorum, namaz kılacağım yerde güzelce ayakta duruyorum, bütün uzuvlarım kendi yerlerine karar kılasiya kadar bekliyorum, Kabe'yi iki kaşımın ortasına koyuyorum, makamı İbrahim'i de göğsümün üzerine koyuyorum, Allah-ü Teala'yı da başımın üzerine koyuyorum ve kalbimdeki her şeye hakim olduğunu düşünüyorum, sanki ayaklarımın altında sırat varmış gibi düşünüyorum, sağ tarafıma cenneti sol tarafıma da cehennemi koyuyorum, ölüm meleğini de arkama alıyorum ve bu namazımın son namaz olduğunu düşünüyorum sonra samimiyetle tekbir alıyorum, tefekkürle Kur'an-i Kerimi okuyorum, tevazuyla rukuya, huşu içinde secdeye gidiyorum. Sonra tam bir şekilde oturup kalbimde ümit besleyerek tahiyatı okuyorum, sünnet üzerine ve ihlasla selam veriyorum sonra da namazdan korkuyla ümit arasında kalkıyorum, sonra da yapılan anlaşma üzerine yapılanlara sabrediyorum. I'sam da Hatim'e işte namaz budur dedi. Hadim de ben otuz senedir

⁹⁴ Bedrettin el-Ayni, Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Gaytêbi el-Hanefi (ö.755/1354), **Umdetü'l-Kâri Şerh-i Sahihî'l-Buhari**, Beyrut, t.y, I, 291.

namazımı böyle kılıyorum deyince I'sam da ağladı ve ey kardeşim ben hiçbir zaman böyle namaz kılmadım.

33a

Nasıl ki bir emir veya sultanın huzuruna girerken onun heybetinden ve korkusundan dolayı azaların titrer, korku ve edep içinde onun yanında durursun, hareketlerini kontrol edersin, senden hoş olmayan şeyler ve hakaret edilmeye maruz kalmayacağın veya cezalandırılmayacağın sözler ortaya çıkmasın diye olması gerektiği şekilde hareketlerini düzenlersin, halbuki o kral senin gibi yaratılmış ve muhtaç birisi peki sen hiç emirin huzurunda durduğun gibi Allah'ın huzurunda durdun mu? O bir kul iken Allah, yaratılmışların hepsinin yaratıcısı ve onları şekillendiren, rızık veren, bir halden bir hale onları sokandır. Allah'tan bize ihlas rızkını vermesini, işlerin sonunda güzel bir sonuç vermesini, fazlı ve keremi ile bize doğruluk vermesini istiyoruz. O yakındır söylenenleri işitendir, davetlere icabet edendir.

2.10.1. Rekatların Sayısı

Mukime farz olan rekatların sabah akşam bir günde toplam adedi on yedi rekattır. Sabah namazının iki, öğlen namazının dört, ikindi namazının dört, akşam namazının üç, yatsı namazının dört rekatıdır. Cuma günü farz iki rekat olduğu için rekat sayısı on beş olur. Misafir için ise on bir rekattır. Vitir mukim için de misafir için de üç rekattır. Sünnetler ise yine mukim ve misafir için yirmi iki rekattır. Sabah namazından önce iki, öğle namazından önce dört sonra iki, ikindi namazından önce dört, akşam namazından sonra iki, yatsı namazından önce dört sonra dört rekat istersen iki rekat kılabilirsin. Cumanın sünneti de sekiz rekattır. Farzdan önce bir selamla dört rekat, farzdan sonra da yine dört rekat bir selamla kılınır. Ebu Yusuf (r.a)'a göre cumanın sünneti farzdan sonra bir selamla dört rekat sonra da iki rekat kılınır. Bayram namazları iki rekattır. Cenaze namazı dört tekbirli namazdır.

Teravih namazı beş tervihat yani beş kere dinlenmeli on selamlık yirmi rekatlı bir namazdır. Güneş tutulması namazı her rekatta tek rükulu iki rekatlı bir namazdır. Yağmur namazı Ebu Yusuf ve İmam Muhammed'e göre iki rekattır. Duha namazının en azı iki rekattır en fazlası da üç selamlı on iki rekattır, eğer isterse altı selamla kılınabilir. Evvabin namazı akşamla yatsı arasında kılınan üç selamlı altı rekatlık bir namazdır. Regaib namazı altı selamlı on iki rekatlı her rekatta bir kere fatiha üç kere kadir, on iki defa ihlas suresi okunarak kılınır. Recebin ilk perşembesi oruçlu geçirilip akşam namazından sonra yani Cuma gecesi bu namaz kılınır. İstiftah namazı şabanın yarısında yirmi rekatlık namaz kılınır, şabanın yarısı geceleyin elli selamlı yüz rekat namaz kılınır. İstihare namazı, tavaf namazı ve ihram namazı iki rekattır. Her cemreye taş atarken dua ettikten sonra iki rekat namaz kılınır akabe cemresi hariç. Orada dua etmez fakat namaz kılınır. Kadir gecesinde yüz rekat namaz kılınır. Arefe gecesinde de yüz rekat namaz kılınır. Muharrem'in ilk gecesinde altı rekat namaz kılınır.

Aşure gecesinde on iki rekat namaz kılınır. Allah'ın bizden geçmiş olan tüm günahlarımızı bağışlamasını ve kendisinden razı olunacak şeyle ömrümüzü geçirmemizi istiyoruz. Zikirlere katılanlardan, seher vaktinde istiğfar edenlerden olmamızı fazlı ve keremiyle istiyoruz. O, günahları bağışlayan ayıpları da örtendir.

2.10.2. Niyet Bahsi

Bu konunun aslı Allah-ü Teala'nın: "Halbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri emrolunmuştu."⁹⁵ Ayeti kerimesidir. Allah-ü Teala şöyle buyurmuştur: "O halde sen de dini Allah'a has kılarak (ihlâs ile) kulluk et."⁹⁶ (niyeti de ihlâsa has kılmakla mümkün olur) Efendimiz (sav) şöyle buyuruyor: "Ameller niyetlere göredir herkese de niyet ettiğinin karşılığı vardır."⁹⁷ Bil ki namaz kılanın üç hali vardır. Münferit olarak,

⁹⁵ Beyyine 98/5.

⁹⁶ Zümer 39/2.

⁹⁷ **Buhari**, "Bedü'l-Vahy", 1; **Müslim**, "İmare", 155; **Ebu Davud**, "Talak", 11.

imama uyarak ve cemaatle beraber kılınır. Münferit olarak kılınırsa sabah namazının sünnetini kılmak istediğinde ona kalbi ile niyet edip diliyle de ben sabah namazının sünnetini Allah rızası için kıbleye dönmüş olarak Allah'ü Ekber diyerek iki rekat kılmaya niyet ettim diyerek eda edilecek. Farzını kılarken de iki rekat kıbleye dönmüş olarak Allah rızası için Allah'ü Ekber diyerek tekbir alınacak. Öğlen, ikindi, akşam ve yatsı namazının farzlarına da aynı şekilde niyet edilir. Ancak rekat adetlerinde arttırma yaptığı zaman onlar belirtilmeli. Vitir de ise Allah rızası için vacip olan üç rekat vitir namazını kıbleye dönerek Allah'ü Ekber diyerek kılınır. Teravih ise iki rekatlık teravih namazını kıbleye dönerek Allah'ü Ekber diyerek kılınacak.

34b

Nafilelerde Allah rızası için iki rekatlık tetavvu namazını kılmaya Allah'ü Ekber denir. Kuşluk vakti namazında ise kıbleye dönerek iki rekatlık sünnet olan duha namazını kılmaya Allah rızası için Allah'ü Ekber diyerek kılınacak. Diğer namazlarda da aynı şekilde niyet edilir. Eğer imama uyduysa niyet ettim Allah rızası için iki rekatlık sabah namazının farzını kılmaya imama uymuş bir şekilde kıbleye dönerek Allah'ü Ekber denir. Diğer namazlarda da aynı şekilde söylenir, Cuma namazını iki rekatlık farz olan Cuma namazının farzını kılmaya Allah rızası için kıbleye dönerek Allahü Ekber diyerek kılınacak. Niyet ettim Cuma namazının dört rekatlık sünneti veya öğlen namazının sünneti veya vaktin sünneti dese ikisi de caizdir. Ama efdal olan cumanın sünneti denilmesidir. Bayram namazlarını Allah rızası için kıbleye dönmüş bir şekilde imama uyarak Allah'ü Ekber deyip kılınır. Cenaze namazında niyet ettim Allah rızası için dört tekbirlik cenaze namazını kıbleye dönmüş, imama uymuş bir şekilde kılmaya Allah'ü Ekber denir. İmam bahsine gelince; aynen münferit kişinin niyet ettiği gibi niyet eder eğer arkasında kadın varsa onlar için de niyet etmedikçe kadınların namazı caiz değildir. Züfer (r.a)'e göre bütün eda etmelerde bu konuda caiz görmüştür. Kaza namazlarına gelince; o günün kazaya kalan sabah namazı kılınıyorsa, niyet ettim Allah rızası için bugünkü iki rekatlık kaza namazını kılmaya kıbleye dönmüş bir şekilde Allah'ü Ekber denir.

Dünkü sabah namazının kazasını ediyorsa, dünkü sabah namazının iki rekatlık kaza namazı olarak kılmaya denilerek kıbleye dönerek Allah'ü Ekber denir. Dünkü öğle, ikindi, akşam, yatsı kılıyorsa aynı şekilde niyet edilir. Diyelim bir aylık veya bir senelik kaza namazı olan kişinin eğer tertip üzerine kılacaksa senenin veya ayın ilk başlarından sırayla kılacaksa senenin ilk başındakinden başlar. Benim üzerime kaza olarak kalmış ilk sabah namazı diye başlar öğle, ikindi gibi tüm namazlar için böyle söyler. Eğer ayın başından tertip üzere kılmayacaksa, benim üzerime kaza olarak kalmış son sabah namazı der böylece tüm farz namazlarda da böyle niyet eder. Eğer Cuma namazını imamla beraber kılıyorsa imamın itikadinden veya abdestinden şüphe ediyorsa veya kendi bulunduğu şehir İslam diyarımı yoksa darul harp mı diye bir şüphe olursa namaz konusunda da ihtiyatlı davranmayı isterse imamla kıldıktan sonra kendisi dört rekat kılar ve öğle namazına niyet eder. Eğer kişinin kaza namazı var ve tekrar sınırına da ulaşmış yani kaza namazı çoğalmış altı vakte çıkmışsa altıncı vakit girer girmez tertip düşer o zaman altıncı namaz caiz olur. Eğer onun üzerine kaza namazı yoksa altıncı namaz caiz olur, onun üzerinde kaza namazı var fakat altı vakit dolmasıysa yani kaza namazları tekrara girmemişse kaza namazlarını yine tertip üzerine kılar.⁹⁸ Sonra bugünkü cumanın dört rekat sünnetini edaya diye niyet eder. Eğer sadece farzla yetinirse Züfer'e göre Allah rızası için sabah namazının veya vaktin farzını eda etmek üzere Allah'ü ekber diyerek başlaması caizdir.

Eğer iki rekat nafîle kılacaksa Züfer'e göre Allah rızası için iki rekat kılmaya Allah'ü Ekber demesi caizdir. Niyet, kalp işidir yani kişinin hangi namazda olduğunu bilmesidir. Farzı veya nafileyi kaza veya eda olarak kılsa kalple niyet etmesi farz, dil ile niyet etmesi sünnettir. Eğer diliyle niyet etse kalbiyle hangi namaz olduğunu bilmece onun namazı caiz olmaz. Hem kalbini hem dilini niyetle meşgul etmesi en faziletlisidir. Niyetinin hemen arkasından ellerini kaldırması gerekir. Allah'ü Teala en iyisini bilendir. Bizi salih amellerde, ihlaslı olmada fazlı ve keremiyle mevaffak kılmasını cenabı haktan istiyoruz. Allah duaları en iyi işiten ve hidayet edicidir.

⁹⁸ Altı vakit meselesi Bağdatlı Vehbi isimli nüshada daha detaylı anlatıldığı için bu kısmı oradan aldık.

2.10.3. Namazın Sıfatı Konusu

Namazın farz olduğu Allah-ü Teala'nın “ Namazı dosdoğru kılın.”⁹⁹ “Namazlara ve orta namaza devam edin. Allah'a gönülden boyun eğerek namaza durun.”¹⁰⁰ “(Ey Muhammed!) Gündüzün iki tarafında ve gecenin gündüze yakın vakitlerinde namaz kıl.”¹⁰¹ “Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir.”¹⁰² “O halde, onların söylediklerine sabret ve güneşin doğuşundan ve batışından önce Rabbini hamd ile tespih et. Gece vakitlerinde ve gündüzün uçlarında da tespih et ki hoşnut olasın.”¹⁰³ “Öyle ise akşama girdiğinizde, sabaha kavuştuğunuzda, Allah'ı tespih edin. Göklerde ve yerde hamd O'na mahsustur.

36a

Gündüzün sonunda ve öğle vaktine girdiğinizde Allah'ı tespih edin.”¹⁰⁴ “...kalktığında Rabbini hamd ile tespih et. Gecenin bir kısmında ve yıldızların batışı sırasında O'nu tespih et.”¹⁰⁵ Ayeti kerimeleri beş vakit namazı kastediyor. Efendimiz (sav) buyuruyor ki: “ İslam beş şey üzeredir. Allah'tan başka ilah olmadığına Muhammed (a.s)'ın onun Rasulü olduğuna şehadet etmek, namaz kılmak, zekat vermek, ramazan orucunu tutmak, güç yetirenler ve onun yoluna gidenler için kabeyi hacetmek.” “ Beş vakit namazı kılın.”¹⁰⁶ “ Namaz dinin direğidir. Kim onun hakkını verirse dininde doğru olmuş demektir kim de onu yıkarsa dinini yıkmış olur.”¹⁰⁷ “ Kim namazını bilerek terk ederse kafir olur.”¹⁰⁸ Bir kişi namaza başlamak istediği vakit kıbleye abdestli bir şekilde yöneldi, Allah-ü Teala'ya istiğfar etti ve dedi ki: "Rabbimiz! Biz kendimize zulüm ettik. Eğer bizi bağışlamaz ve bize acımazsan mutlaka ziyan edenlerden oluruz.”¹⁰⁹ Ey Allah'ım sinelere vesvese

⁹⁹ Ankebut 29/45.

¹⁰⁰ Bakara 2/238.

¹⁰¹ Hud 11/114.

¹⁰² İsra 17/78.

¹⁰³ Ta ha 20/130.

¹⁰⁴ Rum 30/17.

¹⁰⁵ Tur 52/48-49.

¹⁰⁶ **Tirmizi**, “Sefer”, 42.

¹⁰⁷ Keşfu'l-Hafa, II, 34, 1621.

¹⁰⁸ **Umdetü'l-Kâri**, I, 120.

¹⁰⁹ Araf 7/23.

verenden, işlerin kötülüğünden sana sığınıyoruz, senin affından ve öfkenden senin rızana sığınıyoruz. Allah'ım bizi gafillerin uykusundan uyandır.

36b

Senin rıza göstereceğin ve sevdiğin şeylerde bizi muvaffak eyle. Senin öfkeni getirecek şeylerden bizi uzaklaştır. "Ey Rabbimiz! Bizi ve bizden önce iman etmiş olan kardeşlerimizi bağışla. Kalplerimizde, iman edenlere karşı hiçbir kin tutturma! Ey Rabbimiz! Şüphesiz sen çok esirgeyicisin, çok merhametlisin."¹¹⁰ Sonra "Ben hakka yönelen birisi olarak yüzümü, gökleri ve yeri yaratana döndürdüm. Ben Allah'a ortak koşanlardan değilim."¹¹¹ Ayetini okur. Sonra "Şüphesiz benim namazım da, diğer ibadetlerim de, yaşamam da, ölümüm de âlemlerin Rabbi Allah içindir. O'nun hiçbir ortağı yoktur. İşte ben bununla emrolundum. Ben müslümanların ilkiyim."¹¹² Ayetini okur fakat sondaki Müslümanların ilkiyim yerine Müslümanlardanım denir. İsterse senadan sonra teavvüzden (istiaze) önce "veccehtü" duasını okur. Sonra namaza kalbiyle niyet eder, aynı yukarıda anlattığımız gibi diliyle de bunu söyler. Kalp huzuruyla, hudu'la, huşuyla ve sekinetle, İftitah tekbirini niyetin arkasından alır. Elini kulakların hizasına getirir. Sağ elin parmaklarını açar sol bileğini kaplar sonra onu göbeğin altına koyar. Sonra subhaneke duasını okur. Münferit olarak da kılsa imama da uysa namaz cerhi veya açık da olsa euzu besmeleyi içinden okur. Besmele fatihadan bir ayet olmadığı gibi hiçbir surenin de başında da bir ayet değildir fakat besmele Neml suresinde geçen bir ayettir. Ebu Bekir Razi'ye göre o sureler arasını ayırmak için indirilmiş Kur'an'dan bir ayettir.

37a

Aynı şekilden İmam Muhammed (r.a)'da bu şekilde rivayet etmiştir. Sonra fatiha ve bir sure okunur. İmam bunları sabah namazında, cumanın, akşamın ve yatsının ilk iki rekatında, bayram ve yağmur duası namazında, teravih ve ramazan ayında vitir namazında bize göre açıktan okur. İmam "veleddalin" dediğinde cemaat gizlice "amin" der. Eğer muktedi (imama uymuşsa) ise euzu besmeleyi, kıraati getirmez fakat namaz, açıktan veya gizli bir namaz da olsa onun için aynıdır yani her iki durumda da imam bunları okur. Bizim arkadaşlarımızdan bazıları muktedinin de

¹¹⁰ Haşr 59/10.

¹¹¹ En'am 6/79.

¹¹² En'am 6/162.

imamın arkasından gizli namazlarda da bunları okuması gerektiği görüşünü seçtiler. Ebu Hanife'nin de ilk görüşü böyledir. Münferit olarak kılındığında imamın yaptıklarının aynısı yapılır ancak açıktan okunan namazlarda tercihe bırakılmıştır kişi ister açıktan okur ister gizli okur. Kıraati bitirdiği zaman elini kaldırmadan tekbir alır rükuya gider, eliyle dizlerine dayanır, parmaklarını açar sırtını düzleştirir, başını yukarı kaldırmaz aşağı da eğmez, başı sırtıyla eşit olur. Rükusunda üç kere “subhane rabbiyel azim” der. En azı budur eğer daha da eklemek isterse daha faziletlidir fakat imamsa üçten fazla olmaz. Bazılarına göre imam dört defa söyler ki arkadaki cemaat üç defa söyleyebilsin.

37b

İmam rukuya gittiğinde arkada gelenlerin ayak seslerini duyarsa rüku teşbihlerini çoğaltır mı çoğaltmaz mı? Ebu Leys (r.h) şöyle dedi; imam, arkadan cemaate yetişmek için geleni fark etse de teşbihi çoğaltmaz. Eğer bilmiyorsa onda bir beis yoktur. Sonra başını kaldırır, düzgünce dikilir “سمع الله لمن حمد” der muktedi de “ربنا لك الحمد” der. Yalnız başına kılan ise ikisini de söyler. Secde ve rüku arasında kavme farzdır. Ebu Hanife ve İmam Muhammed (r.h)'e göre farz değildir fakat sırtını da tam doğrultmamayı kötü görmüşlerdir. Ebu Yusuf (r.h)'a göre kame farzdır hatta belini tam doğrultmazsa namazı caiz olmaz. Tam bir şekilde doğrulup tekbir getirilir ve yere ilk giden şey dizler olmalıdır sonra eller sonra alın sonra burun olmalıdır. Kıyamda ise önce baş sonra eller sonra dizler kalkar. Tabi bu durum bir özür olmadığı zaman geçerlidir. Ellerden önce dizleri koymanın mümkün olmadığı bir özür durumunda o zaman önce ellersonra dizler koyulur. Kıyam halinde de dizlerini kaldırmadan önce ellerini kaldırması mümkün değilse o zaman önce dizler kaldırılır sonra eller kaldırılır. Sonra burnun ve anlın üzerine secde edilir. Sadece burunla veya alınla secde etse Ebu Hanife (r.h)'ye göre caizdir bu konuda özür sahibi olup olmaması mühim değildir. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf (r.h)'a göre özür haricinde sadece burunla yetinmek caiz değildir. Ebu Hanife (r.h)'nin bu ilk görüşünden döndüğü rivayet edilir. Yanağını veya çenesini koyarsa özürlü de olsa özürsüz de olsa bu caiz değildir. Eğer ikisinden birini koymaya veya ikisini de koymaya bir özrü varsa o zaman ima ile secde etmeden kılabilir.

Secdede dirseklerini yere koymadan parmaklarını yaymış ve kıbleye yönelmiş bir şekilde kulakların hizasına elini koyar. Ayaklarını açar, karnını da uyluklarından uzak tutar, ayak parmaklarını kıbleye doğru yönlendirir. Secdede üç kere “sübhane rabbiyel ala” der. En azı üç keredir aynen rukuda söylediğimiz gibi arttırmak isterse bu daha efdaldır. Eğer secde ederken alnı sarığın kıvrımının üzerine veya elbisenin yenine denk gelir de ona secde ederse bu caizdir. Hatta secde edilecek yerde bir eza varsa bunları secde edilecek yere denk getirilebilir fakat bunu kibir alameti olarak yaparsa caiz olmaz. Sonra tekbir getirerek tam oturana kadar başını kaldırır. İki secde arasında tekbir zikrinden hariç bir zikir yoktur. Sonra tekbir getirir tekrar secde eder. İkinci secdeyi birincisinde yaptığı gibi yapar. Tek secdeyle yetinirse kafasını kaldırdığında bir secde daha yapar. Ebu Hanife (r.h)’ye göre başını kaldırırken yere yakınsa secdeye gitmesi caiz değildir başını tamamen kaldırıp tekrar secdeye gitmelidir. Ayağa kalkarken oturmaz ve elini yere dayamadan ayak parmaklarının üzerine basarak kalkar. İkinci rekâtı da ilk rekât gibi kılar fakat subhaneke ile başlamaz ve euzü çekmez. Ebu Hanife (r.h)’dan gelen iki rivayet vardır; bir rivayete göre besmeleyi çekmesine gerek yoktur, diğer rivayete göre ise besmele çekilir. İmameyn’nin görüşüne göre gizli veya açıktan olsun besmeleler mutlaka getirilir.

Her surenin başında Ebu Hanife ve Ebu Yusuf (r.h)’a göre besmele zikredilmez. İmam Muhammed (r.h)’e göre eğer gizliden iki sure okuyacaksa o zaman iki sure arası besmele çeker fakat açıktan okuyacaksa o zaman zikretmez. Hasan bin Ziyad (r.h)’dan rivayet edildiğine göre, ‘ her rekatta fatihayı okuduğum zaman besmeleyi okurdum sureye geçince o zaman da besmele çekerdim, böyle yapmak güzeldir.’ İkinci rekata başını kaldırdığı zaman sol ayağını yayarak oturur sağ ayağını dikerek parmaklarını kıbleye doğru çevirir. Elini uyluklarının üzerine parmaklarını açarak koyar. Farzda bu oturuş şekli sünnettir. Eğer bunu bilerek veya unutarak terk etse bile namazı caizdir. Unutarak yaparsa sehiv secdesi gerekir fakat bilerek yaparsa sehiv secdesi gerekmez çünkü artık günahkar olur. Oturmayı unutup kalkarsa oturmaya daha yakınsa oturur, ayağa kalkmaya daha yakınsa kalkmaz devam eder iki durumda da sehiv secdesi yapması gerekir. Sonra o oturuşta teşehhüd (yani tahiyyat duası) okur. İlk oturuşta bu okumanın daha ötesine gitmez. Sonra

eliyle hiçbir yere özür haricinde dayanmadan kalkar. İkinci çiftte (yani 3 ve 4. rekatlar) birinci çiftte (1. ve 2. rekatlar) yaptıklarının aynısını yapar. Ancak sure hariç sadece fatiha okur. Başını ikinci secdeden kaldırdığında yani 4. Rekatın secdesinden kaldırdığında birinci oturuşta oturduğu gibi oturur.

39a

Birincide yaptığı gibi ikincide de teşehhüd yapar teşehhüdü okuduktan sonra salli- barik ve Rabbena dualarını okur anlamları şöyledir; Ey Allah'ım bütün hamdlar sanadır, bütün mülkler bütün şükürler senindir, gizli açık bütün işler sanadır, sen her şeye kadirsin. Ey Allah'ım İbrahim (a.s) 'e ve ümmetine şeref, bereket ve rahmet verdiğin gibi Muhammed (a.s)'e ve ümmetine rahmet eyle ve şerefini yücelt, Muhammed (a.s) 'e ve ümmetine hayır ve bereket ver, Muhammed (a.s)'e ve ümmetine merhamet eyle, şüphesiz övülmeye layık yalnız sensin, şan ve şeref sahibi de sensin. Ey Allah'ım bize dünyada ve ahirette iyilik ve güzellik ver bizi cehennem azabından koru. Rabbimiz bizi hidayete erdirdikten sonra kalplerimizi kaydırma ve katından bize bir rahmet bağışla, şüphesiz en çok bağışlayan sensin. Rabbim sen bunu boşuna yaratmadın. Sen pek yücesin, bizi ateşin azabından koru. Rabbimiz bizim günahlarımızı bağışla, kötülüklerimizi ört ve bizi iyilik yapanlarla birlikte haşret. Rabbimiz peygamberlerin aracılığıyla bize vadettiklerini ver, kıyamet günü bizi rezil etme, şüphesiz sen vaadinden dönmezsin. Ey Allah'ın beni, anne ve babamı, erkek kadın tüm müminleri ve Müslümanları yaşarken ve öldüğü zaman da bağışla

39b

Hayırda bizimle onlar arasını takip edenlerden kıl. Sen duaları kabul eden, ihtiyaçları gideren, bereketleri indiren, kötülükleri yok eden, günahları bağışlayansın. Sen her şeye kadirsin. Bu dualardan farklı dualarla dua ederse caizdir. Fakat Kur'an lafızlarına benzeyen lafızlarla ve hadislerden bize ulaşan lafızlarla dua etmesi lazım insanların kelamına benzeyenlerle değil. Sonra sağ tarafına "esselamü aleyküm ve rahmetullah" diyerek selam verir. Aynı şekilde sol tarafa selam verir. Eğer imamsa sağ tarafa selam verirken sağ taraftaki insanlara, kadınlara ve hafaza meleklerine niyet eder, soluna selam verirken de aynı şekilde niyet eder. Eğer muktedi (imama uyuyorsa) ise imam sağ tarafında kalıyorsa sağa selam verirken imama niyet eder, sol

tarafındaysa sola selam verirken ona göre niyet eder. Ebu Yusuf (r.h)’a göre tam imamın arkasındaysa o zaman sağ tarafa selam verirken imama niyet edecek. İmam Muhammed (r.h)’e göre de sağa ve sola selam verirken de imama niyet edecek. Tek başına kılarken iki selamda da sadece hafaza meleklerine niyet etmesi gerekir. İki tarafa selam verdiği zaman eğer bundan sonra sünnet namaz varsa kalkıp başka bir yere gider ve sünnet namazı kılar. Eğer ondan sonra sabah ve ikindi namazı gibi sünnet namaz yoksa aynı olduğu mekanda kalır. Bizi muvaffak kılan Allah’a hamd olsun, günahlarımızdan dolayı bizi affetsin, Ey noksanlardan münezze olan Allah’ım biz sana hakkıyla ibadet edemedik, senden başka ilah yoktur, yalnız sana tevbe edip senden yardım diledik, Muhammed (a.s) senin kulun ve elçindir, diye dua eder. Ayetel kürsi’yi okur.

40a

Tek olan ve ortağı olmayan Allah’tan başka ilah yoktur, Muhammed (a.s) onun kulu ve rasulüdür, İslam aynı onun vasıflandırdığı gibidir, şeriat da aynen onun koyduğu şekildedir, söz de onun söylediği gibidir, kitap da onun indirdiği gibidir, Allah apaçık hak olandır der. Allah, Muhammed (a.s)’ı hayırla zikretti. Alemlere verdiğinin en faziletlisini Muhammed (a.s)’a verdi, onun yaşamı selamet içindedir. Bu sözleri imama ve arkasındaki topluluk da söyler. Sonra imam yüzünü cemaate döner ve Allah’a hamd eder, onu över, Nebi (a.s)’ye salatü selam getirir ve Allah-ü Teala’dan da bağışlanma diler. Bağışlanmayı, günahlardan korunmayı, muvaffak olmayı ve dualarının kabul edilmesini ister. Merhameti, işinin sonunun hayır olmasını ister, kendisi, anne ve babası, cemaati için ve müminler için dua eder ve cemaat “amin” derler. Sonra duasını Ey Rabbimiz dünyada ve ahirette iyilik ver ve bizi cehennem azabından koru sözüyle bitirir ve bizim dualarımızın sonu elhamdülillehi rabbil ailemin sözüyle biter. Eğer birisi imamın hizasında namaz kılıyorsa ona doğru meyleder ve dua eder. Eğer imamla namaz kılanlar arasında ise meyletmez. Tek başına namaz kılan kişi imamın dua ettiği gibi dua eder ve ne şekilde dua ederse etsin duası caizdir. Mesbuk olan kişi teşehhüd bittiği zaman

40b

selam veresiye kadar oturuşta imamı takip eder. Namazda peygamberimize getirilen salavatları (salli- barikleri) takip edecek mi? Hişam’dan gelen rivayete göre;

Efendimiz Muhammed (sav)’e salavat getirip Kur’an’da olduğu şekilde Allah’a dua ederdi (yani mesbuk olan kişi bunu yaptıktan sonra kalkardı). Hişam (r.h), o kişi imam selam veresiye kadar teşehhüdü okuduğunda selam vermez ayağı kalkar ve kaçırdığı namazları kılar. Eğer namaz kıldırın üzerinde sehiv secdesi varsa teşehhüdü bitirdikten sonra bunu yapar. İmamsa sallı- barık okumaz, Rabbenâ ile başlayan duaları yapmaz. Aynı şekilde teşehhüdü bitirdiğı zaman sağı tarafına selam verip sehiv secdesi yapar. Sehiv secdesi yaptıktan sonra yine teşehhüd okur sehiv secdesi teşehhüdünden sonra da iki tarafa selam verir. Eğer tek başına kılıyorsa namaz teşehhüdünde de sehiv secdesi teşehhüdünde de iki tarafa selam verir. Allah en iyi bilendir. Beş vakit namazı rükusunu ve secdesini tam yapmakla beraber vaktinde eda etme konusunda ve işlerimizin sonunda amellerimizi en hayırlı bir şekilde bitirme hususunda, Allah’ın bize yardım etmesini istiyoruz. Bizi takva ve mağfiret ehli kılmasını niyaz ediyoruz.

2.10.4. Kadının Namazı Konusu

Elleri kaldırmak, eli elin üzerine koymak, secde etme ve oturma konuları hariç bir erkeğin namaz kılariken yaptığı her şeyi kadında namazda yapar. Elleri kaldırma bahsine gelince; birinci tekbirle beraber ellerini omuzları hizasına kaldırır.

41a

Ellerinin arasını açmadan yayar. Elini göğsünün üzerine koyar fakat elini kabzetmez ve elini sağı elinin üzerine koyar. Secdede ise ellerini omuzların hizasında yere koyar, dizlerini yere yayıp hafif büzülerek ayakları düz bir şekilde durur. Ka’de’ye gelince birinci ve ikinci teşehhüdde sol ayağının üzerine oturur ve sağı ayağını yana çıkarır. Onun için daha örtülüdür, Allah en iyi bilendir.

2.10.5 Müstehab Bahsi

Namaz kılan için ayakta iken gözleriyle secde yerine, rüku halinde ayaklarının ucuna, secde halinde burnunun ucuna, oturma halinde kucağına, selam verirken omuzlarına bakması daha uygundur. Çünkü Allah bize namazda hudu’ lu, huşu’lu olmamızı emretti. Şöyle buyurdu; “ Allah’a gönülden boyun eğerek namaza

durun”¹¹³yani itaat edin. Namazda huşû içinde olanları övdü ve “Müminler gerçekten kurtuluşa ermişlerdir. Onlar ki namazlarında derin saygı içindedirler.”¹¹⁴“Allah’a derin saygı duyanlardan başkasına ağır gelir.”¹¹⁵ Allah-ü Teala’dan, huşû ve hudu’ ile, tevbeyle, istikamet üzere olayla, son nefeste de iyi işler yapabilmeyi fazlı ve keremiyle bizi rızıklandırmasını istiyoruz. O, zorda kalanların duasını kabul edendir.

41b

İsteyenlerin de ihtiyaçlarını karşılayandır.

2.10.6. Nehyedilmişler Bahsi

Bu konunun aslı Efendimiz (sav)’in şu sözüdür: “ Namazda iken yönünüzü dönmeyin. Bunu yapanın namazı yoktur.”¹¹⁶ “Eğer namaz kılan kişi kime münacaat ettiğini bilseydi, yönünü dönmezdi.”¹¹⁷ Efendimiz (sav)’in namazda sakalıyla oynayan bir adam gördüğü ve eğer kalbi huşû içinde olsaydı organlarında da huşû olurdu buyurduğu rivayet edilir.¹¹⁸ Namaz kılan için sağa sola, önüne arkasına dönmemesi gerekir. Elbisesiyle, vücuduyla ve yerdeki çakıl taşlarıyla oynamaması gerekir ancak orada secde edeceği yer yoksa bir kere eliyle düzeltmesinde bir sıkıntı yoktur. Elini beline koymaz, parmaklarını birbirine geçirmez. Elbisesini sarkıtmaz, saçını örmez, elbisesini katlamaz ve yumru yapmaz. Köpek oturuşu gibi oturmaz. Özür haricinde bağdaş kuramaz. Selam verip almaz, konuşmaz, eliyle ve başıyla bir şeyi işaret etmez şayet secde edeceği yer ile kendisi arasından birisi geçerse namazda olduğunu bir işaretle veya sübhanallah diyerek belli eder fakat ikisini birden yapamaz. Eğer secde edeceği yerin ilerisinden geçiyorsa, kıraati okurken veya birisine cevap olsun diye tesbihlerde sesini yükseltmez. Namazda olduğunu göstermek içinse onda bir beis yoktur. Namazda üflemez, bilerek bir özür harici öksürmez, esneyince sol eli ile ağzının üzerine koymaz, tükürmez, sümkürmez eğer balgamı gelirse elbisesinin fazlası ile o balgamı alır.

¹¹³ Bakara 2/238.

¹¹⁴ Müminun 23/ 1-2.

¹¹⁵ Bakara 2/ 45.

¹¹⁶ **Camîu’l-Ehadis**, XVI, 330.

¹¹⁷ **Nasbu’r-Raye**, II, 88.

¹¹⁸ el-Hindî, Alaaddin Ali b. Hüsameddin İbn Kadıhan el-Kâdiri eş-Şâzeli el-Hindi el-Burhânpurî sümme el-Medeni fel-Mekkî eş-Şehiri bil-Müttaki el-Hindi (ö.975/1567), **Kenzu’l-Ummal fi süneni el-Ekvâl ve Efâl**, (Tahkik Bekrî Hıyânî), 5. Baskı, y.y, 1401/1981, VIII, 197, 22530.

En fazla üç kere vücuduyla oynayabilir. Ağzını ve yüzünü bir şeyle örtmez. Gözlerini kapatmaz. Üç kereden fazla bedenin kaşımaz, çok olmamak koşuluyla bit veya pireyi öldürmesinde bir sakınca yoktur. Elbisesinden toprağın tozunu silkelemez. Tozları vücudundan silmez. Hapşırın için “yerhamükallah” demez. Toprakla yüzünü silmez. Uyumaz, gülmez fakat tebessüm etmesinde bir sakınca yoktur. Hastalık veya bir sıkıntıdan dolayı ağlamaz, ama Allah’ın korkusundan veya cehennem korkusundan dolayı ağlamasında bir sakınca yoktur. Acıdan veya üzüntüden dolayı ah vah edilmez fakat Allah’ın korkusundan dolayı olmasında bir sakınca yoktur. Ebu Yusuf (r.h)’a göre eğer ah derse namazı ifsad olmaz. Eyvah derse o zaman namazı ifsad olur. Bunların hepsi Allah korkusundan da herhangi bir acıdan da olsa eşittir. Duvara veya başka bir şeye yaslanmaz. Tek ayak üzerinde durmaz, bir ayağını diğer ayağına yapıştırıp destek olmaz, aralarını açar ama çok da büyük açmaz. Kıraat ederken kafasını sallamaz. Omuzuna doğru meyletmez. Avret mahallini de açmaz, cinsel organına ellemez. Ellerini salmaz. Eğer pantolonu veya peştemali çözülmüşse küçük bir hareketle düzeltirse bundan dolayı namazı bozulmaz. Eğer uğraşıp düzeltirse namazı bozulur.

Sarığı veya başlığı düşerse tek eliyle onları kaldırmasında bir sakınca yoktur, sarığının kıvrımını da düzeltmesi aynı şekildedir. Sarığı bozulduysa tek veya iki eliyle düzeltmez başı açık bir şekilde namazına devam eder veya sarığın bir ucunu boynuna küçük bir hareketle atar. Atının yularını tutamaz eğer hayvanın başındaki yularını küçük bir hareketle tutuyorsa bunda bir sakınca yoktur hayvanın yem torbasında da durum aynen böyledir. Hayvan eğerleyemez eğer de onun üzerinden alamaz. Namazdayken bir yandan yularını tutmasında bir sakınca yoktur. Gömleğini düğmeleyemez ve düğmesini çözemez, tek bir hareketle çözmesinde bir sakınca yoktur. Elbisesinin bel kısmını açmasında ve kabanının kuşağını açmasında bir sakınca yoktur. Kadının namazda peçesi açılırsa başının üzerine namazdan bir rükün yapmadan önce küçük bir hareketle kaldırırsa namazı ifsad olmaz. Eğer rüknü eda ettikten sonra veya uğraşarak bunu yaparsa namazı ifsad olur. Kıraatte de tesbihte de teganni yapmaz. Tesbihi ve ayeti saymaz. Kendisine sürekli okuduğu bir sure belirleyemez fakat başka bir sure de bilmiyorsa ve kendisine kolay geliyorsa veya

efendimizin sürekli okuduğu sureleri bereket kastıyla okuyorsa bir beis yoktur. İki surenin arasında bir sure atlamak olmaz. Mesela birinci rekatta Nasr suresini okuyup ikinci rekatta ihlası okumak olmaz bu mekruhtur. İki sure veya daha fazla atlamak mekruh değildir.

43a

Birinci rekatta okunan sureden daha uzun bir sure okunmaz ama birinciden daha az olursa okunabilir. Mesela ikinci rekatta iken birinci rekatta okuduğu sureden önceki sure okunmaz. Birinci rekatta surenin ortasından okunduğunda ikinci rekatta da mazeretsiz olarak yine başka surenin ortasından okunmaz. Birinci rekatta surenin sonundan okunduğunda ikinci rekatta yine başka bir surenin sonundan okunmaz. Fakat iki rekatta bir surenin tamamı okunabilir veya birinci rekatta surenin tamamı okunup ikinci rekatta aynı sure okunabilir. Kur'an tertil üzere okunur. Bazı alimler dedi ki; surelerin sonunu okumasında bir beis yoktur bu da sahihtir. Tesbih ve kıraatte riya olsun başkası duysun diye sesini yükseltmez. Secdesini, rükusunu riya olsun diye uzatmaz bilakis Efendimiz (sav)'in “ Kim bir amelinin duyulmasını isterse, Allah bütün yarattıklarına duyurur. Kıyamet gününde o hakir ve küçük görülür.” sözüne binaen yalnız kıldığı namazla insanların yanında kıldığı namazın aynı olması gerekir. Namazdayken dünya işlerini düşünmez bilakis Kur'an'ın manalarını ve ahireti düşünür. Kıraatte, tesbihat dualarında ve zikirlerde acele etmez bilakis sakın bir şekilde, ta'zim ve hürmetle kıraati okur ve dua eder; duraklara, medlere, harflere ve şeddelere dikkat ederek okur.

43b

Bütün harfleri de çıkış yerlerinden çıkartır. Kelimelerin de hakkını verir. Kalp huzuru, korku ve ümitte, huşû ve huzurla Kur'an'ı okur. Bütün rükunların hakkını verir. Namazdaki bütün fiillerin hakkını verir. Namazı bitirince ya ibadetlerim kabul olmaz diye kendi eksiklikleri sebebiyle korku hisseder ki doğru olan da budur. Allah-ü Teala'nın fazlı ve keremiyle ibadetlerini kabul etsin diye ümit içinde olur ve o namazı eda etmeye muvaffak kıldığı ve namazda yaptığı kusurları bağışlaması için Allah'a hamd eder. Allah'a itaate mazhar olabilmeyi Allah'ın bizi itaat etmeye ulaştırmasını, ibadetlerimizdeki kusurlarımızı da bağışlamasını ve ihsanı, lütfu

keremiyle işlerimizin sonunun güzel olmasını istiyoruz. O, kullarını çokça bağışlayandır.

2.10.7. Kıraat Bahsi

Kıraatin farz olmasının aslı Allah-ü Teala'nın "Kur'an'dan kolay gelen yeri okuyunuz"¹¹⁹ ayeti kerimesidir. Efendimiz (sav) buyuruyor ki; "Namaz ancak kıraatle olur."¹²⁰ "Namaz ancak fatiha ve ondan başka bir sureyle olur." "Namaz fatihatsız olmaz ve birde onunla Kur'an'dan bir şey olmalı."¹²¹ Namazda ilk iki rekatta kıraat farzdır, son iki rekatta ise seçim şansı vardır. İster ayet okur, ister tesbih çeker isterse de susar. Vitir, sünnet ve vakit namazlarına gelince onların her rekatında fatihayı şerif ve bir sure okunur. Allah daha iyi bilendir.

2.10.8. Kıraatin Miktarı

44a

Kıraatin cevazının üç tane mertebesi vardır. Birinci derecesi kerahetle birlikte caiz olma; ikincisi kerahetsiz caiz olma ve son olarak faziletler mertebesidir. Kerahetle caiz olma mertebesinde küçük bir ayet okunur Allah'ın şu sözü gibi "تَمَّ عِبَسَ وَ بَسْرَ" Ebu Hanife (r.h)'ye göre bütün rekatlarda fatihayla beraber bunu okursa caizdir veya fatihayı okursa yine caizdir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed (r.h)'e göre kıraat, ayetel kürsi veya müdayene ayeti dahi olsa ister uzun olsun ister kısa olsun kıraatin miktarı üç ayettir. Bunların hepsini fatihatsız okusa caizdir ama mekruhtur. Kerahetsiz olarak caiz olan bölüm, fatihayı da sureyi de okur veya üç ayet okur. Bu hem caizdir hem de mekruh değildir. Fatihayla beraber iki ayet okursa bu icma ile mekruhtur. Aynı şekilde fatihayı yalnız başına okusa mekruhtur. Faziletli babta ise; sabah ve öğle namazında mufasssal uzun sureler okunur. İkinci ve yatsı namazında orta uzunlukta okunur. Akşam namazında ise kısa surelerden

¹¹⁹ Müzzemmil 73/20.

¹²⁰ Müslim, "Salat", 395.

¹²¹ Camiu'l-Ehadis, XXVII, 347, 30212.

okunur. İmam sabah namazında birinci rekata göre ikinci rekatin kıraatini uzun okur bu icma ile sabittir. Ebu Hanife ve Ebu Yusuf (r.h)’a göre diğer namazlarda ise ikisini de denk tutar. İmam Muhammed’e göre ise;

44b

İmam, diğer namazlarda da sabah namazında olduğu gibi okur. Tek başına kılında ise iki rekatta da okuduğu uzunluk aynıdır. Yolcunun namazında ise fatihayı ve kendisine kolay gelen istediği bir sureyi okur. Allah daha iyi bilir. Üzerimize farz olanları hakkıyla yerine getirebilmemizi ve nehyettiği şeylerden de sakınmamızı Allah-ü Teala’dan istiyoruz.

2.10.9. Vitir Bahsi

Vitir namazının vacip olmasının aslı Efendimiz (sav)’ın şu sözüdür; “Allah namazı arttırdı. O, namaz (vitir) ki size kırmızı deveden daha hayırlıdır. Onu yatsı namazı ile güneş doğuna kadarki zamanda kılın.”¹²² Rivayet olunur ki; “Üç şey bana farz size sünnet kılındı: vitir, ve kuşluk namazları vede kurban kesmek.” Bir başka rivayete göre “ Üç şey bana farz size sünnet kılındı: vitir, duha ve kuşluk namazları.” Vitir bir selamda üç rekattır. Bütün sene kıraatten sonra vitirden önce kunut okunur. Kunut okunacağı zaman eller kulak memelerine kaldırılıp tekbir getirilerek eller bağlanır ve kunut okunur. Kunut ise “Allah’ım! Senden yardım dileriz, günahlarımızı bağışlamanı isteriz, razı olduğun şeylere hidayet etmeni isteriz. Sana inanırız sana tevbe ederiz. Sana güveniriz. Bize verdiğin bütün nimetleri bilerek seni hayır ile överiz. Sana şükrederiz. Hiçbir nimetini inkar etmez ve onları başkasından bilmeyiz. Nimetlerini inkar eden ve sana karşı geleni bırakırız.” “Allah’ım! Biz yalnız sana kulluk ederiz namazı yalnız senin için kılarız, ancak sana secde ederiz. Yalnız sana koşar ve sana yaklaştıracak şeyleri kazanmaya çalışırız. İbadetlerini sevinçle yaparız. Rahmetinin devamını ve çoğalmasını isteriz. Azabından korkarız, şüphesiz seniz azabın kafirlere ve inançsızlara ulaşır.” Sondaki “ha” harfi kesra ile okunur.

¹²² İbn Hacer el-Askalanî, Ebu’l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö.852/1449), **ed-Dirayetu fi Tahrici ehâdisi’l-Hidaye**, (Tahkik es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemenî el-Medenî), Beyrut, t.y, I, 189.

45a

Ey Allah'ım! Bizi kendine hidayet ettiklerinden kıl, affettiklerinden eyle, kendilerini dost edindiklerinden eyle, kendilerine verip de bereketlendirdiklerinden eyle, rahmetinle koruduklarından eyle, hüküm verdiklerinin şerrinden rahmetinle koru, sen hüküm verdiğin zaman senin üzerine hüküm verilmez. Sen kuluna nimet verdiğinde kulum sana verdim diyebilirsin fakat kul sana İslam'a girdim diye temennada bulunamaz. Sen zenginsin biz fakiriz, sana muhtacız O, kimi dost edinirse o kimse artık zelil olmaz, kime de düşmanlık yaparsa o kişi artık izzetli olmaz. Ey Rabbimiz! Sen yücesin, büyüsun, verdiklerin için hamd sanadır, verdiğin nimetler dolayısıyla şükretmek de sanadır. Allah'ım! Senden mağfiret diliyoruz ve bütün tevbemiz de sanadır. Ey Allah'ım salatımız cehennem ateşinden koruduğun Muhammed (a.s)'in üzerine olsun, hidayet ettiğin ehlinin de üzerine olsun. Rabbim bizi bağışla sen merhamet edenlerin en hayırlısı. Eğer imamsa kunutu açıktan okur ve namazın kıraatinin dışında olur. İmama uyan cemaat te kıraatte onu takip eder, cemaatin kıraati imamın kıraati dışında olur. Eğer tek başına kılıyorsa seçim şansı vardır isterse kunutu açıktan okur isterse gizliden okur. Eğer bir kimse kunutu güzel okuyamıyorsa ihlas suresini üç defa okur ve şöyle der; Ey Allah'ım! Beni, anne ve babamı ve tüm müminleri bağışla.

45b

Vitir namazının tüm rekatlarında fatiha ve bir sure okur. Vitir dışında hiçbir namazda kunut okunmaz, sabah namazında kunutu okuyan kişiye uysa bile okunmaz. Ebu Hanife ve İmam Muhammed (r.h) kunutta o kişiyi takip etmemesi gerektiğini söyler. Ebu Yusuf (r.h) ise rükuda hemen hatırladıysa onu takip eder. Rükuda veya secdeye başını koymadan rükudan başını kaldırdıktan sonra artık takip etmesine gerek yok. Fatihayı okumadıysa geriye dönüp fatiha, bir sure ve kunutu okur ondan sonra rüku yapar. Aynı şekilde sureyi okumayı unuttuysa dönüp sureyi okur, kunutları tekrar eder ve rüküyü yapar sonra da sehiv secdesi yapar bu üç meselede de durum böyledir. Ebu Hanife (r.h)'ye göre vitir vaciptir. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed (r.h)'e göre sünnettir. İşte bu sabah namazı konusunda tartışmanın bir ürünüdür. Sabah namazına başladığı zaman vitir namazını kılmadığını hatırlarsa sabah namazını kılması caiz değildir yani önce vitiri kılmalıdır. Ebu Hanife (r.h) 'ye göre vitir namazı için geniş bir vakit olursa o zaman caizdir. Allah daha iyi bilir.

Yarattıklarından istemeyen, ona hizmetinde samimi olanlardan eylemesini, belalara sabreden, fazlı ve keremiyle nimetlerine şükredenlerden eylemesini Cenab-ı haktan istiyoruz. Her şeyin başlangıcı ve sonu, hamda layık, çok merhametli olan ve çokça veren sensin.

46a

2.10.10. Tertip Bahsi

Bu konunun aslı Efendimiz (sav)’in şu sözüdür: “ Bir kimse uyuyarak veya unutarak namaz kaçırırsa onu hatırladığında hemen kılması gerekir. O namazın vakti onu hatırlamasıdır. Ancak onu hatırladığı an onu kılmasıdır.”¹²³ “ Bir kimse imamla beraber bir namaza durduğunda üzerinde borç bir namaz olduğunu hatırladı. Sonra o namazı kılacak ve ardından bu kıldığı namazı iade edecek.” Efendimiz (sav)’den rivayet edildiğine göre Efendimiz Hendek gününde dört namazı kaçırmış ve peş peşe tertip üzere onları kaza etti.¹²⁴ Bil ki namazda tertibe riayet etmek şarttır. Bir kimse üzerinden tertip şu üç konuda düşer; unutmayla, zamanın kısıtlı olmasıyla, tekrar haddinin olmasıyla yani altı vakit namaz kaçırmasıyla. Yedinci namaz Ebu Hanife ve Ebu Yusuf (r.h)’a göre caizdir yani tertibi kaybeder. İmam Muhammed (r.h)’e göre ise beş vakit namaz kaçtıysa altıncısında tertibi kaybeder.

2.10.11. Sehiv Secdesi

Bu konunun aslı Efendimiz (sav)’in şu sözüdür: “ Sizden biriniz namazda iken üç mü dört mü kıldığından şüpheliyse araştırıp en yakın düşündüğü şeye göre kılar en sonda da sağa selam verir teşehhüd yaptıktan sonra da iki tarafa selam verir.”¹²⁵ “ Selamdan sonra iki secdedir.”

¹²³ Malik b. Enes, Ebu Abdillah Malik b. Enes Malik b. Amir b. Amr el-Asbahî el-Medeni (ö.179/795), **Muvatta Malik bi rivaye Muhammed b. El-Hasan Eş-Şeybanî**, (Tahkik Abdulvahhab Abdullatif), 3. Baskı, y.y, t.y, Kitabü’s-Salat, I, 78, 184.

¹²⁴ **el- Bedrü’l-Münir**, IV, 72.

¹²⁵ **Buhari**, “Salat”, 31.

“ Bende sizin gibi bir beşerim, sizin unuttuğunuz gibi bende unutturum sizden biriniz namazında şüpheyi düşerse namazı kılıp kılmama konusunda en doğru görüşüne baksın. Ona göre de namazını tamamlasın. Sonra da sehiv secdesi yapsın.” Bu babın aslı namazda bir hata yapıldığı zaman secde yapmaktır. Sünnet olarak gelen fiillerden birilerinde hata yapılmasıyla veya aynı yapılan fiilin fazlaca yapılması yani secdede üçten fazla tesbih yapılması gibi bunlarda sehiv secdesi gerektirmez. Sonra namaz fiilleri ve zikirleri içinde toplanan namazda sehiv secdesini gerektiren bir hata olduğunda mesela ayağa kalkması gereken yerde oturursa, oturması gerektiği yerlerde ayağa kalkarsa, secde yapması gereken yerde rüku yaparsa, iki kere rüku yaparsa, birinci teşehhüdde sallı- barik okursa, üç kere secde ederse, namazın asli secdelerinden birini terkederse, tilavet secdesini zamanında yapmazsa sehiv secdesi gerekir. Zikirlerden birinde hata yaparsa sübhaneke, istiaze, tesbihatlarda, rüku ve secde tekbirlerinde olduğu gibi bunlarda sehiv secdesi gerekmez fakat beş durum hariç bayram namazı tekbirleri, kunut tekbiri, teşehhüd miktarı okumak, Kur'an kıraatinde ve selam vermede hata yapılması. Aynı şekilde imam gizli okuması gereken yerde açıktan okursa, açıktan okuyacağı yerde de gizli okursa sehiv secdesi gerekir; fakat tek başına kılan kişi açıktan okuması gereken yerde gizli, gizliden okuması gereken yerde açıktan okursa sehiv secdesi gerekmez.

Kişi ilk iki rekatta veya bir rekatta fatiha okumadığını son rekatta hatırlarsa son iki rekatta bunları kaza etmez fakat o, son iki rekatta veya birinde bir sure okumadığını hatırlarsa son iki rekatta bunu kaza etmelidir. Eğer kişi imamsa kıraati açıktan okunacak namazlarda fatiha ve süreyi açıktan okur, eğer tek başına kılıyorsa açıktan okunan da olsa gizli okunanda olsa gizliden okur ve sehiv secdesi yaparlar. Fatihayı iki rekattın birinde ikişer defa okursa sehiv secdesi yapması gerekir. Fatihayı okuyup sure okuduktan sonra fatihayı tekrar okursa onun sehiv secdesi yapmasına gerek yoktur. Üçüncü veya dördüncü rekatta fatihayı iki kere okursa, teşehhütte iki kere tahiyyatı okursa ve birinci rekattaysa sehiv secdesi gerekir eğer son oturuyorsa sehiv secdesi gerekmez. Eğer rüku, secde ve teşehhüdlerde fatiha okumuşsa bu kişiye sehiv secdesi gerekir. Eğer tahiyyat duasını rüku ve secdede okursa sehiv secdesi gerekmez. Selam verirken namazdayken tilavet secdesi yapması gerektiğini

unuttuysa veya bir kere secde etmiş bir daha etmemişse önce o secdeyi yapmalı teşehhüd ve tahiyyatı okuduktan sonra sağa selam verir sehiv secdesi yapar. Secde selamdan sonra yapılır. O secdenin şekli, teşehhüd okunduktan sonra sağ tarafa selam verilip iki secde eder bu secdeleri yaparken de üç defa sübhanerabbîyel ala der ve iki secde arasında da tekbir getirir

47b

Secdeden başını kaldırdığı zaman tekbir getirip teşehhüdü okur ve Efendimiz (sav)’e gelmiş olan hadislerle ona dua eder. Sonra da iki tarafa selam verir. Allah en iyi bilendir.

2.10.12. Tilavet Secdesi

Bu konunun vücubiyeti Allah’ü Teala’nın şu sözüdür: “ Gece, gündüz, güneş ve ay O’nun varlığına ve kudretine işaret eden delillerdendir. O halde aya ve güneşe sakın secde etmeyin. Eğer siz gerçekten Allah’ı layıkıyla tanıyıp ona ibadet etmek istiyorsanız, onların da yaratıcısı olan Allah’a secde edin.”¹²⁶ “Artık Allah’a secde edin O’nu gerektiği gibi tanıyın ve yalnız ona kulluk edin.”¹²⁷ “Rabbine secde et ve böylece ona yaklaş.”¹²⁸ Secde etmenin bize vacip olduğu emrediliyor. “ Bundan dolayı da Allah’a secde etmiyorlar. Oysa Allah göklerde ve yerde gizli olan şeyleri ortaya çıkarır.”¹²⁹ Allah’ü Teala bu ayetteki emrinde “Ey Kullarım Allah’a secde edin” kul kelimesi gizlenmiş bir şekilde manası buna işaret ediyor. Kitâi’nin (r.h) kıraati de bu şekildedir. “ İnkarcılara rahmana secde edin denilince, Rahman’da neymiş? Senin emrettiğin her şeye secde mi edeceğiz? derler ve imandan olabildiğine uzaklaşırlar.”¹³⁰ “Kendilerine Kur’an okunduğu zaman niçin ona boyun eğmiyorlar.”¹³¹ Secde etmeyenleri yerme vardır ve onların üzerine bir korkutma vardır. Bu yapanlara mükafat yapmayanlara uyarı ve kınamadır ancak sünnetin değil bir vacibin terkiyle olur. Efendimiz (sav) ve sahabe bunları devamlı yapmaları

¹²⁶ Fussilet 41/37.

¹²⁷ Necm 53/62.

¹²⁸ Alak 96/19.

¹²⁹ Neml 27/25.

¹³⁰ Furkan 25/60.

¹³¹ İnşıkak 84/21.

vacipliğini gösterir. Aynı şekilde Efendimiz (sav)’in şu sözü de; “ Secde, tilavet edenin de duyanın da üzerinedir.....” vacipliğini gösterir.

48a

Bil ki, tilavet secdesi Kur’an’da on dört yerde geçmektedir. Bu yerlerde secde etmek okuyana da dinleyene de vaciptir. Namazını kılan veya kazaya bırakan kişi bunu bilerek veya unutarak okusa da tilavet secdesi yapması vaciptir. Kişi namaz içinde olsa namaz dışında olan secde ayetini okusa dışarıda okunan o secde ayeti namaz kılanı bağlar yani secde yapması gerekir. İmama uyan kimse için durum farklıdır eğer o kendisi secde ayeti okursa yapması gereken secde ne imamı ne de cemaati bağlar sadece kendisini bağlar ve de namazın dışındaki adamı bağlar. Secde ayetini okuyan namaz ehlinde olmasa fakat dinleyen namazda olsa okuyana değil dinleyene vaciptir. Eğer secde ayetini okuyan kafirse, çocuksa, deliyse hayırlı veya nifazlıysa bu kişiler de secde yapmaz ama dinleyene vacip olur. Bunun tersi olsa o zaman da dinleyene değil okuyana vacip olmaz. Bir kişi namazdayken secde ayeti okuduğunda secdeyi yapmadı namazda rükuya gitti ve rükuya gitmeden önce secdeye niyet eder ve bazılarına göre o secde yerine geçer bazılarına göre de secdesi tilavet secdesi yerine geçer. Rükûdan sonra sehiv secdesinin caiz olmaması ittifakla sabittir. Rükûdan sonraya bırakırsa onu yine namazın içinde kaza etmesi gerekir. Eğer namazdan çıkana kadar kaza etmediyse o secde kendisinden düşer. Bunu rükuda yapmaya niyet ederse iki rivayet vardır. Bir tek secde ayetini bir mecliste tekrar tekrar okursa bir secde gerekir. Tilavet secdesini yapmak istediğinde kalbiyle niyet eder.

48b

Diliyle de Allah rızası için tilavet secdesi yapmaya Allah’ü Ekber der. Sonra elini kaldırmadan secdeye gider eğer oturuyorsa ayağa kalkmaz. Eğer namazdaysa kalbiyle rükûdan önce niyet eder diliyle zikretmez. Secdeye gidince secdesinde Rahman için secde ettim, Rahmana iman ettim, Ey Rahim olan benim günahlarımı bağışla der. Eğer bunları bilmiyorsa üç defa sübhanerabbiiyel ala der sonra tekbir getirerek başını kaldırır tahiyat okumaz ve selam da vermez.

2.10.13. Yolcu Namazı

Bu konunun aslı Allah-ü Teala'nın şu sözüne dayanır: “ Savaş için sefere çıktığınızda kafirlerin size zararlarının dokunacağından korkarsanız, namazı kısaltarak kılmanızda herhangi bir sakınca yoktur.”¹³² Ömer (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Efendimiz (sav)' e bu ayeti sordu ve Efendimiz (sav) de “Allah-ü Teala'nın size yaptığı bir bağıştır. Allah-ü Teala'nın bu sadakasını kabul edin.” Efendimiz (sav) buyuruyor ki: “ Allah-ü Teala nebisinin diliyle mukimler için dört, yolcular için de iki rekat olmak üzere sizin üzerinize farz kıldı.” Ali (r.a)'dan rivayet edildiğine göre; “Efendimiz (sav) mukime dört yolcuya iki rekat farz kıldı.”¹³³ “ Birisi şehirden dönesiye kadar iki rekatin üzerine eklemes. Yolculukta orucun mubah olmasının hükmü Allah-ü Teala'nın şu sözüdür: “ İçinizden her kim hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca daha sonra oruç tutsun.”¹³⁴ Fakat oruç tutması iftar etmesinden daha hayırlıdır.

49a

Namazı kısaltmanın ve ramazanda oruç tutmamanın mübah olduğu yolculuğun işareti deve veya yayan yürüme ile ve geceler hariç üç gün veya daha fazla sürmesidir. Namazı kısmak azimettir. İmam Şafî (r.a)'a göre dört kılmak azimettir, kısaltmak ise ruhsattır. Dört kıldığında ilk iki rekattan sonra oturursa caizdir farz olarak kabul edilir. İkinci iki rekatlık kısım da nafile kabul edilir. Eğer ilk oturuşta oturmazsa namazı batıl olur fakat nafileye döner ve namazı iade etmesi gerekir. Kişi niyet etmekle seferi olmaz ancak şehrin evlerinden uzaklaşmakla olur. Dört hususta kişi mukim olur. Birincisi, ikametinin uygun olacağı o gittiği yerde on beş gün kalmaya niyet ederse. İkincisi, tabi olduğu kişinin ikametine bağlıdır mesela köle efendisine, kadının kocasına, topluluğun imamına, ordunun komutanına bağlı olması gibi bir insana tabi olan herkes için bu geçerlidir. Kendisine bağlı olduğu kişinin yolcu olmasıyla o kişi de yolcu olur fakat bir arada oldukları zaman için bu

¹³² Nisa 4/101.

¹³³ Ebu Bekr el-Vâsıtî, El-Bâğındî es-Sağır Muhammed b. Muhammed b. Süleyman b. El-Hâris el-Ezdî (ö.320/932), **Müsned Emîri'l-Mü'minin Ömer b. Abdülaziz**, (Tahkik Muhammed Avâme), Dimeşk, 1404/1984, I, 57.

¹³⁴ Bakara 2/184.

geçerlidir. Üçüncüsü ise vatani aslisi veya ailesinin olduğu şehre girmekle olur. Dördüncüsü ise kişi yolculuktan vazgeçip evine geri dönmesiyle olur.

49b

Kendi şehrine dönerken başka şehirden geçmemiş olması gerekir artık o kişi mukim olur. Bu kişinin namazı şu üç şeyle dört rekat olur; vakit içerisinde imama uymakla, namaz kılarken başında veya sonunda fark etmez namazdan çıkmadan önce mukim olmaya niyet ederse, namaz kılarken gemi (ulaşım aracı) şehrine varmışsa, bir ihtiyacını giderip çıkmak için bir şehre girse bugün giderim yarın giderim diye orada seneler geçmiş olsa da mukim olmaz, eğer bir gurubun başında bulunan kişi gittikleri yerde on beş günden fazla kalmaya niyet etse ama diğerlerine haber vermese onların kısaltarak kıldıkları namaz caiz olur fakat bildikten sonra da namazlarını dörde tamamlamaları gerekir. Oturdıkları evler kıldan çadır olan göçebe türkmen ve araplar gittikleri yerde konaklayınca mukim, giderken de göçebe olurlar. Çünkü onların ikamet ettikleri yer çöldür eğer ikame ettikleri yerden kışın kalmak için başka yere gitmek için ayrılırlarsa ve konaklayıp ayrıldıkları yerle kışı geçirecekleri yer arasında sefer uzunluğu varsa sadece yolda seferi olurlar. Bir kişi seferiyken kaçırdığı namaz olursa mukimken kılsa da onu iki rekat olarak kaza eder, mukimken namaz kaçırdıysa seferde de kılsa dört olarak kaza eder. Allah’a isyan konusu olacak bir şey için veya ona itaat edecek bir husus için yolculuğa da çıksa ruhsat hususunda eşittirler.

2.10.14. Cuma Namazı

Farz olmasının aslı Allah-ü Teala’nın şu sözüne dayanır:

50a

“ Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağrıldığınız zaman, Allah’ı anmaya koşun, alış verişini bırakın. Eğer bilerseniz bu sizin için daha hayırlıdır. Namaz kılınca da hemen yeryüzüne dağılın, Allah’ın size lütfundan nasiplerinizi arayın ve Allah’ı çokça anın ki kurtuluşa eresiniz. Bir kısım insanlar bir ticaret; dünyevi bir menfaat veya bir eğlence olduğunu görünce, hemen ona doğru koşular ve seni ayakta tek başına öylece bırakıverdiler. Bu kimselere de ki: Allah katında göreceğiniz mükafat, eğlenceden ve ticaretten daha iyidir. Bilin ki, her türlü rızık

veren Allah'tır."¹³⁵ Cabir bin Abdullah (r.a)'dan rivayet edilir ki; Efendimiz (sav) bir gün bize hitap etti ve şöyle dedi: " Ey İnsanlar! Allah-ü Teala size Cuma namazını farz kıldı. Bu makamda, bu günde, bu ayda, bu senede kıyamet gününe kadar yapılması gereken bir farzdır. Kim ona karşı gelerek onun durumunu hafife alarak terk ederse benim hayatımda veya vefatımdan sonra bunu yaparsa adil veya cabbar bir imam dahi olsa onun iki yakası bir araya gelmez. Onun işi tamam olmaz, onun namazı, zekatı, orucu, haccı dahi olmaz fakat tevbe ederse o zaman başka. Allah tevbeleri çokça kabul edendir." Bil ki, Cuma namazı büyük şehirlerin dışında olmaz. Altı şartı vardır bu şartlar yerine getirildiğinde Cuma namazı farzdır. Onların beş tanesi Zahiru'r-rivaye'de geçiyor; büyük bir şehir olacak, kıldıranı sultan olacak veya sultanın emrettiği biri olacak,

50b

Cemaat olacak, vakit ve hutbe olacak. Altıncısı ise nadiru'r-rivaye'de zikredilmiştir; emirin dahi herkesin gelebileceği bir yerde ve de yol emniyetinin olması gerekir. Diyelim ki sultan ordusunu topladı, sarayın kapılarını kapattı ve Cuma namazı kıldırdı onlara caiz olmaz. Fakat sarayın kapılarını açıp herkesin oraya girmesine izin vermesiyle caiz olur. Geniş şehir denilen yer hakkında çok tartışma olmuştur. Ebu Hanife (r.h)'dan rivayet edilir ki; yolların, caddelerin, çarşıların, köylerin, kasabaların olduğu büyük bir şehirdir. Başında da zalimden mazlumun hakkını alacak, güçlü kuvvetli bir vali olur. Ebu Abdellah Belhî (r.h)'den rivayet edilir ki; bu konuda söylenenlerin en güzeli bu şehirlilerin hepsinin en büyük mescitte toplandıklarında oraya sığmıyorlarsa işte orası büyük şehirdir. Ebu Hanife (r.h) ve Ebu Yusuf (r.h)'ın mezhebine göre Mina'da Cuma namazı kılınması caizdir. Halbuki Mina köy idi fakat insanlar mescide sığmıyorlardı. Medine ve Mekke'de Cuma namazı için toplanmak caizdir. Arafatta Cuma namazı için toplanmak caiz değildir. Ebu Hanife (r.h) ve Ebu Yusuf (r.h)' a göre Cuma namazının vakti öğle namazının vaktindedir. Cuma namazı kılındığında ondan öğle namazı düşer. Eğer bir kişi Cuma günü namazı imamla beraber kılmaya yetişmişse artık onun için vaktin farzı Cuma namazıdır.

¹³⁵ Cuma 62/ 9- 10 -11.

İlk rekatta yakalayamadıysa yakaladığı yerden devam eder sehiv secdesi yapması gerekse bile böyle yapar. Cuma günü beş şey yapmak müstehabtır. Dişleri misvaklamak, gusül almak, saçları yağlamak, koku sürmek ve en güzel elbiseyi giymek. Hutbeyi dinleyeceği yere cemaati rahatsız etmeden önceden oturulur. İmam hutbeyi okumaya çıktığında insanlar namaz kılmayı ve konuşmayı bırakır. Ebu Hanife (r.h)’a göre imam hutbeden inene kadar bu böyle sürer. Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “ İmam hutbe okumaya çıktığı zaman namaz kılmak ve konuşmak yoktur.”¹³⁶ Ebu Yusuf (r.h) ve İmam Muhammed (r.h)’e göre hutbeyi okumaya başladığında ve bıraktığında namaz kılmayı ve konuşmayı bırakmak gerekir. Hutbe dinlerken Allah’a hamd etmek, onu övmek, insanlara vaaz vermek, Kur’an okumak, Efendimiz (sav) ve ashabına salavat getirmek, mümin ve müminelere dua etmek sünnettir. Hutbe anında tesbih çekmek ve Kur’an okumak mekruhtur. Hatip Cuma günü okunan Ahzap suresi 56. Ayeti okuyunca cemaat Efendimiz (sav) üzerine içlerinden salavat getirir. Eğer imama yakın olup bu ayeti duyuyorsa o zaman salavat getirir eğer uzaktaysa duymuyorsa salavat getirmez. Muhammed bin Seleme kişi susmalı diyor. Nusayr bin Yahya ise Kur’an okuyabilir diyor. Bazıları ise kişinin alim olup olmamasına bakılır diyor fakat ihtiyatlı olan susmaktır. Dünya kelamı konuşmaya gelince haramdır günahıdır. Kişi bunu yapmakla Allah’a isyan etmiş bile olur çünkü mescitte dünya kelamı konuşmak haramken hutbe anında konuşmak niçin haram olmasın.

Efendimiz (sav) namazdayken hutbe esnasında Kur’an okumayı, tesbih çekmeyi nehyetmişken dünya kelamı nasıl konuşulur çünkü hutbe Cuma namazı mesabesindedir. Bu yüzden namazda dünya kelamı konuşmak nasıl caiz değilse hutbede de konuşmak caiz değildir. Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Öyle bir zaman gelecek ki insanlar mescitlerde Allah rızası için bir ihtiyaç olmadığı halde dünya işlerini konuşacaklar. İşte onlarla oturmayın.” “ İmam hutbe verirken mescitte konuşanın durumu çok ağır kitaplar taşıyan eşekler gibidir.”¹³⁷ Allah-ü Teala’nın bizi

¹³⁶ Ebu Ca’fer et-Tahavî, Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdülmelik b. Selemete’-l Ezdî el-Hicrî el-Mısırî el-Ma’ruf (ö.321/933), **Şerhu Meani’l- Âsar**, (Tahkik Muhammed Zehra en-Necâr-Muhammed Seyyid Câdi’l-Hak), 1. Baskı, y.y, 1414/1994, I, 370, 2177.

¹³⁷ **Mu’cemü’l-Kebir**, IX, 90, 12593.

bu günahlardan korumasını niyaz ediyoruz. Keremi ve fazlıyla bütün günahlardan korumasını niyaz ediyoruz. O, kendisine sığınanları koruyandır ve tevbe edenleri de bağışlayandır.

2.10.15. Bayram Namazları

Bu konunun aslı Allah-ü Teala'nın şu sözüdür: “ Kendini şirkten kurtaran ve Rabbinin adını anıp O'na ibadet eden kimse kesinlikle kurtuluşa ermiştir.”¹³⁸ Yani burada anlatılmak istenen beş vakit namazdır. Efendimiz (sav)'den şöyle rivayet edilir. “ Bizim üzerimize iki bayram namazı ve fitır sadakası yazıldı.” Enes bin Malik (r.a)'dan rivayet edildiğine göre Efendimiz (sav) Medine'ye geldiğinde Medinelilerin cahiliye döneminden kalma iki eğlenceleri vardı. Efendimiz (sav), “Allah bu ikisini size en hayırlısıyla kurban ve ramazan bayramıyla bunları değiştirdi.” buyurmuştur. Efendimiz (sav) şöyle buyurmuştur: “ Bayramlarınıza yönelin.

52a

Bir adam fitır gününe erişince dört şey onun için müstehaptır. Dişlerini misvaklamak, elbiselerinin en güzelini giymesi, güzel kokular sürünmesi, birşeyler yemesi ve fitır sadakasını vermesi. Ebu Yusuf (r.h) ve İmam Muhammed (r.h)'e göre tekbirleri dışarıdan getirerek musallaya(açık havada namaz kıldıkları yer) giderler. Ebu Hanife (r.h)'ye göre dışarıdan okumazlar. O, artık mescide varınca bu tekbirler ondan düşer. Musallada bayram namazından önce veya sonra aynı zamanda hutbe okunurken nafile kılınması mekruhtur. İki bayram namazının vakti güneşin yükselip beyazlamasıdır. Vaktin sonu ise güneş zevale eriştiği zamandır. İmam ramazan bayramında namazı geciktirir kurban bayramında ise acele kılar ki kurban kesim işlemi çabuk olsun diye. Sonra iki rekat kılar tekbiri niyete yakın getirir. Sonunda da Ey Allah'ım sana hamd ediyor ve sana sığınıyorum der. Sonra yedi kere tekbir getirir. İbn Abbas (r.h)'da gelen rivayet bu şekildedir. Bu güne kadar da ümmet bununla amel etmiştir. Çünkü hilafet İbn Abbas'ın oğullarıyla gelmiştir. Ondaki gelen rivayetlerin alınması iyidir ama vaciplerle çelişiyorsa alınmaz. Ebu Hanife (r.h) 'nin mezhebinde aslolan namaz içindeki zait tekbirlerin altı tane olmasıdır. İlk rekatta üç

¹³⁸ Ala 87/14-15.

tane, ikinci rekatta da üç tanedir. Kıraatten sonra tekbirlerin getirilmesi İbn Abbas (r.h) rivayetidir. Sonra duaları okuyup euzü besmele çeker.

52b

Eğer imamsa kıraati okur muktedi yani imama uyansa tekbirlerden sonra susar. İkinci rekatta beş tekbir getirir sonra Kur'an okur övgüden dolayı ilk tekbirden sonra ellerini bağlar. Bayram tekbirlerine başlayınca ellerini sallar en sonuncusu yapılnca da ellerini bağlar. İki bayramın tekbirlerinde elleri kaldırır ve bu ikisi arasında tesbih yoktur. Namazdan sonra iki hutbe verir insanlara fitır sadakası ve hükmünü öğretir. Kurban bayramında altı şey müstehaptır; misvak kullanmak, duşa girmek, elbisenin en güzelini giymek, yağlanmak ve güzel koku sürünmek. Namazı işinin bitmesinden sonraya erteler. Kurban bayramında da aynı ramazan bayramında kıldığı gibi namaz kılar. Sonra hutbeyi okur. İnsanlara hutbede kurban bayramı ve teşrik tekbirleri hakkında bilgi verir. Şehirde bayram namazından sonra kurban kesilir, köylerde ise güneş doğduktan sonra kurban kesilebilir. Kişi kendi için ve küçük çocukları için kurban keser. Onların her birisi için ya birer koyun ya da bir deve veya bir inek keser. Üçte birini fakirlere dağıtır. İhtiyacı olmayanlara da üçte birini yedirebilir. Üçte birini de kendisine saklar ailesiyle yer. Sadaka olarak verdikleri üçte birinden aşığı olmamalıdır. Kurbanı kesen kişiye kurbanın derisini ücret olarak veremez.

53a

Tabi ki kesmeyi güzel yapabiliyorsa kurbanı kendisinin kesmesi daha eftaldir. Hayvanı kibleye karşı döndürüp şu ayeti okur: “ Ben yüzümü batıl inançlardan arınmış olarak gökleri ve yeri Yaratan’a çevirdim ve bilin ki ben asla Allah’a ortak koşanlardan biri değilim.”¹³⁹Keserken de Bismillahü Allah’ü Ekber der. Sonra da iki rekat namaz kılar. Selam verdikten sonra “ Ey Allah’ım benim namazım, ibadetlerim, hayatım ve ölümüm alemlerin Rabbi olan Allah içindir. Onun hiçbir ortağı yoktur. Ben böyle inanmak ve yapmakla emrolundum ve ben Allah’a teslim olanların, Müslümanların öncüsüyüm.”¹⁴⁰ayetlerini okur. Ey Allah’ım! Bu sendendir ve senin içindir. İbrahim (a.s)’den kabul ettiğin gibi ey cömert olanların en cömerti, ikram edenlerin en şereflişi bizden kabul buyur. Efendimiz (sav) buyurdu ki; “ Kesme işini bitirdikten sonra bıçağı bir kenara bırakın. Müslüman bu iki rekatta

¹³⁹ En’am 6/79.

¹⁴⁰ En’am 6/162-163.

Allah'tan bir şey istemez ancak istersede Allah ona kesin olarak verir.” Kurban bayramı günü ve ondan sonraki iki gün kesilmesi caizdir. Teşrik tekbirleri sabah namazının farzından sonra başlar ittifakla sabittir. Ebu Hanife (r.h)’ye göre tekbirlerin sonu kurban bayramı gününün ikindi namazıdır, toplamda sekiz namaz vaktidir. İmameyne göre teşrik tekbirleri bayramın son gününün ikindi namazına kadardır, toplamda yirmi üç namaz vaktidir. Teşrik tekbirleri farz olan namazlardan sonra getirilir; sünnet, nafil, vitir ve bayram namazlarından sonra değil. Bu icma ile sabittir. İmam teşrik tekbirini getirmeyi unutursa

53b

arkasındaki cemaat tekbir getirir. Kişi ihramlıysa öncelikle tekbir getirir sonra telbiye getirir. Tekbir lafzı da şudur; لَا إِلَهَ إِلَّا اللَّهُ وَ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ وَ اللَّهُ الْحَمْدُ

اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ اللَّهُ أَكْبَرُ

2.10.16. Cenaze Namazı

Vücubiyetinin aslı Peygamberimiz (sav)’ın şu sözüdür; “ Siz tüm iyilerinizin ve günahkarlarınızın üzerine namazınızı kılın.” Efendimiz (sav) ve onun ashabı da buna bu şekilde devam etmişlerdir. İmam cenaze namazına kalkar kadın veya erkek hepsinin göğsünün hizasına durur. Fakat cenaze namazını kıldırmaya en layık kişi sultandır. Sonra mahallenin imamı ve daha sonra cenaze sahibinin velisidir. Eğer imam bunların dışında biriye veli bu kişiye izin verirse kıldırabilir. Eğer veliden izinsiz kıldırırsa veli o cenaze namazını tekrar kendisi kılabilir. Cenaze namazı kılmak istediğinde niyetle tekbir arasına bir şey sokmadan tekbir alır. Zikrettiğimiz şekilde niyet eder cemaatte aynı şekilde niyet eder. Eller kulaklar hizasına kaldırıp tekbir getirir sonra ellerini göbek hizasına koyar. İçeride getireceği üç tekbirde ellerini kaldırmaz. Subhanekeyi sonuna kadar okur. Sonra ikinci tekbiri alır ve Allahümmesalli duasını sonuna kadar okur. Sonra üçüncü tekbiri getirir ve

54a

اللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيِّنَا وَمَيِّتِنَا وَشَاهِدِنَا وَغَائِبِنَا وَكَبِيرِنَا وَصَغِيرِنَا وَذَكَرِنَا وَأُنْثَانَا اللَّهُمَّ مَنْ أَحْيَيْتَهُ مِنَّا

فَأَحْيِهِ عَلَى الْإِسْلَامِ وَمَنْ تَوَفَّيْتَهُمْنَ فَتَوَفَّنَا عَلَى الْإِيمَانِ وَخُصَّ هَذَا أَلَمِيَّتَ بِالرَّوْحِ وَالرَّاحَةِ

وَالرَّحْمَةِ وَالْمَغْفِرَةِ وَالرَّضْوَانِ اَللّٰهُمَّ اِنْ كَانَ مُحْسِنًا فَزِدْ فِيْ اِحْسَانِهٖ وَاِنْ كَانَ مُسِيئًا وَتَجَاوَزْ

اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ اَللّٰهُمَّ اَغْفِرْ لِيْ وَلِوَالِدَيَّ بِرَحْمَتِكَ وَالرَّحْمَةِ وَالْكَرَامَةِ وَالْبُشْرَى الْاَمَنَ لَقَّهٖ هُوَ عَنْ

وَلِجَمِيعِ الْمُسْلِمِيْنَ وَ الْمُسْلِمَاتِ وَ الْمُؤْمِنِيْنَ وَ الْمُؤْمِنَاتِ الْاَحْيَاءُ مِنْهُمْ وَالْاَمْوَاتُ تَابِعْ بَيْنَنَا وَ بَيْنَهُمْ فِيْ

الْحَيٰرَاتِ اِنَّكَ مُجِيبُ الدَّعَوَاتِ قَاضِي الْحَاجَاتِ مُنْزِلُ الْبَرَكَاتِ دَافِعُ السَّيِّئَاتِ مُقْبِلُ الْعَشْرَاتِ اِنَّكَ عَلٰى كُلِّ

شَيْءٍ قَدِيْرٌ بِرَحْمَتِكَ يَا اَرْحَمَ الرَّاحِمِيْنَ cenaze duası ile Rabbena duasını okur. Sonra dördüncü

tekbiri alır fakat bir şey okumaz ve iki tarafa selam verir.

Cenaze aceleyle kaldırılır. Eğer akıl balığ değilse, mecnun veya deliyse üçüncü tekbirde şöyle söyler; Ey Allah'ım onu bize önden gönderilmiş sevap sebebi kıl, onu bize hazırlık yap, kendisine şefaathakki verilenlerden eyle, bize şefaathakki kıl ki kıyamet günü bize şefaathakki etsin çünkü o günahsızdır. Efendimiz (sav) 'in üçüncü tekbirde şöyle söylendiği rivayet edilir; "Ey Allah'ım bize hayatta da ölümdede mağfıret eyle, bizim aramızı ıslah et, kalplerimizi birbirimize yakınlaştırsın, bizi kalpleri seçilmiş kullarından eyle,

54b

Allah'ım bu çocuk temizse onu daha da temiz eyle, eğer hataları varsa onu bağışla, ona merhamet et, kendisinde olan en hayırlı şeyleri ona ihsan et, kıyamet günü ona en hayırlı şeyi ver Ey merhametlilerin en merhametlisi." Bunu tüm imamlar ve cemaat söyler. Fatihayı açıktan okumazlar Kur'an'dan bir sure de okumazlar. Allah'ım bizim sonumuzu hayırla, mutlulukla, saadetle sonlandırmanı, ölüm anını bize hafif kılmanı, korku içinde olmayan kendini güvenlik içinde hissedenlerden ve üzülmeyecek olanlardan eylemeni istiyoruz. Bize ilim ve anlayışla rızıklandır. Bize o ilimle amel etmeye muvaffak kıl, bizi cennete girenlerden eyle, fazlın ve kereminle bizi cennete girenlerden eyle. Şüphesiz O, insanlara karşı çok merhametli ve insanları çokça bağışlayandır.

2.11. ZEKAT VE SADAKANIN FAZİLETİ BABI

Bu konunun aslı Allah-ü Teala'nın şu sözüne dayanır: “ Onlar ki zekatlarını verirler.... Onlar Firdevs cennetine nail olurlar.”¹⁴¹“ Mallarında belirli bir hak, pay ayırır. İsteyebilen veya istemeyen yoksullara verir.”¹⁴² Ve Allah-ü Teala o kimselerin cennete ikram edilenlerden olacaklarını vurgulamıştır. “ Kim Allah yolunda can verir ya da malını o yolda harcarsa, Allah onu verdiği kat kat fazlasıyla mükafatlandırır.”¹⁴³“ Mallarını Allah yolunda harcayanların durumu, yedi başak veren ve her başakta yüz dane bulunan bir tohum gibidir.

55a

İşte bunun gibi Allah dilediğine kat kat fazlasıyla verir. Bilin ki Allah Vâsi'dir; hazinesi geniştir, dilediğine dilediği kadar verir, Alim'dir; kime ne kadar vereceğini, kimin nereye ve ne kadar harcadığını bilir.¹⁴⁴“ Mallarını hayırlı işlerde gece gündüz, gizli veya açıkça harcayanları, Rableri katında büyük bir mükafat beklemektedir. Onlara hiçbir korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir.”¹⁴⁵“ Allah tefecilikle elde edilen kazancın bereketini götürür, sadakası verilen malı arttırır.”¹⁴⁶“ ...Bilin ki, hayırlı işlerde harcadığınız malların yerine Allah yenisini verir. Çünkü en iyi rızık veren O'dur.”¹⁴⁷ Bu konuyla ilgili pek çok ayet inmiştir. Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ İki melek Allah'ım! Her verenin arkasından onun verdiği henden hemen bir tane daha ona ver, her elinde tutanın da elinde tuttuğunu imha et diye nida eder.”¹⁴⁸“ Sadaka fakirin eline düşmeden Allah'ın eline düşer. Devesinin yavrusunu büyüttüğü gibi Allah da o sadakayı büyütür. Bahçesindeki meyveler Uhut dağı kadar olduğunda topladığı gibi Allah da Uhut dağı olana kadar baktığı gibi onun sadakasına bakar.”¹⁴⁹“ Sadaka hoşş giden tuhaf bir şeydir.”¹⁵⁰“ Sadaka Rabbin gazabını söndürür.”¹⁵¹“

¹⁴¹ Müminun 23/4 ve 11.

¹⁴² Mearic 70/24-25.

¹⁴³ Bakara 2/245.

¹⁴⁴ Bakara 2/261.

¹⁴⁵ Bakara 2/274.

¹⁴⁶ Bakara 2/ 276.

¹⁴⁷ Sebe 34/ 39.

¹⁴⁸ Müstedrek, II, 446.

¹⁴⁹ Mu'cemü'l-Kebir, IX, 90, 12593.

¹⁵⁰ El-Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalık b. Hılâd b. Abdullah el-Atekî (ö.292/905), **Müsnedü'l-Bezzar el-Menşûr bi İsmi'l-Bahr ez-Zihar**, (Tahkik 1 ve 9. Ciltler Mahfûzurrahman Zeynillah, 10 ve 17. Ciltler Adil b. Said, 18. Cildi ise Sabri Abdülhalık eş-Safî), 1. Baskı, Medinetü'l-Münevver, 1988-2009, IX, 462, 4078

Allah'tan bir hurmanın yarısı vermekle dahi olsa ateşten korunun.”¹⁵² “ Sizden birisi bir şey verdiğinde elinizde bitene kadar onun istediği şeyi vermekten çekinmeyin. Sonra bitince vakarla güzel bir şekilde onu geri çevirin veya küçük bir şey verin. Size o mallar cinler veya başka biri tarafından verilmedi ki Allah'ın size verdiği nimet konusunda nasıl böyle bir şey yaparsınız.”

55b

“ Kim bir gün veya gecede sadaka verirse Allah onu azap içinde ölmekten, harap olup gitmekten, ani ölümden korumasın.” Sadakanın her bir kapısında olayın olduğu yetmiş tane büyük kapıdan koruduğu rivayet edilir. Allah'ın rahmetine muhtaç acizane benin görüşüme göre, sadaka için ve bu sadakayı veren için bu kadar çok lütuf ihsan varsa sadaka veren bu kadar sevabı sadaka hürmetine alıyorsa o zaman sadaka vermek kişi için vaciptir. Gücü nisbetinde az ya da çok üzerine farz veya vacip olan bir sadakayı vermesi gerekir. Sadakayı verebilme gücüne sahip olan kişilerden sadaka yükümlülüğü kalkmaz çünkü Allah-ü Teala zekatı men edenlerin üzerine elim bir azap vaadetmiştir. Ve şöyle buyurmuştur: “ ...Ey Peygamber altını gümüşü biriktirip Allah yolunda harcamayanları acı bir azap ile müjdele! Biriktirdikleri bu altın ve gümüşler kıyamet günü cehennem ateşinde kızdırılacak, onunla yüzleri, böğürleri ve sırtları dağlanacak; onlara, işte kendiniz için biriktirdiğiniz altın ve gümüşler...tadın bakalım biriktirdiğiniz malların acı azabını, denilecek.”¹⁵³ Cimrilik edip Allah yolunda harcamadıkları mallar kıyamet günü boyunlarına dolanacaktır.”¹⁵⁴ Yani dünyadayken zekat vermeyen kişinin zekatı kocaman bir yılan şeklinde sahibini kovalayacak, ona çeşitli işkenceler yapıp boynuna dolanacak ve ben senin dünyadayken vermediğin zekatınım diyecek.

56a

Efendimiz (sav) de aynı şeyi söylemiştir; “ Bir kişinin zekatını vermediği malı kıyamet günü ejderhaya dönüşür onun boynuna sarılır ejderha onu ısıtır, o da elleriyle kendini korumaya çalışır, rezil rüsva olasıya kadar insanlar arasında böyle

¹⁵¹ el-Kuzâi, Ebu Abdullah Muhammed b. Selame b. Ca'fer b. Ali b. Hekmûn el- Mısri (ö.454/1062), **Müsned-i Şihab**, (Tahkik Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), 3. Baskı, Beyrut, 1407/1986, I, 95, 105.

¹⁵² **Buhari**, “Zekat”, 9.

¹⁵³ Tevbe 9/ 34- 35.

¹⁵⁴ Ali İmran 3/ 180.

ortaya çıkar. Bu şekilde onunla beraber cehenneme gidene kadar devam eder.” “ Deve, sığır veya davar sahibi olup da bunların kim bunların zekatını vermezse adam onlar için düz ve geniş bir yere oturtulacak, hayvanlarda bacakları ve tabanlarıyla onun üzerinden geçecekler. Geçiş sırasında boynuzlarıyla toslayacaklar. Bu şekilde sonuncusu da onun üzerinden geçince, birincisi aynı geçişe tekrar başlayacak.”¹⁵⁵ “ Zekatı vermekten men etmeyin, onu verin.”¹⁵⁶ “ Kim zekatı kendi malına karıştırırsa o malı kendisini helak eder.”¹⁵⁷ İbn Abbas’tan rivayet edildiğine göre; “ Ölüm ona gelene kadar kim zekatını kaçırırsa ölüm gelince de dünyaya dönüp vermediği zekatı verip hatasını düzeltmek ister fakat bu isteği yerine getirilmez.” Allah-ü Teala’nın bizi bu hale sokmasından Allah’a sığınırız.” “ Beş şeyi men eden kişiden Allah da beş şeyi men eder; kim zekat vermekten kaçırırsa Allah da onun malını korumaktan kaçınır, sadaka vermeyene de Allah afiyet vermez, öşür vermeyene de Allah toprağının bereketini vermez, kim dua etmezse Allah da ona icabet etmez, kim namazı hafife alırsa Allah da ölüm anında ‘Allah’tan başka ilah yoktur Muhammed(sav) onun kulu ve elçisidir’ sözünü söyletmez.” “ Bir topluluk zekatı vermezse Allah onlardan yağmuru keser.”¹⁵⁸

56b

Ona meyletmesiyle malı temizlemek, çoğaltmak, korumak ve nimet verene şükür olan sadakaya yönelmesi gerekir ve böylece rızıkta genişlik, ömürde uzunluk vardır. Zekatta sıla-i rahim yaparak bereketlenmek, şeytanı ezmek, Allah’ı razı etmek, meleklerin ve insanların sevgisini kazanmak vardır. Müminler arasında gönülde muhabbet bağı kurar ve onların ihtiyaçlarını karşılar. Sadakayı veren kişiden hastalıkları, belayı ve malındaki afatı def eder. Arkadaş edinmeye vesile olur. Bedeni günahlardan temizler. Allah-ü Teala’nın da buyurduğu gibi “ Ey Peygamber sen onların mallarından bir kısmını sadaka olarak al ki, alacağın bu sadaka ile onları temizlemiş ve günahlardan arındırmış olasın.”¹⁵⁹ Efendimiz (sav) buyuruyor ki;

¹⁵⁵ el-Harevî, Ebu Ubeyde el-Kasım b. Sellam b. Abdullah el- Bağdâdî (ö.224/839), **Garibu’l-Hadis**, (Tahkik Muhammed Abdülmü’id Khan), 1. Baskı, Haydâr-ı Âbâd, 1384/1964, II, 238.

¹⁵⁶ Kenzu’l-Ummal, X, 1623.

¹⁵⁷ el-Beyhakî, Ebu Bekr Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevicirdî el-Horosânî (ö.458/1066), **Sünen’ül-Kebir**, (Tahkik Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut-Lübnan, 1424/2003, IV, 267, 7666.

¹⁵⁸ **Sünen’ül-Kebir**, III, 346, 6626.

¹⁵⁹ Tevbe 9/ 103.

“Sadaka aynı suyun ateşi söndürdüğü gibi hataları da söndürür yok eder.”¹⁶⁰ Rasulüllah (sav)’ın ashabından birisine isteyen birisi geldi; ashab, bizden aldığı şeyle bizim günahlarımızı temizleyecek, ölüm anındaki zorluğumuzu giderecek, kabirde veren kişiye arkadaşlık edecek onu sakinleştirecek, cehennem ateşinin şiddetinden koruyan gölgelik olacak, sırat köprüsü üzerinde nur olacak, ateşten azad edecek birisi geldi dediler.

57a

O sadaka ile hesap kolaylaşır, mizan ağır basar, dereceler yükselir ancak Allah rızası için verilirse bunlar olur zira fakiri üzecek bir riya olursa olmaz. Allah-ü Teala’nın şöyle buyurduğu gibi: “ Ey İman edenler! Allah’a ve ahiret gününe inanmayan kimseler gibi sadakayı başa kakıp incitip vermek suretiyle sadakalarınızı boşa çıkarmayın...”¹⁶¹ Eza, zulüm, gasp, hırsızlık, hıyanet ve rüşvet yoluyla aldığınız mallardan zekat vermeyin ancak helal maldan ve temiz kazançtan zekat verilir. Allah-ü Teala’nın buyurduğu gibi: “ Ey İman edenler! Kazandığınız iyi ve helal şeylerden, topraktan sizin için bitirdiğimiz ürünlerden hayırlı işlerde harcayın.”¹⁶² Allah’ü Teala’dan gönül hoşnutluğuyla malının en güzelinden verenlerden eylemesini istiyoruz. Allah sonumuzu fazlı ve keremiyle lütfederek hayırla, mutlulukla sonlandırsın. Allah çokça bağışlayan ve şükürleri kabul edendir.

2.11.1. Zekat Bahsi

Zekat akıl-baliğ olan her hür Müslümana farzdır. Hangi maldan olursa olsun malın tam mülkiyetine sahip olmalı, nisap miktarına ulaşmış ve üzerinden bir yıl geçmiş olmalı. Bu konunun aslı Allah’ü Teala’nın “Zekatı verin.” Emrine dayanır. “Ey Peygamber! Sen onların mallarından bir kısmını, (günahlarına kefarete olmak üzere) sadaka olarak al ki, alacağın bu sadaka ile onları (mala bağımlılıktan kurtararak) temizlenmiş ve (günahlarından) arındırmış olasın.”¹⁶³“ Mallarında belirli bir hak vardır.”¹⁶⁴ Efendimiz (sav) Muaz bin Cebel’i Yemen’e gönderdiği zaman

¹⁶⁰ **Tirmizi**, “Sefer”, 43.

¹⁶¹ Bakara 2/ 264.

¹⁶² Bakara 2/ 267.

¹⁶³ Tevbe 9/103.

¹⁶⁴ Mearic 70/24.

söyle buyurmuştur; “ Onların zenginlerinden alıp fakirlerine ver.”¹⁶⁵ Efendimiz (sav) şöyle buyuruyor; “ Mallarınızın kırkta birini getirin.

57b

Beş tane saime olan deveye bir koyun vardır. Deve beş olana kadar onun için zekat yoktur. Kırk koyun olduğu zaman bir koyun verilir. Her otuz inekten bir yaşına girmiş inek, kırk inek olursa iki yaşına girmiş erkek veya dişi inek verilir. Bu sayılan hayvanların içinde büyüğü de küçüğü de dahil edilir. Her dışarda otlayan at için bir dinar vardır. Askerin kullandığı at için zekat gerekmez. Ömer bin Hattab (r.a) Ebu Ubeyde (r.a)’a ; atların zekatını vermek yöneticiler için hayırlı olandır. Eğer isterseniz her at için bir dinar verin eğer istemezseniz elinizdeki atlara bir kıymet biçin. Her iki yüz dirhemde beş dirhem verin; diye yazdı. Efendimiz (sav) buyuruyor ki; İki yüz dirhemde beş dirhem vardır. Fiyatı iki yüz dinara ulaşmamış köle için zekat yoktur.”¹⁶⁶ “ Her yirmi miskal altında yarım miskal vardır.”¹⁶⁷ Efendimiz (sav)’den rivayet edilir ki; “ Efendimiz (sav) kabeyi tavaf eden kollarında altın bilezik olan iki kadın görmüş ve demiş ki siz bu altınların zekatını verdiniz mi? O ikisi hayır diye cevap vermiş. Efendimiz (sav), onların ateşten bir çember olup bileğinizi sarmasını ister misiniz? Diye sormuş. Onlar da hayır diye cevap verince Efendimiz (sav) o zaman onların zekatını verin diye buyurmuş.”¹⁶⁸

58a

Efendimiz (sav) Ali (r.a)’a şöyle rivayette bulunduğu söylenir; “ Yirmi miskale ulaşana kadar altın için üzerinde bir sorumluluk yoktur. Yirmi miskale ulaşp üzerinden de bir yıl geçtiyse artık onun için yarım miskal altın vermek gerekir.”¹⁶⁹ Ömer bin Hattab (r.a)’dan rivayet edilir ki; zekat memurlarını tayin ederken dedi ki: Müslümanlardan kırkta bir zekat oranında alın, zımmiden onda birin yarısını alın, harbiden (Müslüman topraklarında yaşamış Müslümanlarla savaşmış gayri müslim) de onda bir alın. Semure bin Cündeb (r.a)’dan rivayet edilir ki; alışverişte kullandığımız kölelerin zekatını vermemizi Efendimiz (sav) bize emretti. Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Yağmur suyuyla sulanan arazi için onda bir, suyu uzaktan

¹⁶⁵ **Buhari**, “Megazî”, 62.

¹⁶⁶ **Müstedrek**, I, 395.

¹⁶⁷ **Camî’l-Ehadis**, XXXI, 234.

¹⁶⁸ **Muvatta**, “Salat”, 329.

¹⁶⁹ **Bedrû’l-Münir**, V, 610.

getirerek, büyük bir kovayla yani tankerle veya dere suyuyla sulanan arazi için yirmide bir verilir.”¹⁷⁰ Efendimiz (sav) Yemen halkına “ Balın onda bir oranında zekat vermeleri gerektiğini”¹⁷¹ yazdı. “ Müslüman bir adamın toprağından hem öşür hem de haraç alınmaz.”¹⁷² Efendimiz (sav)’e harap olunmuş topraklardan sorulmuş “ Onda bulunanda veya hazinede humus vardır yani onun beşte biri verilir.”¹⁷³ buyurmuştur. “ Malın üzerinden bir sene geçmedikçe ona zekat düşmez.”¹⁷⁴

58b

2.11.2. Fıtır Sadakası Bahsi

Bu konunun aslı Efendimiz (sav)’in şu sözüne dayanır; “ Bugün yani bayram günü isteyenlere verin.”¹⁷⁵ “ Fıtır sadakası oruç tutanları kötü söz ve şehvi arzudan temizler.” “Buğdaydan yarım sa’, hurmadan, arpadan, üzümünden bir sa’ miktarında Mecusi, Hristiyan, Yahudi, büyük, küçük, köle, hür hepsi için sadaka verilir.”¹⁷⁶ Said bin Hudri (r.a)’dan rivayet edilir ki; biz Efendimiz (sav) döneminde fıtır sadakasını üzümünden, arpadan bir sa’ - o zaman bizim yiyeceğimiz arpaydı- verirdik. İbn Ömer (r.a)’dan rivayet olunur ki; Efendimiz (sav) bayram günü bayram namazına gitmeden önce fıtır sadakasını vermemizi bize emretti.¹⁷⁷ İbn Abbas (r.a) Basra’da insanlara hitap ederken Efendimiz (sav)’in fıtır sadakasını kadın, erkek, köle, hür herkes için buğdaydan yarım sa’, hurmadan, arpadan bir sa’ verilmesini farz kıldı dedi.

¹⁷⁰ **Muvatta**, “Salat”, 324.

¹⁷¹ **Sünen-i Kebir**, IV, 126, 7708.

¹⁷² **Müsned-i Ebi Hanife**, II, 351, 92.

¹⁷³ **Muvatta**, “Zekat”, 856.

¹⁷⁴ **Muvatta**, “Zekat”, 839.

¹⁷⁵ **Nasbu’r-Raye**, II, 432.

¹⁷⁶ **Sahih İbn-i Huzeyme**, IV, 83, 2399.

¹⁷⁷ es-Sanâni, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hemam b. Nâfi’ el-Hamîrî el-Yemênî (ö.211/826-27), **Musannef**, (Tahkik Habibürrahman el-A’zamî, 3. Baskı, Beyrut, 1403/1983, III, 329, 5737.

2.11.3. Beyt'ül Mal'deki Malların Neler Olduğu ve Nerelere Harcandığını Bilme Bahsi

Bil ki; beyt'ül mal'deki malların hepsi dört çeşittir. Onlardan bir tanesi saime hayvanların verilen zekatıdır.

59a

Gezen Müslüman tacirlerden zekat memurlarının topladığı öşürler. Toprak altında olan hazine, maden ve ganimetlerden elde edilen beşte bir oranındaki zekattır. Toprak mahsullerinden alınan zekatlar ve baş hesabına alınan cizyedir. Ömer (r.a), Beni Necran'la elbise üzerine sulh yapmışlar, Beni Ta'lib'le iki katına anlaşmıştır. Bizden birimizden eman alan harp ehlinden alınanlar, zimmilerin tüccarlarından alınan paralar, vefat edip de arkasından kimseyi mirasçı bırakmayanın veya arkasında bir karı veya koca bırakan kişinin malları beyt'ül mal'in mallarıdır. Birinci çeşit: zekat ve öşürlerdir. Allah-ü Teala'nınTevbe suresi 60. Ayeti kerimesinde saydığı sekiz sınıfa sarf edilir. İkinci çeşit: hazine, maden, ganimetlerden elde edilen beşte birlik gelirdir. Bunlarda Allah-ü Teala'nın Enfal suresi 41. Ayeti kerimesinde zikrettiği beş sınıfa gider. Üçüncü çeşit: topraktan çıkartılan ürünlerin zekatı, kişi başına düşen cizye, harp ehlinden olup da kendisine eman verililenlerden alınan paralar, tüccar ehli olanlardan ve diğerlerinden alınan paralardır. Bu paralar Ribat denilen devletin korunması ve gözetlenmesini sağlayan şeylerde, su kemeri gibi setlerde, köprülerde, ribatlarda veya gözetleme kulelerinde açılan gedikleri tıkamak için kullanılır. Fırat, Dicle, Seyhan gibi hiç kimsenin hakkının olmadığı büyük nehir kenarlarında bulunanlar; kadıların, imamların,

59b

valilerin, güvenlik görevlilerinin, öğretmenlerin, öğrencilerin, Allah yolunda savaşanların ailesinin, devlet için gözetleme işi yapanların, hırsızlardan ve yol kesenlerden koruyan bekçilerin giderleri için kullanılır. Bir de dini imar etmede ve İslam diyarını imar etmede kullanılır. Dördüncü çeşit: vefat eden ve arkasından hiçbir mirasçı bırakmayan kişinin mirasıdır. Fakir hastaların tedavisinde ve onların ilaçlarında, kefenlenecek parası olmayanların kefen paralarında, kayıp çocuğun

bakımında, âkile¹⁷⁸ diyetini ödeyemeyenlerin diyetlerinin ödenmesinde, kazanmaktan bile aciz olanın – kazanabilecek durumda olan hariç- nafakasının karşılanmasında kullanılır. Yöneticilerin, emirlerin, sultanların ve valilerin halkın hakkına riayet etmeleri vaciptir. O malları onlardan gizlememeli ve onlara faziletlerine ve vasıflarına göre vermeliler kendi istediklerine göre değil. Onlara ve ailelerine yeteri kadardan fazla vermek helal olmaz. Beyt’ül mal’de mal biriktiğinde hak edenlere onları hak edene hak ettiği kadarını onlara yetecek miktarda dağıtması, onlar için harcaması gerekir. O malları hazinede bırakıp orada sürekli duran mal haline getiremez. Hak eden herkese hakkını dağıttıktan sonra mal kaldıysa yine de onları Müslümanlar arasında paylaşması gerekir. Eğer bu konuda Müslümanların haklarını vermezse onların veballeri onun yani yöneticilerin üzerinedir ve zalim ismini de hak etmiş olur. Allah’ın bizi doğru yola iletmesini istiyoruz.

60a

Mazlum kullara zulmetmekten bizi koruması için Allah’a sığınıyoruz. O, doğru olan kullarının dualarına icabet eder. fesat çıkaran zulmeden kullarını da helak eder.

2.12. RAMAZAN AYININ FAZİLETİ BABI

Efendimiz (sav) ‘in Allah-ü Teala’dan bildirdiği rivayet edilir; “ Yapıldığı zaman yetmişe kadar katlana katlana sevap giden hiçbir ibadet yoktur. Orucun yeri ise bambaşkadır. Allah-ü Teala oruç benim içindir ücretini de ben vereceğim, oruçlu olan kişi benim için şehvi arzusunu ve yemesini içmesini bırakıyor. Oruç cennete götürendir. Oruç tutan için iki ferahlık vardır; iftar yaptığı andaki ferahlığı ile rabbine kavuştuğu andaki ferahlık.”¹⁷⁹ Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Kim ramazan ayına ulaşırsa ve ona inanarak iyi bir şekilde onu değerlendirirse Allah tüm günahlarını bağışlar.”¹⁸⁰ “ Cennete Reyhan isminde bir kapı vardır oradan sadece oruç tutanlar geçebilir.”¹⁸¹ “ Cennet seneden seneye oruç ayında süslenir. Ramazanın ilk gece olunca arşın altından Musira (harekete geçiren coşturan) isminde bir rüzgar gelir ve

¹⁷⁸ Kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya “gurre” denilen mali tazminatı yüklenip ödeyen asabe, aşiret, divan üyeleri, meslek kuruluşları vb. dir. Her birine âkil, tümüne birden de âkile denir. (Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü Prof. Dr. Mehmet Erdoğan)

¹⁷⁹ Şüabü’l-İman, V, 203.

¹⁸⁰ Nesai, “Gasl ve Teyemmüm”, 6.

¹⁸¹ Camiu’l-Ehadis, IX, 181.

cennet yapraklarını kıpırdatır. Cennetteki huriler bu rüzgara bakıp derler ki; Ey Rabbimiz! Bu ayda senin kullarından oruç tutanları için bizi onlara eş yap. Onlar bizim gözümüzün aydınlığı, biz onların gözlerinin aydınlığı olalım. Ramazan günü oruç tutan kimseyi Allah inciden yapılmış çadırlarda hurilerle evlendirir.”¹⁸² Aynen Allah-ü Teala’nın şöyle buyurduğu gibi: “ Çadırlarda eşlerini bekleyen huriler vardır.”¹⁸³

60b

Her huride yetmiş tane ve bir diğerine benzemeyen renkte olan yetmiş ayrı kokusu olan kıyafet vardır. Onların her birisi inciyle dokunmuş kırmızı yatak üzerine, yetmiş tane astarı kalın ipekten olan yorganları ve hurilerin her biri için kırk tane hizmetçi köle vardır. Bunların hepsi hasenat olarak ne yaparsa yapsın sadece oruç tutanlar içindir. Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Kim Ramazan ayında oruç tuttu, iftira atmaktan ve haramlardan uzak durdu Allah ondan razı olur ve cennetleri ona vacip kılar. Acizane benim görüşüme göre; ramazan ayı için bu kadar mertebe olunca, oruç tutanlar için de bu kadar mertebe takdir edilmişse; kulun, hayırda ve itaatte diğer kullarla yarışa girmesi, bidatten ve nehiylerden uzak durması gerekir. Ramazan ayının girmesiyle sevinir, Ramazan ayının çıkmasıyla üzülür, bu ayın hürmetini ve kaçınılacak haramlarını bilir, ona saygı gösterir, onun günlerini ganimet bilir ve bu günleri oruçla karşılar, sadaka verir, günahlarından dolayı tevbe eder, yaptıklarını ihlasla yapar, kullara zulmetmekten uzaklaştırır ve kendisi de zulmetmez, yalandan, gıybetten ve laf taşımaktan dilini korur, iftiradan ve gözünü harama bakmaktan korur, saçma ve boş şeyler dinlemekten de kulağını korur, şüpheli ve haram şeyleri yemekten karnını korur, kin, öfke, hasetten ve düşmanlıktan kalbini korur, küçük te olsa diğer organlarıyla da hata yapmaktan kendini korur.

61a

Efendimiz (sav)’in “ Nice oruç tutanlar vardır ki tuttukları oruç sadece aç ve susuz kalmaktan ibarettir.” Haberine dahil olmamak için oruçla tüm azalarını korur. Ailesine karşı nafakasını genişletir, elinin altında olanlara yani ailesi ve kölelerine rifkle muamele eder, helal yoldan kazanır, muamelatta günlük işlerde insanlara karşı iyi davranır onların canını sıkmaz, tartıda hile yapmaz, insanların arasını düzeltir,

¹⁸² **Sahih İbn-i Huzeyme**, II, 910, 1887.

¹⁸³ Rahman 55/72.

gücü yeterse düşmanlarını razı eder, borçlarını öder, teravihlerle camileri şenlendirir, kandillerle camileri aydınlatır, namaza itaati, sadakayı vermeyi arttırır, Allah hakkı olan zekatı yine hak eden kullara verir, fakirlere, yetimlere ve düşkünlere karşı ihsanda bulunur, akrabaları ziyaret eder çünkü Ramazan ayındaki hasenat katlanarak artar. Efendimiz (sav)’in buyurduğu gibi; “ Ramazan ayında kılınan iki rekatlık namaz o ayın dışında kılınan bin rekatlık namazdan daha hayırlıdır. Ramazan ayında verilmiş sadaka ramazan ayı dışında verilmiş bin sadakadan daha hayırlıdır.” Kişi orucunun kabul olmadığına dair sürekli kalbinde bir korku olmalı fakat kabul olur düşüncesiyle de ümit var olmalıdır. Rabbine ibadet ederken de huşu içinde olmalı, ahireti kazanma konusunda mücadele içinde olmalıdır. Helal lokma kazanır ve yine helal lokmayla oruç tutar. İşte bunları yaptığı zaman bu saydığımız hasletleri elde etmiş olur. Efendimiz (sav)’in buyurduğu gibi;

61b

“ Kim Ramazan ayına hürmet eder ve ona gerekli olan saygıyı gösterirse, gündüzleri oruç tutup geceleri de kalkarsa, malının da zekatını verirse, onun üzerinde artık hiçbir günah kalmaz. Allah o kimseyi elbette bağışlar, elbette bağışlar, elbette bağışlar.”¹⁸⁴ Allah-ü Teala’dan bizi muvaffak kılmasını, Ramazan ayının hakkını verenler eylemesini, şehadet ve rıza ile ömrümüzü sonlandırmasını fazlı ve keremiyle istiyoruz. O, hannandır, mennandır.

2.12.1. Oruç’un Adedi Konusundaki Bahis

Orucun çeşidi on yedidir. Kur’an’da zikredilen sekiz tanesidir, onun dört tanesi peşpeşe tutulur. Onlar; ramazan ayı orucu, zihar kefareti, adam öldürme kefareti, yemin kefaretidir. Dört tanesi de peşpeşe tutup tutmama orucu tutacak kişinin seçimine bırakılmıştır. Onlar; ramazan orucunun kazaları, ihramda olan kişinin yapmaması geren bir şeyi yaptığı için ceza olarak kurban kesmesi gerekirken kurban kesemezse fidye olarak tutması gereken oruç, kıran haccı yapması gerekirken mütemettu’ haccı yapmasıyla tutması gereken oruç, ihramlıyken avlanma yasağını çiğneyip ceza olarak tutması gereken oruç. Kur’an’da geçmeyen dokuz çeşit oruca gelince; onlardan beş tanesi peş peşe tutulması gerekir. Bunlar; Ramazan ayında

¹⁸⁴ Kenzu’l-Ummal, XVI, 42, 43850 (benzer bir hadis metni).

bilerek bozulan orucun kefareti, belirlenmiş ayda tutulmak için nezredilen oruç, belirlenmiş bir ay olmasa da devamlı tutacağına dair nezredilmiş oruç, muayyen bir ayda itikafa girmeye ve muayyen olmayan bir ayda itikafa girmeye niyet edilse de orucu peş peşe tutmak vaciptir. Bu dokuz çeşidin dört tanesinde ise peş peşe tutup tutmama konusunda seçim şansı vardır. Bunlar; mutlak nezir yani zamanı belirlenmemiş adak orucu,

62a

nafile oruç, nafile itikaf, üzerine vacip olup da zamanı mutlak olan nafile itikafıdır. Bundan önce kendisine itikaf vacip olmayıp, itikaf niyetiyle mescide girmek nafile itikafın şeklidir. Orada ne kadar kalmışsa o kadar itikaf yapmış sayılır. Mescitte kaldığı sürece itikaf yapanın sevabını alır mescitten çıkınca da itikafı bitmiş olur. Bu da itikafın bir şeklidir, oruçlu da oruçsuz da caiz olur, orucu peş peşe de ayrı ayrı da tutabilir.

2.12.2. Oruca Niyet Bahsi

Efendimiz (sav)’in şu sözüne dayanır; “ Gecedен oruca niyet etmeyenin niyeti yoktur.”¹⁸⁵ Başka bir rivayette; “ Oruca niyet etmeyenin orucu yoktur.” Başka bir rivayette; “ Geceyi oruç niyetiyle geceleemeyenin orucu yoktur.” Tüm oruç çeşitlerinde oruç tutan için niyet farzdır. Ramazan ayında oruç tutmaya niyet etmek isteyen kişi şöyle niyet eder: her gece yarın oruç tutmak için niyet ediyorum, der. Allah rızası için yarın Ramazan ayının farz olan orucunu tutmaya niyet ediyorum, der. Zihar kefaretinin orucunu tutarken de yarın zihar kefaretinin orucunu tutmaya niyet ediyorum, der. Yine aynı şekilde bütün oruçlarda hangi orucu tutacağını niyetine izafe ederek niyet edilir. Sadece oruca niyet edip orucun hangisi olduğu söylenmiyorsa Ramazan orucu, günün belirlenmiş adak orucu ve nafile oruçlar için caizdir. Fakat bunun dışındakiler için kaza da olsa eda da olsa caiz değildir.

62b

Allah rızası için yarın Ramazan ayında üzerime kaza olan orucumu tutmaya denmesi gerekir. Nafile orucu kaza ederken veya kendisine vacip kıldığı oruçta da

¹⁸⁵ Muvatta, “Sehv”, 371.

niyeti izafet etmesi gerekir. Niyet kalben yapılmalıdır. Kalben farz mı, nafile mi, eda mı, kaza mı, ceza mı, kefarete oruç mu olduğunu bilmesi gerekir. Fakat efdal olanı diliyle söyleyip kalbiyle niyet etmesidir. Diliyle zikredip kalbiyle bilmiyorsa orucu caiz değildir. Hem diliyle hem de kalbiyle zikretmezse fakat oruç niyetiyle sahura kalkarsa veya akşam oruç niyetiyle genelde yediğinden daha fazla yerse, oruç niyetiyle ağzını çalkalarsa, dişlerinin arasını ovalarsa orucu caiz olur. Tüm oruçlarda niyetin aslı yeterlidir fakat bazı oruçlarda sadece niyet yeterli değildir. Ramazan orucunda nafile oruca, kazaya veya kendisine vacip olan başka oruca niyet ederse kendisinden vaktin orucu düşer. Ebu Yusuf ve İmam Muhammed (r.h)'e göre yolculukta da aynı şekildedir. Ebu Hanife (r.h) vacibe niyetle oruç tutmuşsa neye niyet ettiyse onun sorumluluğu o kişiden düşer. Eğer nafileye niyet etmişse onunu sorumluluğu ondan düşer. Ebu Hanife (r.h)'nin bir başka rivayetinde ise tuttuğu oruç ramazan ayından düşülür. Niyetin vakti güneşin batmasıyla başlar yalancı olmayan fecre kadardır. Geceden niyet edilmediyse zeval vaktine kadar ne zaman hatırlarsa o zaman niyet eder. Güneş doğduktan sonra niyet etmemişse artık oruca niyet etmesine gerek yoktur. O gün artık Ramazan orucundan sayılmadığı gibi başka tür oruç yerine de geçmez.

63a

Kazası gerekir kefarete gerekmez. Oruçlulara benzemek için zeval vaktinden sonra da bir şey yiyip içilmez. Eğer zeval vaktinden önce veya sonra yiyip içerse de o kişiye kaza gerekir. Ebu Yusuf (r.h)'a göre, zevalden önce bir şeyler yiyip içerse onun için kefarete gerekir. Oruç muayyen ve borç olan oruç olmak üzere iki çeşittir. Muayyen oruç Ramazan orucu, nafile oruç ve günü veya ayı belli nezir orucu olmak üzere üç çeşittir. Bunun haricindekiler borç olan oruçlardır. Günü belirlenmiş oruca geceden niyet etmek unutulduysa zeval vaktinden önce niyet edilir. Borç olan oruç için ise ancak geceden niyet edilmesi gerekir. İftar yaptığında “ Beni rızıklandırdığı nimetle oruç tuttuğum ve orucumu açtığım için Allah’a hamd olsun. Allah’ım senin rızan için oruç tuttum, senin rızkınla iftar ettim, sana iman ettim ve sana teslim oldum, sana tevekkül ettim. Allah’ım yarın sadece senin rızan için oruç tutmaya niyet ettim. Beni bağışla, gelmiş ve geçmiş, gizlediğim ve açığa vurduğum, senin bildiğin fakat benim bilemediğim tüm günahlarımı bağışla. Sen ikram edenlerin en cömerti, merhamet edenlerin de en merhametlisin.” demek müstehaptır.

2.12.3.Oruç Bahsi

Aslı şu ayeti kerimeye dayanır. “ Ey İman edenler! Her türlü kötülükten korunup sakınmanız, sorumluluk sahibi, bilinçli ve duyarlı bir mümin olmanız için oruç sizden öncekilere farz kılındığı gibi size de farz kılındı.”¹⁸⁶“....sizden bu aya (ramazan ayına) erişen kimse o ayda oruç tutsun....”¹⁸⁷Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Hilal’i gördüğünüz zaman oruç tutun, hilal’i görmediğinizde de orucu bırakın. Eğer havanın bulutlarla kapalı olması sebebiyle hilal’i göremezseniz öyleyse şaban ayını otuz sayın bir sonraki gün oruca başlayın.”¹⁸⁸

63b

“ İslam beş esas üzerine kurulmuştur. Allah’tan başka ilah olmadığına Muhammed (a.s)’in Allah’ın kulu ve elçisi olduğuna inanmak, namaz kılmak, zekat vermek, Ramazan ayında oruç tutmak, güç yetirenlerin hac yapması.”¹⁸⁹ “ Beş vakit namazınızı kılın, orucunuzu tutun, Rabbinizin evini ziyaret edin, zekatınızı nefsinizin hoşuna giderek verin işte o zaman Rabbinizin cennetine girersiniz.”¹⁹⁰ Efendimiz (sav)’e hilal’i gördüm diyen bir adamın geldiği rivayet edilir. Efendimiz (sav)’de “buna şehadet ediyor musun?” diye sorar. Adam evet diye cevap verince Efendimiz (sav) Bilal (r.a)’e “ Kalk Bilal! İnsanlara ezan oku yarın oruç tutsunlar.”¹⁹¹ buyurmuştur. Muhammed bin Hasan (r.h) şek gününde (ramazan günü mü değil mi emin olunmadıysa) oruç olmaz dedi. Nafile değil ramazan orucu için geçerlidir. Eğer nafile oruca niyetle oruç tutmuşsa caizdir. Ramazanı karşılamak için o günün öncesinde oruçlu da olsa oruçsuz da olsa şek gününde tuttuğu oruç nafile yerine geçer. O şek günü Ramazan orucuna veya başka vacip oruca niyet etmesi mekruhtur. Ramazan orucu mu nafile oruç mu olduğuna emin olmadan niyet etmesi de mekruhtur. Mesela; eğer yarın Ramazansa bu orucum Ramazan orucuna sayılsın,

64a

¹⁸⁶ Bakara 2/ 183.

¹⁸⁷ Bakara 2/ 185.

¹⁸⁸ **Buhari**, “Savm”, 11.

¹⁸⁹ **Buhari**, “İman”, 1.

¹⁹⁰ **Nesai**, “Gasl ve Teyemmüm”, 15.

¹⁹¹ **Tirmizi**, “Sefer”, 43.

eğer Şabansa nafil bir oruç olsun diye şüpheli niyet ederse o kişi oruçlu sayılmaz. Çünkü niyetin aslındaki tereddüt orucu düşürür. Eğer yarın Ramazansa Ramazan orucundan sayılsın, eğer Şaban sa başka vacip bir oruca sayılsın derse ve o gün Ramazan olduğu ortaya çıkarsa düşük ihtimalle de olsa caiz kabul edilir. Sonuçta tereddüt farz ve vacip olma yönünden de olsa birbirine yakın ve aslını da tutturmuş oldu. Orucun sıhhati açısından da böyledir. Bazılarına göre bu adamın iftar etmesi daha faziletlidir. Ancak o günden önceki gün oruçluysa o günde orucuna muvaffak olur. Şek günü hilalin çıkıp çıkmadığını yarı yarıya bilmektir. Eğer hilal'i zeval vaktinden önce veya sonra görürse Zahir-ur'rivaye'ye göre o gün değil ertesi gün oruçlu olması gerekir. Ebu Yusuf'a göre zevalden önce hilali görürse o geçmiş gece içindir yani o gün Ramazandan bir gündür oruç tutulması gerekir. Şehir halkı hilali görmezse Şaban ayını otuz güne tamamlarlar sonra da oruç tutarlar. Bir kişi farz veya nafil oruca niyet ederek şek gününde oruç tutarsa sonra şevval hilalini görürse ramazandan yirmi dokuz gün tutmuş olur. Böylelikle şehir halkı da yirmi dokuz gün tutar. Fakat o kişi otuza tamamlar. Şehir halkı bu konuda güzel olanı yaptı ve isabet etti, o adam yanıldı. İnsanlar için Şabanın yirmi dokuzuncu gecesi hilali aramaları gerekir. Eğer onu görürlerse oruç tutarlar. Eğer hava kapalı olup da görmezlerse Şabanı otuza tamamlarlar. Sonra ikinci fecir doğup güneş batana kadar oruç tutarlar.

64b

Oruç, kendini yeme içme ve cinsel ilişkiden gündüz vakti niyetle beraber uzak tutmaktır. Kim Ramazan ayında fecirden önce yolculuğa çıkarsa oruç tutmayabilir. Eğer fecir doğduktan yani oruca başladıktan sonra yolculuğa çıkarsa günün geri kalan kısmında orucunu tutar sadece özür durumunda orucunu tutmayabilir. Eğer orucunu özürsüz bir şekilde iftar etmesimekruhtur, günahkar olur, kazası gerekir kefarete gerekmez. Eğer gücü yeterse yolculukta oruç tutulması daha eftaldir. Eğer meşakkatli olacaksa tutmaması daha eftadidir. Yolculukta oruç tutmak azimettir. Tutmamak da ruhsattır. Namazı kısaltmak da bunun tam tersidir yani namazı kısaltmak azimettir.

2.12.4. Oruç'ta Unutma Bahsi

Bu konunun aslı Efendimiz (sav)'in şu sözüne dayanır; “ Oruçluyken unutarak yiyip içen kişiye efendimiz orucunu tamamla sana bir vebal yoktur, seni Allah yedirdi Allah içirdi.”¹⁹² buyurmuştur. Başka bir rivayete göre “ Kim oruçlu olduğu halde orucunu unutup ta yiyip içerse orucunu tamamlasın onu Allah yedirip içirmiştir.”¹⁹³ “ Kim Ramazanda orucunu unutarak açarsa onun üzerine ne kaza ne de kefarete gerekir.”¹⁹⁴ Kim oruçlu olduğunu unutarak yiyip, içip veya eşiyle ilişkiye girerse istihsanen orucuna devam eder. Uyuyan oruçlunun ağzına su damlarsa ve karnına da giderse orucu bozulmuş olur. Kadın uyurken haberi olmadan kocası onunla ilişkiye girerse aynı şekilde onun da orucu bozulur. Bir kişi mazmaza yaparken boğazından su kaçarsa boğazına kaçtığı anda oruçlu olduğunu hatırlıyorsa orucu bozulur, oruçlu olduğunu o an hatırlamıyorsa orucu bozulmaz. Boğazına sinek kaçarsa orucu bozulmaz fakat onu bilerek yerse orucu bozulur. Dişlerinin arasında kalan bir şey kişinin fiili olmadan boğazına kaçsa orucu bozulmaz.

65a

Boğazına kaçan şey nohuttan küçük ise bir şey gerekmez, nohut kadar veya nohuttan büyükse kaza gerekir kefarete gerekmez. Unutarak yiyip, içse veya karısıyla ilişkiye girse ve daha sonra orucunun bozulduğunu düşünüp bilerek yiyip içerse yine kaza gerekir kefarete gerekmez. Kişi hacemat yaptırıp sonra da orucunun bozulduğunu düşünüp bilerek yerse eğer Efendimiz (sav)'in şu sözünü de biliyorsa; “ Hacemat yapan da yaptıran da iftar etsin.”¹⁹⁵ Bu hadisi yorumlayarak amel ederse veya bir fakihten bu hadis üzerine fetva alırsa sadece kaza gerekir kefarete gerekmez. Eğer kişi bilgisizse yani hadisten de haberi yoksa ve hiçbir fakihe de meseleyi sormamışsa o kişi hem kaza hem de kefarete tutması gerekir. Gıybet yapan kişi orucunun bozulduğunu zannedip yese ister hadisi yorumlasın ister yorumlamasın kefarete gerekir. Adam oruçlu olduğunu unutarak karısıyla ilişkiye girerken oruçlu olduğunu hatırlasa hemen uzvunu geri çeker veya güneş tam doğarken karısıyla ilişki halinde olan adam yine uzvunu hemen geri çeker. İmam Muhammed (r.h) bu her iki

¹⁹² Nasbu'r-Raye, II, 445.

¹⁹³ Sahih İbn-i Huzeyme, III, 239, 1990.

¹⁹⁴ Müslim, “Sıyâm”, 1154.

¹⁹⁵ Muvatta, “Sehv”, 355.

durumda da orucu bozulmaz demiştir. Ebu Yusuf (r.h)’da o unutan kişinin bozulmaz, vaktin girmesini bekleyen orucu ise bozulur. Eğer adam çekmediyse hatırladıktan sonra da ilişkiyi tamamlarsa orucu bozulur fakat kefarete gerekmez.

65b

Adam gece olduğunu zannetse ve aniden güneşin doğduğunu görse uzvunu hemen çeker işte bu da aynı durumdur yani oruç bozulur kefarete gerekmez. Adam fecir vakti olmadan önce karısıyla ilişkiye girse ve güneş doğuverir diye korksa anında uzvunu çekse sabahleyin de ondan meni gelse de orucu bozulmaz. Anında uzvunu çekmese sabahleyin de ondan meni gelse İmam Muhammed (r.h)’e göre adam cimaya sabahtan sonra girmediği için yine orucu bozulmaz. Dokunma yoluyla sabah güneş doğduktan sonra meni gelse bunun oruca bir zararı yoktur.

2.12.5. Bilerek Oruç Bozma Bahsi

Bu konunun aslı şu rivayete dayanır; “Efendimiz (sav)’ın yanına bir adam gelir ve Ey Allah’ın Rasulü! Hem helak oldum hem de helak ettim. Efendimiz (sav) ne olduğunu sorunca adam; Ramazanda bilerek karımla birlikte oldum dedi. Efendimiz (sav) de bir köle azat et diye buyurdu. Adam, azat edecek kölem yok dedi. Efendimiz (sav) öyleyse iki ay ard arda oruç tut buyurdu. Adam, ben ona güç yetiremem deyince Efendimiz (sav) altmış fakiri doyur buyurdu. Adam, ben kendi karnımı zor doyuruyorum dedi. Efendimiz (sav)’e on beş sa’ yaş hurma getirildi ve efendimiz (sav) o adama bu hurmayı al onu fakirlere dağıt dedi. Adam, Ey Allah’ın Rasulü bu işe benden daha layığı yok deyince Efendimiz (sav) o an dişleri görünecek kadar güldü ve bunların hepsini al ailene yedir ancak bu durum sadece senin için geçerli başkasının böyle yapması caiz değil.”¹⁹⁶

66a

Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Kim bilerek ramazanda orucunu açarsa ayetlerde belirtilen şey onun için gereklidir. Kim ramazanın gündüz vakti bilerek karısıyla ilişkiye girerse onun için hem kaza hem de kefarete vardır.” Eğer kadın ilişkiye girmeye zorlanmışsa onun için kefarete değil kaza gerekir. İki cinsel organ

¹⁹⁶ Darimi, “İlim”, 3.

meni gelmeden sadece girmiş dahi olsa hüküm böyledir. Meni gelsin gelmesin arkadan ilişkiye girmek te yine kefarete gerektirir. Arkadan fercin haricinde bir şey girerse veya elle boşalma gerçekleşirse kefarete gerekmez eğer bir şey de gelmezse orucu bozulmaz. Karısına şehvetle bakarken, rüyada ihtilam olurken veya kendi kendine düşünürken meni gelirse yine de orucu bozulmaz. Adam karısını şehvetle öper veya ona şehvetle dokunursa ve ondan meni gelirse kaza gerekir kefarete gerekmez. Kadından da meni gelirse bu durum onun için de geçerlidir. Adam eğer kendi nefsinden eminse oruçluyken öpmek veya dokunmaya bir beis yoktur fakat kendisinden emin değilse bunları yapması mekruhtur. Oruçluyken bilerek yiyip içmek kefarete gerektirir. Misk, zeğferan, halile çiçeği, küçük badem, küçük karpuz, buğday, un yenirse hem kaza hem de kefarete gerekir. Toprak veya ermeni çamuru yenirse bunlara da hem kaza hem de kefarete gerekir. Eğer ermeni çamuru dışında bir şey yenirse kefarete gerekmez. Taş, çamur, demir, çekirdek, çakıl taşı, ot, tahta parçası, yaş veya kuru ceviz, kuru badem, hamur yenirse kaza gerekir kefarete gerekmez.

66b

Bu konuda asıl olan yiyecek kastı olan şeyin insanı ya doyurması ya da ilaç gibi deva olması gereken her şey için kaza ve kefarete gerekmesidir. Bir kişi ağaç yaprağı yerse ve bunun yenmesi toplumda normal karşılanıyorsa hem kaza hem de kefarete gerekir ama yenmesi adet olarak normal karşılanmıyorsa kefarete gerekmez. Topraktan biten her şey için bu böyledir. Bir kişinin dişleri arasından kan çıksa ve boğazına kaçsa veya yutarsa eğer tükürükte kan fazlaysa orucu bozulur eğer tükürük fazlaysa orucu bozulmaz, ikisi eşit ise de orucu bozulur. Tükürüp daha sonra tükürüğünü ağızına tekrar geri alıp yutarsa orucu bozulur. Başkasının tükürüğünü yutarsa o da aynı şekildedir. Parmağını dübürüne (büyük tuvaletin çıkış yeri) soksa orucu bozulmaz. Eğer parmağını yağla yağlasa, suyla veya tükürükle ıslatsa öyle soksa orucu bozulur. Dübürüne bir tahta parçası soksa sopanın bir tarafı içerde diğer tarafı dışarıda kalsa orucu bozulmaz. Eğer sopa dübürde tamamen kaybolursa orucu bozulur. İp parçasının bir kısmını yutarsa oruç bozulmaz fakat tamamını yutarsa oruç bozulur. Eğer güneş doğmadığını zannedip yitip içmeye devam etse veya iftar vakti gelmeden iftar yapmaya başlasa daha sonra fecrin doğduğu ve güneşin batmamış olduğu anlaşılrsa kaza gerekir kefarete gerekmez.

Eğer fecrin doğuşunda veya güneşin batışında şüpheye düşülürse en güzeli sahur veya iftar yapılmamasıdır. Şüphesi varken sahur yaparsa sonra güneşin doğduğu anlaşılrsa orucunu bozmaz yine şüphesi varken iftar ederse sonra da güneşin batmadığı anlaşılrsa orucunu bozar kefarete gerekip gerekmemesi konusunda alimler ihtilaf etmişlerdir. Bazıları güneşin batışından emin doğuşundan şüpheli olursa kefarete gerekir diyorlar. Bazıları da ezan okunur okunmaz orucu açmak için acele etmek sünnet olduğu için orucunu açan kişinin niyeti sünneti yerine getirmek olduğundan dolayı kefarete gerekmez. Eğer bir kimse tek başına ramazan hilalini görse imam (devlet reisi) o kimsenin bu şehadetini kabul etmese de o kimse oruç tutar. Fakat o kimse hilali gördüğü halde yemeye devam ederse yani orucunu tutmazsa veya bozarsa o kimse için sadece kaza gerekir kefarete gerekmez. Eğer bir kimse tek başına ramazan ayının bittiğini ifade eden şevval hilalini görse o kimse orucu bitirmez daha sonra bayram yapar. Eğer bu durumda da orucunu bozar veya tutmazsa sadece kaza gerekir yine kefarete gerekmez. Gökyüzünde hilali görebilmede bir problem varsa devlet başkanı ramazan hilalini görme hususunda adil bir kişinin şahitliğini kabul eder. Bu şahit kadın, erkek, hür, köle veya kazf cezası yemiş biri dahi olabilir. Eğer şehrin dışından birisi şahitlik getirirse ve gökyüzünde hilali görme hususunda bir problem yoksa büyük bir topluluk onu göresiye kadar onun şehadeti kabul edilmez. Topluluğun onaylamasıyla onların bu bilgileri ele alınabilir. Eğer gökyüzünde ramazan hilali görebilmede bir problem yoksa iki erkeğin veya bir erkek iki kadının şehadeti ile devlet başkanı şehadetlerini kabul eder. Eğer gökyüzünde ramazan hilali görebilmede bir problem varsa büyük bir topluluk görmedikçe şehadetleri kabul edilip onların bu haberi ilim olarak alınmaz. Oruçlunun sürme çekmesinde kaşını gözünü yağlamasında boğazdan içeri girse dahi bir sakınca yoktur.

Boğazından toz, duman girdiğinde veya enfiye çektiğinde karnına da ulaşırsa orucu bozulmaz. Boğazına ilaç koysa, vücuduna ilaç zerk etse, kulağına ilaç damlatırsa orucu bozulmaz fakat boğazına veya damarına ilaç ulaşırsa ve de o kişi oruçlu olduğunu hatırlarsa orucu bozulur ama kefarete gerekmez. Doğrudan vücuda nüfuz edici ilaç kullanır da bu da midesine veya damarına ulaşırsa ve kişi oruçlu

olduğunu da hatırlarsa Ebu Hanife (r.h)’ye göre orucu bozulur fakat İmam Muhammed ve Ebu Yusuf (r.h)’a göre orucu bozulmaz. İlaç kuru ise ittifakla oruç bozulmaz. İdrar yoluna eğer ilaç akıtırsa Ebu Hanife ve İmam Muhammed (r.h)’e göre oruç bozulmaz. Ebu Yusuf (r.h)’a göre orucu bozulur. Eğer kadın fercine ilaç akıtırsa orucu ittifakla bozulur. Mızrak veya okla yaralanırsa o da karnına girerse orucu bozulmaz fakat okun veya mızrağın ucu karnında kalırsa orucu o zaman bozulur. Ağzı veya diliyle oruçluyken bir şey tatması mekruhtur. Sakız çiğnemesi orucunu bozmaz ama sakız, çiğnenmiş veya macun gibi bir sakızsa çiğnemek mekruhtur fakat çiğnenmemiş olan sakız orucu bozar. Kadının, çocuğu için onun yemeğini ağzında çiğnemesi mekruhtur fakat eğer kadının yemeği ezmek için başka bir yolu varsa mekruhtur. Ebu Yusuf (r.h)’dan rivayet edildiğine göre; Ebu Yusuf ıslak misvakla dişleri misvaklamayı bile mekruh görmüştür ama eğer misvağın kendisi yeşil ağaçtansa onda bir sakınca yoktur. Cünüp olarak sabahlamak ki bu hal bütün gün kendi üzerinde olsa bile oruca zarar vermez.

68a

Ramazan ayı dışındaki oruçları bozmada kefarete gerekmez. Kefaret olarak kişinin gücü yettiği takdirde kafir veya mümin olsun bir kölenin azad edilmesi gerekmektedir. Eğer buna gücü yetmez ise arka arkaya iki ay oruç tutar. Buna da gücü yetmezse altmış fakiri doyurur. Her miskine de buğdaydan yarım sa’ verir. Zihar kefareti ile orucunu bozduğu için yapılan kefarete aynıdır. Bu kefarette de mübah olan yiyecekler caizdir. (buğday örneğinde verilmesi uygun olan yiyecekler kastedilerek kendisinin yiyebildiği mübah olan yiyecekler kastedilmiştir) tabi ki Allah en iyisini bilir.

2.12.6. Kusma Bahsi

Bu konunun aslı Efendimiz (sav)’in “Kim kusarsa onun üzerine kaza yoktur ancak kim isteyerek kusarsa ona kaza gerekir”¹⁹⁷ hadisi şerifidir. Bir rivayete göre de kusma eylemi ağız dolusu olursa orucu bozmaz fakat Ebu Yusuf (r.h)’a göre kusmuk ağza geri dönerse orucu bozar. Çünkü midene dönecek olan kusmuk abdesti de bozan

¹⁹⁷ Muvatta, “Sehv”, 357.

miktardadır –nasıl ki o kusmuk abdesti bozuyorsa orucu da bozar.- İmam Muhammed (r.h)’e göre kusmuğun gerçekleşmesinde veya ağza geri gitmesinde kendisinin yaptığı bir şey olmadığı için orucu bozulmaz. Eğer kendi isteğiyle kusmuğu döndürürse ittifakla orucu bozulur. Eğer ağız dolusundan az miktarda kusarsa ittifakla orucu bozulmaz. Ebu Yusuf (r.h)’a göre kusmuğu ağzına geri döndürürse yani yutsa bile orucu bozulmaz. Çünkü geriye döndürdüğü kusmuk abdesti bozmadığı için orucu da bozmaz. İmam Muhammed (r.h)’e göre orucu bozulur çünkü kusma fiilinde kendi etkisi var ve böylelikle o ağza geri dönmüş oluyor. Bir kimse isteyerek ağız dolusu kusarsa ister geri yutsun ister yutmasın ittifakla orucu bozulur. Eğer ağız dolusunun altında kusarsa Ebu Yusuf (r.h)’a göre abdesti bozmayacak miktarda olan orucu da bozmaz.

68b

İmam Muhammed (r.h)’e göre kusmuğu ister geri yutsun ister yutmasın her türlü orucu bozulur çünkü burada kişi kusma eylemini kendi isteği ile yapmıştır. Ebu Yusuf (r.h)’a göre kusmuğu kendiliğinden geri dönerse orucu bozulmaz, eğer kendisi geri döndürürse yani yutarsa bu hususta iki rivayet var. Bir rivayete göre orucu bozar çünkü bu fiilde kişinin kendi isteği ile kusma eylemini yapması veya kusmuğu geri döndürmesi var. Diğer rivayete göre abdesti bozacak miktarda olmadığı için orucu bozmaz.

2.12.7. Özür Bahsi

Bu konunun aslı Efendimiz (sav)’in şu sözüne dayanır; “ Sizden biriniz hasta veya yolcu olursa tutamadığı günleri diğer günlerde tutmak için sayar.” Kim bir özürden dolayı ramazan ayında iftar eder orucunu açarsa onun üzerine diğer günlerden bir kaza gerekir. Hamile olan, süt emziren kişi eğer kendisine veya çocuğuna zarar geleceğini düşünürse hemen orucunu bozar ve yerine kaza eder fidye de gerekmez. Kişi hasta olup da oruç tutmasına engel bir özrü varsa hastalığının artmasından ve o engelin de çoğalmasından korkarsa orucunu bozar. Kim bir özür sebebiyle nifas, hayız, sefer, hastalık veya bunlar gibi herhangi bir sıkıntıdan dolayı iftar ederse eğer ileride oruç tutmaya güç yetirebilecekse onun üzerine kaza gerekir fitre vermesi caiz değildir. Eğer bu kişi orucunu kaza edemeden ölmüşse onun için

hiçbir şey gerekmez. Güç yetirebildiği kadarını kaza etmesi gerekir. Kişi tutamadığı oruçları yerine bıraktığı paradan fakirlere verilmesi için vasiyet etmişse, onun bu vasiyeti geçerlidir ve malının üçte birinden de fidyesi verilir. Buğdaydan her bir gün için yarım sa' verilir.

69a

Eğer kişi vasiyet etmeden ölürse varisleri fidye verme konusunda zorlanamaz fakat varis isterse bunu yapabilir. Oruca güç yetiremeyen ölüm döşeğindeki adam kefarette olduğu gibi her bir gün için buğdaydan yarım sa' verirler. Kişi ölürken fakirlere malından yedirme hususunda vasiyet etmişse aynı şekilde fakirlere yedirilir. Kişi nafil bir oruca veya nafil bir namaza başlasa sonra onu bozsa onun üzerine kaza gerekir. Ramazan günün tam ortasında çocuk buluşa erse, kafir bir kimse Müslüman olsa, hayızlı veya nifaslı olan kimse temizlense, deli olanın aklı başına gelse, hasta iyileşse, yolcu mukim olmaya karar verse günün geri kalan zamanında güne hürmeten orucunu tutacak fakat sonra o günü deliler ve çocuklar haricindekiler kaza edecek çünkü deliler ve çocuklar sorumlu değildir diğer günler aynı şekilde tam gün tutmaya devam edecek. Hayızlı, nifaslı veya kafir oruç günü oruç tutmaya niyet ederse farz veya nafil ona caiz değildir. Doğuştan beri deli olan veya sonradan bir hastalık sebebiyle delirenler farz oruç için niyet ederlerse bu onlar için caiz olmazken nafil için niyet ederlerse caiz olur. Hasta, bir sebepten dolayı delirmiş olan kişiyle, seferi olan kimse farz olan oruca niyet ederlerse oruçları kabul edilir. Zahiru'r-rivaye'de aynı şekilde nafilaye de niyet etseler kabul olur denmiştir. Doğuştan veya sonradan bir hastalık sebebiyle delirenler arasında hiçbir fark yoktur. Fecre bir saat kala kişi buluşa ererse, Müslüman olursa, hayız veya nifastan temizlenirse, ayılırsa, mukim olursa, sıhhate kavuşursa yatsı namazı ve ertesi günün orucu da onlar için gerekli olur. Fakat hayızı on günden az süren hayızlı kadın, kırk günden az nifası süren nifaslı kadın hariçtir. Bu ikisi de geceleyin gusül abdesti alacak kadar fırsat bulurlarsa o zaman yatsı namazını kılıp oruçlarını da tutarlar.

69b

Öyeyse bu kimselerin durumları ramazan ayında düşman elinde olup ta oruç tutmaya muvaffak olabilen esirlere benzedi. Eğer ramazan ayında olduğuna ve oruç tutmaya ramazan ayının ilk gününden önce veya sonra muvaffak olabilirlerse

öncesine denk getirirse caiz olmazken sonrasında ramazana denk getirebildiği için caizdir. Veya ramazandan sonra orucu tutmaya muvaffak olabilirse bu da caizdir. Fakat ramazan bayramının ilk günü, kurban bayramı günü ve teşrik günlerinde oruç tutmak caiz değildir. Tutamadıkları günleri kaza etmeleri onlar için de yeterlidir.

2.12.8. Farklı Meseleler Üzerine Bahis

Oruç tutan kimse orucunu bozmaya niyet etse yemek ağzında dahi olsa yemediği müddetçe orucu bozulmuş olmaz. Uyurken veya başkalarının zorlaması ile boğazında bir damla su olsa veya boğazından bir damla su aksa orucu bozulur. Kişi kaza olan ramazan orucunu tutmayıp bir sonraki ramazana ertelese onun için fidye gerekmez. Ebu Yusuf (r.h)'a göre kişi kendisi oruç tutmak için bir gün tayin etse ve o gün nafilaye niyet etse o günkü oruç onun adadığı oruç yerine geçer fakat o gün başka bir vacip oruca niyet etse o zaman o niyet ettiği orucu yerine getirmiş olur. Eğer nafilaye ve ramazan orucunun kazasına niyet etse o günkü oruç ramazan orucunun kazasını tutmuş olur fakat İmam Muhammed (r.h)'e göre nafile yerine geçer. Kişi hem ramazan orucunun kazasına hem de zihar kefareline niyet etse Ebu Yusuf (r.h)'a göre ramazan orucunun kazası geçerli olur, İmam Muhammed (r.h)'e göre nafile yerine geçer. Kişi hem günü belirlenmiş adak orucuna hem de yemin kefareline niyet etse o günün orucu adak orucu yerine geçer.

70a

Hasta olan bir kişi belirli bir ay oruç tutmak için adakta bulunsa ve yerine getirmeden ölse onun için bir şey yapılmasına gerek yoktur. Adadığı zamana yakın bir zamanda iyileşse Ebu Hanife (r.h)'ye göre bütün ayı oruçlu geçirmesi gerekir. Ebu Yusuf (r.h) da aynı görüştedir. İmam Muhammed (r.h)'e göre kişi o ayın kaç gününde sıhhatli olduysa o kadarında oruç tutar. Kişi tüm ramazan ayı boyunca delirmiş bir vaziyetteyse onun üzerine kaza yoktur, baygın vaziyette kalan kişi için ise kaza gerekir. Kişi Ramazan ayının bir gecesinde veya o günlerden birinde bayılsa o gün de oruçlu olsa orucu caizdir. Kişi belirlenmiş bir ayda oruç tutmayı adadı o orucu tutması gerekir. Eğer o günlerde başka bir oruca niyet etse o orucunu kaza

etmesi gerekir bir de Efendimiz (sav)'in “ Nezir yemindir.”¹⁹⁸ sözünden dolayı yemin kefareti orucu tutması gerekir. Ebu Yusuf (r.h) ‘a göre kaza ve kefaret birleşmez. Kişi günü belirlenmemiş bir ayda ardı ardına oruç tutmayı kendisine vacip etse ve sonra o günlerden birinde oruç tutmasa orucuna tekrar baştan başlar. Kadın böyle bir durumda iki ay boyunca oruç tutmak istese arada hayızlı olsa sonra kaldığı yerden devam etse onun orucu kesintiye uğramış kabul edilmez. Yemin kefaretinin orucunda böyle bir durum olsa kadın oruca tekrar baştan başlar. İmam Muhammed (r.h) ‘den rivayet edildiğine göre, kadın bir ay oruç tutsa sonra hayız görse ikinci ayda da artık hayız göremez hale gelse (yani menapoza girse) oruca tekrar baştan başlar. Ebu Yusuf (r.h) ‘dan rivayet edildiğine göre, kadın ikinci ayda hamile kalsa orucuna devam edebilir. Kişi bütün sene kesintisiz oruç tutacağını söylese haram olan teşrik günlerinde oruç tutmasa o adadığı oruca tekrar baştan başlamaz. Yolcu, (oruçlu iken) şehre girdiğinde orada ikamet etmeye niyet etse onun artık orucunu bozması mekruh kabul edilir.

70b

Şehre güneş batmadan ulaşamayacağını tahmin etse o zaman orucunu bozmasında bir sakınca yoktur. Ebu Hanife (r.h) ‘ye göre oruçluyken abdest dışında mazmaza ve istinşak yapmak mekruhtur. Duş almayı, başından aşağı su dökmeyi, elbise ıslakken üzerine giymeyi de mekruh görüyor. İmam Muhammed ve Ebu Yusuf (r.h) ‘a göre bunların yapılmasında bir sakınca yoktur. Oruçluyken hacemat yaptırmak ve kan aldirmek mekruh değildir. Kişi oruca başlaması gerektiğini zannedip oruca başlasa fakat daha oruç zamanının başlamadığını öğrense evla olan orucuna devam etmesidir. Eğer orucunu açarsa kaza etmesine de gerek yoktur. Bu durum kadının orucu için de geçerlidir. Günün başında temiz olsa daha sonra hayız olsa oruçluymuş gibi davranmasına gerek yoktur. Kadın yese de yemese de ben oruçluyum diyemez. Fakat daha sonra temizlendiği durum farklıdır. İki bayram günü ve teşrik günlerinde oruç tutulması mekruhtur. Eğer oruç tutulursa o oruç kerih görülür. Fakat kişi bu günlerde oruç tutmaya nezrettiyse nezri sahihtir fakat o kişinin o gün oruç tutmaması ve daha sonra o orucu kaza etmesi gerekir. Nezredilen günün dışında nezir orucunu tutmaya Züfer (r.h) karşı gelmiştir. Eğer bu günlerde (bayram ve teşrik günlerinde) oruca başlarsa sonra onu bozarsa Ebu Hanife ve İmam

¹⁹⁸ Camiu'l-Ehadis, XXII, 366.

Muhammed (r.h) ‘e göre kaza etmesine gerek yoktur. Ebu Yusuf (r.h) ‘a göre kaza etmesi gerekir. Visal orucunu (iftar yapmadan ard arda oruç tutmak) da mekruh görüyor. Bir kişinin susma orucu tutması nehyedilmiştir. Tahavi kitabında zikrettiğine göre cuma günü oruç tutmakta bir sakınca olmadığı en sağlam görüştür. Ebu Yusuf (r.h) ‘a göre Cuma gününü

71a

bir gün öncesi veya bir gün sonrasıyla birlikte tutulması sonucunda caiz olabilir. Nevruz oruçlarını tutmak mekruhtur. Ayın on üç, on dört ve on beşi günlerinde oruç tutmak müstehabtır. Fecir doğduğunda bir kimse cinsel olarak birleşmiş durumdaysa ve güneşin doğmasıyla hemen kendini geri çekerse veya su içerken güneşin doğmasıyla su içmeyi keserse veya ağzında bulunan lokmayı hemen atarsa orucu tam olarak kabul edilir. Kadına dokunsa veya onu öpse bu yaptıklarının orucunu bozduğunu zannetse bundan sonrada yiyip içse hem kaza hem de kefaret gerekir. Fakihten fetva almışsa veya hadisi yorumladıysa sadece kaza gerekir, hatta fakih fetvasında hata yapsa veya hadisi yorumlamada hata yapılsa da yine de ona kefaret gerekmez. Adam bıyığına yağ sürse sonra bu durumdan dolayı orucunun bozulduğunu zannetse ve orucunu bozarsa bir fakihten fetva alsa da almasa da ona hem kaza hem de kefaret gerekir. Hasan bin Ziyad (r.h)’ın Ebu Hanife (r.h) ‘den rivayet ettiğine göre kim zevalden önce niyet ederse sonra da ilişkiye girse günün geri kalanı için o kişi için kefaret gerekmez. Kişi ramazanda defalarca oruç bozarsa defalarca kefaretle sorumlu tutulmaz toplu olarak hepsine bir kefaret gerekir. Diyelim ki kişi bozduğu bir orucun kefaretini ödedi daha sonra tekrar oruç bozarsa onun için tekrar kefaret gerekir. İki ramazanda iki oruç bozsa (yani bir ramazanda bir gün diğer ramazanda bir gün daha) her biri için ayrı kefaret gerekir. Ramazanda üç gün oruç bozsa orucu bozar bozmaz hemen bir tane köle azad etse sonra da hem ikincisi hem de üçüncüsü için de azad ettim derse birinci gün için kefaret gerçekleşmiş olur ikinci ve üçüncü gün için tekrar kefaret gerekir. ikinci gün de aynı şekilde köle azad etme hakkı kazanır fakat ikinci ve üçüncü gün için de birer tane kefaret verilmesi gerekir.

İkinci gün için kefareti vermiş olsaydı aynı şekilde birinci ve ikinci gün için kefaret vermesi gerekirdi. Eğer özellikle sadece birinci gün veya ikinci gün için kefaret gerekli olursa, diğer günler için hiç bir şey gerekmez. Şehir halkı yirmi dokuz gün oruç tutsa ve içlerinde hasta birisi olsa onun üzerine de yirmi dokuz gün kaza gerekir. Eğer hasta kişi şehir halkının ne yaptığını bilmiyorsa otuz gün oruç kaza eder. Şehir halkı hilali görmelerinden dolayı otuz gün oruç tutmuş olsa, köylü de yine hilali gördük diye yirmi dokuz gün oruç tutsa köylüler için bir gün daha oruç tutması gerekir. Ayın doğup doğmadığı konusunda köylüler ihtilafa düşmedilerse şehir uyarlar. Eğer köyler arasında ihtilaf olursa o zaman iki belde için diğerinin hükmü bir diğerini bağlamaz. Ancak bir özür sebebiyle nafile oruç bozulabilir. İmam Muhammed (r.h) ‘den rivayet edildiğine göre oruçlu bir kişiyi Müslüman kardeşi yemeğe davet etse işte bu özürdür orucu bozar ve kaza eder. Bir kadın Allah için hayızlı olduğum gün oruç bana farz olsun veya bir erkek yemek yediği gün aynı şeyi söylese ikisi için de bir şey gerekmez. Kişi eğer falanca kişi gelirse onun geldiği gün oruç tutmak benim üzerime farz olsun dese o falanca kişi de tam yemek yediği gün veya kadın tam hayızlıyken gelse İmam Muhammed (r.h) ‘e göre ikisi için de bir şey gerekmez. Ebu Yusuf (r.h) ‘a göre ikisine de kaza gerekir. fakat o gelen kişi geceleyin gelse o ikisi için de bir şey gerekmez.

Zevalden sonra gelse İmam Muhammed (r.h) ‘e göre yine ikisi için de bir şey gerekmez. Ebu Yusuf (r.h) ‘dan bu konuda bir rivayet yoktur. Kadın kocasının izni olmadan nafile oruç tutamaz fakat orucu kimseye zarar vermiyorsa hasta olmuyorsa tutabilir, işte oruç o zaman kadının hakkı olur ve kocası onu oruçtan men edemez. Köle, müdebber köle¹⁹⁹ ve ümmü’l veled²⁰⁰ mevlasına zarar vermese dahi mevlasının izni olmadan oruç tutamaz. Eğer kocanın veya mevlanın izni olmadan veya onlardan habersiz oruca başlanırsa koca ve mevla için orucu bozdurma hakkı vardır. Kadına kocası orucuna devam etmesine izin vermediğinde kadın orucunu kocası izin verdiği zaman veya bain talakla boşadığı zaman kaza etmesi gerekir. Mevlası izin verdiğinde

¹⁹⁹ Azad olması mevlasının ölümüne bağlanmış bulunan köle. (**Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü** Prof. Dr. Mehmet Erdoğan)

²⁰⁰ Mevlasının firaşinde (yatağında), onun ikrarı ile birlikte çocuk doğurmuş olan cariye. Efendisi ölünce hür olur. (**Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü** Prof. Dr. Mehmet Erdoğan)

veya azad edildiğinde köle orucunu kaza eder. Köleyi bir başkası kendisine hizmet için kiraladığında eğer hizmetinde bir kusur olacaksa kiraladığı kişinin izni olmadan köle nafil oruç tutamaz, eğer hizmetinde bir kusur olmayacaksa izin alması şart değildir. Bir kişinin kızı veya oğlu veya akrabaları onun izni olmadan nafil oruç tutabilirler. En iyisini bilen Allah'tır. Allah'tan bizi çokça oruç tutanların dercesine ulaştırmasını istiyoruz. Keremiyle ve fazlıyla bizi çokça şükür edenlerden eylemesini istiyoruz. O, merhamet edenlerin en merhametlisidir.

2.13. İLİMLE AMEL ETME BABI

Efendimiz (sav) 'den rivayet edildiğine göre; “ Alimler başka bir makam ve fayda karıştırmadıkça Allah'ın kullarının güvencesidirler.

72b

Dünya nimetlerine tenezzül etmezler. Her hangi bir makam istediklerinde veya dünya nimeti karıştırdıklarında Rasül'e ihanet etmiş olmazlar. Onlardan sakının ve korunun.”²⁰¹ “ Bilmeyene bir kere bilip de uygulamayana yedi kere yazıklar olsun.”²⁰² Ebu'd Derda (r.a.)'dan rivayet edildiğine göre, bana kıyamet günü Ey Uveymer! Sen ne öğrendin? denmesinden korkmuyorum. Fakat kıyamet günü Ey Uveymer! Bildiğinle ne amel ettin? denmesinden korkuyorum. Meryem oğlu İsa (r.a) 'dan rivayet edildiğine göre “Kim öğrenip de öğrendiğiyle amel ederse semadaki melekler onun için büyük dua ederler.” Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Ne kadar çok ağaç var ama hepsinde meyve yok, ne kadar çok meyve var ama hepsi tatlı değil, ne kadar çok alim var ama hepsi irşad sahibi değil, ne kadar çok ilim var ama hepsi faydalı değil.” Ömer ibn Hattab (r.a) 'tan rivayet edildiğine göre; Abdullah ibn Selam (r.h) 'a ilmin erbabı kimdir diye sormuş. İlmiyle amel edenlerdir diye cevap vermiş. İlmin alimlerin gönüllerine verdiği fayda nedir diye sormuş. Abdullah ibn Selam, o kişi tama' sahibi (yani istekli, arzulu, meyilli olmak) olur diye cevap vermiş. Sehl bin Abdullah (r.h), tüm insanlar (kalpleri, ruhları) ölüdür ancak alimler canlıdır, demiştir. Bütün alimler ilimlerinin verdiği hoşlukla sarhoşurlar yalnız

²⁰¹ **Keşfu'l-Hafa**, II, 102, 1838.

²⁰² **Kenzu'l-Ummal**, XVI, 221, 44242.

ilmiyle amel olanlar hariç. İlmiyle amel olanlar da gururludurlar yalnız ihlas sahibi olanlar hariç. İhlas sahibi olanlar da çok büyük tehlikenin üzerindelerdir.

73a

Ali bin Ebu Talip (r.a) ‘ten rivayet edilir ki, ilim sahibi bir kişi ilmiyle amel etmezse cahiller yani bilmeyenler ondan ilim öğrenmek istemezler. Efendimiz (sav) buyuruyor ki; “ Cahil olan kişi yani bilmeyen kişi yetmiş kere affedilir ama alim olan kişi bir kere bile affedilmez.”²⁰³ “ Kıyamet gününde azabın en şiddetlisini çekecek olanlar Allah’ın ilminden kendisini faydalandırmayanlardır.”²⁰⁴ “ Bir alim ilmiyle amel etmedikçe alim olamaz.”²⁰⁵ “ Kıyamete yakın zamanda çok ibadet eden cahiller olacak ve fasık da çok alim olacak.” “ Kimin ilmi artar da zühtü artmazsa o kişinin ancak Allah’a uzaklığı artar.”²⁰⁶ Hasan Basri (r.h) ‘den rivayet edildiğine göre; Alimlerin cezası kalbin ölmesidir. Kalbin ölmesi ise dünyaya meyletmektir. Malik bin Dinar (r.h) bazı kitaplarda Allah’ın; bir alimin dünyaya muhabbeti olduğu vakit onun kalbinden bana olan yakarışının tadını kalbinden çıkarmam ona yaptığım en hafif şey olur, buyurduğunu işittim demiştir. Ömer bin Hattab (r.a) dünyayı seven bir alim gördüğünüzde dini konusunda onu itham edin, çünkü her seven sevdiğine itaat eder. Yahya bin Mu’az (r.a) Ey sünnet ve Kur’an ilmine sahip olanlar! sizin saraylarınız Kayser’in sarayları gibi, sizin evleriniz Kisralar gibi dünyalıktır, elbiseleriniz dışarıdan Müslüman gibi görünüyor, korkularınız Calut korkusu gibi, sizin binekleriniz Karun’ların binekleri gibi, sizin tabiatınız isyan üzere kurulu, sizin kap çanaklarınız Firavunun kap kacakları gibi, günahlarınız cahiliyede işlenen günahlar gibi, sizin mezhepleriniz şeytanın mezhebi gibi tüm bunların içinde Muhammed (sav)’in yaşantısı nerede?

73b

Malik bin Dinar (r.h) bir alim ilmiyle amel etmediği zaman o kişinin konuşması aynı kayanın üzerinden damlanın akıp gitmesi gibi kalplerde yerini bulmaz. Meryem oğlu İsa (a.s) ilim öğrenip de amel etmeyenin durumu gizlice süslenen ama kendi ayıbını kusurunu ortaya çıkaran kadın gibidir. Şahitlerinin gözü

²⁰³ eş-Şeybanî, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed (ö.241/855), **El-Vera**, (Tahkik Semir b. Emin ez-Zehîrî), 1. Baskı, Riyad-es-Suudi, 1418/1997, I, 23, 67.

²⁰⁴ **Camîu’l-Ehadis**, XVI, 326.

²⁰⁵ **Camîu’l-Ehadis**, XVI, 426.

²⁰⁶ **Camîu’l-Ehadis**, XXXI, 429.

önünde Allah onların ayıplarını ortaya çıkaracak. Efendimiz (sav); “ Kim yanında olan ilmi saklarsa Allah onu kıyamet günü cehennemde ateş sığınaklarının bir tanesine sokar.” Buyurmuştur. Adamın biri bir gün Hasan-i Basri’ye fakihler bize şöyle şöyle diyorlar, demiş. Hasan-i Basri de sen kesin bir şekilde fakih bir adam gördün mü? Diye sorar. Gerçek fakih dünyaya karşı zahittir yani dünyaya meyletmez ahirete meyletmez, dininde basiret sahibidir, Rabbinin ibadetinde de devamlıdır. Eğer alimler helal olanları toplayıp toplayıp yerse o zaman halk helallerin yanında şüphelileri de yemeğe başlar. Eğer alimler şüphelileri yerse o zaman halk da haramları yer. Eğer alimler haramı yerse o zaman halk dinden çıkar. Efendimiz (sav) ‘e en şerli insan kimdir diye sormuşlar. Efendimiz (sav), bozucu olabildikleri için alimlerdir diye cevap vermiş. Eğer alim bozulursa onun fesadıyla alem de bozulur. Bizim zamanımızda bazı hakim, hikmetli filazoflar, ilmi birilerini töhmet altında bırakalım küçük düşürelim diye öğreniyorlar ve bununla insanların yakınlığını kazanıyorlar.

74a

Bunların sözleri içinde şehvet var ve nefsi şımartan şeyler var. Efendimiz (sav)’den şöyle rivayet edilir ki; “ Kim şu dört şey için ilim öğrenirse cehenneme girer. Alimlerle rekabet etmek için, akılsızlarla tartışıp onları yeneyim diye, insanların teveccühünü kazanmak için veya öğrendiklerimle mal kazanayım diye ilim öğrenirse cehenneme girer. Acizane benim görüşüme göre; eğer ilimle amelden maksat buysa alim için ilmiyle amel etmesi ve sonra da o ilimden başkası da faydalansın diye onu başkasına öğretmesi gerekir. Bunu yaparken de Allah’tan korkmalı, Allah’ın emirlerine uyup nehiylerinden sakınmalı, onun hükümlerine razı olup, ibadetlerinde devamlı olmalı, Rasülünün şeriatını yaşatmaya ve ortaya çıkarmaya çalışmalı ve de ilmini yaymaya devamlı çalışmalıdır. Saltanat ve şöhetten kendini uzak tutmalı, onların dünyasından gelecek şeylere de uzak durmalıdır. Vakıf mallarından da uzak durmalı Allah ona mal olarak ne takdir etmişse onunla kanaatkar olmalı ve insanların ellerinde olan mallara karşı da istekli olmamalıdır. Makamıyla övünmemeli, ilmiye havaya girmemeli, kendi halini devamlı gözetlemeli, diğer azalarını da kontrol altında tutmalı, sözlerinde doğru olmalı, yaptıklarında dosdoğru olmalı, verdiği hükümlerde adaletli olmalı, toplumda alt seviye de olanı da yüksek seviyede olanı da adaletle dinlemeli, bildiğini onlara yumuşaklıkla aktarmalı

ve hiçbir sınıfa meyletmemelidir. İnsanlar için nasihat etmeli, onları itaate çağıran olmalı, onlara iyiliği emredip kötülükten sakındırmalıdır. Onların arasını hak ile hüküm verip mazluma yardım etmeli,

74b

rüşvet almamalı, sultandan yani yöneticiden korkmamalı ve onun önünde acı da olsa hakkı söylemelidir. Eğer haksız yere hevasından konuşmuyorsa o kimseler arasında adaletle hükmetmelidir. Onlardan herhangi birine meyletmemeli, yönetici de halkı da hüküm verirken alimin yanında eşit olmalıdır. Zengine zenginliğinden makam sahibinin makamından dolayı tevazudu bulunmayacak, Alim'in tevazuu yalnız Allah için olmalıdır. Alimin katında yüce insan Allah'ın katında yüce olandır. Hayır erbabını sevmeli ve onları hayır verme hususunda teşvik etmelidir. Cimri olanlara da buğuz etmeli ve o yaptıkları hatadan da meyletmeleri için uyarmalı ve de onlara hayır yollarını gösterip onları doğru yola iletmelidir. İnsanlara zulmetmesin diye onun yakınlarını ve naiblerini araştırmalıdır. Dışarıya oturur, kapı her zaman açık olur. Dinden dönenler değil de fetva isteyenlere yardım etmek için kapısı her zaman açık olmalıdır. Öğrencilere karşı nasihat edici, ilimlerini öğrenme yolunda onlara karşı sabırlı, tahammüllü olmalı, yumuşak hareketlerde bulunmalı, onların durumlarını gözetip gücünün ve malının yettiği nisbette onlara yardımcı olmalıdır. Onlara ilim öğretme meselesi sadece Allah rızası için olmalı, bununla bir riya olsun diye, bizim heykelimizi diksinler diye, makamımız artar veya adetimiz böyle diye değil. Bununla ilmin çoğalmasını, fakihlerin artmasını, cahillerin de azalmasını sağlamak için yapmalı. Allah'ü Teala'nın dinini, Efendimiz (sav)'in sünnetini yaşatmalıdır.

75a

İslam kaidelerinin oturmasını yerine yerleşmesini, helal ile haramın arasını ayırtıran insanların yetişmesini istemelidir. Bu tüm yaptıklarında ihlaslı olmalıdır. Ahirete meyilli, Allah'ın ilmiyle amel edenlere ahirette verdiği sevaba tam olarak inanmalıdır. O sevaplara da rağbet edici olmalı ve cezasından da korkmalıdır. Fakih olan Ebu Leys (r.h) alim olanda on haslet olası gerekli demiştir. Korkmak, nasihat etmek, sefkat göstermek, tahammül etmek, sabretmek, hilim sahibi olmak, başka insanların mallarına karşı iffetli olmak, devamlı kitaplara bakmak, kapısının örtüsü

hafif olmalı ki kapısı her daim açık olsun Davut (a.s) hicabının örtüsünden dolayı imtihan olmuştur. Allah-ü Teala'dan ilimle amel edebilmemiz için bizi muvaffak etmesini istiyoruz. bizi ihlas sahibi ilmiyle amel olanlardan, mütevekkil, sabırlı ve Allah'ın verdiklerine kanaatkar olanlardan eylemesini istiyoruz. Bizim hakkımızda verdiği hükme razı olanlardan eylemesini, bize verdiği nimetlere de şükredenlerden eylemesini istiyoruz. Bizim ömrümüzü hayırla, saadette, huzurla, cömertliğiyle, fazlı, ve keremiyle sonlandırsın. O, fazıl, ihsan, kerem ve imtinan sahibidir. Allah'ın yardımını ve hüsnü tevfiğiyle Mukaddimet'ül-Gaznevi kitabını tamamladım ki ona hamd olsun. Efendimiz Hz. Muhammed'e ve âline ve ashabına salat-ü selam olsun. Allah bize yeter o ne güzel vekildir. Tek olan Allah'a hamd olsun.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM
MUKADDİMETÜ'L-GAZNEVİYYE Fİ'L-FURU'İL HANEFİYYE
NÜSHALARI

3.1. NÜSHALARIN TASNİFİ

3.1.1. Ayasofya 1440 Nüshası

Süleymaniye kütüphanesi

Demirbaş Nr. 01440

Te'lif Tarihi: -

Yazar: el-Gaznevi, Cemalüddin Ahmed b. Muhammed b. Said el-Hanefi

Varak: 165

Ebat: 210x154;138x81 mm.

Yayın Tarihi: 0775

Konu Başlıkları: Fıkıh

Sınıflama 297.5

Satır: 11

Yazı:

الحمد لله الذي عمّ البلاد بنعمته وإرفاده وخصّ العباد بمدايته وإرشاده وخلق النهار والليل بسواده والغيم

بانواره بامطاره والسحاب بارعاده القادر على الإيجاد والاعدام....

نسأل الله تعالى أن يختم لنا بالخير والسعادة والشهادة بفضلته وجوده وكرمه أنه ذو الطول والإحسان والكرم و Son:

الامتنان...

Ferağ kaydı: تمت مقدمة العبادات بعون الله وحسن توفيقه والصلوة على خير خلقه محمد وآله وصحبه أجمعين برحمتك

يا الرحيم الرحيم منه خمس وسبعين وسبعمة

Nüşhanın ilk sayfası kırmızı yazı ile okuyana, dinleyene ve yazana dua ederek başlamış, aynı şekilde nüşhanın ismi de kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Besmele ile başlayan nüshada ayetlerin, hadislerin ve müellifin şahsi fikirlerinin ilk kelimelerinin üstü kırmızı ile çizilmiştir. Konu başlıkları kırmızı mürekkep ve değişik yazı stili ile yazılmıştır. Varakların kenarında ek bilgi ya da izahlar yazılmamıştır. Nüshada cedvel (çerçeve) yoktur.

3.1.2. Ayasofya 1441 Nüşhası

Süleymaniye kütüphanesi

Demirbaş Nr. 1441

Te'lif Tarihi: -

Yazar: el-Gaznevi, Cemalüddin Ahmed b. Muhammed b. Said el-Hanefi

Varak: 85

Ebat: 211x158; 161x103 mm.

Satır: 14

Konu Başlıkları: Fıkıh

Sınıflama 297.5

Yazı: -

Baş: الحمد لله الذى عمّ البلاد بنعمته و إرفاده و خصّ العباد بهدايته و إرشاده و خلق بانواره و الليل بسواده والغيم النهار
بامطاره و السحاب بارعاده القادر على الابداد و الاعداد...

Son: نسأل الله تعالى ان يثمن لنا بالخير و السعادة و الشهادة بفضلله و جوده و كرمه انه ذو الطول و الإحسان و الكرم و:
الامتنان بلغ مقابلة و تصحيحاً على الاصل المنقول منه و الله أعلم بالصواب

Ferağ kaydı: تمت تاغزنوى فى العبادات على التمام و الكمال و الحمد لله رب العالمين

Besmele ile başlayan nüshada eserin ismi besmelinin iki yanına yerleştirilmiştir. Bazı ayet ve hadislerin başlangıçları kırmızı mürekkep ile yazılmış

ve aynı şekilde esmaü'l-hüsna ile guruplandırılan arap alfabesi harfleri kırmızı ile yazılmıştır. Bab başlıkları da kırmızı ile yazılarak dikkat çekici hale getirilmiştir. Nüşanın ilk sayfalarında dua ifadeleri yer aldığı için neredeyse her kelimeden sonra nokta konulmuştur. Varakların kenarında ek bilgi ya da izahlar yazılmamıştır. Nüşada cedvel (çerçeve) yoktur.

3.1.3. Bağdatlı Vehbi (B.V.) Nüşası

Süleymaniye kütüphanesi

Demirbaş Nr. 00496

Te'lif Tarihi: -

Yazar: el-Gaznevi, Cemalüddin Ahmed b. Muhammed b. Said el-Hanefi

Varak: 76

Ebat: 208x150, 150x75 mm

Satır: 17

Konu Başlıkları: Fıkıh

Sınıflama 297.5

Yazı: Nesih

Baş: الحمد لله الذى عمّ البلاد بنعمته وإرفاده وخصّ العباد بمدايته وإرشاده وخلق النهار بانواره والليل بسواده والغيم

بأمطاره والسحاب بارعاده القادر على الإيجاد والاعدام...

Son: نسأل الله تعالى ان يجمع لنا بالخير والسعادة والشهادة بفضله وجوده وكرمه أنه ذو الفضل والإحسان والكرم و

الامتنان...

Nüşanın ilk sayfasında müellifin adı, doğum ve ölüm tarihi bilgileri mavi mürekkeple yazılmıştır. Besmele ile başlayan nüşada bab başlıkları kırmızı ile yazılmış ve aynı şekilde esmaü'l-hüsna ile guruplandırılan arap alfabesi harfleri kırmızı ile yazılmıştır. Ayet ve hadislerin üstü kırmızı ile çizilmiştir. Nüşanın ferağ

kaydı tesbit edilememiştir. Varakların kenarında ek bilgi ya da izahlar bulunmaktadır. Nüshada cedvel (çerçeve) yoktur.

3.1.4. Fatih (F) Nüshası

Süleymaniye kütüphanesi,

Demirbaş Nr. 02156

Te'lif Tarihi: -

Yazar: el-Gaznevi, Cemalüddin Ahmed b. Muhammed b. Said el-Hanefi

Varak: 69

Ebat: 176x129;115x89 mm

Satır: 11

Konu Başlıkları: Fıkıh

Yazı: Nesih

Baş : الحمد لله رب العالمين و العاقبة و الاعدوان الآ على و الصلوة على خير البرية محمد و اله و الطاهرين و بعده... :

Son: و إن كان الميت غير بالغ أو مجنوننا يقول اللهم جعله لنا فرطاً و اجعله لنا زخراً اللهم اجعله لنا شافعاً يشفع لنا... :

Nüshanın ilk sayfasında eserin ismi siyah yazılmış olsa da besmelenin üstünde yazılı olan eserin ismi kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Başlıklarda sadece فصل ifadesi kırmızı ile yazılmıştır. Bazı bablarda sıkça geçen kelimelerin üzerine kırmızı işaretler konulmuştur. Nüshanın ferağ kaydı tesbit edilememiştir. Varakların kenarında ek bilgi ya da izahlar bulunmaktadır. Aynı zamanda kelimelerin altlarında ve üstlerinde düzeltmeler yer almaktadır. Nüshada cedvel (çerçeve) yoktur.

3.1.5. Hacı Beşir Ağa Nüshası

Süleymaniye kütüphanesi

Demirbaş Nr. 00297

Te'lif Tarihi: -

Yazar: el-Gaznevi, Cemalüddin Ahmed b. Muhammed b. Said el-Hanefi

Varak:2+175

Ebat: 263x77; 190x77 mm

Satır: 15

Konu Başlıkları: Fıkıh

Sınıflama 297.5

Yazı: Nesih

Baş: أَلْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَمَّ الْبِلَادَ بِنِعْمَتِهِ وَإِرْفَادَهُ وَخَصَّ الْعِبَادَ بِهُدَايَتِهِ وَإِرْشَادِهِ وَخَلَقَ النَّهَارَ بِأَنْوَارِهِ وَاللَّيْلَ بِسَوَادِهِ وَالْغَيْمَ بِأَمْطَارِهِ وَالسَّحَابَ بِإِرْعَادِهِ الْقَادِرَ عَلَى الْإِبْجَادِ وَالْإِعْدَامِ الْقَاهِرَ بِسُطُوْتِهِ نَوَاصِي الْأَنْامِ مَصَوِّرَ الْأَجْنَةِ فِي ظِلْمِ الْأَرْحَامِ وَمُخْرِجَ الظَّلَامِ مِنَ الضُّيَاءِ وَالضُّيَاءَ مِنَ الظَّلَامِ الْقَدِيمِ فِي الْأَزَلِّ قَبْلَ الزَّمَانِ وَسَاعَتَهُ الْبَاقِي عَلَى الْأَبَدِ بَعْدَ فَنَاءِ الْكَوْنِ وَمُحْدَثَاتِهِ الْعَالَمِ بِإِعْلَانِ عِبْدِهِ وَأَسْرَارِهِ وَخَفِيَّاتِهِ

Son: نَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يُوقِنَنَا عَلَى الْعَمَلِ بِالْعِلْمِ وَيُجْعِلَنَا مِنَ الْعَامِلِينَ وَالْمُخْلِصِينَ الْمُتَوَكِّلِينَ الصَّابِرِينَ وَالْقَانِعِينَ بِمَا قَسَمَ اللَّهُ لَنَا: وَالتَّوَّاضِعِينَ بِمَا قَضَى عَلَيْنَا وَالشَّاكِرِينَ بِمَا أَنْعَمَ اللَّهُ عَلَيْنَا وَأَنْ يُخْتِمَ لَنَا بِالْخَيْرِ وَالسَّعَادَةِ وَالشَّهَادَةِ بِفَضْلِهِ وَجُودِهِ وَكَرَمِهِ إِنَّهُ ذُو الْفَضْلِ وَالْإِحْسَانِ وَالْكَرَمِ وَالْإِمْتِنَانِ

Ferağ kaydı: تَمَّتْ مُقَدِّمَةُ الْغَزَنَوِيِّ بِحَمْدِ اللَّهِ وَعَوَانِهِ وَحَسَنِ تَوْفِيقِهِ وَصَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ سَيِّدِنَا مُحَمَّدٌ وَأُلهُ وَصَحْبُهُ وَسَلَامٌ وَحَسْبُنَا اللَّهُ وَنَعْمَلُ الْوَكِيلُ وَالْحَمْدُ لِلَّهِ وَحْدَهُ

Nüşanın ilk sayfasında şiir gibi ilmin değerinden bahsedildikten sonra İmam-ı Azam Ebu Hanife'nin fetva verme metoduna değinilmiştir. Ardından eserin adı kırmızı mürekkeple yazılmış olup alt kısmına da bab ve fasıl isimleri sıralanmıştır. Besmele ile başlayan nüshanın bab ve fasıllar ve de aynı şekilde esmaü'l-hüsna ile guruplandırılan arap alfabesi harfleri kırmızı ile yazılmış, ayet ve hadislerin üstleri kırmızı ile çizilmiştir. Kenarlarında nadirende olsa eklemeler bulunmaktadır. Nüşhada cedvel (çerçeve) yoktur.

3.2. NÜSHALARIN DEĞERLENDİRMESİ

Yapılan araştırmalar sonucunda Mukaddimetü'l-Gazneviyye Fi'l-furu'il-Hanefiyye adlı eserin Süleymaniye kütüphanesinde 5, diğer kütüphanelerde 32 olmak üzere toplam 37 nüshaya ulaşılmıştır. Biz Hacı Beşir Ağa, nr. 00297 nüshasını esas almak kaydıyla Süleymaniye kütüphanesindeki nüshaları inceledik. Tenkitli metinde bu beş nüsha şu kusaltmalarla ifade edilmiştir.

Hacı Beşir Ağa nr. 00297

1440: Ayasafya nr.01440

1441: Ayasafya nr.01441

B.V. : Bağdatlı Vehbi nr.00496

F. : Fatih nr.02156

Eserlerin telif tarihleri belli değildir. 1440 nüshasının satır sayısı az ve yazısı büyük olduğu için varak sayısı fazladır. Tüm nüshaların giriş kısımları aynı şekilde başlamıştır. **F** nüshası hariç sonları aynıdır.

İnceleme ve karşılaştırmada esas aldığımız ve çalışmamızın arka bölümünde yer alan **Hacı Beşir Ağa** nüshasının metni altında, her beş nüshadaki eksik yerler ve metinler arasında – varsa- farklı yazılan kelimeler, dipnot gösterilerek belirtilmiştir. Farklı yada eksik olan ibare yazılmış ve varak numarası kaydedilmiştir. Varağın sağ yüzüne “a” sol yüzüne de “b” harfleri verilmiştir.

Eserin tercümesine eklemeyi uygun gördüğümüz kısımları veya kelime farklılıklarını tercümede gösterildiği için, tenkitli metinde bu bilgilere tekrar yer verilmemiştir.

3.3. EL- MUKADDİMETÜL-GAZNEVİYE ESERİNİN DİĞER NÜSHALARI

1-

Arşiv numarası: 03 Gedik 17990/1

Eser adı: el- Mukaddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: Mustafa b. İshak

Konu: İslam dini - Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 915 (1508)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane -Ankara

Koleksiyon: Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: 1137

Boyut (dış-iç):

Yaprak: 1b-109b

Satır:

Yazı türü: Harekeli Nesih

Kağıt türü: -

Arşiv numarası: 32 Hk 1724/1

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1027 (1617)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi

Koleksiyon: Isparta İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası:

Boyut (dış-ıç): 200x145- 140x80 mm.

Yaprak: 1b-80b

Satır: 19

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Birleşik harf filigranlı

2-

Arşiv numarası: 05 Ba 1035/2

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-ıç): 192x130- 140x65 mm.

Yaprak: 71b-132a

Satır: 19

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Kartal arma filigranlı

3-

Arşiv numarası: 05 Ba 802

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: Mehmed b. Piri

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1060 (1649)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 200x147- 150x100 mm.

Yaprak: 65

Satır: 13

Yazı türü: Harekeli Nesih

Kağıt türü: Haç filigranlı

4-

Arşiv numarası: 05 Ba 838

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: Ahmed b. Ali

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1035 (1625)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Amasya Beyazıt İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 205x150- 165x92 mm.

Yaprak: 1b-41a

Satır: 25

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Harf filigranlı

5-

Arşiv numarası: 06 Hk 5037

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Ankara Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: 1473

Boyut (dış-iç): 193x140- 136x98- 138x95 mm.

Yaprak: 80

Satır: 15

Yazı türü: Harekeli Nesih

Kağıt türü: Ay yıldızlı taç filigranlı

6-

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 7628

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi

Müstensih: -

Konu: İslam dini Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Dvd Numarası: 495

Boyut (dış-iç): 186x132- 155x88 mm.

Yaprak: 67

Satır: 17

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Suyolu filigranlı

7-

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 7124/1

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi

Müstensih: -

Konu: İslam dini Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Dvd Numarası: 452

Boyut (dış-ıç): 180x130- 125x87 mm.

Yaprak: 1b-77b

Satır: 14

Yazı türü: Harekeli Nesih

Kağıt türü: Abadî

8-

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5565/2

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Dvd Numarası: 326

Boyut (dış-ıç): 200x135- 128x80 mm.

Yaprak: 14b-85a

Satır: 13

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Suyolu filigranlı

9-

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 5578/2

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi

Müstensih: -

Konu: İslam dini Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1322 (1904)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Dvd Numarası: 327

Boyut (dış-ıç): 177x118- 130x78 mm.

Yaprak: 33b-72b

Satır: 15

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Kalkan filigranlı

10-

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 3693/3

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gaznevi

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi

Müstensih: -

Konu: İslam dini Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Dvd Numarası: 199

Boyut (dış-iç): 200x140- 140x85 mm.

Yaprak: 59b-116a

Satır: 17

Yazı türü: Nesih kırmısı

Kağıt türü: Taç filigranlı

11-

Arşiv numarası: 06 Mil Yz A 871

Eser adı: el- 'ukeddimetül-Gazneviye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi

Müstensih: -

Konu: İslam dini Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1058 (1648)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Dvd Numarası: 29

Boyut (dış-iç): 155x100- 108x63 mm.

Yaprak: 91

Satır: 13

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Suyolu filigranlı

12-

Arşiv Numarası: 06 Mil Yz A 9039/2

Eser Adı: el-Mukaddimetül-Gazneviye

Yazar Adı: Cemâl ed-dîn Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (öl. 593/1197)

Müstensih: Ahmed Edirnevî

Konu: İslâm Dini-Fıkıh

Dili: Arapça

Telif Tarihi Hicri (Miladi): -

İstinsah Tarihi Hicri (Miladi): 977 (1570)

İstinsah Yeri: -

Bulunduğu Yer: Milli Kütüphane-Ankara

Koleksiyon: Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu

Dvd Numarası: 1790

Boyut (Dış-İç) : 210x150-150x110mm.

Yaprak : 63a-235b

Satır: 9

Yazı Türü: Nesih

Kağıt türü: Abadî

13-

Arşiv Numarası: 10 Hk 582

Eser Adı: el-Mukaddimetül-gaznevîye

Yazar Adı: Cemâleddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (öl. 593/1197)

Müstensih: Seyyid Halil

Konu: İslâm

Dili: Arapça

Telif Tarihi Hicri (Miladi): -

İstinsah Tarihi Hicri (Miladi): 1131 (1718)

İstinsah Yeri: -

Bulunduğu Yer: Balıkesir İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Balıkesir İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (Dış-İç) : -

Yaprak: 1b-70a

Satır: -

Yazı Türü: Arap-Talik

Kağıt türü: -

14-

Arşiv Numarası: 10 Hk 1123/01

Eser Adı: el-Mukaddimetül-gaznevîye

Yazar Adı: Cemâleddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (öl. 593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslâm

Dili: Arapça

Telif Tarihi Hicri (Miladi): -

İstinsah Tarihi Hicri (Miladi): 1164 (1751)

İstinsah Yeri: -

Bulunduğu Yer: Balıkesir İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Balıkesir İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (Dış-İç) : -

Yaprak : 1b-49b

Satır: -

Yazı Türü: Arap

Kağıt türü: -

15-

Arşiv numarası: 16 Or 442

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1064 (1653)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi

Koleksiyon: Orhan Camii Koleksiyonu

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 120x72- 205x148 mm.

Yaprak: 73

Satır: 17

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Filigranlı aharlı ince

16-

Arşiv numarası: 18 Hk 40

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmaed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini - Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane - Ankara

Koleksiyon: Çankırı İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: 1556

Boyut (dış-iç): -

Yaprak: -

Satır: -

Yazı türü: -

Kağıt türü: -

17-

Arşiv numarası: 19 Hk 4317/1

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: Veli b. Bali

Konu: İslam dini - Fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1090 (1678)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 200x150- 150x75 mm.

Yaprak: 1b-61a

Satır: 15

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Birleşik harf filigranlı

18-

Arşiv numarası: 19 Hk 502

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Çorum Hasan paşa İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 195x130- 129x73 mm.

Yaprak: 71

Satır: 17

Yazı türü: Harekeli Nesih

Kağıt türü: Saykallı abadi

19-

Arşiv numarası: 21 Hk 1810/3

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmaed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-ıç): 202x145- 143x90 mm.

Yaprak: 43b-82a

Satır: 15

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Abadî

20-

Arşiv numarası: 26 Hk 387

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane

Koleksiyon: Eskişehir İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: 1507

Boyut (dış-ıç): -

Yaprak: 88

Satır: -

Yazı türü: -

Kağıt türü: -

21-

Arşiv numarası: 26 Hk 921/2

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini İbadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Eskişehir İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: 1542

Boyut (dış-iç): -

Yaprak: -

Satır: -

Yazı türü: -

Kağıt türü: -

22-

Arşiv numarası: 32 Hk 1591/3

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini İbadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi

Koleksiyon: Isparta İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): -

Yaprak: 72b-182b

Satır: -

Yazı türü: -

Kağıt türü: -

23-

Arşiv numarası: 32 Hk 1724/1

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini İbadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1027 (1617)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi

Koleksiyon: Isparta İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 200×145-140×80 mm

Yaprak: 1b-80b

Satır: 19

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Birleşik harf filigranlı

24-

Arşiv numarası: 45 Hk 726

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 874 (1469)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 181x134- 128x88 mm.

Yaprak: 108

Satır: 11

Yazı türü: Harekeli Nesih

Kağıt türü: Abadî

25-

Arşiv numarası: 45 Hk 727

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmaed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 867 (1462)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-ıç): 174x135- 135x93 mm.

Yaprak: 161

Satır: 9

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Abadî

26-

Arşiv numarası: 45 Ak Ze 5693/1

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-ıç): 204x141- 151x80 mm.

Yaprak: 1b- 66a

Satır: 17

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Taç filigranlı

27-

Arşiv numarası: 45 Ak Ze 1361

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmaed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: Ahmed b. Nureddin b. Mehmed Emin Veysicani

Konu: İslam dini ibadetler

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): 1346 (1926)

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyonu

Dvd Numarası: -

Boyut (dış-iç): 250x170- 165x85 mm.

Yaprak: IV+45

Satır: 19

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Çizgili defter

28-

Arşiv Numarası: 45 Ak Ze 198/1

Eser Adı: el-Mukaddimetül-gaznevîye

Yazar Adı: Cemâleddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevî (ö. 593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslâm

Dili: Arapça

Telif Tarihi Hicri (Miladi): 884 (1478)

İstinsah Tarihi Hicri (Miladi): -

İstinsah Yeri: -

Bulunduğu Yer: Manisa İl Halk Kütüphanesi

Koleksiyon: Manisa Akhisar Zeynelzade Koleksiyon

Dvd Numarası: -

Boyut (Dış-İç): 180x125-123x87mm.

Yaprak : 1b-86b

Satır: 13

Yazı Türü: Arap-Nesih

Kağıt türü: Abâdî ve taç filigranlı

29-

Arşiv numarası: 55 Hk 325

Eser adı: el- Mukeddimetül-Gazneviyye

Yazar adı: Cemal ed-din Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi (öl.593/1197)

Müstensih: -

Konu: İslam dini fıkıh

Dili: Arapça

Te'lif tarihi hicri (miladi) : -

İstinsah tarihi hicri (miladi): -

İstinsah yeri:-

Bulunduğu yer: Milli Kütüphane- Ankara

Koleksiyon: Samsun İl Halk Kütüphanesi

Dvd Numarası: 1622

Boyut (dış-iç): 120x130- 150x80 mm.

Yaprak: 1b-83b

Satır: 15

Yazı türü: Nesih

Kağıt türü: Üzüm filigranlı cedid

SONUÇ

Cemâlüddin Ahmed b. Muhammed el-Gaznevi, 12. yy'da yaşamıştır. Hayatı hakkında yeterli bilgi yoktur. Meşhur Hanefî hukukçusu Kâsânî ve Muhammed b. Yûsuf el-Alevî el-Hüseynî'den fıkıh dersleri aldığı, Ahmed b. Yûsuf'un da Gaznevî'den ders aldığı sağlam rivayetler arasındadır. Gaznevi, akaid alanında eserler telif etmiş olsa da fıkıh ve fıküh usulü konusunda Hanefî fıkhında kendi döneminin önde gelen alimlerinden biridir.

Gaznevi'nin ibadetlere dair sekiz baktan oluşan *Mukaddimetü'l-Gazneviyye fi'l-furu'il-Hanefiyye* adlı el kitabı hacmindeki eseri, fıkhi bilgilerin aktarılmasının ardından o ibadetin manevi boyutuna yer vermesi dikkate şayandır. Allah'a hamd ile başlayan ilk sayfalarda Allah'ı yücelten ifadeler uzunca yer almaktadır. Ayrıca ilim babına da geniş yer ayırmıştır. Bilhassa Ebu Hanife'nin hayatından detaylı bahsetmesi ve onu övgü dolu sözlerle anması Ebu Hanife'ye olan bağlılığını göstermektedir.

İbadetle ilgili yazılan bu tür eserlerde olduğu gibi müellif ilk olarak temizlik yani abdest, gusül ve teyemmüm ve abdest konularına ve taharet ile ilgili yani istinca ve istibra konularına detaylı bir şekilde yer verdikten sonra namaz, oruç, zekat gibi islam esasları konularını izah etmiştir. Her konunun öncelikle ayet ve hadislerle açıklanması, orta kısmında ise o ibadetin inceliklerinin izah edilmesi ve babın sonunda da mutlaka o konuyla ilintili dua metniyle bitirilmesi esere daha sıcak bir hava katmıştır.

Bu değerli eserin Süleymaniye Kütüphanesinde ulaşılabilir beş adet kaydına rastladık. Ayasofya nr. 1440, Ayasofya nr. 1441, Bağdatlı Vehbi nr. 496, Fatih nr. 2156 ve Hacı Beşir Ağa nr. 297 demirbaş numaralarıyla yer almakta olan bu nüshaların mikro filmlerini elde ederek çalışmamıza başladık. Bu nüshalar haricinde diğer kütüphane kayıtlarında bulduğumuz 29 tane nüshayı sadece arşiv numarası ve genel özelliklerini vermekle yetindik ve herbirini bilgisayar ekranında inceleme fırsatını bulabildik. Böylece 34 tane nüshaya ulaşmış olduk. Yazma halinde bulunan bu nüshaları teker teker inceleyerek en kapsamlı bulduğumuz ve esas aldığımız Hacı Beşir Ağa nüshasına mutabık olup olmadığını inceledik ve ardından *Mukaddimetü'l-Gazneviyye fi'l-Furu'il-Hanefiyye*'nin sağlıklı ve tenkitli bir metnini oluşturmaya çalıştık.

KAYNAKÇA

Aclunî, İsmail b. Muhammed b. Abdulhâdi el-Cerâhî Ed- Dimeşkî Ebu'l-Fîdâ (ö.1162/1749), **Keşfü'l-Hafâ ve Müzîlu'l İlbas**, (Tahkik Abdulhamid b. Ahmed b. Yusuf b. Hindevî), 1.Baskı, y.y, 1420/2000.

Ahmed b. Hanbel, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed eş-Şeybanî (ö.241/855), **Müsned İmam Ahmed b. Hanbel**, (Tahkik Şuayb Arnavud-Adil Mürşid ve Âhırın), 1. Baskı, y.y, 1421/2001.

Ahmed b. Ali b. Muhammed el-Ca'ferî ebu't-Tayyibi, **el-Cüz'ü ibn Amşelîkî**, (tahkik Halid b. Muhammed b. Ali el-Ensârî), 1.Baskı, Beyrut Lübnan, 1416/1996.

AKGÜNDÜZ, Ahmet, "GAZNEVÎ, Ahmed b. Muhammed", **Türkiye Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)**, İstanbul, 1996.

Ali b. El-Ca'd b. Abid el-Cevheri el-Bağdadi (ö.230/845), **Müsned-i İbnü'l-Ca'd**, (muhakkık Âmil Ahmed Haydar), Nşr Müessesetü Nadir, 1. Baskı, Beyrut, 1410/1990.

Ali el- Kâri, Nuruddin Ali b. Sultan el-Harevi (ö.1014/1605), **Şerh-ü Müsned-i Ebu Hanife**, (Tahkik Şeyh Halil Muhyiddin'il-Meyisi), 1.Baskı, Beyrut Lübnan, 1405/1985.

Askalanî, İbn Hacer, Ebu'l-Fazl Ahmed b. Ali b. Muhammed b. Ahmed (ö.852/1449), **ed-Dirayeti fi Tahrici ehâdisi'l-Hidaye**, (Tahkik es-Seyyid Abdullah Haşim el-Yemenî el-Medenî), Beyrut, t.y.

Ayni, Bedrettin Ebu Muhammed Mahmud b. Ahmed b. Musa b. Ahmed b. Hüseyin el-Gaytêbi el-Hanefî (ö.755/1354), **Umdetü'l-Kâri Şerh-i Sahihî'l-Buhari**, Beyrut, t.y.

Beyhakî, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el- Husracirdî el-Harâsânî (ö.458/1066), **el-Medhal ile'süneni'l-kübra**, (Tahkik Muhammed Ziyâi'r-Rahman el-Ezamî), Kuveyt, t.y.

_____ **Şüabü'l-İman**, 1. Baskı, y.y., 1423/2003.

Beyhakî, Ebu Bekr, Ahmed b. Hüseyin b. Ali b. Musa el-Husrevcirdî el-Horosânî (ö.458/1066), **Sünen'ül-Kebir**, (Tahkik Muhammed Abdülkadir Atâ), Beyrut-Lübnan, 1424/2003.

Bezzâr, Ebu Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhalık b. Hılâd b. Abdullah el-Atekî (ö.292/905), **Müsnedü'l-Bezzar el-Menşûr bi İsmi'l-Bahr ez-Zihar**, (Tahkik 1 ve 9. Ciltler Mahfûzurrahman Zeynillah, 10 ve 17. Ciltler Adil b. Said, 18. Cildi ise Sabri Abdülhalık eş-Şafî), 1. Baskı, Medinetü'l-Münevvere, 1988-2009.

Buharî, Muhammed b. İsmail Ebu Abdullah el-Cüafi, **Câmiu'l-Müsned es-Sahihu'l Muhtasar min Ümûru Rasulullah Sallalahü Aleyhi ve sellem ve sünenehü ve eyyâmühü = Sahih-i Buhari**, (Tahkik Muhammed Zehir b. Nâsir en-Nâsir), 1. Baskı, y.y, 825/1422.

Dârimî, Ebu Muhammed Abdullah b. Abdurrahman b. El-Fazl b. Behram b. Abdüssamed et-Temîmi es-Semerkindî (ö.255/869), **Müsned-i Dârimi el-Ma'rûf bi Sünen-i Dârimi**, (Tahkik Nebil Hâşim el-Gamerî), 1. Baskı, Beyrut, 1434/2013.

Darukutnî, Ebu'l-Hasen Ali b. Ömer b. Ahmed b. Mehdî b. Mes'ûd b. En-Nu'man b. Dînari'l-Bağdâdî (ö.385/995), **Sünen-i Darukutnî**, 1. Baskı, Beyrut Lübnan, 1424/2004

Ebu Davud, Süleyman b. El-Eşas b. İshak b. Beşir b. Şeddat b. Amr el-Ezdi es-Sicistani (ö.275/889), **Sünen-i Ebi Davud**, (Tahkik Şuayb Arnavud Muhammed Kamil Kurra), 1.Baskı, y.y, 1430.

Ebu Ya'la, Ahmed b. Ali b. Müsennâ b. Yahya b. Hilal et-Temimi el- Mûsulî (ö.307/919), **Müsned-i Ebi Ya'la**, (Tahkik Huseyin Selim Esed), 1. Baskı, Dimeşk, 1404/1984.

Hâkim, Ebu Abdullah Muhammed b. Abdullah b. Muhammed b. Hamdevî b. Nû'aym b. El-Hukmü'd-Dabî et-Tuhmânî en-Neysâbûrî(ö.405/1015), **el-Müstedrek ale es-Sahihayn**, (Tahkik Mustafa Abdülkadir Ata), 1.baskı, Beyrut, 1411/1990.

Harevî, Ebu Ubeyde el-Kasım b. Selam b. Abdullah el- Bağdâdî (ö.224/839), **Garibu'l-Hadis**, (Tahkik Muhammed Abdülmü'îd Khan), 1. Baskı, Haydâr-ı Âbâd, 1384/1964.

Havti eş-Şafî, Muhammed b. Muhammed Derviş Ebu Abdurrahman (ö.1277/1861), **Esne'l-Metalib fi Ehâdis Muhtelifeti'l-Merâtib**, (Tahkik Mustafa Abdulkadir Atâ), 1. Baskı, Beyrut, 1418/1997.

Heysemî, Ebu'l Hasan Nureddin Ali b. Ebu Bekr b. Süleyman (ö.807/1405), **Mevaridi'z-Zaman ile Zevaid ibn Hıbban**, (Tahkik Hüseyin Selim Esed ed-Dârimi), 1.baskı, Dimeşk, 1411-1412/1990.

Hindî, Alaaddin Ali b. Hüsameddin ibn Kâzi Hân el-Kâdiri eş-Şâzili el-Hindi el-Burhânıfevrî sümme el-Medeni fel-Mekkî eş-Şehiri bil-Mütteki (ö.975/1567), **Kenzu'l-Ummal fi süneni el-Ekvâl ve Efâl**, (Tahkik Bekrî Hıyânî), 5. Baskı, y.y, 1401/1981.

ERDOĞAN, Mehmet, **Fıkıh ve Hukuk Terimleri**, 3.Baskı, İstanbul, 2010.

İbn Ebi Şeybe, Ebu Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe İbrahim el-Absî el-Kûfî (ö. 235/849), **El- Kitâbu'l Musannef fil ehâdis vel âsâr (musannef)**, (Tahkik, Kemal Yusuf el- Hût), 1. Baskı, Beyrut, 811/1409.

İbn Huzeyme, Ebu Bekr Muhammed b. İshak b. Huzeyme b. El-Muğîre b. Salih es-Sülemî en-Nîsâbüri (ö.311/924), **Sahih İbn Huzeyme**, 3. Baskı, y.y, 1424/2003..

İbnü'l-Mübarek, Ebu Abdurrahman Abdullah b. El-Mübarek b. Vâdih el-Hanzalî et-Türkî sümme'l-Mervezî (ö.118/736), **Ez- Zühed ve er-Rekâik li ibn-i Mübarek**, (Tahkik Habib er-Rahman el-E'zamî), y.y, t.y.

Kuzâi, Ebu Abdullah Muhammed b. Selamet b. Ca'fer b. Ali b. Hekmûn el-Mısırî, **Müsned-i Şihab**, (Tahkik Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), 3. Baskı, Beyrut, 1407/1986.

Malik b. Enes, Ebu Abdillan Malik b. Enes Malik b. Amir b. Amr el-Asbahî el-Medeni (ö.179/795), **Muvatta Malik bi rivaye Muhammed b. El-Hasan Eş-Şeybanî**, (Tahkik Abdulvahhab Abdullatif), 3. Baskı, y.y, t.y.

Muhammed Nusreddin Muhammed Avîzati, **Ez-Zıyâi'l-Lâmi' min Sahîhi'l-Kitâbi's-Sitte ve Sahîhi'l-Câmi'**.

Muhammed Fuad Abdülbaki, **el- Mu'cemu'l-Müfehres**, Kahire 2001.

Müslim b. El-Haccac Ebu'l-Hasan el-Kuşeyrî en-Nisâbûrî (ö.261/875), **el-Müsned es-Sahih el-Muhtasar bi nakli'l-Adli ani'l-Adli ile Rasulüllah**, (Tahkik Muhammed Fuâdî Abdülbâki), Beyrut, t.y.

Nesai, Ebu Abdurrahman Ahmed b. Şuayb b. Ali el-Hırasânî en-Nesâî (ö.303/915), **el- Müctebâ mine'a-Sünen=Sünen-i es-Seğır lin-Nesâî**, (Tahkik Abdul Fettah Ebu Gudde), 3. Baskı, Haleb, 1406/1986

ÖZEL, Ahmet, **“Hanefî Fıkıh Alimleri”**, Türkiye Diyanet Vakfı (TDV) Yayınları, 3.Baskı, Ankara, 1990.

Sanânî, Ebu Bekr Abdurrezzak b. Hemam b. Nâfi' el-Hamîrî el-Yemênî (ö.211/826-27), **Musannef**, (Tahkik Habibürrahman el-A'zamî, 3. Baskı, Beyrut, 1403/1983.

Şevkânî, Ebu Abdullah Muhammed b. Ali b. Muhammed el-Havlani (ö.1250/1835), **Neylû'l-Evtar min esrari münteka'l-ahbar**, (Tahkik 'İsâmüddin es-Sabêbetî), 1. Baskı, Mısır, 1413/1993.

Şeybanî, Ebu Abdullah Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilal b. Esed (ö.241/855), **El- Vera**, (Tahkik Semir b. Emin ez-Zehîrî), 1. Baskı, Riyad-es-Suudi, 1418/1997, I, 23, 67.

Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyüb b. Mutîr el-Lihâmî eş-Şâmî Ebu'l-Kâsım (ö.360/971), **el-Mu'cemü'l-kebir**, (Tahkik Hamdi b. Abdülmecid es-Selefi), 3.Baskı, Kahire, t.y.

Tahavî, Ebu Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selame b. Abdülmelik b. Selemete'-l Ezdî el- Hıcrî el-Mısırî el-Ma'ruf (ö.321/933), **Şerhu Meani'l- Âsar**, (Tahkik Muhammed Zehra en-Necâr-Muhammed Seyyid Câdi'l-Hak), , 1. Baskı, y.y, 1414/1994.

Tirmizi, Ebu İsa Muhammed b. İsa b. Sevre b. Musa b. ed-Dehhâk es-Sülemi (ö.279/892), **Sünen-i Tirmizi**, (Tahkik 1 ve 2. Ciltler Ahmed Muhammed Şakir, 3. Cilt Muhammed Fuad Abdülbaki, 4. Ve 5. Ciltler İbrahim Atvete Avzî'l-Medresi fi El-Ezheri eş-Şerif), 3. Baskı, Mısır, 1395/1975.

Vâsıtî, Ebu Bekr, el-Bâğındî es-Sağır Muhammed b. Muhammed b. Süleyman b. El-Hâris el-Ezdî (ö.312/925), **Müsned Emîri'l-Mü'minin Ömer b. Abdülaziz**, (Tahkik Muhammed Avâme), Dimeşk, 1404/1984.

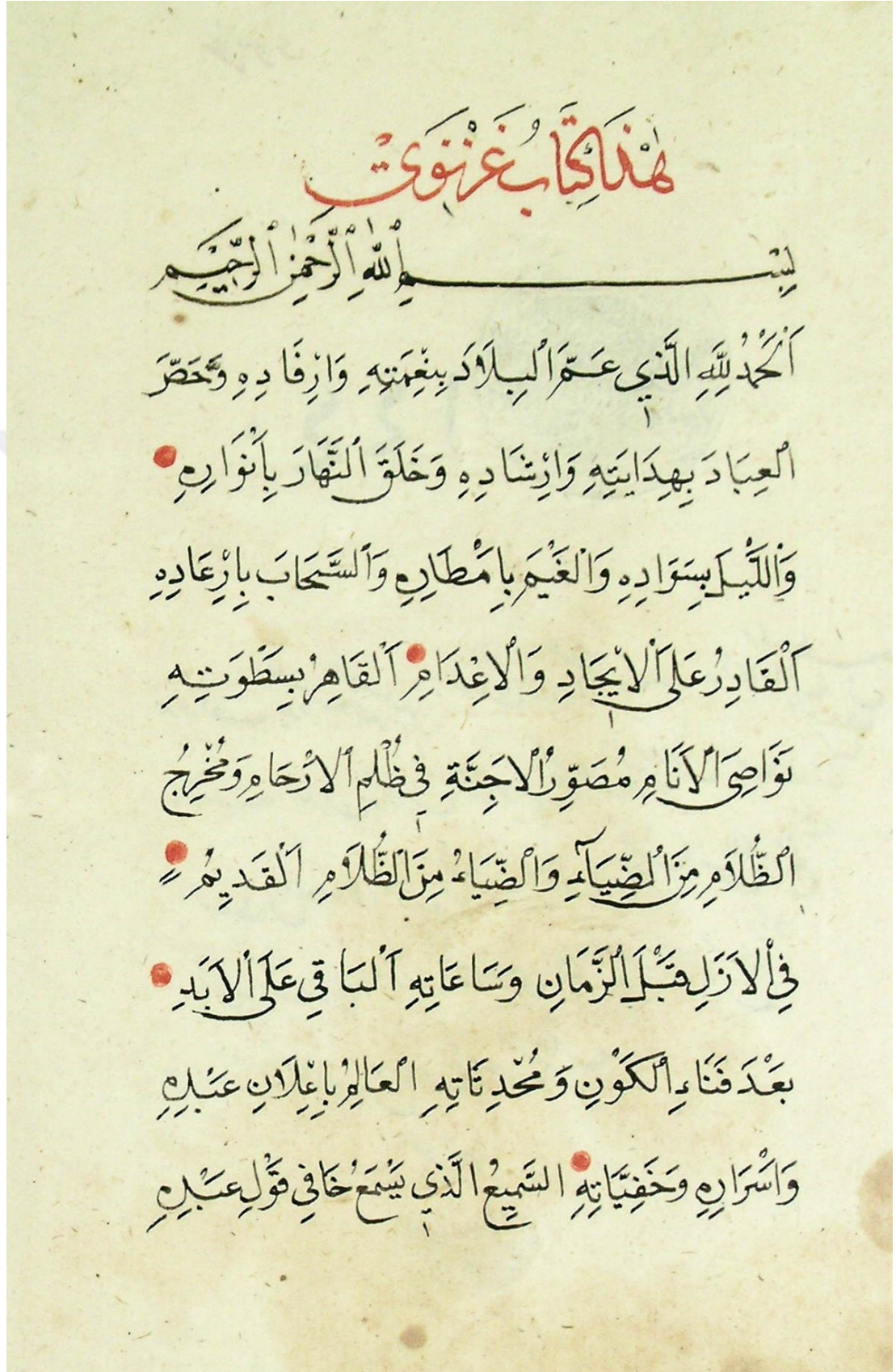
Zeylaî, Ebu Muhammed Cemâlüddin Abdullah b. Yusuf b. Muhammed ez-Zeylaî (ö.762/1360), **Nasbü'r-raye li-ehâdisi'l-hidâye**, (Tahkik Muhammed 'Avâmeti), 1. Baskı, Beyrut Lübnan, 1418/1997.

<http://www.kuranvehadis.com/taxonomy/term> (23.11.2015/23:30)

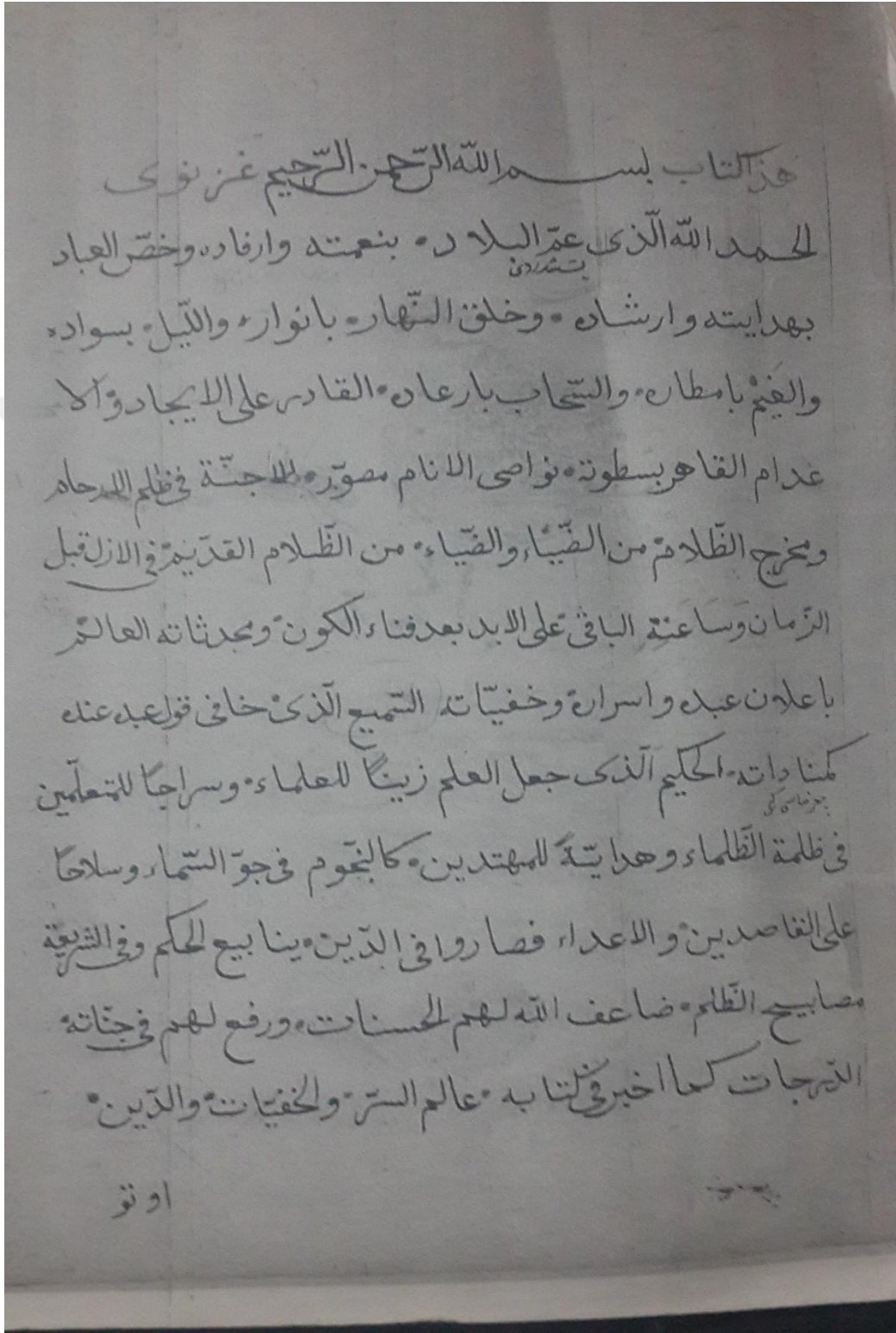
[www.gencufuk.com/home/yazilar/islam-düşüncesinin-kalsik-cagında-bir-iman-sorusturmasi -ornege-cemaluddin-ahmed-b-muhammed-b-mahmud-elgaznevi](http://www.gencufuk.com/home/yazilar/islam-dusuncesinin-kalsik-caginda-bir-iman-sorusturmasi-ornege-cemaluddin-ahmed-b-muhammed-b-mahmud-elgaznevi).(08.11.2015/ 19:25)(09.11.2015/08:05)

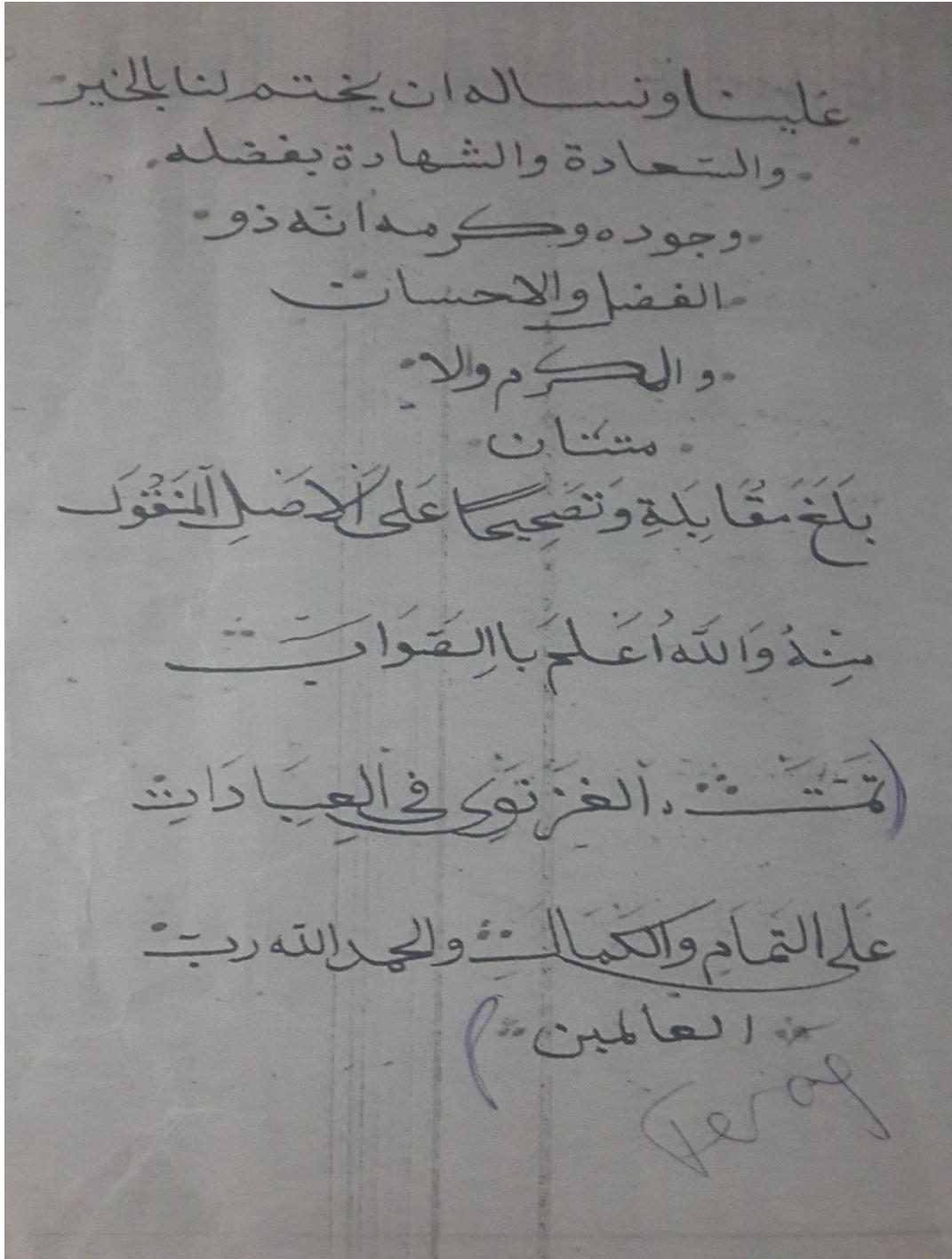
[www.ehlisunnetbuyukleri.com/İslam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/AHMED-BİN-MUHAMMED EL-GAZNEVİ](http://www.ehlisunnetbuyukleri.com/Islam-Alimleri-Ansiklopedisi/Detay/AHMED-BİN-MUHAMMED-EL-GAZNEVİ) (08.11.2015/ 23:10)

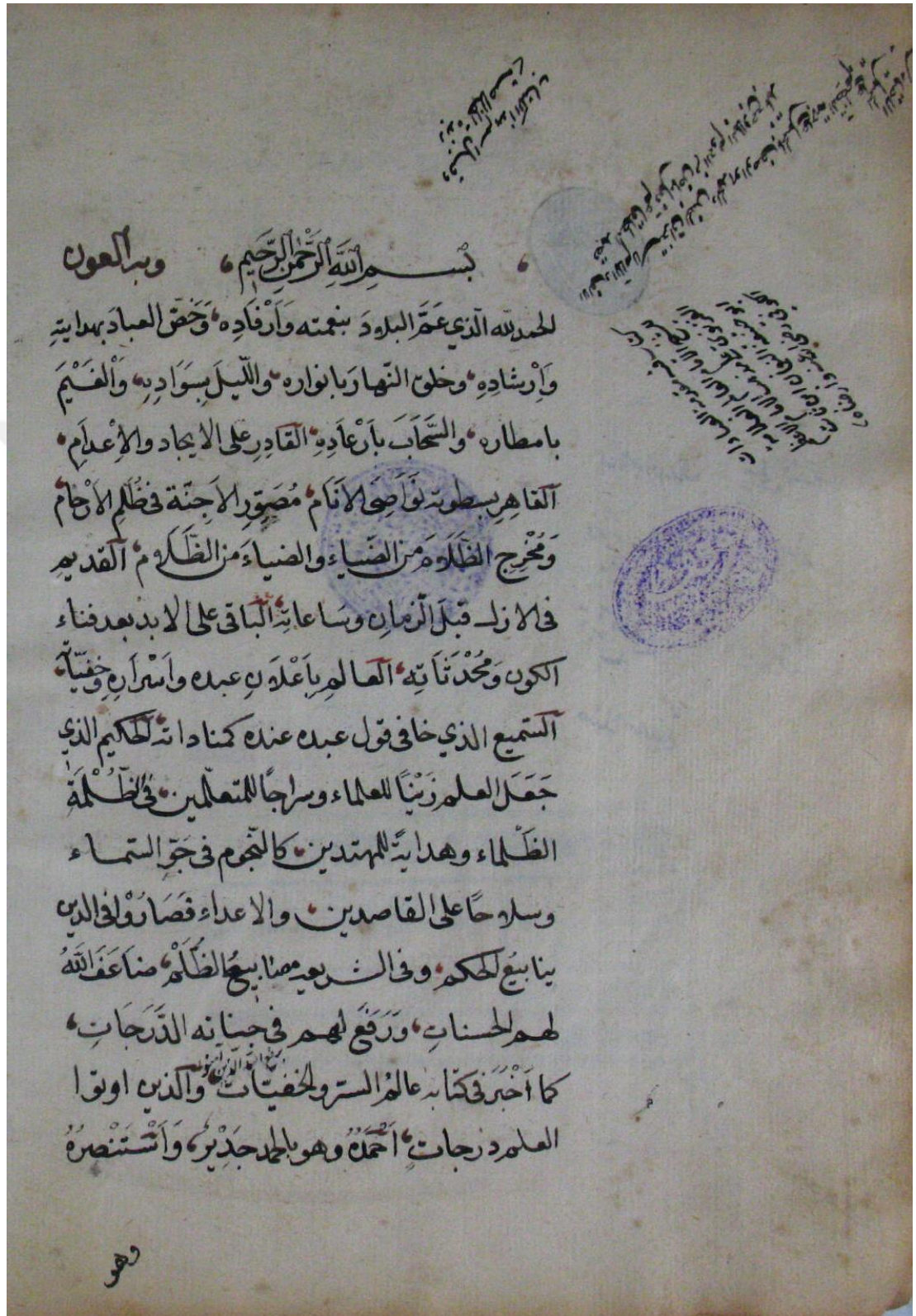

ويجعلنا من العاملين المحضين والمتكلمين
الصابرين والقانعين بما قسم الله لنا و
الراضين عما قضى علينا والشاكرين لما
أنعم علينا ونسأل الله تعالى أن يثمن لنا الخير
والسعادة والشهادة بفضلته وجوده،
وكرمه أنه ذو الطول والاحسان
والكرم والامتنان تمت مقدمة العبادات
بعمور الله وحسن توفيقه والصلاة على
خير خليفة محمد وآله وصحبه أجمعين
برحمتك يا أرحم الراحمين منه خمس
وسبعين وسبعماية، تمت الكتاب
وهو راجع

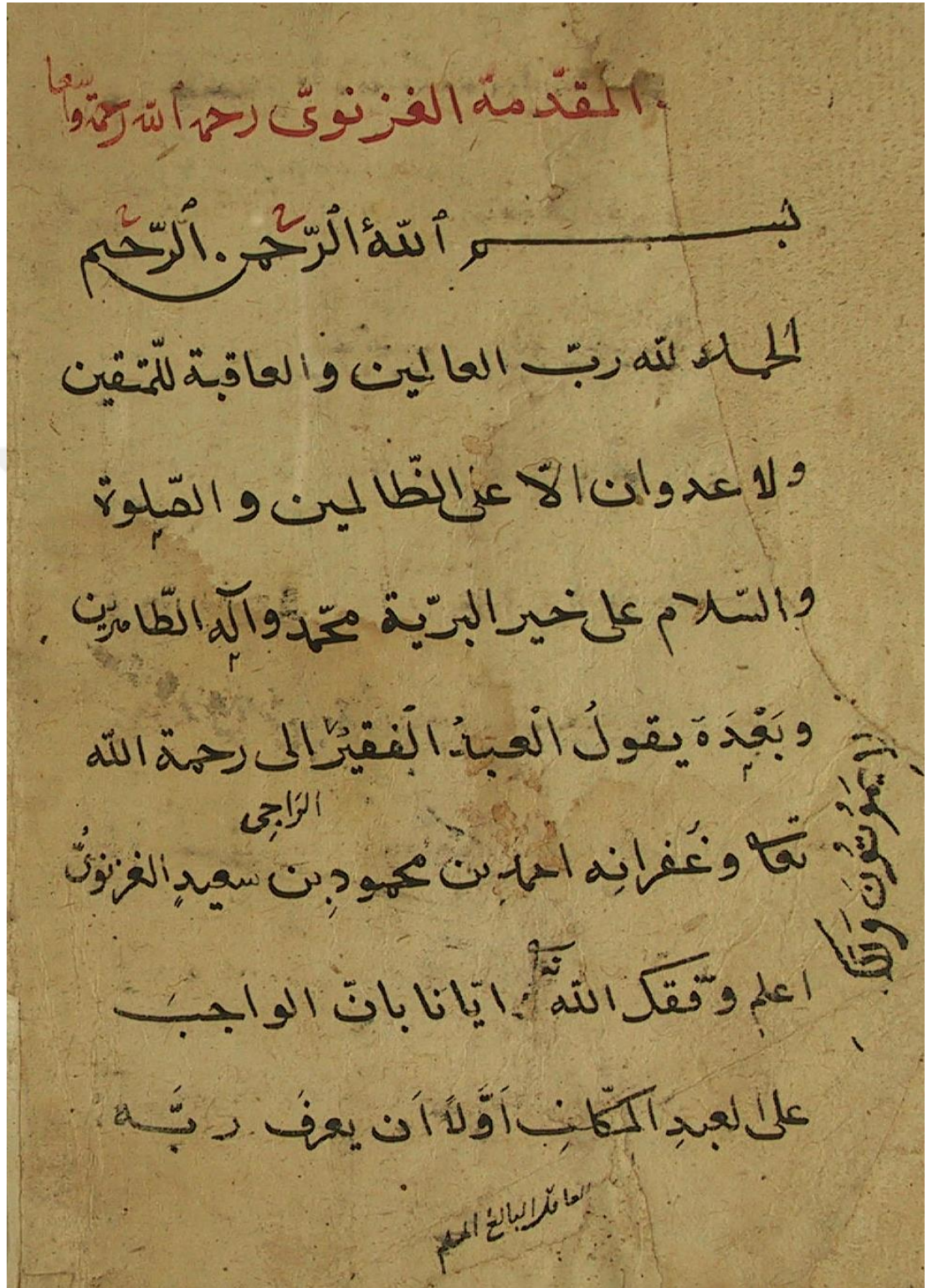

ان يكون بابه مفتوحا للوضيع والشريف فانه بلغنا ان
داود النبي عليه السلام اغا ابتلى من شدة الحجاب
نسئل الله تعالى ان يوفقنا على العمل بالعلم ويجعلنا
من العاطلين المخلصين المتوكلين الصابرين والعافين
بما قسم لنا والراضين بما قضى علينا والشاكرين بما
انعم الله علينا ونسئل الله تعالى ان يجمع لنا بالخير
والسعادة والشهادة بفضله وجوده انذو الفضل
والاحسان والكرم و
الامتنان

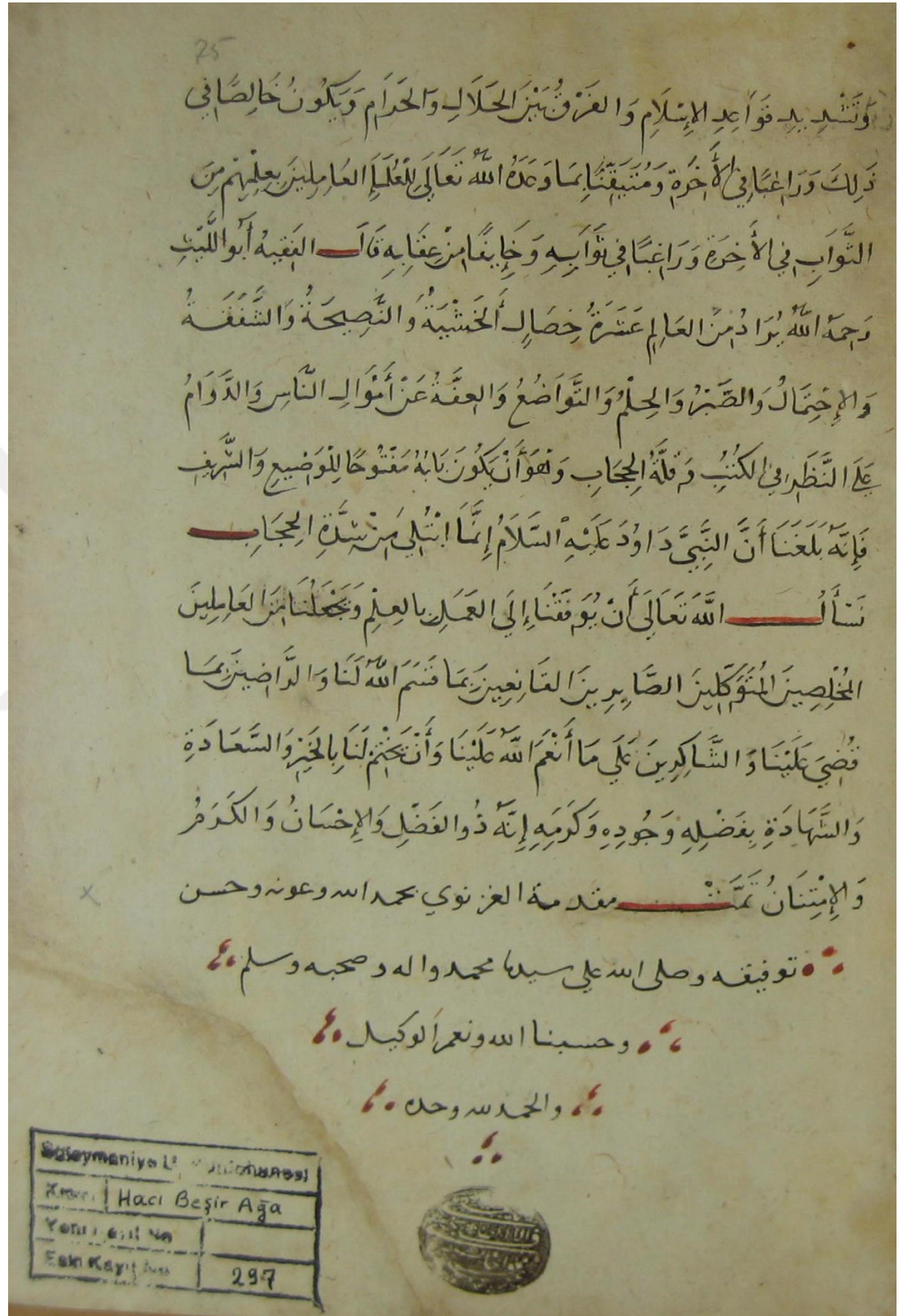
SÜLEYMANİYE G. KÜTÜPHANESİ	
Kısmı .	<i>Bağdatlı Vehbi Ef.</i>
Yeni Kayıt No.	
Eski Kayıt No.	496
Tasnif No.	297.4 = 927.1

الحاجات منزل البركات دافع البليات مُقِيل العثرات
 اُنك على كل شيء قدير برحمتك يا ارحم الراحمين اللهم
 ربنا آتينا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقبنا
 عذاب النار ثم يكبر تكبيرة رابعة وللايقين شيئا ثم يسلم
 من الجانبين وتزفع بالعجلة ورعى عن النبي عم
 انه كان يقرء اللهم اغفر لحينا وميتنا واصالح ذات بيننا
 والاف بين قلوبنا علي قلوب اعيانا اللهم ان كان
 ناكيا فزكه وان كان خاطيا فاغفر له وارحمه واجعله
 في خير مما كان فيه واجعله خيرا يوم جاء عليه برحمتك يا ارحم الراحمين
 وان كان الميت غير بالغ او مجنوننا يقول اللهم اجعله لنا
 قوطا واجعله لنا زخرا اللهم اجعل لنا شافعا يشفع لنا

Süleymaniye U. Küt. no: 1	
Kişisi	Fatih
Yeni Kayıt No	
Eski Kayıt No	456

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ • وَصَلَّى عَلَى سَيِّدِنَا مُحَمَّدٍ •
 الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي عَمَّا لِبِلَادٍ بِنِعْمَتِهِ • وَإِزْقَادَهُ • وَخَصَّ الْعِبَادَ بِهَذَا نِعْمَةً
 وَإِزْشَادَهُ • وَخَلَقَ النَّهَارَ بِأَنْوَارِهِ وَاللَّيْلَ بِسَوَادِهِ • وَالْعَيْنَ
 بِأَنْطَارِهِ وَالسَّحَابَ بِإِزْعَادِهِ • الْقَادِرُ عَلَى الْإِحْجَادِ وَالْإِعْدَةِ أَمْرٍ •
 الْقَاهِرُ بِسُطُوْتِهِ نَوَاجِي الْأَنَامِ • مُصَوِّرُ الْأَجْنَةِ فِي ظِلْمِ الْأَرْحَامِ •
 وَمُخْرِجُ الظُّلَامِ مِنَ الضِّيَاءِ وَالضِّيَاءِ مِنَ الظُّلَامِ • الْقَدِيرُ فِي الْأَزَلِ
 قَبْلَ الزَّمَانِ وَسَاءَاتِهِ • الْبَاقِي عَلَى الْأَبَدِ بَعْدَ فَنَاءِ الْكَوْنِ وَمُخْرَجُهُ
 الْعَالَمُ بِإِعْلَانِ عُنْدِهِ وَأَسْرَارِهِ وَخَفِيَّاتِهِ • يَسْمَعُ الَّذِي خَافِي
 قَوْلِ عُنْدِهِ كُنَادَاتِهِ • الْحَكِيمُ الَّذِي جَعَلَ الْعِلْمَ نَيْلًا لِلْعُلَمَاءِ •
 وَسَدَاجًا لِلْمُتَعَلِّينَ فِي الظُّلَّةِ الظُّلَامِ • وَهَدَايَةً لِلْمُهْتَدِينَ كَالْجُومِ
 فِي جَوْ السَّمَاءِ • وَسِلَاحًا عَلَى الْقَاصِدِينَ وَالْأَعْدَاءِ • فَصَارُوا فِي الدِّينِ
 يَتَابِعُ الْحُكْمِ • وَفِي الشَّرِيعَةِ مَصَابِيحَ الظُّلْمِ • ضَاعَفَ اللَّهُ لَهُمُ
 الْحَسَنَاتِ • وَرَفَعَ لَهُمُ فِي جَنَانِهِ الدَّرَجَاتِ • كَمَا أَخْبَرَ فِي كِتَابِهِ
 عَالِمُ السِّرِّ وَالْخَفِيَّاتِ • وَالَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ دَرَجَاتُ أَخْبَرَهُ
 وَهُوَ بِالْمُحَمِّدِ خَدِيرٌ • وَأَسْتَنْصِرُ وَهُوَ نِعَمُ الْمَوْلَى وَنِعْمُ النَّصِيرُ •

المقدّمة الغزنوية في الفروع الحنفية

تأليف

جمال الدين أحمد بن محمود بن محمد الغزنوي

المتوفي سنة ٥٩٣ هـ / ١١٩٧ م

اعداد

هلال دميّرعلي جمباز

رسالة على درجة الماجستير

الجامع التاسع من ايلول

إشراف

استاذ الدكتور مصطفى يلديريم

٢٠١٦ / إزمير

بسم الله الرحمن الرحيم و صلى الله على سيدنا محمد

b١

أحمد الله الذي عمّ البلاد بنعمته و إرفاده، خصّ العباد بهدايته و إرشاده. خلق النهار بأنوار، و الليل بسواده، و الغيم بأقطاره، و السحاب بإرعاده، القادر على الإيجاد و الإعدام. القاهر بسطوته نواصي الأنام مصوّر الأجنّة في ظلم الأرحام. مخرج الظّلام من الضياء و الضياء من الظّلام. القدم في الأزل قبل الزّمان و ساعته. الباقي على الأبد بعد فناء الكون و محدثاته. العالم بإعلان عبده و أسرار و خفيّاته. يسمع الذي خافي قول عبده عنده كمناداته. الحكيم الذي جعل العلم زينة للعلماء، و سراجاً للمتعلّمين في الظّلمة الظّلماء، و هدايةً للمهتدين كالنّجوم في جوّ السّماء، و سلاحاً على القاصدين و الأعداء. فصاروا في الدّين ينافي الحكم، و في الشّريعة مصابيح الظّلم. ضاعف الله لهم الحسنات. رفع لهم في جنّاته الدّرجات. كما أخبر في كتابه عالم السرّ و الخفيّات و الذين أوتوا العلم درجات. أحمده وهو بالحمد جدير. أستنصره وهو نعم المولى و نعم النصير.

a٢

و أشهد أن لا إله إلا الله المنزّه عن الشّركاء و الاضداد. ألتعالى عن الأزواج الأولاد. و أشهد أنّ محمّداً عبده و رسوله. و أرسله بأرشد الطّريق و المذهب. اختاره من صفوة النّجباء و النّجائب. ابتعته من أطهر المناصب. والمناصب من شجرة مرّة ابن كعب بن لؤي بن غالب. صلى الله عليه و على آله و أصحابه و أزواجه صلاةً دليمةً باقيةً. ما استنار البيت بزوّاره، و الركن بوّارده، وسلّم و كرم.

أما بعد فيقول العبد الفقير إلى الله تعالى أحمد بن محمد بن سعيد الغزنوي، أحسن الله خاتمه فإنّ لما رأيت قصورهم النّاس في طلب العلم، واشتغالهم بما لا يعينهم، و إعراضهم عن يقربهم إلى خالقهم، و باريهم^١ و مبديهم، و ما لا بدّ لهم رأيت أن أجمع لهم مختصراً نافعا في العبادات. حجمه صغيرٌ و علمه كبيرٌ ونفعه غزيرٌ، يتبصر به المبتدئ، و يستذكر به المنتهى ذكرت فيه المهمّ الذي لا يستغنى عنه المكلف. وبيّنت فيه الفرائض والواجبات والسنن والأداب. ليكون له عوناً على طاعة خالقه

b٢

ورازقه و مقرباً إلى رضاه ورحمته. أسأل الله الخالق البارئ جلّت قدرته أن يجعل ما قصدته، و نويته خالصاً لوجهه، و مقرباً من رحمته بطوله، و فضله إنّه على كلّ شيء قديرٌ. **باب في فضل طلب العلم** أعلم و فّقك الله تعالى لطاعته و إيتانا أنّ العلم حسنٌ. أحسن العلوم و أجلّها بعد معرفة الله تعالى و توحيده علم الفقه وهو علم الشّريعة و الدّين. **لقوله تعالى** يؤتي الحكمة من يشاء ومن يؤتي الحكمة فقد أوتي خيراً كثيراً^٢ قال الكلبيّ رحمة الله يعني الفقه. قال مجاهدٌ أردبها الإصابة في القول والفقه و لفهم. **قال الله تعالى** و أنزل الله عليك الكتاب و الحكمة و علّمك ما لم تكن تعلم.^٣ قيل أراد بالحكمة القضاء و المواعظ. **قال الله تعالى** ومنهم من يقول ربّنا أننا

^١ في نسخة "١٤٤٠ Ayasofya" الصفحة a٤ مع الكلمة التالية التي استبدلت

في نسخة "Bağdatlı Vehbi" الصفحة b٥ هناك في هذه الكلمة.

^٢ البقرة ٢٦٤/٢

^٣ النساء ١١٣/٤

२३

b३

^٤ البقرة ٢/٢٠١

١٥٦/٧ الأعراف

٦ التَّوْبَةُ ٩/١٢٢

٧ النمل ٢٧/١٥٠

١١/٥٨ المجادلة^٨

٩/٣٩ الزّمر ٩

^{١١} على القاري، نور الدين علي بن سلطان الهروي (م ١٠١٤/ ١٦٠٥)، شرح المسند ابو حنيف، (محقق الشيخ خليل محمدين الميسي)، الطبعة الأولى، بيروت لبنان، ١٤٠٥/ ١٩٨٥، ١، ٥٨٥.

^{١٣} أبو داود، كتاب العلم، ١.

^{١٤} هذه الكلمة استبدلت في نسخة a٦ /B.V. "أراد"

^{١٥} العجلني، إسماعيل بن محمد بن عبدالحادي الجراحي الدمشقي أبو الغدائي (م ٥٥٨ / ١١٦٢)، كشف الخفاء و منزل الإلباس، الجلد ٢ (محقق عبد الحميد بن أحمد بن يوسف بن هندوي)، الطبعة الأولى، ٢٠٠٠/ ١٤٢٠، ٢٣٥٥، ٢٢٢، ٢.

وحده كما يبعث النبي أمةً وحده.^{١٦ ١٧} وقال الحسن البصري رحمه الله مداد العلماء يوزن يوم القيامة بدم الشهداء. وكانوا يقولون العلماء سراج الله الأزمنة.

a٤

كل عالم مصابح زمانه يستضيء به أهل عصره. وقال الحسن البصري أيضاً رحمه الله لولا العلماء لصار الناس مثل البهائم. وقال عليه السلام إذا كان يوم القيمة^{١٨}. يقول الله تعالى للعابدين والمجاهدين أدخلوا الجنة. فيقول العلماء هنا بفضل علمنا. تعبّدوا وجاهدوا. فيقول الله تعالى أنتم عندى كملايكي اشفعوا فيشفعون. ثم يدخلون الجنة. وقال عليه السلام ما عبد الله بشيء أفضل من فقهه في الدين وفقهه واحد في الدين. أشد على الشيطان من ألف عابد. إنّ لكل شيء عماداً وعماد الدين الفقه. وعن أبي الدرداء رضى الله عنه، أنّه قال العالم والمتعلم في الآخر سواء^{١٩}. إنّما الناس رجالان عالم ومتعلم ولا خير فيما سوى ذلك. إنّ الناس يبعثون على ماماتوا عليه يبعث العالم عالماً و يبعث الجاهل جاهلاً. وقال عليه السلام لعلي رضى الله عنه، يا علي كن عالماً او متعلماً او مستمعاً عاملاً. ولا تكن الزابعاً فتهلك. وقال علي رضى الله عنه ومن الزابع يا رسول الله قال الذي لا يعلم ولا يتعلم ويسأل العلماء عن أمر دينه و دنياه. ألا إنّّه هو الهالك فلها ثلث مرّات^{٢٠}.

b٤

قال الفقير إلى الله تعالى، فإذا كان للعلم هذه الفضيلة والعلماء هذه المنزلة. وقد أمر النبي عليه السلام بطلبه حيث قال أطلبوا العلم ولو بالصين فإن طلب العلم فريضة على كل مسلم ومسلمة^{٢١}. وقال معاذ بن جبل رضى الله عنه تعلّموا العلم. فإن تعلّمه حسنة، و طلبه عبادة، و مذاكرته تسبيح، و البحث عنه جهاد، و تعلمه من لا يعلمه صدقة، و بذله لأهله قربة. لأن العلم منار أهل الجنة؛ وهو المونس في الوحشة، و الصّاحب فالغربة، و المحدث في الخلوة، و الدليل على السّراء، و المعين على الصّراء، و الزّين عند الإخلا، و السّلاح على الأعداء، و الهادي إلى الرّشاد، و الظّهير عند الموت، و القرين في القبر، و الشّفيع في القيامة، و القايّد إلى الجنّة. يرفع الله به أقواماً فيجعلهم للخير قادة و في الدّين أئمة. يقتفى آثارهم و يقتدى بأفعالهم. يلهمه الله تعالى السّعداء و يحرمه الأشقياء. نسأل الله تعالى، أن يرزقنا العلم و الفهم، و يبلّغنا منازل الأبرار، و يحشرنا في زمرة من، و يدخلنا في شفاعتهم بفضله وكرمه.

a٥

إنّه خير مسؤول و أكرم مأمول.

^{١٦} أبو يعلى، أحمد بن علي بن المسنى بن عسى بن يحيى بن هلال التميمي الموصلى (م ٣٠٧ / ٩١٩)، مسند أبي يعلى، المجلد ١٣، (محقق حسين سليم أسد)، الطبعة الأولى، دمشق، ١٩٨٤/١٤٠٤، ٥، ١٧٦، ٢٧٩٠.

^{١٧} الموجود في هذه النسخة فقط الجزء الذي في الاقتباس

^{١٨} أحمد بن علي بن محمد الجعفرى أبو التّيب، الجزأ ابن عمشليق، (محقق حليد بن محمد بن علي الأنصاري)، الطبعة الأولى، بيروت لبنان،

١٣، ٤٤، ١، ١٩٩٦ / ١٤١٦،

^{١٩} جلال الدين أبو الفضل، عبد الرحمان بن كمال الدين أبي بكر بن محمد الخزيري السيوطي (م ٩١١ / ١٥٠٥)، جامع الأحداث، ٥٠، ٢٠١٥٨.

^{٢٠} البيهقي، أحمد بن حسين بن علي بن موسى الحصرجدي الحرصاني أبو بكر (م ٤٥٨ / ١٠٦٦)، المدخل إلى السنن الكبرى، (محقق محمد زياء الرّحمان

الأعظمي)، الكويت، ١، ٢٦٩، ٣٨١.

^{٢١} البيهقي، أحمد بن حسين بن علي بن موسى الحصرجدي الحرصاني أبو بكر (م ٤٥٨ / ١٠٦٦)، شعاب الإيمان، الطبعة الأولى، ٢٣، ١٤٢٣، ٢٠٠٣، ٣، ١٩٣،

فصل في مناقب الإمام أبي حنيفة رضي الله عنه

قال حدثنا أحمد بن الصلت، سمعت أبا نعيم يقول ولد أبو حنيفة رحمه الله سنة ثمانين و مات سنة مائة و خمسين و عاش سبعين سنة و كانت ولادته في عصر الصحابة رحمهم الله. تفقّه في زمان التابعين و أدرك الصحابة، و روى عنهم، و ناظر التابعين و كان منهم رضي الله عنهم أجمعين. وروى أبو هرير رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه و سلّم، أنّه قال إنّ في أمّتي رجلاً اسمه النعمان، و كنيته أبو حنيفة. هو سراج أمّته و سراج أمّته و سراج أمّته. وروى أنس بن مالك رضي الله عنه عن رسول الله صلى الله عليه و سلّم، أنّه قال سيأتي من بعدي رجل يقال له النعمان بن ثابت، و يكتب بأبي حنيفة ليحيي دين الله و سنّي على يديه. وقال خلف بن أيوب، صار العلم من الله إلى النبي صلى الله عليه و سلّم ثم صار إلى الصحابة ثم صار إلى التابعين رضي الله عنهم أجمعين ثم صار إلى أبي حنيفة. و أصحابه رحمهم الله تعالى فمن شأ فليرض و من شأ فليسخط.

b٥

وقال الحسن بن سليمان في تفسير الحديث لا تقوم الساعة حتّى يظهر العلم. -يعني^{٢٢} علم أبي حنيفة رحمه الله- قال أبو عبدٍ رحمه الله، سمعت الشافعي رضي الله عنه، يقول من أراد أن يعرف الفقه فليلزم أبا حنيفة و أصحابه فإنّ الناس كلّهم عيال أبي حنيفة في الفقه رحمه الله تعالى. وقال أحمد بن الصباح، سمعت الشافعي رحمه الله يقول لمالك بن أنس هل رأيت أبا حنيفة، قال نعم رأيت رجلاً لو كلمك في هذه السرية أن يجعلها ذهباً لقام في حجتته. وقال فضل بن عياض كان أبو حنيفة رحمة الله، رجلاً فقيهاً، معروفاً بالفقه، مشهوراً بالورع، واسع المال، معروفاً بالإفضل على كلّ من يطوف به صبوراً على تعليم العلم، حسن القول، قائم الليل، كثير الصمت قليل الكلام حين يرد عليه مسألة في حلالٍ أو حرام. كان يحسن للناس، و يدلّ على الحقّ هارباً من مال السلطان. كان إذا وردت عليه مسألة فيها حديثٌ صحيحٌ أثبتّه، و إن كان عن الصحابة و التابعين. إلّا قاس عليه فأحسن القياس. وقال مريح بن وقيع سمعت أبي، يقول كان

a٦

والله أبو حنيفة عظيم الأمانة، وكان الله في قلبه جليلاً كبيراً عظيماً، و كان يؤثر رضي ربّه على كلّ شيء. ولو اخذته السيوف في الله تعالى لاحتل رضي الله عنه. ورضى الأبرار فلقد كان منهم. وقال الحسن بن حريث سمعت النضر بن شميل. يقول كان الناس نياماً عن الفقه حتّى أيقظهم أبو حنيفة رحمة الله بما تفقه و بيّنه و لخصه. وقال الزبيد بن يونس دخل أبو حنيفة رحمة الله يوماً على منصور الخليفة^{٢٣} وعنده عي سى بن موسى فقال للمنصور هذا عالم الدنيا اليوم. فقال له المنصور يانعمان عن من أخذت العلم. وقال عن أصحاب عمر عن عمرو عن أصحاب عليّ عن عليّ وعن أصحاب عبد الله بن مسعود عن عبد الله بن مسعود رضي الله عنهم أجمعين. فقال له المنصور لقد استوثقت. وقال نعيم بن حماد: سمعت عبد الله بن مبارك رحمه الله يقول: قال أبو حنيفة رحمه الله إذا جاء الحديث عن رسول الله صلى الله عليه و سلّم فعلي الرأس و العين. و إن كان عن أصحاب رسول الله صلى الله عليه و سلّم أخذنا بقولهم، ولم نخرج عن قولهم. و إن كان من التابعين رحمتهم. وقال

^{٢٢} هذه الكلمة في نسخة B.V. /b٨ /١٤٤١؛ a٩/١٤٤٠ "قال هو"

^{٢٣} لا يوجد هذه التعبير في نسخ أخرى

ابن عاصم: لو وزن عقل أبي حنيفة رحمه الله بعقل نصف أهل الأرض لرجح عليهم. وقال عبد الله بن مبارك رحمه الله قلت لسفيان الثوري: يا أبا عبد الله ما بعد أبو حنيفة من الغيبة، ما سمعته يعتاب عدوًّا له قط. قال هو والله أعقل من أن يسلب على حسناته ما يذهب بها. وقال عبد الله بن المبارك أيضاً: رأيت الحسن بن عماراً أخذاً بركاب أبي حنيفة: وهو والله ما أدرك أن أحداً. يتكلم في الفقه أبلغ ولا أصبر ولا أحضر جواباً منك. و إنك لسيد من تكلم فيه في وقتك غير مدافع. وما يتكلمون فيك الأحسداء. وقال ابن داود لا يتكلم في أبي حنيفة إلا رجلان إما حاسدٌ لعلمه أو جاهلٌ بالعلم لا يرفع قد رحلته. وقال علي^{٢٤} بن يزيد الصّدائ رأيت أبا حنيفة رحمه الله ختم القرآن في شهر رمضان ستين ختمه ختمه بالليل وختمه بالتهار. وقال أسد بن عمرٍ و سمعت أبا حنيفة رحمه الله يقول ما بقي في القرآن سورة الأ وقد قرئتها في وتري. وقال أبو جويرية لقد صحبت حماد بن أبي سليمان و علقمة بن مزيد^{٢٥} ومحارب بن دثار وعون بن عبد الله و صحبت أبا حنيفة

a٧

رحمه الله، فما في قوم أحسن ليلاً من أبي حنيفة رحمه الله. لقد صحبتته سنة أشهر فما منها ليلة، وضع جنبه فيها وقال مسعر بن كدام أتيت أبا حنيفة رحمه الله في مسجده فرأيتَه يصلي في الغداة "ثم يجلس للناس في العلم إلى الظهر"^{٢٦} ثم يصلي الظهر ليجلس إلى العصر، فإذا صلى العصر جلس إلى المغرب فإذا صلى المغرب جلس إلى أن يصلي العشاء ثم يدخل البيت، فقلت في نفسي هذا الرجل في هذا الشغل متى يتفرغ للعبادة، لتعاهدته. فلما هدي الناس خرج إلى المسجد، فانتصب للصلاة إلى أن طلع الفجر. فلما أصبح دخل منزله، ولبس ثيابه و خرج إلى المسجد. وصلى الغداة ثم جلس للناس إلى الظهر ثم إلى العصر ثم إلى المغرب ثم إلى العشاء. فلما صلى العشاء دخل البيت. فقالت في نفسي^{٢٧} قد ينشط الليلة لتعاهدته الليلة. فلما هدي الناس خرج إلى المسجد فانتصب للصلاة ففعل كفعله في الليلة الأولى. فلما أصبح دخل منزله، ولبس ثيابه وخرج إلى المسجد ففعل كفعله في يومه. فقلت في نفسي إن الرجل قد ينشط الليلة و الليلتين، لا تعاهدته الليلة

b٧

فتعاهدته. ففعل كفعله في الليلة فلما أصبح جلس كذلك. فقلت في نفسي لالزمه إلى أن يموت أو أموت فلازمته في مسجده. قال ابن أبي معاذ بلغني أن مسعراً مات في مسجد أبي حنيفة رحمه الله في سجوده رضى الله عنه رضى الأبرار. وقال حفص بن غياث صلى أبو حنيفة رضى الله عنه صلاة الفجر يوضوء العشاء^{٢٨} أربعين سنة. فقلت له سألتك بالله ما الذي قواك على ما أرى من طاعة الله تعالى. فقال إني دعوت الله بأسمائه على حروف ب ت ث. وهي في آية واحدة من كتاب الله تعالى قول محمد رسول الله إلى آخره السورة أولها م، و آخرها ص. من دعا الله تعالى بها أستجيب له. فسألته أن يعلمنيها فأملأها على نسق الآية.^{٢٩} بسم الله الرحمن الرحيم اللهم أنت متأن مجيب مؤمن مهيمن ملك متكبر مصور ملي معط مانع مالك مليك متعال مسبح ماجة محي مميث مقتدر مبين أسألك

^{٢٤} هذه الكلمة في نسخة ١٤٤١/ b٨ "حسن"

^{٢٥} هذه الكلمة في نسخة ١٤٤١/ a٩؛ ١٤٤٠/ a١١ "مرتد"

^{٢٦} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة ١٤٤١/ b ٩.

^{٢٧} زيادة في نسخ B.V. / ١٠ a؛ ١٤٤١/ b "إن الرجل"

^{٢٨} زيادة في نسخ B.V. / ١٠ b؛ ١٤٤١/ b٩؛ ١٤٤٠/ a "الآخرة"

^{٢٩} زيادة في نسخ B.V. / ١٠ b؛ ١٤٤١/ a١٠؛ ١٤٤٠/ b١٢ "محمد رسول الله"

رضوانك والجنة. ح اللهم أنت حيّ حنانٌ حيّ حلِيمٌ حكِيمٌ حميدٌ حقٌ حفيظٌ حسيبٌ أسألك رضوانك و الجنة. د اللهم أنت دائمٌ ديانٌ دافعٌ أسألك أن تدفع عني شرَّ ما

a8

أحذر من أمر الدنيا و الآخرة أسألك رضوانك والجنة. ر اللهم أنت رحمنٌ رحيمٌ ربُّ رؤفٌ راحيمٌ رازقٌ رزاقٌ فأرزقني من حيث أحسب ومن حيث لا أحسب أسألك رضوانك والجنة. س اللهم أنت سلامٌ ستارٌ سميعٌ تسمع سرّي و دعائي و تعلم سرّي و علانيتي فلا تعرض عني و سلّمني من الشكّله أسألك رضوانك والجنة. و اللهم أنت واحدٌ واجدٌ وليٌّ وكيلٌ ودودٌ وارثٌ وهابٌ أسألك رضوانك والجنة. ل اللهم أنت لطيفٌ ترزق من تشاء بغير حسابٍ فأرزقني مغفرةً من عندك وجعلني من عبادك الصالحين أسألك رضوانك والجنة. أ اللهم أنت الله لا إله إلا أنت الأول الآخر فو فقي لما تحبّ وترضي وجنّبي عمّا تسخط وتغضب وتكره أسألك رضوانك و الجنة. ه اللهم أنت هادي فأهديني بهدك وأخرجني من الظلمات إلى النور أسألك رضوانك والجنة. ذ اللهم أنت ذو الجلال والإكرام ذو القوة المتين ذو العرش المجيد ذو البطش الشديد ذو الفضل العظيم ذو المنّ القديم ذوالطول أسألك رضوانك والجنة. اللهم أنت المكوّن يكون منك

b8

كلّ شيءٍ وما كان فهو منك كنت قبل كلّ شيءٍ وتكون بعد كلّ شيءٍ أسألك رضوانك والجنة. ن اللهم أنت نور السموات والأرض ومنور النور وخالفه وخالفك كلّ شيءٍ أسألك رضوانك والجنة. ع اللهم أنت علّيّ عظيمٌ عليمٌ عزوّزٌ عفوٌّ عدلٌ فأعف عني ما سلف من زنوبي ووفقي من عمري لطاعتك أسألك رضوانك والجنة. ش اللهم أنت شاكّرٌ شكورٌ شاهدٌ لا يغيب شهيدٌ تشهد سرّي وعلانيتي وتعلم ما في ضمير قلبي ولا يخفي عليك شيءٌ من أمور أسألك رضوانك والجنة. ك اللهم أنت كافي كريمٌ كبيرٌ كفيلٌ تكفّل برزق العباد ورزق كلّ دابةٍ فكفيتهم فاكفني شرّ نفسي وشرّ الجنّ والإنس أسألك رضوانك والجنة. ف اللهم أنت فردٌ فعّالٌ لما تشاء فتأخّ بالخيرات فافتح لي أبواب فضلك ورحمتك أسألك رضوانك والجنة. ب اللهم أنت برّ باريّ مبدئٌ بدئٌ باعثٌ باقي بديعٌ ابتدعت ما شئت ولا شيء بعدك أنت الباقي بعدهم أسألك رضوانك والجنة. ت اللهم أنت توابٌ ترى ولا ترى و أنت بالمنظر الأعلي تب علي توبةً نصوحاً أسألك رضوانك والجنة. ج اللهم أنت جبارٌ جميلٌ جوادٌ فجّد

a9

علينا برضاك عنّا أسألك رضوانك والجنة. غ اللهم أنت غفارٌ غفورٌ غافرٌ غياثٌ غنيٌّ إستغنيت عني وعن العباد و افتقرنا إليك أسألك رضوانك والجنة. ض اللهم أنت المضئ بك الضوء تضي من تشأ و تضلّ من تشأ و تهدي من تشأ فلا تضلّني بعد إزهديتني أسألك رضوانك والجنة. لا اللهم أنت لاحقٌ الخير بالشرّ و لا حق الشرّ بالخير فلا تلحق خيري شرّاً وأخرجني من الظلمات إلى النور أسألك رضوانك والجنة. ث اللهم أنت ثابتٌ فثيتي في طاعتك ولا تخرجني منها وثبتني بالقول الثابت في الحياة الدنيا و الآخرة أسألك رضوانك والجنة. ز اللهم أنت زاجرٌ زحرت البحر عن البرّ و زحرت الشياطين عن من شئت فازجر عني شياطين الإنس و الجنّ أسألك ورضوانك و الجنة. خ اللهم أنت خالقٌ خبيرٌ خلقتني و خلقت كلّ شيءٍ وكلّ شيءٍ خلقت بيدك الخير فاحتّم لي بالخير و السعادات و الشّهادات أسألك رضوانك و الجنة. ط اللهم أنت طاهرٌ طاوٍ تطوى السّماء كطي السّجل للكتاب

طَوْقِي لِلْعَمَلِ بِطَاعَتِكَ كَمَا طَوَّقْتَ الْكَزَوْبِيَّوْنَ وَ حَمَلَةَ عَرْشِكَ أَسْأَلُكَ رِضْوَانَكَ وَالْجَنَّةَ. **ط اللَّهُمَّ** أَنْتَ ظَاهِرٌ ظَهَرْتَ فَلَا تَرَى
وَبَطْنٌ فَلَا تَخْفَى وَ أَنْتَ بِالْمَنْظَرِ الْأَعْلَى تَبْ عَلَيَّ تَوْبَةً نَصُوحاً أَسْأَلُكَ رِضْوَانَكَ وَالْجَنَّةَ. **ق اللَّهُمَّ** أَنْتَ قَيُّوْمٌ قَائِمٌ قَدِيرٌ قَادِرٌ قَرِيبٌ قَاهِرٌ
قَهَّارٌ فَمَنْ عَلَيَّ الْخَيْرُ الْقَضَاءُ وَ الْقَدْرُ أَسْأَلُكَ رِضْوَانَكَ وَالْجَنَّةَ. **ص اللَّهُمَّ** أَنْتَ صَمَدٌ صَادِقٌ تَصَدَّقْ عَلَيَّ بِالْجَنَّةِ وَأَعْتَقْنِي مِنَ النَّارِ أَسْأَلُكَ
رِضْوَانَكَ وَ الْجَنَّةَ. **اللَّهُمَّ** صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ، كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى إِبْرَاهِيمَ وَعَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ. إِنَّكَ حَمِيدٌ مُجِيدٌ. رَبَّنَا أَتْنَا فِي الدُّنْيَا
حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةً وَقْنَا عَذَابَ النَّارِ. وَقَالَ مَسْعَرُ بْنُ كَدَامٍ رَحِمَهُ اللَّهُ، مَنْ جَعَلَ أَبَا حَنِيفَةَ رَحِمَهُ اللَّهُ بَيْنَهُ وَ بَيْنَ اللَّهِ تَعَالَى، رَجَوْتُ أَنْ
لَا يَخَافَ وَلَا يَكُونُ قَرْطٌ فِي الْإِحْتِيَاطِ لِنَفْسِهِ. أَنْشَدَ الْأُسْتَاذُ وَ الْأَدِيبُ أَبُو يُوسُفَ يَعْقُوبُ بْنُ أَحْمَدَ آيَاتًا مِنَ الشُّعْرِ وَهِيَ حَسْبِي مِنَ الْخَيْرَاتِ
مَا أَعْدَدْتَهُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ فِي رِضَى الرَّحْمَنِ دِينَ النَّبِيِّ مُحَمَّدٍ خَيْرِ الْوَرَى ثُمَّ اعْتَقَادِي مَذْهَبَ التَّعْمَانِ.

فصل أعلم، ^{٣٠}بأنَّ الواجب على العبد المكلف أولاً أن يعرف ربه عزَّ وجلَّ. لقوله تعالى، فأعلم أنه لا إله إلا الله ^{٣١}. و لأَنَّهُ
خَلَقَهُ، وَ صَوَّرَهُ وَ رَزَقَهُ. حَيْثُ قَالَ جَلَّ وَعَلَا، وَ صَوَّرَكُمْ فَأَحْسَنَ صُورَكُمْ وَ رَزَقَكُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ، ذَلِكَمُ اللَّهُ رَبُّكُمْ فَتَبَارَكَ اللَّهُ رَبُّ
الْعَالَمِينَ. ^{٣٢}فإذا عرفه وجب عليه أن يوحدَه عن الشُّرَيْكِ وَالتَّظْيِيرِ وَ يَنْزِهُهُ عَنِ الْوَالِدِ، وَ الْوَلَدِ كَمَا وَصَفَ ذَاتَهُ. فَقَالَ قُلْ هُوَ اللَّهُ أَحَدٌ اللَّهُ
الصَّمَدُ لَمْ يَلِدْ وَلَمْ يُولَدْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ كُفُوًا أَحَدٌ. ^{٣٣}وقال الله تعالى إِيَّاكَ اللَّهُ إِلَهُ وَاحِدٌ سُبْحَانَهُ أَنْ يَكُونَ لَهُ وَلَدٌ. ^{٣٤}فإذا ^{٣٥}وحده ونزَّهه
وجب عليه أن يؤمنو بالله وملائكته وكتبه ورسله. كما قال الله تعالى؛ أَمِنَ الرَّسُولُ بِمَا أُنْزِلَ إِلَيْهِ مِنْ رَبِّهِ وَالْمُؤْمِنُونَ. كُلٌّ أَمِنَ بِاللَّهِ وَمَلَائِكَتِهِ وَ
كُتُبِهِ وَ رُسُلِهِ. لَا نَفَرَقَ بَيْنَ أَحَدٍ مِنْ رُسُلِهِ. ^{٣٦}فإذا فعل ذلك حكم بإسلامه. ثُمَّ يَجِبُ عَلَيْهِ أَحْكَامُ الْإِسْلَامِ مِنَ الصَّلَاةِ وَ الزَّكَاةِ وَ الصَّوْمِ
وَ الْحَجِّ وَغَيْرِ ذَلِكَ. عِنْدَ وَجُودِ أَسْبَابِهَا وَ شَرَايِطِهَا. لقوله تعالى؛ وَمَا خَلَقْتُ الْجِنَّ وَالْإِنْسَ إِلَّا لِيَعْبُدُونِ. ^{٣٨}و روي أَنَّ جَبْرِيلَ عَلَيْهِ وَالسَّلَامُ؛
سَأَلَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْإِسْلَامِ. فَقَالَ لَهُ

^{٣٠} يبدأ الى هذا باب في نسخة "فاتح"

^{٣١} محمد ١٩/٤٧

^{٣٢} المؤمن ٦٤/٤٠

^{٣٣} الإخلاص ١٠٤/١١٢

^{٣٤} النساء ١٧١/ ٤

^{٣٥} زيادة في نسخة a ١٣/B.V "و قال ليس كمثل شئ و هو السميع البصير"

^{٣٦} زيادة في نسخة a ١٧/١٤٤٠ "عرَّفه"

^{٣٧} البقرة ٢٨٥/٢

^{٣٨} الذَّارِيَات ٥١/ ٥٦

ما الإسلام؟ قال أن تشهد أن لا إله إلا الله و أنى رسول الله و أن تقيم الصلّاة و تؤتي الزكاة و تصوم رمضان و تحج البيت ^{٣٩}. و سنبتن كل واحد منها في موضعه إن شاء الله تعالى. أما الأول فتبدأ منها بالصلّاة فإنها عماد الدين. "لقوله عليه السلام الصلّاة عماد الدين فمن أقامها فقد أقام الدين ومن تركها فقد هدم الدين." ^{٤٠} فقول و بالله التوفيق.

إعلم بأن الصلّاة ^{٤١} لا تصح إلا بإثني عشر شرطاً سبعة قبلها وستة فيها. أما التي قبلها فهي الطهارة من الحدث و الطهارة من النجاسة و ستر العورة و استقبال القبلة و الوقت والنّية. و أما التي فيها فهي التكبيرة الأولى و القيام و القراءة و الركوع و السجود و القعدة الأخيرة مقدار التشهد. و الخروج من الصلّاة بفعل المصلّي فرض عند أبي حنيفة رحمه الله. وعند أبي يوسف و محمد رحمهما الله ليس بفرض. وما سوى هذه الشرائط واجبات و سنن و أداب ولو ترك شرطاً واحداً لآتجاوز صلاته سواء كان قبل الصلّاة أو فيها ولو ترك الواجبات أو السنن أو الأداب جازت صلاته، و يجب عليه سجدتا السهو في الواجبات وفي بعض السنن

إن تركها ساهياً. و إن تركها عامداً جازت صلاته ويكون مخطئاً مسياً. والله أعلم

فصل في المياه

إعلم أنّ جواز الوضوء و الغسل إختصّ بما مطلق. وهو منازل من السماء وماء العيون و الانهار و الحياض الغدران و الآبار و البحار و الاودية. سواء كان في معدنه أو في الاناء. فهو طاهر و طهور. ينزل النجاسة عن الثوب و البدن حكمية كانت او حقيقية.

فصل في التقدير

إعلم أنّ قدر الماء على السنّة في الوضوء مدّ، وفي الغسل صاع. ثم في المدّ رطلان، و الصاع بالمدّ أربعة أمداد و بالرّطل ثمانية أرطال بالعراق عند أبي حنيفة و محمد رحمهما الله تعالى؛ قال أبو يوسف رحمه الله خمسة أرطال و ثلث رطل. ثم الوضوء على أربعة أوجه؛ إما أن لا يستنجى ويمسح على الخفين، أو يستنجى و يمسح على الخفين، أو لا يستنجى و يغسل الرجلين، أو يستنجى و يغسل الرجلين. أما الذي لا يستنجى و يمسح على الخفين يتوضأ برطل من ماء، يغسل وجهه و ذراعيه، و يمسح رأسه و خفيه. و أما الذي يستنجى و يمسح على الخفين يتوضأ برطلين. رطل للاستنجاء، و رطل للوجه،

والذراعين و المسحين. و أما الذي لا يستنجى و يغسل الرجلين يتوضأ برطلين، رطل للوجه و الذراعين و مسح الرأس و رطل لغسل الرجلين. و أما الذي يستنجى و يغسل الرجلين، يتوضأ بثلاثة أرطال، رطل للاستنجاء، و رطل للوجه و الذراعين و مسح الرأس، و رطل الرجلين. و إذا خرج منه ريح ولم يبل ولم يتعوّظ لا يستنجى. و يتمضمض و يستنشق و يغسل الوجه واليدين و الرجلين و يمسح

^{٣٩} البخارى، محمد بن إسماعيل أبو عبد الله الجعفي، جامع المسند الصحيح المختصر من أمور رسول الله صلى الله عليه و سلم و سنته و أيامه صحيح البخارى،

(محمد زهير بن ناصر الناصر)، الطبعة الأولى، ١٤٢٢، ١٠٣٧

^{٤٠} كشف الخفي، ٢، ١٦٢١، ٣٤

^{٤١} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة ١٣/١٤٤١ b

بالرأس والأذنين و الرقبة. وكذلك في النوم و الإغماء و الجنون^{٤٢} و القهقهة في الصلاة المطلقة^{٤٣} و الخارج من غير السبيلين هكذا يتوضأ. و إذا بال ولم يتعوّظ يغسل قبله دون دبره و إذا تغوّط وبال يغسلهما يبدأ بالقبل. ثمّ بالدبر وفي الغسل عن الجنبات و الحيض و النفاس يستنحي على كلّ حال. ثمّ إذا أراد أن يغسل يستنحي برطلي من ماءٍ ويتمضمض ويستنشق، و يغسل وجهه و ذراعيه ويمسح رأسه و أذنيه، و رقبته برطلي. ويصبّ على رأسه وسائر جسده خمسة أرطال، و يغسل قدميه برطلي فذلك كلّ ثمانية أرطال. وهذا ليس بتقدير لازم حتّى لو توضأ أو اغتسل بأكثر من هذا التقدير ولم يسرف في الماء أو توضأ.

a ١٢

أو اغتسل بدون ذلك و أسبغ وضوء وغسله ويجزيه. و إنّما الكراهية في الإسراف والتقتير.^{٤٤}

فصل الإستنجاء

الأصل فيه قوله تعالى فيه رجالٌ يحبّون أن يتطهّروا والله يحبّ المطهّرين^{٤٥} ذلك أنّ ناسباً من أهل مسجد قوباء. كانوا إذا أتوا لخلاء إستنجوا بالأحجار ثمّ بالماء. فأثني الله عليهم و أنزل في شأنهم هذه الآية. فجاء النبيّ صلى الله عليه وسلّم ووقف بباب المسجد وقال لمن فيه، أنّ الله تعالى قد أحسن عليكم الثناء في طهوركم فبم تتطهرون وقرأ^{٤٦} عليهم هذه الآية. قالوا يا رسول الله إنّنا نستنحي بالماء بعد الإستنجاء بالأحجار. وكان الإستنجاء قبل ذلك بالأحجار دون الماء. وهم أوّل من فعل ذلك وسرّ هذه السنّة. ثمّ اقتدى بهم من بعدهم. قال الفقير إلى رحمة الله، فإذا كان للإستنجاء هذه الفضيلة فينبغي للعبد يستنحي مثل الإستنجاء أهل قباء. بجميع واجباته وسننه؛ و إذا به ويتجنّب منهيّاته ويدعه ومكروهاته كما نذكره ليستحقّ الثناء والثواب. وكما أنّه طهر فرجه عن النجاسة حقيقةً ينبغى أن يطهره عن النجاسة حكماً مثل الزنا واللواط وغير ذلك. فإذا طهره حقيقةً

b ١٢

وحكما يكون متابعاً لهم ومن تابعهم يكون معهم. لقوله تعالى ومن يطع الله والرّسول فأولئك مع الذين أنعم الله عليهم من النّبيّين و الصّديقين والشّهداء والصّالحين وحسن أولئك رفيقاً^{٤٧} نسأل الله تعالى أن يحشرنا في زمريهم، و أن يدخلنا الجنّة معهم بفضلته و كرمه إنّّه على كلّ شيء قدير .

^{٤٢} هذه الكلمة يوجد في نسخة ٢٠/١٤٤٠ b فقد

^{٤٣} زيادة في نسخة B.V. ١٤ هذه الحديث لقوله (عم) الامن ضحك منكم قهقهة فليعد الصلوة و الوضوء جميعاً

^{٤٤} زيادة في نسخة a ١٥/١٤٤١ و B.V. / b ١٤ هذه الحديث لقوله (عم) شرار أمّتي يسرفون الماء و خيار أمّتي لا يسرفون الماء

^{٤٥} البقرة ٢٢٢.

^{٤٦} ابن خزيمة، أبو بكر محمد بن اسحاق بن المغيرة بن صالح السلمى النصابوري (م ٣١١ / ٩٢٣)، صحيح ابن خزيمة ، الطبعة الثالثة ، ١٤٢٤ / ٢٠٠٣ ، ١ ،

٨٥ ، ٨٣ .

^{٤٧} النساء ٤ / ٦٩

فصل فى كمية الإستنجاء

إعلم، بأنَّ الإستنجاء على خمسة أوجهٍ ا ربعةً منها فريضةٌ و واحدٌ منها سنَّةٌ. أمَّا الفريضةُ فهي في حالة الجنابة و الحيض و النفاس و فيما إذا تجاوزت النجاسة مخرجها، و أمَّا السنَّةُ فهي فيما إذا كانت النجاسة مقدار المقعد أو دون ذلك .أو بال ولم يتغيَّظ و إذا لم يتجاوزت النجاسة مخرجها من القبل والدبر مغفوءً من الرجل والمرأة. و إن زاد على قدر الدرهم إذا جمعا و يطهران بالأحجار. و إذا كانت النجاسة في مواضع متفرقةٍ تجمع نحوما إذا كانت على بدنه نجاسةً وعلى ثوبه نجاسةً وعلى مكان صلاة نجاسةً فإن زادت على قدر الدرهم منعت جوار الصلاة. وكذلك تجمع بين المقعد وغيره ولهذا. قال أصحابنا رحمهما الله إنَّ من استنجم بالأحجار و أصابته نجاسةٌ يسيرةٌ لم تجز صلاته. لأنَّه إذا جمع

a١٣

زاد على قدر الدرهم لا عفو فيه. والعفو قدر الدرهم لا الزيادة.

فصل فى كيفية الإستنجاء

الأصل فيه قوله صلى عليه وسلم؛ ويستنجى بثلاثة أحجارٍ أو بثلاثة أعوادٍ أو بثلاث حفناتٍ من ترابٍ.^{٤٨} فإذا أراد الرجل أن يدخل الخلاء ينبغي أن يقوم قبل أن يغلبه البول أو الغائط. ولا يصحبه ما عليه إسم الله تعالى. و يلبس ثوباً آخر غير الثوب الذى يصلّي فيه إن كان له ذلك، و إن لم يكن له محتاط في حفظه عن إصابة النجاسة أو الماء المستعمل. ويشمّر كمّيه،^{٤٩} و يأخذ معه منشفةً ينشف بها فرجه بعد الإستنجاء بالماء. ويرفع الإناء بيده اليمني ثم يأخذه بيده اليسرى. و يبعد أسفل الإناء عن ثيابه. و يأخذ معه ثلاثة أحجار أو ما يقوم مقامها. إن لم يكن في الخلاء أحجارٌ فإن لم يجد الأحجار إقتصر على الإستنجاء بالماء. وكذلك إذا لم يجد الماء يقتصر على الإستنجاء بالأحجار. هذا إذا لم تتجاوز النجاسة مخرجها. فإن تجاوزت لم يجز فيه إلا الماء. فإذا وصل إلى باب الخلاء يقول: اللهم إني أعوذ بك من الرجس الخبيث المخبث من الشيطان الرجيم. ثم يدخل الخلاء يبدأ برجله اليسرى، وينزع سراويله ويحطّ في مكانٍ طاهرٍ، إن أمكن و إلا يأخذه

b١٣

تحت إبطه اليسار و ينزعه خارج الخلاء ثم يقعد الاستفراغ ولا يكشف بدنه.^{٥٠} وهو قائمٌ فإذا ادني إلى القعود كشفه. ويوسع بين رجله و يميل على رجله اليسرى. ويجعل مقعده متوسطاً للعين التي جلس عليها. ويتحرّف يمنةً ولايسرةً. لكي لا يتلوث أخذ طرفي المكان. ولا يتكلّم فيه، ولا يذكر اسم الله، ولا ينظر إلى عورته إلا الحاجة، ولا إلى ما يخرج منه، ولا يبصق في البول، ولا يقعد كثيراً ويجتهد في الإستفراغ. فإذا فرغ يعصر ذكره من أسفله إلى الحشفة. فإن خرج منه بللٌ مسحه بالحجر وبالإصبعين من يده اليسرى. و هما الإبهام والسبابة ثم ينقى فرجه بيده اليسرى بثلاثة أحجار. يبدأ بالحجر الأول من خلفه "إلى قدّامه. ثمّ بالتّاني من قدّامه إلى خلفه."^{٥١} ثمّ بالتّالث بمسح الجوانب يبدأ من الجانب الأيمن ثمّ الأيسر. وقال أبو نصر يدبر بالحجرالأوّل ويقبل بالتّاني ثمّ يدبر بالتّالث وينبغي أن تكون

^{٤٨} صحيح ابن خزيمة، ١، ١٢٤.

^{٤٩} زيادة في نسخة ١٦/١٤٤١ a "يبدء باليسار".

^{٥٠} هذه الكلمة في نسخة ١٦/١٤٤١ b "عورته".

^{٥١} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة ١٧/١٤٤١ a

الأحجار طاهرة في الخلاء على يمينه، ويضع التَّجسة على يساره ويجعل وجهه التَّجسة أسفل. و العدد في الأحجار ليس بشرط لازم. و إنما المقصود الإنقاء. فإذا حصل الإنقاء بالحجر الواحد لا يحتاج

a ١٤

إلى الثاني. وإن لم يحصل الإنقاء بالثلاثة يزيد عليها. ولو كان حجر له أخرف فاستنجي بكل حرف. وحصل الإنقاء جاز. ولا يستنجي بعظم ولا بروث ولا بفحم ولا بمطعم الأدميين ولا بعلف الدواب. ثم يقوم ويستر عورته قبل أن يستوى قائماً. ثم يخرج من خلاء يبدأ برجلها اليمنى. و يقول الحمد لله الذي أذهب عني ما يؤذي وأمسك عني ما ينفعني. ثم يتنحى و يركض برجله على الأرض مرةً باليمنى ومرةً باليسرى. وبذلك فخلها اليمنى على اليسرى و اليسرى على اليمنى. ويمشي إن كان الموضع متسعاً. ويمسح بطنه وسرته ويعصر ذكره، فإن خرج منه بلل مسح بحجر أو بالإصبعين. ولا يمسح ذكره على حائط أو شجر. ثم يفعل مثل هذا ثانياً و ثالثاً حتى يستيقن بزوال أثر البول.^{٥٢} وهذا أكله ليس بشرط لازم الأصل فيه علمه ويتقنه أنه لم يبق من أثر البول شيء. فإذا استيقن بانقطاع أثر البول يقعد الإستنجاء بالماً في موضع آخر غير موضع الإستفراغ ويكون فعوده على حجرين عالين، أو ما يقول مقامهما ويوسع بين رجليه. ثم يبدأ يغسل يديه يغسلها ثلاثاً. ويقول: بسم الله العظيم

b ١٤

وبحمده والحمد لله على دين الإسلام. ثم يغسل فرجه يبدأ بالقبل. ثم بالدبر ويقول: اللهم أجعلني من التوابين واجعلني من المتطهرين، واجعلني من الذين لا خوف عليهم ولا هم يحزنون. ثم يفيض الماء بيده اليمنى على فرجه ويبعد الإناء ويغسل فرجه بيده اليسرى إذا لم يكن له عذر. و يغسله بالكف ولأصابع إذا كانت التَّجاسة فاحشة، أو بالأصابع إذا كانت التَّجاسة مقدار المقعد. أو أقل يغسل بثلاثة أصابع، الخنصر والبنصر والوسطى. ويجعل البنصر فوق الخنصر والوسطى. ويعتمد على باطن البنصر ويغسل ظاهر فرجه إذا أراد أن يحتاط ويدلكه. ويرخي مقعده ثلاث مرات يغسله في كل مرة. "يدلكه و يزيد الإرخاء في كل مرة"^{٥٣} إلا إذا كان صائماً لا يريحه فإذا أرخي نشفه بحرقه قبل أن يجمعه يغسل لثلاً يصل الماء إلى جوفه، فينتفض صومه. فإذا اجمعه يغسل جانب الدبر من الأليتين. ثم ظاهر الدبر هذا هو الإحتياط ولا يدخل إصبه في دبره ويستقضى في الإستنجاء. ولا يسرف في الماء ولا يقتر. ويستنجي بالمدايات

a ١٥

لابلتغيف ويدلك بالرفق. فإذا فرغ يضرب بيده التي استنجى بها على الحائط أو على الأرض ويدلكها إن كان المكان طاهراً ثم يغسلها ثلاثاً. و إن لم يكن المكان طاهراً يغسلها ثلاثاً ثم يقوم ينشف فرجه بالمنشفة. ويلبس سراويل ويقول: الحمد لله الذي جعل الماء طهوراً والاسلام نوراً وقائداً ودليلاً إلى الله و إلى جناتك جنات التَّعيم. اللهم خصن فرجي وطهر قلبي ومحض ذنوبي. ثم يرش الماء في سراويل أو يحشوا احليله بقطنه إن كان يريه الشيطان. و إن لم يريه الشيطان و إن لا يفعل. فإن لم يكن هناك موضع آخر للاستنجاء بالماء غير موضع الإستفراغ لأبأس بأن يستنجى هناك، ولكن لا يدعوا بالدَّعوات التي ذكرناها، فإذا خرج من الخلاء يدعو. و إذا حشى إحليله بقطنه فابتل ما كان داخلها منها نقض.

^{٥٢} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة ١٧/١٤٤١ b

^{٥٣} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة ١٨/١٤٤١ a

فصل فى الإستنجاء فى الصحراء

و إذا أراد الإستنجاء فى الصحراء فعليه أن يقعد فى مكانٍ مستوراً أو يكون بعيداً عن أبصار الناس. ويرفع ثيابه عن الأرض.

وينبغي

b١٥

أن تكون الأرض "رخوة". هو يقعد فى أرضٍ عاليةٍ و يبول إلى أسفل الأرض،^{٥٤} أو على حجرين أو على حفرةٍ أو يحفر. هو ويجترز أن يصيب ثيابه أو بدنه من قطرات البول و الغائط. لقوله صلى الله عليه وسلم؛ استنزها من البول فإن عاقبة عذاب القبر منه. ولا يبول ولا يتغوط فى الماء جارياً كان أو راكداً ولا يقعد على طرف عينٍ أو نحرٍ أو حوضٍ أو بئرٍ ولا تحت شجرةٍ مثمرةٍ ولا على حضرةٍ ينتفع بها الناس ولا فى زرعٍ ولا فى مشرب الماء أو فى ظلٍ شجرةٍ ولا بجانب مسجدٍ ولا علق "ولا فى موضعٍ تصلي الناس أو يقعدون عليه"^{٥٥} ولا فى مقبرةٍ ولا فى مصلي العيد ولا بجانب خيمةٍ ولا بين الدوابٍ ولا فى طريق الناس ولا فى موضعٍ يعبر عليه أحدٌ ولا فى جانب طريقٍ أو قافلةٍ والهوى يهت من صوبه إليها. ولا يقعد فى وجه الهوى. ولا مستقبل القبلة ولا مستدبرها وفى الإستدبار روايتان. ولا مستقبل الشمس والقمر. ولا على صخرةٍ. ولا إذا كانت الأرض صلبةً ولا فى أسفل الأرض يبول إلى أعلاها. ولا فى ثقب فأرةٍ أو حيةٍ،

a١٦

أو نملٍ أو غيرها. ولا يبول قائماً أو مضطجعاً ولا عرياناً، لأن ذلك عمل اليهود و النصارى. فإذا فرغ من البول والغائط يقعد بالإحتياط للاستنجاء بالماء كما ذكرنا فى الفصل الأول. هذا إذا كان يستنجى من الإناء. فأما إذا كان يستنجى بماء جارى فينبغى أن يقعد فى موضعٍ متمكنٍ للإستنجاء. ويكون قدماه على حجرين عاليتين أو مايقوم مقامهما. ويرفع ثيابه من الأرض. "و يكون مستوراً عن أبصار الناس أو بعيداً منهم."^{٥٦} يكون الماء بين يديه جارياً ويمينه إلى أعلا الماء. "فإن كان يمينه إلى أسفل الماء يأخذ الماء من أعلا الماء المستعمل."^{٥٧} أو يصبر حتى يذهب الماء المستعمل ثم يأخذ ماءً جديداً "و إن كان الماء بين يديه واقفاً يدفعه بيديه حتى يذهب الماء المستعمل من قدميه، ثم يأخذ الماء جديداً. و إن كان يستنجى من حوضٍ أو غديرٍ إن كان أقل من عشرٍ فى عشرٍ لا يستنجى منه ولا يتوضأ ولا يغتسل فيه. و يأخذ الماء بالإناء. و يستعمل"^{٥٨} و إن كان من عشرٍ فى عشرٍ فصاعداً فلا بأس بأن يستنجى فيه، ويتوضأ ويغتسل. ولكن كل مرةٍ إذا نزل الماء المستعمل من بدنه يدفعه بيده.

b١٦

ليذهب الماء المستعمل ثم يأخذ ماءً جديداً. فإذا فرغ فعل كما ذكرنا فى الفصل الأول.

^{٥٤} لا يوجد الجزء الذي فى الاقتباس فى نسخة ١٩/١٤٤١ a

^{٥٥} لا يوجد الجزء الذي فى الاقتباس فى نسخة ١٩/ ١٤٤١ a

^{٥٦} لا يوجد الجزء الذي فى الاقتباس فى نسخة ١٩/١٤٤١ b

^{٥٧} لا يوجد الجزء الذي فى الاقتباس فى نسخة ١٩/١٤٤١ b

^{٥٨} لا يوجد الجزء الذي فى الاقتباس فى نسخة ١٩/١٤٤١ b

فصل فى استنجاء المرأة

و إذا أرادت المرأة الإستنجاء فإنَّها تفعل فى جميع ما ذكرنا كما يفعل الرجل إلّا فى الإستبراء. فإنَّها لا إستبراء عليها بل كما فرغت من البول والغائط. تصبر ساعةً لطيفةً ثمَّ يمسح قبلها ودبرها بالأحجار ثمَّ يستنجي بالماء. و إذا أرادت أن تستنجي بالماء فإنَّها تجلس مفترجةً وتوسّع بين رجليها ثمَّ تبتدئ يغسل فرجها، فتغسل بيدها اليسرى ظاهر الإسكتين وباطنهما ولا تدخل إصبعها فى الخلقوم. وتكون الأصابع مستويةً حالة الدلك، ثمَّ يغسل ظاهر دبرها وتذلك. وترخي مقعدها ثلث مرّةٍ وتغسل كلَّ مرّةٍ. إلّا إذا كانت صائمةً لا ترخي. فإذا فرغت فعلت كما يفعل الرجل إلّا فى رشّ الماء فى السراويل فإنَّها لا تفعل. ولكن تحشو فرجها بقطنيةٍ إذا كانت يريها الشيطان أو تخاف خروج الندوة من فرجها. هذا إذا استنجت فى بيتها. فأما إذا كانت فى البريّة فإنَّها تفعل كما يفعل الرجل، تقعد فى موضعٍ مستور وترفع ثيابه. فإن لم تكن الموضع مستوراً تبعد عن أبصار الناس ولا ترفع ثيابها. ولكن تحفظها

a١٧

عن إصابة البول والغائط. وقطراتهما فإذا فرغت فعلت كما ذكرنا فى حاله الإستنجاء بالماء تحفظ ثيابها عن إصابة الماء المستعمل وتستنجي كما ذكرنا. و إذا حشيت فرجها بقطنية أو خرقةٍ، فإن ابتلت الخرقة تنظر إن كانت الخرقة فى الشفتين فخرجت نداوة من الخلقوم إنتقض وضؤها. و إن كانت الخرقة فى الخلقوم فابتلت داخلها لم ينتقض الوضوء. و إن ابتلت ظاهرٌ إنتقض كالرجل إذا حشي إخليله.

فصل فى الفرق

فإذا سألك سائلٌ ما فرق بين الإستنجاء والإستبراء والاستنقاء فقل الإستنجاء، استعمال الأحجار أو الماء؛ والإستبراء، نقل الاقدام و الركض بها و التّشح و السّعال وعصر الذّكر حتّى يستيقن بزوال أثر البول. والإستنقاء، طلب التّقاوة. وهو أن يدلك مقعده بالأحجار حالة الإستجمار أو بالأصابع حالة الإستنجاء بالماء حتّى تذهب الرائحة الكريهة. وقد فسروها بتفسيرٍ آخر والأصح ما ذكرنا.

فصل السّواك

روى عن رسول الله صلّى الله عليه وسلم؛ أنّه السّواك مطهّرٌ للضم والمضاهة للرّب.^{٥٩} وقال عليه السّلام؛

b١٧

خير خلال الصّيام السّواك.^{٦٠} و قال عليه السّلام؛ لو لا أن أشقّ على أمتي لأمرتهم بالسّواك عند كلّ صلاةٍ.^{٦١} وقال عليه السّلام؛ طهّروا مسالك القرآن بالسّواك. وقال عليه السّلام؛ طيّبوا أفواهكم بالسّواك، فإن أفواهكم طرق القرآن. وقال عليه والسّلام؛

^{٥٩} النسائي، أبو عبد الرحمن أحمد بن شعيب بن علي الخراساني (م ٣٠٣ / ٩١٥)، المجتبى منع سنن = سنن الصغير لى النسائي، (محقق عبد الفتّح أبى الغدّ)، الطبعة الثالثة، حلب، ١٤٠٦ / ١٩٨٦، ١٠، ١٠٠، ٥٤.

^{٦٠} الزّيلعي، جمال الدين أبو محمد عبد الله بن يوسف بن محمد (م ٧٦٢ / ١٣٦٠)، نصب الرّاية لى أحاديث الهداية مع حشيتها بغيات الملا فى تخرّيج الزّيلعي، (محقق محمد عوامتى)، الطبعة الأولى، بيروت، لبنان، ١٤١٨ / ١٩٩٧، ٢٠، ٤٥٨٠.

^{٦١} الدارمى، أبو محمد عبد الله بن عبد الرحمن بن الفضل بن بجرم بن عبد الصمد التميمي السمرقندى (م ٢٥٥ / ٨٦٩)، مسند الدارمى المعروف بالسنن الدارمى، (محقق نبل حاشم الغمرى)، الطبعة الأولى، بيروت، ١٤٣٤ / ٢٠١٣، كتاب الطهارة، ١، ١٥.

^{٦٢} جامع الأحاديث، ٢٧، ٨٠.

الوضوء شطر الإيمان، والسواك شطر الوضوء. وقال صَلَّى الله عليه والسلام؛ ركعتان يستاك فيهما العبد أفضل من سبعين صلاةً بغير سواك.^{٦٢} وقال صَلَّى الله عليه السلام عليكم؛ بالسواك فإن فيه عشر خصالٍ محمودّة. مطهّرةٌ للغم و مرضاةٌ للرّب و مفرجةٌ للملايكة و مجلّةٌ للبصر و بيّضُ الإنسان ويشدّ اللّثة ويذهب البخر و يهضم الطّعام و يقطع البلغم و يضاعف الصّلاة و يطهّر طريق القرآن.^{٦٣} وقال النّبى عليه السّلام؛ لعليّ بن أبي طالبٍ رضى الله عنه يا عليّ عليك بالسواك. فإنّ فيه أربعاً وعشرين فضيلةً في الدّين والبدن. وقال عليه السّلام؛ خمس من الفطرة. قصّ الشّارب وتقليم الأظفار وخلق العانة وتنف الإبط والسواك. وقال عليه السّلام؛ لم يزل جبريل عليه السّلام يوصيني بالسواك، حتّى ظننت أنّه سيدردني يعني يذهب

a ١٨

باللثة. وروى عنه عليه السلام؛ أنّه أبطا عليه جبريل عليه السّلام ثمّ أناه. فقال له ما حبسك عني يا جبريل فقال كيف أتيتكم وأنتم لاتقصّون أطافركم ولا تأخذون من شواربكم ولا تنقون براجمكم ولا تستاكون. وقال عليه السّلام؛ حقّ عليّ كلّ مسلمٍ الغسل يوم الجمعة والسواك والطّيب.^{٦٤} وقال عليه السلام؛ لاصلاة إلّا بسواك. وقال عليه السّلام؛ صلاة بالسواك أفضل من سبعين صلاةً بغير سواك.^{٦٥} وروى عن عمر رضى الله عنه؛ أنّه قال السواك بغد الطّعام كعتق وصفتين. قال الفقير إلى الله تعالى؛ و إذا كان للسواك هذه الفضيلة فينبغي للعبد أن يستاك لوجه الله تعالى و إقامة سنّة نبيّه صَلَّى الله عليه و سلّم. ولا يريد به الرّيا والسّمعة ولا منفعة نفسه لكي يثاب على ذلك. فإذا طهّر فمه بالسواك من الخلوّف ينبغي أن يطهّره أيضاً من الكذب و الغيبة و التّهمة و الشّتمة و الأيمان الكاذبة و البهتان و أكل الحرام و شهادة الزّور و الزّيادة و التقصان في الكلام. فإذا فعل هذا فقد طهّر فمه ظاهراً و باطناً. فيكون استياكه سبباً لحصول المنافع في الدّنيا ونيل الدّرجات

b ١٨

في العقبي. نسأل الله التوفيق والإستقامة في الدّنيا والأخرة و الرّضوان والجنّة في العقبي. إنّّه جوادٌ كريمٌ

فصل في كيفة السّواك

إعلم بأنّ السّواك سنّة لما روينا فيه من الاخبار. فإذا كان سنّةً أن يستاك إتباعاً للسنّة وله أن يستاك بأيّ سواك كان أراكاً أو غير أراكٍ وكيف كان رطباً أو غير رطبٍ مبلولاً أو غير مبلولٍ وفي أيّ حالٍ كان طاهراً أو محدثاً جنباً أو حائضاً صائماً أو مفطراً وفي أيّ وقتٍ كان ليلاً أو نهاراً غداً أو عشياً حالة الوضوء أو غير حالة الوضوء. والمستحبّ فيه أن يستاك بعد الإستنجاء بالماء قبل الوضوء أو حالة الإستبراء. فإذا أراد السّواك ينبغي أن يأخذه بيده اليمنى ويبدأ بالأسنان العليا من الجانب الأيمن ان ثمّ باليسري من بالسفلى من الجانب الأيمن ثمّ بالأيسر. و إن شاء يبدأ بالسفلى من الجانب الأيسر ويستاك عرضاً وطولاً. ولا تقدير فيه يستاك إلى أن يطمئنّ قلبه بزوال الخلوّف. والمستحبّ فيه ثلث مرّاتٍ بثلاث مياو. ويستاك بالمداورات خارج الإنسان ودخلها أعلاها وأسفلها. ورؤس

^{٦٢} الدار قطني، ابو الحسن علي بن عمر بن أحمد بن مهدي بن مسعود بن نعمان بن دنار البغدادي (م ٩٩٥/٣٨٥)، سنن الدار القطني، الطبعة الأولى، بيروت لبنان، ٢٠٠٤/١٤٢٤، ١، ٥٨، ١.

^{٦٤} أحمد بن حنبل، أبو عبدالله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد الشيباني (م ٢٤١/ ٨٥٥)، مسند امام أحمد بن حنبل، (محقق شعيب عرنود- عادل

مرشد و آخرون)، الطبعة الأولى، ١٤٢١/ ٢٠٠١، ٢٦، ٣٢٢.

^{٦٥} مسند أحمد، ٤٣، ٣٦١.

الأضراس وبين كلّ سنّين. ويكون رأس السّواك ليناً ومحرّفاً. فإن لم يكون له سواك يستاك بأصابعه. وبأى إصبع استاك لأبأس به والأفضل أن يستاك بالسّبّابتين. اليسري ثمّ باليميني. وإن شأ استاك باهمامة اليميني والسّبّابة اليميني يبدأ بالإيهام عن الجانب الأيمن ثمّ بالسّبّابة من الجانب الأيسر. يستاك فوقاً وتحتاً. ويدعوا عند ذلك : أَللّهُمَّ طَيِّبْ نَكْهِي وَنَوِّرْ قَلْبِي وَطَهِّرْ أَعْضَائِي وَمَحِّصْ ذَنْبِي وَادْخُلْنِي بِرَحْمَتِكَ فِي عِبَادِكَ الصّالِحِينَ.

فصل في فضل الوضوء

وروى عن رسول الله صلى الله عليه وسلّم أنّه قال: ما منكم من أحدٍ يقرب وضوء ثمّ يتمضمض يستنشق.^{٦٦} إلّا أخرجت خطاياها من فيه وخياشيمه مع الماء حين يستنثر. ثمّ يغسل وجهه كما أمره الله تعالى إلّا أخرجت خطاياها من وجهه مع الماء. ثمّ يغسل يديه إلى المرفقين كما أمره الله تعالى إلّا أخرجت خطايا يديه من أطراف أنامله مع الماء. ثمّ يمسح برأسه كما أمر الله تعالى إلّا أخرجت خطايا رأسه من أطراف شعره مع الماء. ثمّ يغسل قدميه مع الكعبين كما أمره الله تعالى إلّا أخرجت خطايا قدميه من أطراف

أصابعه مع الماء. ثمّ يقوم فيحمد الله تعالى. ويثنى عليه بالذّي هو أهله ثمّ يركع ركعتين إلّا أخرج من ذنوبه كيوم ولدته أمّه. وقال عليه السّلام؛ الا هل أدلكم على ما يمحو الله به الخطايا ويرفع به الدّرجات؟ قالوا بلي يا رسول الله. قال إسباغ الوضوء في السّبرات وكثرة الخطا إلى المساجد وانتظار الصّلاة بعد الصّلاة فذلكم الرّباط فذلك الرّباط.^{٦٧} وقال عليه السّلام؛ من بات طاهراً في شعارٍ بات ومعه ملكٌ طاهرٌ في شعاره فلا يستيقظ ساعةً من اللّيل إلّا قال الملك. أَللّهُمَّ اغْفِرْ لِعَبْدِكَ فُلَاناً فَإِنَّهُ بات طاهراً.^{٦٨} وقال عليه السّلام؛ إستقيموا. ولن تحصوا أعمالكم. و أعلموا إنّ خير أعمالكم الصّلاة، ولا يحافظ على الوضوء إلّا مؤمنٌ.^{٦٩} وقال عليه السّلام؛ من أتمّ الوضوء كما أمره الله تعالى والصّلوات المكتوبات كانت كفّارات لما بينهما.^{٧٠} وقال عليه السّلام؛ لبلالٍ رضى الله عنه عند صلاة الفجر حدثني بأزكى الأعمال الّذي عملته في الإسلام. فأتى سمعت اللّيلة خشخشة نعليكم في الجنّة. فقال بلالٌ رضى الله عنه: ما أحدثت إلّا وقد حدثت الطّهارة وما تطهّرت إلّا وقد صليت ركعتين.^{٧١} وروى أنّ الله تعالى قال: لموسى عليه السّلام إذا تحوّفت سلطاناً فتوضّأ،

^{٦٦} مسند أحمد، ٢٨ ، ٢٣٨ .

^{٦٧} محمد نصرالدين محمد عويطات، الظياء اللامع من صحيح الكتاب الست و صحيح الجامع، المجلد ١ ، ٢٢٨ .

^{٦٨} ابن المبارك، أبو عبد الرحمن عبد الله بن المبارك بن واضح الحنظلي التركي ثم المروزي (م ١١٨ / ٧٣٦)، الزهد و الرقائق لابن مبارك، (محقق حبيب الرحمان الأعظمي)، ١ ، ٤٤١ ، ١٢٤٤ .

^{٦٩} الدارمي، "طهارة"، ٣ .

^{٧٠} مسلم بن الحجاج أبو الحسن القشيري النصابوري (م ٢٦١ / ٨٧٥)، المسند الصحيح المختصر بنقل العدل عن العدل إلى رسول الله، (محقق محمد فعادي

عبد الباقي)، بيروت، ١ ، كتاب الطهارة، ١ ، ٢٠٨ ، ٢٣١

^{٧١} المسلم ، " فضائل الصحابة "، ١٠٨ .

و أمر أهلك بالوضوء، فإنّ من توتّأ كان في أمان الله تعالى ممّا يخوف. قال الفقير إلى الله تعالى؛ فإذا كان للوضوء هذه الفضائل فينبغي للعبد أن يتوضأ مع التعظيم و الحرمة و الإخلاص. ويعلم أنّه يريد عبادة ربّه عزّ وجلّ والوقوف بين يديه والمناجاة معه. و أن يسأله ويدعوه لحاجته. فيتوضأ أحسن الوضوء ويتطهّر بأكمال الطهارة ويأتى بجميع شرائطه من الفرائض والواجبات والسّنن والأدب. ويحتسب المنهيات و البدع و المكروهات ويكون أبدأً مع الوضوء. لأنّه قد ذكر أنّ العبد إذا كان أبدأً مع الوضوء لا يكسل في الصلّاة. لأنّه إذا كان كذلك وأقيمت الصلّاة يقدر أن يدخل المسجد ويصليّ معهم في الجماعة ويكون في أمان الله تعالى. وقال عليه السّلام؛ الوضوء سلاح المؤمن^{٧٢}. وينبغي أولاً أن يتوب من جميع ذنوبه توبةً نصوحاً، لأنّ الله تعالى جعل الوضوء طهارةً للظّاهر وجعل التوبة طهارةً للباطن. فكما أنّ العبد مأمورٌ بطهارة الظّاهر. بقوله تعالى فأغسلوا وجوهكم فكذلك مأمورٌ بطهارة الباطن بقوله تعالى توبوا إلى الله توبةً نصوحاً. فإذا طهّر أغضاه ظاهراً وباطناً صار مستحقاً لهذه الفضائل. نسأل الله تعالى حسن توفيق الطّاعة. ويعض المعصية وخاتمة

الأمر بالسّعادة. والشّهادة بفضلته وكرمه. إنّه وليّ الإجابة وغافر الزّلة و قاضى الحاجة.

فصل في كَيْفِيَّةِ الْوُضُوءِ

الأصل في وجوبه قوله تعالى؛ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ وَامْسَحُوا بِرُءُوسِكُمْ وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ^{٧٣} الآية وقوله عليه السّلام؛ لا صلاة إلا بطهور^{٧٤}. وقوله عليه السّلام؛ مفتاح الصّلاة الطّهور^{٧٥}. وقوله عليه السّلام؛ لا يقبل الله تعالى صلاة امرء حتّى يضع الطّهور مواضعه. فيغسل وجهه ويديه ثمّ يمسح برأسه ويغسل رجليه^{٧٦}. وقوله عليه السّلام؛ لا يقبل الله تعالى صلاة بلا طهور فإذا أراد الرّجل أن يتوضأ يشمّر كميّه، ويقعد على طرف دكّة أو حجر عالٍ أو أرضٍ عاليةٍ أو تكون الأرض دخوةً أو على كرسيٍّ لئلاّ يعود اليه قطرات الماء المستعمل من الأرض. ويرفع ثيابه ويرتّب الوضوء و يوالي ويبدأ بالميا من ويستقصى على إسباغ الوضوء. ويحطّ الكور على يساره فإن كان في إناء، يغترف منه يحطّه عن يمينه. ولا يدخل يده فيه حتّى يغسلها ثلاثاً لحديث أبي هريرة رضى الله عنه. إذا استيقظ أحدكم من منامه فلا يغمس يده في الإناء حتّى يغسل ثلاثاً "فإنّه لا يدري أين باتت يده".^{٧٨} فإذا قعد للوضوء يبدأ بالتّيّة

^{٧٢} صحيح ابن خزيمة، ١، ٥٩، ٩.

^{٧٣} المائدة ٥/ ٦

^{٧٤} صحيح ابن خزيمة، ١، ٥٠، ٩.

^{٧٥} أبو داود، " طهارة"، ٦١ .

^{٧٦} البدر المنير، ١، ٦٨٣.

^{٧٧} زيادة في نصّح ٤٤٠/١٤٢٠ " كبيراً " F/ ٢٤٠ "واسعاً"

^{٧٨} لا يوجد في F/ ٢٤٠ a

وينوى بقلبه.^{٧٩} ويقول بلسانه نوبت بالوضوء رفع الحديث لقوله صلى الله عليه و سلم الأعمال بالنيّات.^{٨٠} و "عند الشّقيعي رضى الله عنه النّيّة في الوضوء فرض".^{٨١} أو يقول نويت أن أتوضّأ للصلاة تقرّباً إلى الله تعالى وهى مستحبّة في الوضوء والغسل. ثم يقول بسم الله العظيم و بحمده والحمد لله على الإسلام. ثم يغسل يديه ثلاثاً ويقول الحمد لله الذى جعل الماء طهوراً والإسلام نوراً. ثم يغسل يتمضمض فاه ثلاثاً بيده اليمنى ويوصل الماء إلى جميع فمه. ويستاك بالأصابع كما ذكرنا ويقول أللّهم أعنّى على تلاوة ذكرك وشكرك وحسن عبادتك. ثم يستنشق ثلاثاً بيده اليمنى و يمتخط باليسرى ويقول أللّهم ارحنّى راحة الجنة، وارزقنّى من نعيمها. والسنة فيهما المبالغة ألا أن يكون صائماً. فيرفق لقوله عليه السلام بالغ في المضمضة والإستنشاق إلا أن يكون صائماً.^{٨٢} ثم يغسل وجهه ثلاثاً بالمدرات من غير تعنيف، ويخلّل الحنّة. وحدّ الوجه من قصاص الشعر إلى أسفل الدّقن طولاً من شحمة الأذن إلى شحمة الأذن.^{٨٣} ويقول أللّهم بيّض وجهى بنورك يوم تبيّض وجهه أوليائك ولا تسود وجهى يوم تسود وجهه أعدائك. ثم يغسل ذراعيه مع المرفقين ثلاثاً يبدأ من قبل الأصابع

إلى المرافق. ويقول عند غسل يده اليمنى؛ أللّهم أعطنى كتابى بيمينى وحاسبنى حساباً يسيراً. ويقول عند غسل يده اليسرى؛ أللّهم لا تعطنى كتابى بشمالى ولا من وراء ظهري. ثم يمسح بجميع رأسه مرّة واحدة. والمستحبّ فيه ثلاث مرّات بما واحد. يبدأ من مقدّم الرأس إلى مؤخّره ثم من مؤخّره إلى مقدّمه ثم يعيدها إلى مؤخّر الرأس. ويقول أللّهم غشّنى برحمتك و أنزل على من بركاتك ونجّني من عذابك. ثم يمسح أذنيه ظاهرهما وباطنهما بالماء الذى مسح به الرأس يبدأ بالظاهر ثم بالباطن. ويقول أللّهم اجعلنى من الذين يستمعون القول فيتّبعون أحسنه. ثم يمسح برقبته يبدأ من قفاه إلى الخلقوم. ويقول أللّهم أعتقني من النار واحفظني من السّلاسل والأغلال والأنكال. و المفروض في مسح الرأس مقدار النّاصية. ولو أنّ إمراة مسحت على خمارها إن نفذ الماء منه وبلغ ربع رأسها جاز. وإلا فلا. وصورة المسح أن يبلّ يديه بالماء ظاهرهما وباطنهما ثم يضع كفّيه وثلاثة أصابع، من كلّ يد على مقدّم الرأس غير الإبهامين والسّبّابتين. فإنّه لا يضعهما ثم يمدّ الكفّين والأصابع إلى مؤخّر الرأس، ثم يمسح بالإبهامين ظاهر الأذنين، و بالسّبّابتين باطنهما،

ثم يمسح بظاهر اليدين الرّقبة هذا. إذا مسح لرأسه ولم يضع يديه على العمامة والقلنسوة والبرقع والقفّازين فأما إذا وضعهما فإنّه يأخذ لمسح الأذنين والرّقبة ماء جديداً. ثم يغسل رجليه مع الكعبتين ثلاثاً. يبدأ من الأصابع إلى الكعبتين. ويقول عند غسل رجليه اليمنى "أللّهم ثبت قدمي على الصّراط يوم تزل الأقدام. ويقول عند غسل رجليه اليسرى"^{٨٤} أللّهم اجعل لي سعيّاً مشكوراً وذنباً مغفوراً و عملاً مبروراً و نجارةً، لن تبور رحمتك يا عزيز يا غفور. فإذا فرغ من الوضوء بدّد الماء على يديه ويمسح بهما رقبته وينظر إلى السّماء وينشر

^{٧٩} البخارى، "وضوء"، ٢٦ .

^{٨٠} البخارى، "بدأ الوحي"، ١؛ مسلم "العماري"، ١٥٥؛ أبو داود، "طلق"، ١١ .

^{٨١} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة B.V. / ٢٤٠٤ : a24 / ١٤٤٠ / b42

^{٨٢} الشوقاني، أبو عبد الله محمد بن على بن محمد الحولاني، (م ١٢٥٠ / ١٨٣٥) ، نيل الأوطار من أصرار متق العجبار ، (محقق عصام الدين الصبايني)، الطبعة

الألى ، مصر، ١٩٩٣/١٤١٣ ، ١ ، ١٧٩ .

^{٨٣} زيادة في نصخ F / ٢٥ : a ٢٤ / B.V. ؛ ٤٣ / ١٤٤٠ : b "والعذارات يدخلان في الغسل عند ابى حنيفة و محدّ رحهما الله وقال ابى يوسف رحمة الله عليه

لا يدخلان في الغسل"

^{٨٤} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة B.V. / ٢٥ : a

سبّابته ويقول سبحانه أَللّهُمَّ وبحمدك أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك وأتوب إليك ثم ينظر إلى الأرض ويقول و أشهد أن محمداً عبدك ورسولك. قال التّبيّ صلى الله عليه وسلّم؛ من فعل هذا غفر له كلّ صغيرة وكبيرة. وقال التّبيّ صلى الله عليه وسلّم؛ من قال بعد الفارغة من وضوء؛ سبحانهك أَللّهُمَّ وبحمدك وأشهد أن لا إله إلا أنت. أستغفرك و أتوب

b٢٢

إليك. و أشهد أن محمداً عبدك ورسولك، تختم بخاتم، ثم توضع تحت العرش ولايكسر حتّى يدفع إليه يوم القيمة. ثم يقرأ إنّ أنزلناه في ليلة القدر ثلاث مرّات.^{٨٥} لقوله صلى الله عليه السّلام من قرأ إنّ أنزلناه في الليلة القدر على أثر الوضوء مرّة كتب الله له عبادةً حمسين سنة صيام نهارها و قيام ليلها. و من قرأها مرّتين أعطاه الله تعالى ما يعطى الخليل و الكليم و الرّفيع و الحبيب. و من قرأها ثلاث مرّات يفتح الله تعالى له ثمانية أبواب الجنّة فيدخلها من أيّ باب شاء بلا حساسٍ ولا عذاب. وروي عن التّبيّ صلى الله عليه وسلّم أنّه قال: من قرأ إنّ أنزلناه في ليلة القدر على أثر الوضوء مرّة واحدة كتب من الصّديقين، و من قرأها مرّتين كتب من الشّهداء، و من قرأها ثلاث مرّات يحشره الله تعالى مع الأنبياء عليهم السّلام.^{٨٦} ثمّ يصلى على التّبيّ صلى الله عليه و سلّم عشر مرّات لقوله عليه السّلام؛ من صليّ علىّ بعد غسل القدمين عشر مرّات فرّج الله همّه، واستجاب دعاءه. فإذا من الوضوء صليّ ركعتين شكراً لله تعالى لقوله

a٢٣

عليه السّلام حاكياً عن الله تعالى؛ من أحدث ولم يتوضأ فقد جفانى. و من أحدث وتوضأ ولم يصل ركعتين فقد جفانى. و من أحدث وتوضأ وصلى ركعتين وسألني حاجة فلم أجبه فقد جفوت. و لست برّب جافٍ. ولما روينا من حديث بلال رضي الله عنه، ولأنّ المقصود من الوضوء الطّهارة. لقوله تعالى؛ ما يريد الله ليجعل عليكم من حرجٍ ولكن يريد ليطهركم وليتمّ نعمته عليكم ولعلّكم تشكرون.^{٨٧} والطّهارة نعمة في حقّ العبد. ولأنّه كان قبلها ممنوعاً عن الصّلاة والطّواف وأخذ المصحف وقرأة القرآن ودخول المسجد إذا كان جنباً. فأما إذا تطهّر صار مطلق العنان في الكلّ فيكون هذا نعمة في حقّه. فوجب شكرها لقوله تعالى؛ واشكروا نعمة الله عليكم^{٨٨} و لقوله صلى الله عليه وسلّم؛ من أنزل عليه نعمة فليشكرها.^{٨٩} ثمّ يدخل المسجد يبدأ برجله اليمنى، ويقول بسم الله والحمد لله والصّلاة والسّلام علي رسول الله محمّد وعلى أله وصحبه أجمعين، أَللّهُمَّ افتح لنا أبواب رحمتك و فضلك ومغفرتك ورزقك و بركاتك و أدخلنا فيها برحمتك

b٢٣

يأرحم الرّاحمين. لقوله عليه السّلام لعلى رضي الله عنه: يا علي إذا دخلت المسجد فابدأ برجلك اليمنى وقال: بسم الله والحمد لله والصّلاة والسّلام على رسوله محمّد صلى الله عليه و سلّم وأله أجمعين. أَللّهُمَّ افتح لنا أبواب رحمتك و فضلك و إذا بررت من

^{٨٥} زيادة في بصحة B.V / b ٢٥ "ويتوضأ قبل وقت الصّلاة في موضع طاهر"

^{٨٦} المحوتى الشافعى، محمد بن محمد درويش أبو عبدالرحمان (م ١٢٧٧/١٨٦١)، أسنى المطالب في أحاديث مختلفة المراتب، (محقّق مصطفى عبدالقادر عطى)،

الطبعة الأولى، بيروت، ١٩٩٧/١٤١٨، ١، ٢٨١، ١٤٥٤.

^{٨٧} المائدة ٦/٥.

^{٨٨} التحل ١١٤/١٦.

^{٨٩} شعاب الإيمان، ١١، ٣٧٥، ٨٦٩٥.

المسجد. فابدأ برجلك اليسرى وقل مثل ذلك.^{٩٠} ثم يسلم على القوم و أئ موقع وجد خالياً قعد، ولا يتخطأ قاب الناس إلا إذا وجد موضعاً في الصف الأول. فإن لم يكن فيه أحد يقول ألسلام علينا وعلي عباد الله الصالحين. ثم يصلي ركعتين تحية المسجد لقوله عليه السلام إن لكل شيء تحية وتحية المسجد ركعتان وروى عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال: إذا دخل أحدكم المسجد فلا يجلس حتى يصلي ركعتين تحية المسجد. هذا إذا دخل في وقت مباح و أما إذا دخل في الأوقات المكروهة فلا يصلي ولكنه يحمد الله تعالى، و يثنى عليه و يسبح و يهلل و يكبر و يصلي على النبي صلى الله عليه وسلم ثم يقعد حتى يدخل وقت مباح. والأوقات المكروهة خمسة. ثلاثة منها لا تجوز الصلاة

a24

فيها لافرضاً ولا نفلأ عند طلوع الشمس وعند قيامها في الظهرية وعند غروبها إلا عصر يومه بالحديث. ووقتان يجوز فيها الفرض قضاء، ويكره فيهما التطوع بعد صلاة الفجر إلى أن تطلع الشمس. وبعد العصر إلى أن تغرب الشمس وكذلك بعد طلوع الفجر إلى أن تطلع الشمس إلا ركعتين سنة الفجر. فإذا دخل وقت مباح يقوم، ويؤذن ويصلي سنة الوقت ثم يقيم، يصلي الفريضة، و إن كان يصلي بالجماعة لا يحتاج إلى الأذان والإقامة. و إن كانت فائتة يؤذن لها ويقيم. ثم إذا أراد الخروج من المسجد يبدأ برجله اليسرى ويدعو مثل مادعا عند الدخول. وينبغي أن يتوضأ قبل دخول وقت الصلاة ويدخل المسجد قبل الأذان ويصلي تحية المسجد. ويقعد منتظراً للصلاة ليكون من أهل هذه الآية قوله تعالى؛ ومنهم سابق بالخيرات بإذن الله ذلك هو الفضل الكبير.^{٩١} نسأل الله تعالى أن يجعلنا من الذين سبقوا إلى الخيرات والطاعات و وصلوا إلى أعلي الدرجات بفضله وكرمه إنه ولي الحسنة.

فصل في نواقض الوضوء

إعلم بأن الخارج من البدن على ضربين طاهر ونجس. فخرج

b24

الظاهر لا تنقض الوضوء. كالدمع و البزاق و العرق و المخاط و اللبن. و أما النجس فلا يخلو إما أن يكون يخرج من السبيلين أو من غيرهما. فإن خرج من السبيلين إنتقض الوضوء. بنفس الخروج قليلاً كان أو كثيراً ولا يشترط فيهما السيلان و إن خرج من غير السبيلين إن سأل عن رأس الجرح ووصل إلى موضع طاهر إنتقض الوضوء وإن لم يسلم لا ينتقض وأما الخارج من السبيلين فهو كالبول والغائط والمني من غير شهوة والمذي والودي ودم الإستحاضة والريح والدودة والحصاة. إذا خرجتا من الدبر وكذلك ما وصل من الخارج إلى الداخل ثم أخرج أو أخرجت المرأة الخرقه من فرجها وهي مبلولة. وأما الخارج من غير السبيلين فهو كالدم و التبيح والصديد والتزعاف والقي إذا ملأ الفم سوأ كان طعاماً أو مرة صغراً أو سوداً أو ما لم يخالطه شيء بعد أن وصل إلى الجوف. و إن فاء قأدمأ إنتقض الوضوء قليلاً كان أو كثيراً عند أبي حنيفة أبي يوسف رحمهما الله و قال محمد رحمه الله لا ينتقض ما لم يكن ملأ الفم وإن كان علقاً لا ينتقض ما لم يكن ملأ الفم.

^{٩٠} الحكم، أبو عبدالله محمد بن عبدالله بن محمد بن حمدي بن نعيم بن الحكم الطائي الطهماني النيصابوري (م ١٠٥/٤٠٥)، المستدرك على الصحيحين، (محقق

مصطفى عبدالقادر عطى)، الطبعة الأولى، بيروت، ١٩٩٠/١٤١١، ١، ١٨٥.

^{٩١} فاطر ٣٥/٣٢.

في رواية الحسن رحمه الله و إن نزل من الرأس و وصل إلى قصبه الأنف انتقض الوضوء. وكذلك التوم مضطجعاً أو متكئاً أو مستنداً إلى شيء لو أزيل عنه لسقط وكذلك الجنون و الإغماء و القهقهة في كل صلاة ذات ركوع وسجود. ولو خرج الدم من رأس الجرح، فمسحه ثم خرج فمسحه هكذا مراراً إن كان بحالٍ لو تركه سال نقض الوضوء، و إن تركه لم يسأل لم ينتقض الوضوء، ولو سال بعصره نقض. ولو خرج البول إلى القلفة نقض الوضوء ولو توضأ أو اغتسل هذا الأكلف ولم يغسل داخل للجلدة أجزأه. ولو مس ذكره لم ينتقض الوضوء وكذلك لو مس إمرأته بشهوة أو قبلها أو عانقها ولم يظهر منه شيء. ولو باشر إمرأته متجرداً وانتشرت ألتة ومس الفرج الفرج إنتقض الوضوء عندهما خرج منه شيئاً ولم يخرج وعند محمد رحمه الله. لا ينتقض ما لم يخرج منه شيء ولو دمي فمه إن كان البزاق غالباً لم ينتقض الوضوء. و إن كان الدم غالباً أو كانا سوياً نقض. ولو دميت قصبه أنفه إن ظهر على رأس منخره نقض، و إلا فلا لخارج السبيل نجس،

والذى لم نسل طاهر و إن امتلأ الثوب منه. أيقن بالطهارة وشك في الحدث فهو على الطهارة. ومن أيقن بالحدث وشك في الطهارة فهو على الحدث. مريض صلي مضطجعاً فنام فيها لم ينقض الوضوء، وفي رواية. ينقض كما في الصبح. لأنه بمنزلة القيام والقاعد ولفتوى على هذه الرواية. ولو وضع رأسه على ركبتيه ونام لا ينتقض و إن غلبه التوم فسقط، إن استيقظ قبل السقوط لا ينتقض الوضوء. و إن استيقظ بعد السقوط إنتقض. ولو نام قاعداً على أحد ركبتيه. ولو نام في الصلاة على أي حال كان لا ينقض الوضوء. نسأل الله تعالى أن يجعلنا من أهل السعادة و الشهادة و أدلة الرشاد و يرزقنا فوز المعاد وسلامة المصدا بفضلته وكرمه. إنه رحيم بالعباد.

فصل في الاغتسال

الأصل في وجوب الغسل "قوله تعالى: و إن كنتم جنباً فاطهروا"^{٩٢ ٩٣} قوله تعالى: ولا جنباً إلا عابري سبيل حتى تغسلوا.^{٩٤} وقوله صلى الله عليه وسلم؛ ألافبوا الشعر وانقول البشر فإن تحت كل شعرة جنابة.^{٩٥} واعلم بأن الغسل على ستة عشر وجهاً. أربعة منها فريضة و أربعة منها واجبة و أربعة منها سنة و أربعة

منها مستحبة. أما الأربعة التي هي فريضة؛ فمنها الغسل من التقم الختانين إذا غابت الحشفة فمن قبل أو دبر على الفاعل و المفعول أنزل ولم ينزل. و الثاني، الغسل من المني إذا نزل عن شهوة بأي طريق كان سواء، كان بالجماع في القبل أو في الدبر أو فيما بينهما أو بإيتان البهيمة أو بعلاج اليد أو باحتلام أو التظر أو المس. ولو سال المني لعل لا يجب الغسل نحو أن يضرب على ظهره أو سقط من سطح أو حمل شيئاً ثقيلاً فسبق المني. ولو اغتسل الجنابة قبل أن يبول، ثم خرجت من ذكره بقيت المني فعليه الغسل ثانياً عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله. وقال أبو يوسف رحمه الله لا غسل عليه. وكذلك لو احتلم فشد على ذكره ومنع خروج المني دفقاً ثم سال المني بعد ما

^{٩٢} المائدة ٥/٦.

^{٩٣} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة ١٤٤١/٣٠ a

^{٩٤} النساء ٤/٤٣

^{٩٥} أبو داود، "طهارة"، ٩٩.

شدّ ذكره و سكنت شهوته فعليه الغسل عندهما. وقال أبو يوسف رحمه الله لاغسل عليه. والثالث، الغسل من دم الحيض. والرابع، الغسل من دم النفاس. و أما الأربعة التي هي واجبة: فهي غسل الموتى؛ والتجاسة إذا كانت على بدن الرجل أكثر من قدر

b٢٦

الدرهم؛ وقد نسي موضعها و إذا انتبه الزوجان فوجد على فراشهما منياً ولا يدرى من أيهما كان يجب عليهما الغسل احتياطاً؛ والصحيح إذا أدرك بالإحتلام. و أما الأربعة التي هي سنة: فهي غسل يوم الجمعة؛ والعيدين؛ وعند الإحرام سواء كان إحرام العمرة أو الحج. و أما الأربعة التي هي مستحبة: فهي الكافر إذا أسلم؛ والكافرة إذا أسلمت؛ والصحيح إذا أدرك بالسنن؛ والمجنون إذا أفاق. و قالوا في المستحب ثمانية أخرى وهي الغسل من الحمامة و في ليلة البراءة و في ليلة القدر و في ليلة عرفة وعند الوقوف بمزدلفة غداة يوم التّحرو عنددخوله مكة لطواف الزيارة. نسأل الله تعالى أن يجعلنا من التّوابين والمتطهرين ومن عباد الصّالحين بفضلته وكرمه. إنّه وليّ المؤمنين.

فصل في كيفية الإغتسال

الأصل فيه ما روي عن ميمونة رضي الله عنها أنّها قالت: وضعت للتّيّ صلى الله عليه وسلّم غسلاً فاغتسل من الجنابة. فأكفي الإناء بشماله عن يمينه. فغسل كفيه ثمّ أفاض الماء على فرجه فغسله ثمّ مال بيده على الحائط أو صلى بيده على الأرض فدلّكها ثمّ تمضمض واستنشق.

a٢٧

وغسل وجهه وذراعيه ثمّ أفاض الماء على رأسه ثلاثاً و على سائر جسده ثلاثاً ثمّ تنحّى عن ذلك المكان فغسل رجله^{٩٦}. فإذا أراد الرجل الإغتسال ينبغي أن يبدأ بالتيّة. ينوي بقلبه ويقول بلسانه نويت الإغتسل لرفع الجنابة أو يقول نويت الغسل للجنابة تقرّباً إلى الله تعالى. ثمّ يسمّى و يغسل يديه ثلاثاً ثمّ يستنحي كما وصفنا في الوضوء. ثمّ يغسل ما أصاب بدنه من التّجاسة ثمّ يتوضأ وضوءه للصّلاة إلّا رجله. و يبالغ في المضمضة والاستنشاق ويغرغر إلّا أن يكون صليماً. وهما فرضان في الغسل، نفلان في الوضوء. ثمّ يفيض الماء على رأسه وسائر جسده ثلاثاً و يوصل الماء على سائر بشرته معانيّة وغير معانيّة. و يدلّك جميع أعضائه، ويخلّل بين أصابع ثمّ يتنحّى عن ذلك المكان فيغسل رجله. هذا إذا كان في مستنقع الماء و أما إذا كان على حجرٍ أو أجرٍ فلا يتنحّى. ويطهران بسيلان الماء عليهما. وينزع الخاتم إذا كان ضيقاً أو يحركه. والرجل والمرأة في الإغتسال سواء. وليس على المرأة أن تنقض ظفائرها في الغسل إذا بلغ الماء أصول الشّعر، وكذلك الرجل " في وجوب نفث ظفائر الرجل و غسل المسرسل من روادبها اختلاف^{٩٧}. وثمن الماء الذي تغتسل به المرأة

b٢٧

أو يتوضأ يجب على الزوج. و إذا تزوّج المسلم كتابيّة ليس له إجبارها على الاغتسال. وله أن يمنعها عن الخروج إلى الكتّانيس. "إحتلمت المرأة عليها الغسل أنزلت أو لم تنزل"^{٩٨} و إذا ستيقظ فوجد على فراش منياً ولم يتذكر الإحتلام يجب عليه الغسل. و إذا احتلم

^{٩٦} سنن الدارمي، "طهارة"، ٦٨.

^{٩٧} زيادة في نصحة ٥٧/١٤٤٠ b

^{٩٨} زيادة في نصحة ٣٠/B.V b

ولم يَرِ الماءَ لايُجب عليه الغسل. و إن كانت إمراً يُجب عليها الغسل هذا إذا كانت نائمة على "احتلمت المرأة عليها الغسل أنزلت أو لم تنزل"^{٩٩} وجهها أو على إحدى جانبيها. لا يُجب عليها وليس في المذي والودي غسلٌ وفيهما الوضوء.^{١٠٠}

فصل في التيمم

الأصل في جواز التيمم قوله تعالى: فلم تجدوا ماء فتيمموا صعيداً طيباً.^{١٠١} وقوله تعالى صلى الله عليه وسلم؛ التراب طهور المسلم ولو إلى عشر حجاج ما لم يجد الماء فإذا وجد الماء فليمس بشرته. وقوله صلى الله عليه وسلم؛ التراب كافيك ولو إلى عشر الحج فإذا وجدت الماء فامسسته جلدك. وقوله صلى الله عليه وسلم؛ جعلت لي الأرض مسجداً أو طهوراً أينما أذكرتني الصلاة يتمت وصليت. و إذا أراد الرجل التيمم ينبغي أن يبدأ بالنية. ينوي بقلبه ويقول بلسانه نويت التيمم لرفع الحدث أو يقول نويت التيمم للصلاة تقرباً إلى الله

a٢٨

تعالى. وهي فرض في التيمم. ثم يسمى كما ذكرنا. ثم يضرب بيديه على صعيدٍ طاهرٍ يقبل بهما ويدبر، و يفرج بين أصابعه ثم يرفعهما وينفضهما نفضةً. ثم يمسح بهما وجهه ثم يستوعب جميع وجهه حتى لوبقى شيء منه، لا يجوز تيممه كما في الوضوء. وذكر في الفتاوى رواية عن أبي حنيفة و أبي يوسف وزفر رحمهم الله تعالى أنه إذا تيمم الأكثر من وجهه والأكثر من يديه جاز. ثم يضرب بيديه ثانياً على الأرض على ذلك المكان أو على غيره. ويفرج بين أصابعه ويقبل بهما ويدبر ثم يرفعهما وينفضهما نفضةً. ثم يمسح بباطن أربعة أصابعه اليسرى ظاهر أربعة أصابعه اليمنى يبدأ من رؤس الأصابع ويمدّها إلى المرفقين. ثم يدبر يده اليسرى ويضع كفيه اليسرى على باطن ذراعه اليمنى دون الإبهام ويمدّها إلى الرسع ثم يمدّ باطن إبهامه اليسرى على ظاهر إبهامه اليمنى ثم يفعل بيده اليسرى كذلك ثم يحلل بين أصابعه. والتيمم في الجنابة والحدث سوياً والحيز والتفاس. ويجوز التيمم بكل ما كان من جنس الأرض عند أبي حنيفة ومحمد

b٢٨

رحمهما الله. كالتراب و الرمل و الحجر و الجصّ و الصّخور و التّورة و الكحلّ و الزّرنّخ. وقال أبو يوسف رحمه الله لا يجوز إلا بالتراب و الرمل. خاصّةً ويصلي بتيممه ماشاء من الفرائض و النوافل في الوقت، وحارج الوقت ما لم يحدث. أو يرى الماء ويقدر على استعمال وينقض التيمم كل شيء تنقض الوضوء. وينقض أيضاً روية الماء إذا كان قادراً على استعماله. والجنب إذا لم يكن له بدٌّ من دخول المسجد ينبغي أن يتيم "ثم يدخل المسجد. وكذلك الحائض و النفساء ولو تيمم"^{١٠٢} لدخول المسجد أو لمس المصحف لكتابته لم يجزله أن يصلي بذلك للتيمم. ولو تيمم لصلاة الجنازة أو لسجدة التلاوة أو قراءة القرآن جاز له أن يصلي بذلك التيمم.

^{٩٩} زيادة في نصّ F ٣٧/؛ b ٣٠/B.V.؛ a ٥٨/١٤٤٠

^{١٠٠} زيادة في نصّ F ٣٧/ b "المدى رقيق يضرب الى البياض والودي رقيق يجرد بعد البول"

^{١٠١} المائدة ٦/٥.

^{١٠٢} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نصّ F ٦٠/١٤٤٠

فصل في المسح على الخفين^{١٠٣}

الأصل في جوازه قوله عليه السلام؛ المسح للمقيم يوماً و ليلةً وللمسافر ثلاثة أيّامٍ ولياليها على الخفين. إن شاء لبسهما وهو متوضئٌ وروى عن عائشة رضي الله عنها أنّها قالت مازال رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ يمسخ على الخفين بعد نزول المائدة حتى قبضه الله تعالى. وعن الحسن البصري رضي الله عنه؛

a٢٩

أنّه قال حدّثنى سبعون رجلاً من أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم أنّهم رأوه يمسخ على الخفين.^{١٠٤} وروى عن صفوان بن عسالٍ المرادى رحمه الله أنّه قال: أمرانا رسول الله صلى الله عليه وسلم إذا كنّا سفيراً أن لا ننزع خفافنا ثلاثة أيّامٍ ولياليها إلّا من جنبه.^{١٠٥} لا من بولٍ أو غائطٍ أو نومٍ و إذا لبس الخفين على طهارةٍ كاملةٍ. ثم أحدث جاز المسح عليهما للمقيم يوماً وليلةً و للمسافر ثلاثة أيّامٍ ولياليها. من وقت الحدث إلى وقت الحدث ولا يعتبر فيه وقت اللبس ولا وقت الطهارة. وإنّما يعتبر وقت الحدث بعد لبس الخفين. إن كان مقيماً إلى أن يجي ذلك الوقت من الغد، وإن كان مسافراً إلى أن يجي ذلك الوقت بعد ثلاثة أيّامٍ ولياليها. و يمسخ في مدّة المسح من كلّ حدثٍ موجبٍ للوضوء، إلّا إذا أصابته جنابةٌ فإنّه يغسل رجله. والرجل والمرأة فيه سواء. والمسح على الخفين على ظاهرهما خطوطاً. بالأصابع يبدأ من رؤس الأصابع إلى الساق. و رفظى ذلك ثلاثة أصابع من أصابع اليد. والخرق المانع للمسح مقدار ثلاثة أصابع من أصابع الرجل. ولو كانت مقدّمة الخف مشقوقاً إلّا

b٢٩

أنّها مسدورةٌ فلا بأس بالمسح عليه. وكذلك إذا كان الخرق طويلاً لا تبين الرجل منه. ولو كان الخرق في مواضع متفرقةٍ و إن كان في خفٍّ واحدٍ يجمع، و إن كان في خفين لا يجمع و ينقض المسح على الخفين. ما ينقض الوضوء وينقضه أيضاً. نزع المدّة فإذا مضت المدّة نزع خفيه، وغسل رجله وصلى وليس عليه إعادة بقية الوضوء.

فصل في المسح على الجباير^{١٠٦}

الأصل في جوازه ما روى عن عليّ رضي الله عنه؛ أنّه كسرت زند يوم أحدٍ فسقط اللّواء من يده. فقال النّبيّ صلى الله عليه وسلم؛ إجعلوه في يساره. فإنّه صاحب لواءى في الدّنيا والآخرة. فقال عليّ رضي الله عنه؛ ما أصنع بالجباير يا رسول الله، فقال صلى الله عليه وسلم؛ إمسخ عليها. و يجوز له أن يمسخ على الجباير سواءً شدّها على وضوءٍ أو على غير وضوءٍ. وسواءً كانت الجبيرة أكبر من موضع الجراحة أو بقدرها. فإن سقطت الجبيرة من غير برءٍ أو رماها وشدّها بجبيرةٍ أخرى أو بتلك الجبيرة جاز ولم يبطل المسح و إن سقطت عن برءٍ بطل المسح و يغسل ذلك الموضع ولا يعيد الوضوء، و إن كان في خلال الصّلاة فسقطت عن

^{١٠٣} لا يوجد هذه القسم في نسخة F

^{١٠٤} مسند، ١٤٢٥٧؛ موطي، "المسح"، ١٠٠.

^{١٠٥} أبو الهيثمي، أبو الحسن نورالدين علي بن أبو بكر بن سليمان (م ١٤٠٥/٨٠٧)، الموارد الزمان إلى زوائد ابن حبان، (محقق حسين سليم أسد الدارمي)، الطبعة

الأولى، دمشق، ١٤١١-١٤١٢/١٩٩٠-١٩٩٢، ٣٠٧، ١.

^{١٠٦} لا يوجد هذه القسم في نسخة F

غير بَرٍّ لم تبطل صلاته و ان سقطت عن برٍّ بطلت يغسل ذلك الموضع ويعيد الصلاة. ولو توضأ أو مسح على الجبيرة ثم ابتلت الجبيرة من الجراحة إن نفذ البلل إلى الخارج نقض الوضوء و إلا فلا ولو كان الرباط طاقين أو ثلاثاً فنغذ البعض دون البعض أو كانت على الجرح قطنة فنغذ البلل منها نقض الوضوء. و إذا أجنب الرجل و على جميع جسده أو على أكثره جراحة أو به جذري فإنه يتيمم، ولا يمسح على الجراحة ولا يغسل الموضع الصحيح. فإن كان أكثر بدنه صحيحاً فإنه يغسل الصحيح. و يمسح على الباقي وكذلك هذه الحكم في أعضاء الوضوء. ولو ترك المسح على الجبيرة إن كان الماء يضربه جاز و إلا فلا والله اعلم.

باب في فضل الصلوات الفرض ١٠٧

روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال: مثل الصلوات الخمس كمثل نهرٍ جاري على باب أحدكم كثر الماء يغتسل فيه كل يوم خمس مرات فماذا يبقى عليه من الدرن. يعني أن الصلوات الخمس تطهر الذنوب.^{١٠٨} قال صلى الله عليه وسلم؛ من توضأ و أسبغ الوضوء ثم قام إلى الصلاة ركوعها و سجودها و القراءة فيها

إلا قالت الصلاة حفظك الله كما حفظتني. ثم صعدت إلى السماء ولها نورٌ و وضوءٌ فتفتح لها أبواب السماء حتى تنتهي إلى ما شاء الله فتشفع لصاحبها. قال صلى الله عليه وسلم؛ خمس صلواتٍ يفترض الله تعالى على عباده. فمن جأهنّ تاماً ولم ينقصهنّ كان له عند الله عهداً أن يدخله الجنة.^{١٠٩} وعن عبد الله ابن مسعود رضي الله عنه أنه قال: من سرّه أن يلقى الله تعالى غداً مسلماً فليحافظ على هذه الصلوات المغروضات. وقال النبي عليه السلام؛ ما من رجلٍ مسلمٍ يتطهر فيحسن طهوره ثم يتعمّد إلى مسجدٍ من المساجد فيصلي فيه إلا كتب الله تعالى له بكل حطوة حسنة، ورفع له بها درجةً وحط عنه بها خطيئة.^{١١٠} وقال النبي صلى الله عليه وسلم؛ الصلوات الخمس و الجمعة إلى الجمعة كفارات لما بينهما إذا اجتنب الكبائر.^{١١١} وقال النبي صلى الله عليه وسلم؛ صلاة الرجل في الجماعة تزيد على الصلاة وحده بخمسين درجة.^{١١٢} قال النبي صلى الله عليه وسلم؛ من صلى في جماعة أربعين يوماً لم تفته ركعة كتب له برأتان برأة من التفارق وبرأة من النار.^{١١٣} قال النبي صلى الله عليه وسلم؛ من دوام على الصلوات الخمس في الجماعة أعطاه الله

^{١٠٧} لا يوجد هذه القسم في نسخة F

^{١٠٨} شعاب الإيمان، ٤، ٣٠٢، ٢٥٥٣

^{١٠٩} مسند أبي يعلى، ٥، ٣١٦، ٢٩٣٩

^{١١٠} الطبراني، سليمان بن أحمد بن أيوب بن مطير اللحمي الشامي أبو القاسم (م ٩٧٠/٣٦٠)، المعجم الكبير، (محقق حمد بن عبد المجيد السلفي)، الطبعة الثالثة، قاهر، ٩، ١١٩، ٨٦٠٤.

^{١١١} الترمذی، أبو عیسی محمد بن عیسی سور بن موسی بن الدحاك السلمي (م ٢٧٩ / ٨٩٢)، سنن الترمذی، (محقق؛ الجلد ١ و ٢ أحمد محمد شاکر، الجلد ٣ محمد فعاد عبد الباقي، الجلد ٤ و ٥ إبراهيم عتوة عوز المدرسی فی الأزهر الشریف)، الطبعة الثالثة، مصر، ١٣٩٥/١٩٧٥، ١، ٤١٨، ٢١٤.

^{١١٢} البخاري، "

^{١١٣} شعب الإيمان، ٤، ٣٤٥، ٢٦١٢

تعالى خمس حصاٍ. أولها، يرفع الله عنه ضيق العيش، ويرفع عنه عذاب القبر ويعطى كتابه يمينه، ويمرّ على الصراط كالبرق الخاطف، ويدخل الجنة بغير حساب. قال النبي صلى الله عليه وسلم؛ أفضل الأعمال الصلاة لوقتها.^{١١٤} قال الفقير إلى رحمة الله تعالى؛ إذا كانت للصلوات الخمس هذه الفضائل فينبغي للعبد أن يواطب عليها ويؤدّيها في أوقاتها مع تمام الركوعها و سجودها و حسن قراءتها فيها، وتسييحاتها وتكبيراتها و قنوتها وتشهدها. ويأتى بجميع شرائطها من الغريضة والوجبات والسّنن والأداب ويجتنب منهيّاتها ومكروهاتها. و قال النبي صلى الله عليه وسلم؛ الصلاة مكياً فمن وقّ وقّ له. من طُفّف فقد علمتم ما قال الله تعالى في المطففين.^{١١٥} وعن حذيفة بن اليمانى رضى الله عنه أنّه رأى رجلاً يصلى ولا يتمّ ركوعه ولا سجوده فقال لو متّ على هذا متّ على غير فطرة الإسلام. قال صلى الله عليه وسلم؛ ألا أخبركم بأسوأ الناس سرقة، قالوا بلى يا رسول الله، قال الذى يسرق من صلاته قيل. وكيف يسرق من صلاة

b31

قال لا يتمّ ركوعها ولا سجودها.^{١١٦} فإذا أراد الشروع في الصلاة فينبغي أولاً أن يتوب من جميع ذنوبه. ويظهر قلبه من الغلّ و الغشّ و الحقد و الحسد و المكر و الحيلة و لسانه من الكذب و البهتان و الغيبة و التّهمة و الحصومة و يحفظ عينه من التّنظر إلى الحرام. وأذنه من سماع اللّهو و الطّربو الهديان ويده من ظلم النّاس، وبطنه من أكل الحرام، وبدنه من لبس الحرام، و رجله من السّعى في غير رضى الله تعالى، ثمّ يأتى بالصلاة مع التعظيم والحرمة. ويقوم بين يدي الله تعالى ظاهراً و باطناً بالهيبة والإخلاص. ويرى أنّها آخر صلاة يصليها. فيؤدّيها بأكمل أوصافها و أتمّ أركانها و يصليها بالخضوع و الخشوع و التضرّع و حضور القلب. لأنّ الله تعالى أمرنا بذلك حيث قال تعالى وقوموا لله قانتين أي خاشعين ومدح الخاشعين في الصلاة حيث قال تعالى قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خاشعون^{١١٧} ويعلم أنّه واقف بين يدي الله تعالى والله يعلم ما في سرّه وعلانية. ولا يخفى عليه شيء من أموره من صدقه ونفاقه و حقيقته و مجازه. ويعلم أنّه يرى ربّه عزّوجلّ أيضاً.

a32

و هو يناجيه ويدعوه. لقوله صلى الله عليه وسلم؛ إذا صليت فاعلم أنّك ترى ربك فإن لم تراه. فاعلم أنّه يراك. وقال النبي صلى الله عليه وسلم؛ المصلّى يناجى ربّه ثمّ يسأل الله تعالى حاجته بعد فراغها عن القبول و التّضعيف و التّجاوز عن التقصير ثمّ يرجع عنها ويكون بين الخوف والرّجاء.^{١١٨} كما روى عن الحسن بن عليّ رضى الله عنهما أنّه كان إذا أراد أن يتوضّأ يغيّر لونه. فسئل عن ذلك فقال أريد القيام بين يدي الملك العلّام. وكان إذا أتى باب المسجد رفع رأسه وقال عبدك ببابك يا محسن قد أتاك المسعى. وقد أمرت المحسن ممّا أن يتجاوز عن المسعى. و أنت المحسن و أنا لمسى فتجاوز عن قبيح ما عندى بجميل ما عندك يا كريم ثمّ يدخل المسجد. وعن عليّ رضى الله عنه أنّه كان إذا حضر وقت الصلاة إرتعدت فرايسه وتغيّر لونه فسئل عن ذلك فقال جأوقت الأمانة التي عرضها الله تعالى

^{١١٤} علي بن الجعد بن عابد الجوهري البغدادي (م ٢٣٠/٨٤٥)، مسند ابن الجعد، (محقق عامل أحمد حيدار)، الطبعة الأولى، بيروت، ١٩٩٠/١٤١٠، ١، ٨٤، ٤٧٠.

^{١١٥} الدارمي، "صلاة"، ٧٨.

^{١١٥} صحيح ابن خزيمة، ١، ٣٣١، ٦٦٣.

^{١١٧} المؤمنون ٢٣/٢-١

^{١١٨} بدرالدين لبيني، أبو محمد محمد بن أحمد بن موسى بن أحمد بن حسين الغنيمي الحنفى (م ٧٥٥/١٣٥٤)، عمدة القاري شرح صحيح البخاري، بيروت، ١، ٢٩١.

على السموات والأرض والجبال. فأبين أن يحملها. و أشفقن منها وحملها الإنسان ولا أدري أحسن أداما حملت أم لا. و ذكر أن رابعة العدوّة رحهما الله كانت في الصلّاة فسجدت على البوادي فدخلت قطعة قصبة

b۳۲

في عينها فلم تشعر بها حتّى انصرفت من الصلّاة. وذكر أنّ خاتماً الزاهد رحمه الله؛ دخل على عصام بن يوسف فقال له عصام يا حاتم أتحسن أن تصلّي؟ قال نعم. قال كيف تصلّي. قال إذا تقارب وقت الصلّاة أسبغت الوضوء، ثم استوى قائماً، في الموضع الذي أصلّي فيه حتّى يستقرّ كلّ عضوٍ مئى مكانه. وأرى الكعبة بين حاجبيّ، و المقام بحال صدرى، والله تعالى فوقى يعلم ما في قلبي، وكأنّ قدمي على الصّراط، والحنّة عن يميني والتار عن شمالي وملك الموت من خلفي وأظنّ أنّها آخر صلاتي ثمّ أكبّر تكبيراً بإحسانٍ وأقرأ قرأة بتغكيرٍ و أركع ركوعاً بالتواضع و أسجد سجوداً بالتضرّع. ثمّ أجلس على التمام واتّشهد على الرجاء و أسلم على السنّة ثمّ أسلمها بالإخلاص و أقوم بين الرّجا والخوف ثمّ أتعاهد أمرى على الصّبر. قال عصام يا حاتم هكذا صلاتك. قال هكذا صلاتي منذ ثلاثين سنةً فبكى عصام وقال ماضيت من صلوتي مثل هذه قطّ يا أخي. إذا دخلت على أمرٍ أو سلطانٍ ترتعد أعضاؤك من خوفه وهيبته، وتقف بين يديه بالخوف و الأدب وتعاهد أفعالك و أقوالك لكي لا يحصل منك فعلٌ ولا قولٌ لا يرضى

a۳۳

عنك الأمير فتستوجب عتابه أو عقابه. وهو مثلك مخلوقٌ ومحتاجٌ فهل وقفت يوماً بين يدي الله تعالى مثل ماوقفت بين يدي الأمير وهو عبدٌ والله تعالى خالق الخالق أجمعين ومصوّرهم ورازقهم ومحوّهم من حالٍ إلى حالٍ. نسأل الله تعالى أن يرزقنا الإخلاص و التوفيق وحسن خاتم الأمور و التصديق بفضله وكرمه. إنّه سميعٌ قريبٌ مجيبٌ

فصل في عدد الركعات

إعلم أنّ عدد ركعات الفرض في حقّ المقيم في يوم و الليلة سبع عشرة ركعةً. ركعتا الفجر و أربع الظهر و أربع العصر و ثلاث المغرب و أربع العشاء. و في يوم الجمعة خمس عشرة ركعة. وفي حقّ مسافر أحد عشر ركعةً. والوتر ثلاث ركعاتٍ يستوى فيها المقيم و المسافر. والستين أثنان وعشرون ركعةً. يستوى فيها المقيم و المسافر ركعتان قبل الفجر و أربع قبل الظهر وركعتان بعده و أربع قبل العصر و ركعتان بعد المغرب و أربع قبل العشاء و أربع بعدها و إن شأ ركعتين وسنة الجمعة ثمان ركعات. أربع قبل الفريضة بتسليمٍ و أربع بعدها بتسليمٍ وقال أبو يوسف رحمه الله ستّ ركعاتٍ أربع بعدها بتسليمٍ و ركعتان بعد الأربع و صلاة العيدين ركعتان، وصلاة الجنازة أربع تكبيراتٍ.

b۳۳

وصلاة التراويح "خمس ترويجات" ^{١١٩} عشرون ركعة بعشر تسليمات. وصلاة الكسوف ركعتان في كلّ ركعة ركوعٌ واحدٌ. وصلاة الاستسقاء ^{١٢٠} ركعتان عند أبي يوسف ومحمّدٍ رحمهما الله. وصلاة الضّحى ركعتان أقلّها و أكثرها إثنا عشر ركعةً، بثلاث تسليماتٍ و إن شأ بستّ تسليماتٍ. وصلاة الأوابين وهي مابين العشائين ستّ ركعاتٍ بثلاث تسليماتٍ. وصلاة الرّغائب إثنا عشرة ركعةً بستّ

^{١١٩} هذه الكلمة يوجد في هذا نسخة فقد

^{١٢٠} لا يوجد في نسخة F / b۳۸ هذه الكلمة " وصلوة الحسوف "

تسليماتٍ "يقرأ في كلِّ ركعةٍ فاتحة الكتاب مرةً، و إنّا أنزلناه ثلاث مرّاتٍ و قل هو الله أحدٌ إثنًا عشرة مرّةً." ^{١٢١} "يصوم أول خميسٍ من رجبٍ ويصلّيها بعد المغرب في الليلة الجمعة. وصلاة الاستفتاح في التّصفو يصلّيها عشرون ركعةً ^{١٢٢} وصلاة ليلة التّصف من شعبان مائة ركعة، بخمسين تسليمةً." ^{١٢٣} و الصّلاة الإستخارة ركعتان وسنة الطّواف ركعتان وعند الإحرام ركعتان. وعند رمي كلّ جمرة ركعتان بعد الدعاء إلّا جمرة العقبة فإنّه لا يدعو ولكن يصلّي. وفي ليلة القدر مائة ركعة. وفي ليلة عرفة مائة ركعة وفي أول ليلة من المحرم.

a ٣٤

ست ركعاتٍ وفي ليلة عاشوراء إثنًا عشرة ركعةً. نسأل الله تعالى أن يغفر لنا ماضيّنا ويختتم لنا بما يرضى به عبداً. و يجعلنا من السّاهرين في الأذكار و المستغفرين بالأسحار بفضلهم وكرمه. إنّه للذنوب غفّارٌ و للعيوب ستّارٌ.

فصل في النية

الأصل فيها قوله تعالى؛ وما أمروا إلّا ليعبدوا الله مخلصين له الدّين. ^{١٢٤} وقوله تعالى؛ فاعبد الله محلياً له الدّين والإخلاص ^{١٢٥} يحصل بالنية. وقوله عليه السّلام بالنّيّات ولكلّ امرٍ ما نوا ^{١٢٦} أعلم أنّ المصلّي له ثلاثة أحوالٍ. إمّا أن يكن منفرداً أو مقتدياً أو إماماً. فإن كان منفرداً و أراد أن يصلّي سنة الفجر ينويها بقلبه ويقول بلسانه أصلى لله تعالى سنة الفجر ركعتين أداءً مستقبل القبلة الله أكبر. ويقول في الفرض أصلى لله تعالى فرض الفجر ركعتين أداءً مستقبل القبلة الله أكبر. في الظّهر و العصر و المغرب و العشاء و السّنن و الفريضة ينوي هكذا. إلّا أنّه يزيد عدد الركعات. وفي الوتر يقول أصلى لله تعالى صلاة الوتر الواجب ثلاث ركعاتٍ أداءً مستقبل القبلة الله أكبر. وفي التّراويح يقول أصلى لله تعالى صلاة التّراويح ركعتين أداءً مستقبل القبلة الله أكبر.

b٣٤

وفي التّوافل يقول أصلى لله تعالى صلاة التّطوع ركعتين الله أكبر. وفي صلاة الضّحى يقول أصلى لله تعالى صلاة الضّحى ركعتين تطوعاً مستقبل القبلة الله أكبر. وفي سائر الصّلوات يقول هكذا. و إن كان مقتدياً يقول أصلى لله تعالى فرض الفجر ركعتين أداءً مأموماً أو مقتدياً بالإمام مستقبل القبلة الله أكبر. وفي سائر الصّلوات يقول هكذا. وفي الجمعة يقول أصلى لله تعالى فرض الجمعة اكعتين أداءً مأموماً مستقبل القبلة الله أكبر. ويقول في سننها أصلى لله تعالى سنة الجمعة ولو قال سنة الظّهر أو سنة الوقت حاز. والأفضل أن يقول سنة الجمعة. وفي العيدين يقول أصلى لله تعالى صلاة العيد ركعتين أداءً مأموماً مستقبل القبلة. وفي صلاة الجنازة يقول أصلى لله تعالى صلاة الجنازة أربع تكبيرات مقتدياً، بالإمام مستقبل القبلة الله أكبر. و أمّا الإمام فإنّه ينوي كما ينوي المنفرد إلّا إذا كان خلفه نساً فإنّه لا تصحّ إمامته لمن إلّا بالنّيّة. وقال زفر رحمه الله تصحّ هذا الذي ذكرنا كلّ في الأدب. فأما في القضاء؛ فإنّه يقول في فجر يومه أصلى الله تعالى فرض اليوم ركعتين قضاءً مستقبل

^{١٢١} لا يوجد هذه التعبير في نسخة b٣٨/١٤٤١

^{١٢٢} زيادة في نسخة b٧٣/١٤٤٠ "ثمان ركعة قبل الخطبة و ثمان بعد الخطبة"

^{١٢٣} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة a ٤٠/F

^{١٢٤} البينة ٥/٩٨

^{١٢٥} الزّمر ٢/٣٩

^{١٢٦} البخاري، "بدياً الوحي"، ١ ؛ مسلم "عمار"، ١٥٥ ؛ أبو داود "طلق"، ١١.

القبلة الله أكبر. و في الفجر الأمس يقول أصلي لله تعالى فرض فجر الأمس ركعتين قضاءً مستقبل القبلة الله أكبر. و في الظهر والعصر والعشاء ينوي هكذا. و إن كانت عليه فوإيت شهرٍ أو سنةٍ إن كانت يصلي على الترتيب من أول الشهر أو السنة يقول أصلي لله تعالى فرض أول فجرٍ على قضاءً وكذلك يقول في الظهر و العصر و ساير الصلوات. و إن لم يصلي على الترتيب من أول الشهر. يقول أصلي لله تعالى فرض آخر فجرٍ علي قضاءً وهكذا يقول في ساير الفرائض. فإن صلى مع الإمام يوم الجمعة وشك في اعتقاده أو في طهارته أو وقع الشك في كون مصره دار الإسلام أو دار الحرب و أراد أن يحتاط في أمر الصلاة فإنه يصلي بعد صلاة الإمام أربع ركعتٍ وينوي صلاة الظهر. و يقول أصلي لله تعالى فرض صلاة الظهر أربع ركعاتٍ أدأً و إن كانت عليه فوإيت ودخلت في حد التكرار أو لم تكن عليه فوإيت فإن كانت عليه فوإيت ولم تدخل في حد التكرار يرتب في القضاء ثم ينوي هذه أدأً ثم يصلي بعد هذه الأربع سنة الجمعة ولو اقتصر في الفرض على قوله أصلي لله تعالى

فرض الفجر أو فرض الوقت أدأً الله أكبر جاز. وفي التوافل لو اقتصر على قول أصلي لله تعالى ركعتين الله أكبر جاز. و التنية عمل القلب وهو أن يعلم أئ صلاةٍ يصلي فرضاً أو نفلاً قضاءً أو أدأً والتنية بالقلب فرضٌ وباللسان سنة. ولو ذكر بلسانه ولم ينوي بقلبه لم يجز صلاته.^{١٢٧} والأفضل أن يشغل قلبه بالتنية. ولسانه بالذكر ويديه بالرفع. ينبغي أن تكون نيته مقارنةً للتكبير لا يفصل بينهما بشيء. والله أعلم. نسأل الله تعالى أن يوفقنا للعمل الصالح والإخلاص فيه بفضلته و كرمه إنه سميع الدعاء و الله الهادي

فصل في صيغة الصلاة

الأصل في وجوب الصلاة قوله تعالى: أقيموا الصلاة.^{١٢٨} وقوله تعالى: حافظوا على الصلوات والصلاة الوسطى وقوموا لله قانتون.^{١٢٩} قوله تعالى: وأقم الصلاة طربي النهار و زلفاً من الليل.^{١٣٠} وقوله تعالى: أقم الصلاة لدلوك الشمس الى غسق الليل وقرآن الفجر إن قرآن الفجر كان مشهوداً.^{١٣١} وقوله تعالى: وسبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل غروبها ومن أناء الليل فسبح و أطراف النهار لعلك ترضى.^{١٣٢} وقوله تعالى: فسبحان الله حين تمسون وحين

تصبحون وله الحمد في السموات والأرض و عشياً وحين تظهرون.^{١٣٣} وقوله تعالى: فسبح بحمد ربك قبل طلوع الشمس وقبل الغروب ومن الليل فسبحه و أدبار السجود.^{١٣٤} وقوله تعالى: وسبح بحمد ربك حين تقوم من الليل فسبحه و أدبار التجوم. أراد بهذه

^{١٢٧} زيادة في نسخة a ٤٤/F "ولو نوى بقلبه و لم يذكر بلسانه جازت صلوة".

^{١٢٨} العنكبوت ٤٥/٢٩.

^{١٢٩} البقرة ٢٣٨/٢.

^{١٣٠} هود ١١/١٤.

^{١٣١} الإسراء ١٧/٧٨.

^{١٣٢} طه ٢٠/١٣٠.

^{١٣٣} الزم ٣٠/١٧.

^{١٣٤} الطور ٥٢/٤٨-٤٩.

الآيات الصَّلوات الخمس. وقوله صلى الله عليه وسلم؛ بنى الإسلام على خمس؛ شهادة أن لا إله إلا الله وإقام الصلاة وإيتاء الزكاة وصوم شهر رمضان وحج البيت من استطاع إليه سبيلاً. وقوله عليه السلام؛ صلُّوا خمسكم.^{١٣٥} وقوله عليه السلام؛ الصلاة عماد الدين فمن أقامها فقد أقام الدين و من هدمها فقد هدم الدين.^{١٣٦} وقوله عليه السلام؛ من ترك صلاة متعمداً فقد كفر يعنى لا يراها واجباً.^{١٣٧} و إذا أراد الرجل افتتاح الصلاة إستقبل القبلة على الطهارة. واستغفر الله تعالى ويقول: ربنا ظلمنا أنفسنا و إن لم تغفرنا وترحمنا لنكونن من الخاسرين.^{١٣٨} اللهم إنا نعوذ بك من وساوس الصدور، و سيئات الأمور و نعوذ بعفوك من عقابك و برضاك من سخطك. اللهم نبهنا عن نومة الغافلين.

b3٦

ووقفنا لما تحب وترضا. وجنبنا عما تكره وتسخط. ربنا اغفر لنا ولإخواننا الذين سبقونا بالإيمان ولا تجعل في قلوبنا غلا للذين آمنوا ربنا إنك رؤف رحيم.^{١٣٩} ثم يقرأ وجهته ووجهي للذي فطر السموات والأرض حنيفاً مسلماً وما أنا من المشركين.^{١٤٠} ثم يقرأ إن صلاتي و نسكي و محياي و مماتي لله رب العالمين. لا شريك له. و بذلك أمرت و أنا من المسلمين.^{١٤١} ولا يقول وأنا أول المسلمين. و إنشأ يقرأ وجهته وجهي بعد الثناء قبل التعوذ. ثم ينوي الصلاة بقلبه، ويذكر بلسانه كما وصفنا. ثم يكثر تكبيرة الإفتتاح بحضور قلبه و الخضوع و الخشوع و السكينة متصلاً بالتبته. و يرفع يديه مع التكبير حتى يحاذي باهمايه شحمة أذنيه. ويفرج بين أصابعه ثم يقبض بيده اليمنى مفصل اليسرى ثم يضعهما تحت سترته. ثم يقرأ سبحانك اللهم وبحمدك وتبارك اسمك وتعالى جدك ولا إله غيرك. ثم يقرأ أعوذ بالله من الشيطان الرجيم بسم الله الرحمن الرحيم ويسرهما إقاماً كان أو منفرداً في صلاة الجهر. والمخافته ليست بأية من الفاتحة ولا بأية من أول كل سورة و إنما هي أية من القرآن في سورة التمل. وذكر أبو بكر الرازي أنها أية من القرآن أنزلت

a3٧

للفصل بين السور. وهكذا روى عن محمد رحمه الله. ثم يقرأ فاتحة الكتاب والسورة. ويجهز الإمام بهما في الفجر والركعتين الأولىين من المغرب والعشاء والجمعة والعيدين عندنا وفي صلاة الكسوف والإستسقاء عندهما وفي صلاة التراويح والوتر في شهر رمضان. و إذا قال الإمام ولا الضالين قال أمين ويقولها المؤتم ويخفونها. و إن كان مقتدياً لا يأتي بالتعوذ والتسمية والقرأة سوياً كان الإمام في صلاة الجهر والمخافته. واختار بعض أصحابنا القرأة للمقتدي خلف الإمام في صلاة المخافته. وهو قول أبي حنيفة رحمه الله الأول. و أما المنفرد فإنه يفعل مثل ما يفعل الإمام إلا أنه في القرأة في صلاة الجهر محيّر إن شأ جهر و إن شأخافت. فإذا فرغ من القرأة كبر وركع ولا يرفع يديه ويعتمد بيديه على ركبتيه، ويفرج بين أصابعه، ويبسط ظهره، ولا يرفع رأسه ولا ينكسته ويكون رأسه مع عجزه مستوياً. ويقول في ركوعه سبحان ربّي العظيم ثلاثاً. وذلك أدناه ولو زاد على ذلك كان أفضل إلا إذا كان إماماً فإنه لا يزيد على الثلاث. وقال بعضهم يقول أربعاً حتى يمكن القوم أن يقولوا ثلاثاً. ولو كان الإمام في الركوع

^{١٣٥} الترمذي، "صفر"، ٤٢.

^{١٣٦} كشف الخفي، ٢، ٣٤، ١٦٢١.

^{١٣٧} عمدة القاري، ١، ١٢٠.

^{١٣٨} الأعراف ٢٣/٧.

^{١٣٩} الحشر ١٠/٥٩.

^{١٤٠} لا يوجد هذه الآية في نسخة F/٤٦ a

^{١٤١} الأنعام ٦/٧٩.

^{١٤٢} الأنعام ٦/١٦٢.

فسمع من خلفه خفق التعلال هل ينتظره أم لا. قال الفقه ابو الليث رحمه الله إن كان الإمام عرف الجائ لا ينتظره. و إن كان لا يعرفه فلا بأس به. ثم يرفع رأسه ويستوي قائماً ويقول سمع الله لمن حمده ويقول المقتدى رتالك الحمد. وأما المنفرد فإنه يقولهما. والقومة التي بين الركوع و السجود ليست بفرض عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله ولكنه أسأ إذا لم يقم صلبه لا تجوز صلوته. و إذا استوى قائماً كبر وسجد. فيكون أول ما يصيب الأرض ركبتاه ثم يدها ثم جبهته ثم أنفه. و إذا أراد القيام يرفع رأسه ثم يديه ثم ركبتيه. ولو كان ذاخف أو ذا عذر لا يمكنه وضع الركبتين قبل اليدين فإنه يضع يديه أولاً. وكذلك في حال القيام إن كان لا يمكنه رفع اليدين أولاً يرفع الركبتين ثم اليدين ويسجد على أنفه وجبهته فإن اقتصر على أحدهما جاز عند أبي حنيفة رحمه الله سواء كان لعذر أو لغير عذر. وعندهما لا يجوز الأقتصار على الأنف إلا من عذر. روى عن أبي حنيفة رحمه الله أنه رجع عن هذه المسئلة ولو وضع خده أو ذقنه لا يجوز في حالة العذر ولا في غير حالة العذر. فإن كان به عذر

السجود على الجبهة والأنف أو على أحدهما فإنه يومى إماماً ولا يسجد. و يضع يديه في السجود حذاء أذنيه ناشراً أصابعه مستقبل القبلة. ولا يفرش ذراعيه ويبدئ ضبعيه ويجا في بطنه عن فخذيه ويوجه أصابع رجليه نحو القبلة. ويقول في سجوده سبحان ربّي الأعلى ثلاثاً. وذلك أذناه ولو زاد عليه كان أفضل كما ذكرنا في الركوع. و إن سجد على كور عمامته أو فاصل ثوبه جاز ولا يكره إذا كان لدفع الأذى و إن كان تكبراً يكره. ثم يرفع رأسه مكبراً حتى يستتم قاعداً و ليس بين السجدين ذكر سوى التكبير. ثم يكبر ويسجد مرة أخرى. ويفعل في السجدة الثانية مثل ما فعل في الأولى. و إن خفف سجوده فكما دفع رأسه سجد سجدة أخرى. و روى عن أبي حنيفة رحمه الله أنه قال إن كان إلى القعود أقرب جاز سجوده. و إن كان إلى الأرض أقرب لا يجوز ثم يرفع رأسه مكبراً وينهض على صدور قدميه ولا يجلس ولا يعتمد بيديه على الأرض. ويفعل في الركعة الثانية مثل ما فعل في الأولى إلا أنه لا يستفتح ولا يتعوذ و أما التسمية فمن أبي حنيفة رحمه الله فيها روايتان في رواية لا يأتي بها وفي رواية أخرى يأتي بها عند افتتاح كل ركعة في الجهر والمخافته. وهو

قولهما و أما عند رأس كل سورة فعند أبي حنيفة و أبي يوسف رحمهما الله لا يذكرها. " و عند محمد رحمه الله إذا جمع بين السور فإن أسر بالقرأة ذكر على رأس كل سورة و إن جهر لم يذكر.^{١٤٣} وروى الحسن بن زياد رحمه الله أنه كان يقرأ عند الفاتحة في كل ركعة و إن قرأ عند السورة فحسب فإذا رفع رأسه من السجدة الثانية في الركعة الثانية إفرش رجليه اليسري وجلس عليها. و نصب اليمنى نصباً و وجه أصابعه نحو القبلة ووضع يديه على فخذيه وبسط أصابعه و فرجها وهذه القعدة سنة. لو تركها جازت صلاته عامداً كان أو ناسياً. إلا أنه في النسيان يلزمه سجود السهو وفي العمد لا يلزمه ويكون مسياً. فان نسيها وقام ثم تذكر كان إلى القعود أقرب عادو إن كان إلى القيام أقرب لم يعد وسجد للسهو في الحالين. ثم يتشهد فيها والتشهد التحيات الله والصلوات والطيبات ألسلام عليك أيها النبي ورحمة الله وبركاته ألسلام علينا وعلى عباد الله الصالحين أشهد أن لا إله إلا الله و أشهد أن محمداً عبده ورسوله. ولا يزيد على هذا في القعدة الأولى. ثم يقوم ولا يعتمد بيديه على

^{١٤٣} هذه الجزء الذي في الاقتباس يوجد في هذه نسخة فقد

الأرض إلا لعذر. ويفعل في الشفع الثاني مثل ما فعل في الشفع الأول إلا في القراءة. فإنه يقرأ الفاتحة دون السورة. فإذا رفع رأسه من السجدة الثانية في الركعة الرابعة جلس كما جلس في القعدة الأولى وتشهد كما تشهد في الأولى. ثم بعد قراءة التشهد يقول اللهم ربنا لك الحمد كله ولك ملك كله و لك الشكر كله واليك يرجع الأمر كله سره وعلا نيته وأنت على كل شيء قدير. اللهم صل على محمد وعلى آل محمد وسلم على آل محمد و بارك على محمد وعلى آل محمد و ارحم محمد وآل محمد و ارحم محمد أو أمة محمد كما صليت وسلمت وباركت و ترجمت على إبراهيم وعلى آل إبراهيم إنك حميد مجيد. اللهم ربنا أتنا فالدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار. ربنا لاترغ قلوبنا بعد إذهبتنا وهبلنا من لدنك رحمة إنك أنت الوهاب. ربنا ما خلقت هذا باطلاً. سبحانك فقنا عذاب النار. ربنا غفر لنا ذنوبنا وكفر عنا سيئاتنا وتوفنا مع الأبرار. ربنا وآتانا ما وعدتنا على رسلك ولا تحزننا يوم القيمة إنك لاتخلف الميعاد. اللهم اغفر لي ولوالدي وللمؤمنين والمؤمنات والمسلمين

والمسلمات الأحياء منهم والإموات تابع بيننا وبينهم في الخيرات. إنك مجيب الدعوات. قاضى الحاجات منزل البركات دافع السيئات مقيل العثرات إنك على كل شيء قدير برحمتك يا أرحم الراحمين. و إن دعا بدعوات آخر جاز. ولكن ينبغي أن يدعو بدعاء يشبه الفاظ القرآن و الادعية المأثورة ولا يدعو بما يشبه كلام الناس. ثم يسلم عن يمينه ويقول السلام عليكم ورحمة الله. و يسلم عن يساره مثل ذلك. فإن كان إماماً ينوي عن يمينه من الحفظة و الرجال و النساء، وعن يساره مثل ذلك. وكذلك إن كان مقتدياً إلا أنه يوى الإمام في الجانب الأيمن إن كان في الأيمن وفي الجانب الأيسر إن كان في الأيسر و إن كان تلقاً وجهه أدخله في الجانب الأيمن عند أبي يوسف رحمه الله. وعند محمد رحمه الله أدخله في الجانبين. و إن كان منفرداً ينوي في التسليمين الحفظة لاغير. فإذا سلم من الجانبين ينظر إن كانت الصلاة بعدها سنة يقوم و ينتقل من مكانه ويصلي السنة. و إن لم يكن بعدها سنة كصلاة الفجر والعصر ويقعد مكانه. ويقول الحمد لله على التوفيق أسئلكم الله من التقصير سبحانك ما عبدناك حق عبادتك

أشهد أن لا إله إلا أنت أستغفرك و أتوب اليك و أشهد أن محمداً عبدك ورسولك. ثم يقرأ أية الكرسي. ثم يقول أشهد أن لا إله إلا الله وحده لا شريك له و أشهد أن محمداً عبده ورسوله و أن الإسلام كما وصف و أن الدين كما شرع و أن القول كما حدث و أن الكتاب كما أنزل و أن الله تعالى الحق المبين. ذكر الله محمداً بخير. و أعطى أفضل ما يعطى العالمين وحياته محمد بالسلام. وهذا يقوله الإمام والقوم جميعاً ثم يستقبل الإمام القوم بوجهه. فيحمد الله تعالى ويثنى عليه ويصلي على نبيه ويستغفر الله تعالى. ويسأله القبول و التوفيق والعصمة والمغفرة والرحمة وخاتمة الأمر بالسعادة والخير. و يدعو لنفسه و والديه وللقوم والمؤمنين والمؤمنات والقوم يؤمنون ثم يختم دعاءه بقوله ربنا أتنا في الدنيا حسنة وفي الآخرة حسنة وقنا عذاب النار، وآخر دعوانا أن الحمد لله رب العالمين. و إن كان بخذ الإمام أحد يصلي ينحرف عنه و يدعو. فإن كان بينه وبين المصلي حائل لا ينحرف. و المنفرد يدعو كما يدعو الإمام و بأي دعاء دعابه جاز. والمسبوق إذا فرغ من التشهد

تابع الإمام في القعدة إلى أن يسلم الإمام. وهل يتابعه في الصلاة على النبي صلى الله عليه وسلم؟ وفي الدعوات روى هشام عن محمد بن رحمته الله أنه يصلي على النبي صلى الله عليه وسلم؛ ويدعو بالدعوات التي هي في القرآن وقال هشام من ذات نفسه أنه يكرر التشهد إلى أن يسلم الإمام ولا يسلم هو ويقوم إلى قضيه ماسبق منه. وإذا كان على المصلي سجدة السهو وفرغ من القراءة التشهد إن كان إماماً لا يصلي على النبي عليه و سلم ولا يأتي بالدعوات بل كما فرغ من قراءة التشهد يسلم عن يمينه ويسجد للسهو. ويأتي بهما في تشهد سجدة السهو. وإن كان منفرداً يأتي بهما في تشهد الصلاة وفي تشهد سجدة السهو. والله أعلم. نسأل الله تعالى أن يعيننا على أدائنا خمس صلوات في أوقاتها مع تمام ركوعها وسجودها ويجعل خير أعمالنا خاتمة أمرنا ويفعل بنا ما هو أهله. إنه هو أهل التقوى وأهل المغفرة.

فصل في صلاة المرأة

إعلم بأن المرأة تفعل في الصلوات جميع ما ذكرنا مثل ما يفعل الرجل إلا في الرفع والوضع والسجود والقعود أما الرفع؛ فإنها ترفع يديها مع التكبير الأولى حذاً منكبيها.

و تنشر أصابعها ولا تفرج بينهما. و أما في الوضع فإنها تضع يديها على صدرها ولا تقبض، بل تضع كفها اليمنى على ظاهر كفها اليسرى. و أما في السجود فإنها تضع يديها على الأرض حذاً منكبيها، وتفتش ذراعيها وتنخفض ولا تبدئ ضبعيها وتلزم بطنها بفخذها. و أما في القعود فإنها تجلس للتشهد في القعدة الأولى والثانية على اليمنى اليسرى وتخرج رجليها من الجانب الأيمن. لأن ذلك أستر لها، والله أعلم.

فصل في الإستحباب

الأفضل للمصلي أن يكون منتهى بصره في حال قيامه إلى موضع سجوده وفي حال ركوعه إلى ظهر قدميه وفي حال سجوده إلى أنفه وفي حال قعوده إلى حجره وفي حال سلامه إلى منكبيه. لأن الله تعالى أمرنا بالخضوع والخشوع في الصلاة حيث قال: و قوموا لله قانتين.^{١٤٤} أي خاضعين ومدح الخاشعين في الصلاة حيث قال: قد أفلح المؤمنون الذين هم في صلاتهم خاشعون.^{١٤٥} وقالوا إنها لكبيرة إلا على الخاشعين.^{١٤٦} نسأل الله تعالى أن يرزقنا الخشوع والخضوع والتوبة والاستقامة وخاتمة الأمر بالشهادة بفضلته وكرمه. إنه مجيب

دعوة المضطرين. "وقاضى حوايج السائلين"^{١٤٧}

^{١٤٤} البقرة ٢٣٨/٢.

^{١٤٥} المؤمنون ٢٣-١/٢.

^{١٤٦} البقرة ٢٤٥/٢.

^{١٤٧} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة b٥٦/F

فصل فى المنهيات

الأصل فيها قوله صلى الله عليه وسلم؛ لاتلتفتوا فى صلاتكم. فإنه لا صلاة للملتفت.^{١٤٨} قوله صلى الله عليه وسلم؛ لو علم المصلّى من يناجي ما التفت.^{١٤٩} وروى عنه صلى الله عليه وسلم أنّه رأى رجلاً يعبث بلحيته فى الصلّاة فقال لو خشع قلبه لخشعت جوارحه.^{١٥٠} فينبغى للمصلّى أن لا يلتفت فى صلاته يميناً ولا شمالاً ولا خلفه ولا أمامه. ولا يعبث بثوبه ولا بجسده ولا يقلّب الحصى إلّا أن لا يمكنه السجود فيسويه مرّة. ولا يضع يديه على خاصرته ولا يشبك أصابعه بيديه. ولا يسدل ثوبه ولا يعقص شعره ولا يكفّ ثوبه ولا يعتجر ولا يقيع ولا يتربع إلّا من عذر. ولا يسلم ولا يردّ السلام ولا يتكلّم ولا يشير إلى أحد بيده ولا برأسه إلّا للمارّ الذى يمرّ بينه وبين موضع سجوده يدفعه بإشارة أو بالتسبيح ولا يجمع بينهما. وأما إذا مرّ وراء موضع سجوده فلا يشير إليه ولا يرفع صوته بالقرأة أو بالتسبيح محبباً لأحد. وإن كان قصده إعلاماً أنّه فى الصلّاة فلا بأس به. ولا ينفخ ولا يسعل إلّا من عذر ولا يتناوب فإذا فعل يضع

a٤٢

يده اليسرى على فاه ولا يبرز.^{١٥١} ولا يخط وإن جاء البلغم يأخذه بفاضل ثوبه ولا يدلّك ثلاث مرّات. ولا يعطي فاه ولا وجهه ولا يغمض عينيه ولا يحكّ بدنه ثلاث مرّات ولا بأس بأنّ يقتل القملة أو البراغيث إلّا إذا كثرت. ولا ينفذ ثيابه من التراب. ولا يمسح وجهه من الغبار. ولا يشمت العاطس ولا يمسح جبهته من التراب. ولا ينام ولا يضحك ولا بأس بالتبسّم. ولا يركى من وجع أو مصيبة وإن كان بكأوه من خشية الله تعالى أو خوفاً من النار. فلا بأس به وكذلك لا ينين ولا يتأوّه إلّا من خشية الله تعالى. وقال أبو يوسف رحمه الله إن قال أه لا تفسد صلاته. وإن قال أوه تفسد صلاته. سواء كان من وجع أو مصيبة أو من خشية الله تعالى. ولا يتكئ على حائط أو غيره. ولا يقف على رجلٍ واحدة. ولا يقدم إحدى رجله على الأخرى. ولا يميل إلى إحدهما ولا يلزق إحدهما بالأخرى ولكن يفرّج بينهما لا تفرجاً كثيراً. ولا يحرك رأسه فى القرأة. ولا يميل إلى الكتف. ولا يكشف عورته. ولا يمس فرجه ولا يرسل يديه. ولو انحلت سراويله أو مزره يشدّه بعملٍ قليل لا يفسد صلاته. وإن شدّه بعملٍ كثيرٍ فسدت صلاته. وإن وقعت عمامته أو قلنسوته

b٤٢

لا بأس بأن يرفعها بيدٍ واحدة وكذلك إذا سوي كور عمامته وإن تحزبت عمامته لا يتعمّمها باليدين ولا بيدٍ واحدة ويصلى مكشوف الرأس أو يغطي رأسه بطرف العمامته بعملٍ قليل. ولا يلجم فرسه وإن أخذ اللجام من رأسه بيدٍ واحدة فلا بأس به. وكذلك المخلاة على هذا ولا يسترجه ولا يأخذ السرج عنه. ولا بأس بأن يمسك لجامه وهو يصلى ولا يبرز قميصه وإن حلّه بيدٍ واحدة. ولا بأس به وكذلك التّكة منطقة القباء على هذا التفصيل. والمرأة إذا وقع قناعها فى الصلّاة فإن رفعته وغطّت به رأسها بعملٍ قليل قبل أن تؤدى ركناً من أركان الصلّاة لا تفسد صلاتها. وإن كان بعد أدّى الركن أو غطّته بعملٍ كثيرٍ فسدت صلاتها. ولا يعنى بالقرأة والتسبيح. ولا يعدّ الأي ولا التسبيح^{١٥٢} ولا يتخذ سورة بعينها. ولا يقرأ غيرها إلّا إذا كانت هى أيسر عليه أو يتبرك بقرأة رسول الله صلى الله عليه

^{١٤٨} جامع الأحاديث، ٣٣٠/١٦.

^{١٤٩} نصب الراي، ٢، ٨٨.

^{١٥٠} الهندي، علاء الدين علي بن حسام الدين ابن قاضي خان القادري الشاذلي الهندي البرهانفوري ثم المدني فالملكي الشهير بالمتقي الهندي (م ١٥٦٧/٩٧٥)، كنز

العمال فى سنن الأقوال و الفعال، (محقق بكري خياني)، الطبعة الخامسة، ١٤٠١/١٩٨١، ٨، ١٩٧، ٢٢٥٣٠.

^{١٥١} الحرف الاوسط فى هذه الكلمة كتبت زايًا فى نسخة b٤٤/B.V. نحن قبلنا هكذا

^{١٥٢} زيادة فى نسخة a٦٠/F "عند أبي حنيفة رضى الله "

وسلّم. ولا يقرأ السورتين و يترك بينهما سورة. كما إذا قرأ في الركعة الأولى إذا جاء نصر الله وفي الثانية قل هو الله أحد فإنه مكروه. و إن ترك السورتين فصاعداً فلا يكره. ولا يقرأ في الركعة

a٤٣

الثانية سورة أطول من السورة التي قرأها في الأولى إلا إذا كانت أقل فلا بأس به. و لا يقرأ في الثانية سورة قبل السورة التي قرأها في الأولى. و كذلك لا يقرأ في الأولى من وسط سورة وفي الثانية من وسط سورة أخرى بلا ضرورة. وكذلك لا يقرأ في الأولى من آخر سورة وفي الثانية من آخر سورة أخرى. ولكن يقرأ في الركعتين من سورة واحدة و يقرأ في الأولى سورة بتمامها وفي الثانية كذلك ويرتل القرآن ترتيلاً. وقال بعض المشايخ رحمهم الله؛ لا يكره إذا قرأ من أو آخر السورة وهو الصحيح. ولا يرفع صوته بالقرأة و التسييح رياءً ولا سمعةً. ولا يطول ركوعه وسجوده وتشهده وقيامه رياءً للناس بل ينبغي أن تكون صلاته في الخلاء وعند الناس على نمط واحد. لقوله صلى الله عليه وسلم؛ من سمع بعمله سمع الله به سائر خلقه وحقره و صغره يوم القيامة. ولا يتفكر في أمور الدنيا بل يكون تفكره في معاني القرآن و أمور الآخرة. ولا يستعجل في القرآن والتسبيحات و الدعوات والأذكار بل يقرأ ويستح ويدعو بالسكينة والوقار والتعظيم؛ والحرمة والمد والتشديد والوقوف

b٤٣

وتبيين الحروف و إخراج كل حرف من موضعه و أد كل كلمة كما ينبغي. ويقرأ بخضوع القلب والخوف والرجاء والخشوع والخضوع. ويؤدى حق كل ركن بتمامه من الأفعال والأذكار. فإذا فرغ من الصلاة يكون بين الخوف و الرجاء خوفه من عدم قبولها منه لتقصيره في أدائها كما ينبغي. ورجأه لكي يقبلها الله تعالى بفضلته وكرمه ثم يحمده الله على ما وفقه الله لأدائها ويستغفره عما قصر فيها. نسأل الله تعالى أن يرزقنا توفيق طاعته ونجاوز عما قصرنا في عبادته ونحس خاتمة أمرنا بفضلته وكرمه. إنه بعباده رؤف رحيم.

فصل في القرأة

الأصل في وجوب القرأة قوله تعالى: فاقروا ما تيسر من القرآن.^{١٥٣} وقوله صلى الله عليه و السلام؛ لا صلاة إلا بقرأة.^{١٥٤} وقوله عليه السلام؛ لا صلاة إلا بفاتحة الكتاب ومعها غيرها. وقوله عليه السلام؛ لا صلاة إلا بفاتحة الكتاب و شئ معها من القرآن.^{١٥٥} ثم القرأة واجبة في الفرض في الركعتين الأولين وفي الآخرين محيية. إن شأ قرأ و إن شأ سبّح و إن شأ سكت. و أما في الوتر والتطوع والسنة والمؤقتة فإنه يقرأ في كل ركعة بفاتحة الكتاب والسورة. والله أعلم.

فصل في قدر القرأة

a٤٤

إعلم بأن القرأة لها ثلاث مراتب. مرتبة الجوار مع الكراهة ومرتبة الجواز بغير الكراهة ومرتبة أفضلية. فأما مرتبة الجواز مع الكراهة فهو أن يقرأ أية قصيرة مثل قوله تعالى: مدهاتان أو ثم نظر ثم عبس ويسر فإذا قرأ ذلك في كل ركعة مع الفاتحة أو بغير الفاتحة جازت

^{١٥٣} المزل ٢٠/٧٣.

^{١٥٤} مسلم، "صلاة"، ٣٩٥.

^{١٥٥} جامع الأحاديث، ٢٧، ٣٤٧، ٣٠٢١٢.

صلاته ويكره ذلك عند أبي حنيفة رضى الله عنه. وعند أبي يوسف ومحمد رحمهما الله مقدار مايتعلّق به الجواز ثلاث آيات قصار أو أية طويلة كآية الدين و آية الكرسي. فإذا قرأ ذلك في كل ركعة بغير الفاتحة جازت صلاته وتكره. و أما مرتبة الجواز بغير الكراهية فهو أن يقرأ الفاتحة والسورة أو ثلاث آيات. فإذا قرأ ذلك في كل ركعة جازت صلاته ولا تكره. وإذا قرأ الفاتحة ومعها أيتين فإن ذلك مكروه بالإجماع. وذلك لو قرأ الفاتحة وحدها و أما مرتبة الأفضلية فالأفضل أن يقرأ في الفجر والظهر من طوال المفصل.^{١٥٦} وفي العصر والعشاء من أوساطها. وفي المغرب من قصارها ويطول في الإمام الركعة الأولى على الثانية في صلاة الفجر بالإجماع. وفي سائر الصلوات يسوى بينهما عند أبي حنيفة و أبي يوسف رحمهما الله. وعند محمد رحمه الله

b٤٤

يطول كما في الفجر. وأما المنفرد يسوى بينهما في سائر الصلوات وأما المسافر فإنه يقرأ فاتحة الكتاب و آى سورة تيسر. والله أعلم. نسأل الله تعالى القيام بالواجبات والاحتساب عن المنهيات إنّه مجيب الدعوات.

فصل في الوتر

الأصل في وجوب صلاة الوتر قوله صلى الله عليه وسلم إنّ الله تعالى؛ زادكم صلاة هي خير لكم من حمر النعم ألاوهي الوتر فصلوها ما بين العشاء إلى طلوع الفجر.^{١٥٧} وروى عنه صلى الله عليه وسلم أنّه قال ثلاث كتبت عليّ و "هي لكم سنة"^{١٥٨} الوتر والضحي والأضحى. وفي رواية أخرى ثلاث كتبت عليّ وهي لكم سنة الوتر والضحي والأضحى. ثم الوتر ثلاث ركعات بتسليم واحدة ويقنت في الثالثة بعد القراءة قبل الركوع في جميع السنة. فإذا أراد أن يقنت كبر ورفع يديه هذا أذنيه ثم يرسلهما ويقنت. والقنوت؛ اللهم إنا نستعينك و نستهديك ونستغفرك ومؤمنبك و نتوكل عليك و نتوب إليك ونثني عليك الخير كله نشكرك ولا نكفرك ونخلع ونترك من يفجرك. اللهم إياك

a٤٥

نعبد ولك نصلى ونسجد و إليك نسعى ونخفد نرجوا رحمتك ونخشى عذابك إنّ عذابك بالكَفَّار ملحق بكسر الحاء اللهم اهدنا فيمن هديت وعافنا فيمن عافيت و توكلنا فيمن توليت وبارك لنا فيما أعطيت وقنا برحمتك شرّ ما قضيت إنّك تقضى علينا. و إنّك تمنّ ولا يمتنّ عليك. أنت الغنى ونحن الفقراء إليك. فإنّه لا يذلّ من واليت ولا يعزّ من عاديت تباركت ربنا وتعاليت فلك الحمد على ما أعطيت و لك الشكر على ما أوليت.^{١٥٩} نستغفرك اللهم ربنا ونتوب إليك. و صلى اللهم على النبي محمد الذي به من النّار نجت ومن الضلالة هديت وعلى آل محمد. رب اغفر وارحم و أنت أرحم الرّاحمين. فإن كان إماماً يجهر بالقنوت ويكون ذلك الجهر دون القراءة في الصلابة والقوم ينابعونه في القراءة ويكون قراءة القوم دون قراءة الإمام. و إن كان منفرداً فهو بالخيار إن شأ جهر بالقنوت و إن شأ خافت. و إن كان لا يحسن القنوت يقرأ قل هو الله أحد ثلاث مرّات. "و يقول اللهم اغفر لنا وللمؤمنين والمؤمنات".^{١٦٠}

^{١٥٦} زيادة في نسخة ١٤٤٠ / ١٠٠٠ a "أربعين آية".

^{١٥٧} ابن حجر العسقلاني، أبو الفضل أحمد بن علي بن محمد بن أحمد (م ٨٥٢/١٤٤٩)، الدراية في تخريج أحاديث الهداية، (محقق السيد عبد الله حاشم البيني

المدني)، بيروت، ١٩٨٩.

^{١٥٨} وقع بدلا من "و لم تكتب عليكم" في نسخ ١٠٠٠/١٤٤٠ b ٤٧/ B.V. ؛ a ٦٤/ F.

^{١٥٩} وقع بدلا من "هديت" B.V. a ٤٨/

^{١٦٠} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة a٦٦ / F

ويقرأ في كل ركعة من الوتر فاتحة الكتاب و سورة. ولاقنوت في شيء من الصلوات، إلا في الوتر ولو اقتدى برجلٍ قنت في صلاة الفجر. قال أبو حنيفة و محمدٌ رحمهما الله لايتابعه في القنوت. وقال أبو يوسف رحمه الله يتابعه، ولو تذكر في الركوع. أنه لم يقنت فإنه لا يعود ولو تذكر في الركوع أو بعدها ما رفع رأسه من الركوع قبل أن يسجد. أنه لم يقرأ الفاتحة فإنه يعود ويقرأ الفاتحة السورة والقنوت والركوع. وكذلك إذا نسي السورة يعود ويقرأها ويعيد القنوت والركوع ويسجد للسهو في هذه المسائل الثلاثة. و الوتر واجبٌ عند أبي حنيفة رضي الله عنه. وعند صاحبيه سنةٌ وتظهر ثمرة الخلاف في صلاة الفجر^{١٦١} فيما إذا افتتح صلاة الفجر و هو ذاكرٌ أنه لم يوتر لا تجوز صلاة الفجر. عند أبي حنيفة رضي الله عنه إذا كان في الوقت سعةً وعند صاحبيه تجوز. والله أعلم. نسأل الله تعالى أن يجعلنا منقطعين مستأنسين بخدمته صابرين على بلايه شاكرين لنعمائه بفضله وكرمه. إنه الحنان المنان الحميد المبدئ المعيد.

فصل في الترتيب

الأصل فيه قوله صلى الله عليه و سلم؛ من نام عن صلاةٍ أو نسيها فليصلها إذا ذكرها. فإن ذلك وقتها لا وقت لها إلا ذلك.^{١٦٢} وقوله صلى الله عليه و سلم؛ من دخل مع الإمام في صلاةٍ فتذكر أن عليه صلاةً قبلها مضي فيها. ثم صلى تلك ثم أعاد هذه. وروى عنه صلى الله عليه و سلم؛ أنه فاتته أربع صلواتٍ يوم الخندق فقصاهن على الترتيب والولاء.^{١٦٣} أعلم بأن مراعاة الترتيب في الصلاة شرطٌ. و إنما يسقط الترتيب بأحد معانٍ ثلاثةٍ إما بالتسيان أو بضييق الوقت أو بوقوعه في حد التكرار هو أن تزيد الفوايت على ست صلواتٍ. فالصلاة السابعة جائزة عند أبي حنيفة و أبي يوسف رحمهما الله. وعند محمدٍ رحمه الله إذا زادت على خمس صلواتٍ فالصلاة السادسة جائزة. والله أعلم.

فصل في سجود السهو^{١٦٤}

الأصل في وجوبه قوله صلى الله عليه و سلم؛ إذا شك أحدكم في صلاته فلم يدرأ ثلاثاً صلى أم أربعاً يتحرى أقرب ذلك إلى الصواب وسلم و سجد سجدة السهو و تشهد وسلم.^{١٦٥} وقوله عليه السلام؛ لكل سهوٍ سجدةٌ بعد السلام. وقوله عليه السلام؛ إنما أنا بشرٌ

مثلكم أنسي كما تنسون فإذا شك أحدكم في صلاته فليُنظر أخرى ذلك الصلاة إلى الصواب. فليتم عليه. ثم يسجد سجدة السهو. الأصل في هذا الباب أنه متى سهى في صلاة عن فعل مستوٍ أو زاد فيها فعلاً من جنسها ليس منها وجبت عليه سجدة السهو.

^{١٦١} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة F/ ٦٦٦ b

^{١٦٢} مالك بن أنس، أبو عبد الله مالك بن أنس بن عامر بن عمر الأصبحي المدني (م ١٧٩/٧٩٥)، موطأ مالك بن رواية محمد بن الحسن الشيباني، (محقق عبد الوهاب عبد الطيف)، الطبعة الثالثة، كتاب الصلاة، ١، ٧٨، ١٨٤.

^{١٦٣} البدر المنير، ٤، ٧٢.

^{١٦٤} موجود قبل هذا فصل في نسخة a ٥٣/١٤٤١ "فصل في السنن الموقفة"؛ في نص ١٠٤/١٤٤٠ a، B.V. / ٤٨ b، F/ ٦٧ b "فصل في المرتبة"

^{١٦٥} البخاري، "صلاة"، ٣١.

ثمّ الصلاة تشتمل على الأفعال و الأذكار فإذا وقع له السهو في الأفعال يجب سجود السّوى نحو ماء اذا قعد في موضع القيام أو قام في موضع القعود أو ركع في موضع السجود أو ركع ركوعين أو زاد على قراءة التشهد في القعدة الأولى أو سجد ثلاث سجّاتٍ أو ترك سجدةً من صلب الصلّة أو ترك سجدة التلاوة عن موضعها. و أما إذا سهي عن الأذكار كما إذا سهي عن التّنا و التّعوذ والتسمية وتكبيرات الركوع والسجود وتسبّحاتهما فإنّه لا يجب عليه سجود السهو إلّا في خمسة مواضع؛ تكبيرات العيد والقنوت وقراءة التشهد وقراءة القرآن وتأخّر السّلام. وكذلك لو جهر الإمام فيما يخافت فيه أو خافت فيما يجهر فلا سهو عليه. ولو تذكّر في الآخرين أنّه لم

a٤٧

يقرأ الفاتحة في الأولين أو في إحداهما لم يقضها في الآخرين ولو تذكّر أنّه لم يقرأ السّورة في الأولين وفي إحداهما فعليه أن يقضها في الآخرين. ويجهرها وبالفاتحة إن كان في صلاة الجهر وهو إمام. و إن كان منفرداً أو في صلاة الإسرار يسرّها ويسجد للسهو ولو قرأ الفاتحة مرّتين في الأولين أو في إحداهما فعليه سجود السهو. ولو قرأ الفاتحة ثمّ السّورة ثمّ الفاتحة فلا سهو عليه. وكذلك لو قرأ الفاتحة مرّتين في الآخرين ولو قرأ التشهد مرّتين إن كان في القعدة الأولى فعليه سجود السهو. و إن كان في القعدة الأخيرة فلا سهو عليه. ولو قرأ القرآن في ركوعه أو سجوده أو تشهّده فعليه سجود السهو ولو قرأ التشهد في ركوعه أو سجوده أو قيامه فلا سهو عليه. ولو سلّم فتذكّر أنّ عليه سجدة تلاوة أو صليّة فإنّه يقضي الأوّل فالأوّل ثمّ يتشهد ويسلّم ويسجد سجّتين السهو. والسجود عندنا بعد السّلام. وصورته أنّه إذا فرغ من قراءة التشهد في آخر صلاته يسلم عن يمينه ثمّ يكبّر ولا يرفع يديه ثمّ يسجد سجّتين ويقول في سجوده سبحان ربّي الأعلى ثلاثاً ويكبّر بين السجّتين عند الخفض

b٤٧

والرفع. فإذا رفع رأسه من السجد الثانية كبّر وتشهد و صلى على النّبيّ عليه السّلام ودعا بالدّعوات المأثورة. ثمّ يسلم من الجانبين. والله أعلم.

فصل في سجود التلاوت

الأصل في وجوبها قوله تعالى: لا تسجدوا للشمس ولا للقمر واسجدوا لله الذي خلقهنّ إن كنتم إياه تعبدون^{١٦٦} وقوله تعالى: واسجد واقترب.^{١٦٧} أمرنا بالسجود والأمر للوجوب. وكذلك قوله تعالى ألا يسجدوا لله الذي يخرج الخبء في السموات والأرض.^{١٦٨} معناها الأمر و أراد بهذه الآية بإعبادي اسجدوا الله فحذف ذكر العباد إختصاراً. لأنّ الكلام يدلّ عليه. وهو قراءة الكسائي رحمه الله. وكذلك قوله تعالى وإذا قيل لهم اسجدوا للرحمن قالوا وما الرحمن أنسجد لما تأمرنا وزادهم نفوراً.^{١٦٩} وقوله تعالى وإذا قرأ عليهم القرآن لا يسجدون.^{١٧٠} ذمهم على ترك السجود. و أوعدهم على ذلك والذم والإيعاد و الوعد إنّما تكون بترك الواجب لا بترك السنّة. وفي

^{١٦٦} فصلت ٤١/٣٧.

^{١٦٧} العلق ٩٦/١٩.

^{١٦٨} التمل ٢٧/٢٥.

^{١٦٩} الفرقان ٢٥/٦٠.

^{١٧٠} الإنشقاق ٨٤/٢١.

^{١٧١} لا يوجد هذه الآية في نسخة ١١٠/١٤٤٠ b

البقيّة مواظبة التّبيّ صَلَّى الله عليه وسلّم و أصحابه رضي الله عنه يدلّ على الوجوب. وكذلك قوله عليه السّلام؛ السّجدة على من تلاها وعلى من سمعها و على كلمة الإجاب و إلزام. إعلم بأنّ سجود التّلاوة

a ٤٨

في القرآن أربعة عشر سجدة. والسّجود واجب في هذه المواضع كلّها على التّالي والسّامع إذا كان أهلاً للصّلاة إمّا أداً أو قرضاً وسواء كانا قاصدين للتّلاوة و السّماع أو لم يكونا وسواء كانا في الصّلاة أو خارجها أو كان أحدهما في الصّلاة و الآخر خارجها إلّا المقتدى إذا قرأها فإنّه لا تجب عليه ولا على إمامه ولا على من شاركه في الصّلاة. وتجب على من كان خارج صلاته ولو كان التّالي ليس من أهل الصّلاة والسّامع أهلاً تجب على السّامع دون التّالي. إن كان التّالي كافراً أو صبيّاً أو مجنوناً أو حايضاً أو نفساً ولو كان على العكس تجب على التّالي دون السّامع. ومن تلا أية السّجدة في الصّلاة ولم يسجد لها أو أراد أن يركع للصّلاة فإنّه ينويها بقلبه قبل الرّكوع ينوب عنها أم السّجود قال بعض المشايخ رحمه الله الرّكوع ينوب عنها وقال بعضهم السّجود. ولو نوى لها بعد الرّكوع لا تجوز بالإتفاق وعليه قضائها في الصّلاة. ولو لم يقضها حتّى خرج عن الصّلاة سقطت عنه. ولو نوى لها في الرّكوع ففيه روايتان ولو كرّر تلاوة سجدة واحدة في مجلس واحد عليه سجدة واحدة. وإذا أراد أن يسجد للتّلاوة ينويها

b ٤٨

بقلبه. ويقول بلسانه أسجد لله تعالى سجدة التّلاوة الله أكبر. ثمّ يسجد ولا يرفع يديه ولا يقوم لها. وإذا كان في الصّلاة ينويها بقلبه قبل الرّكوع ولا يذكر بلسانه. فإذا سجد يقول في سجوده سجدة للرحمن. و أمنت بالرحمن فاغفر لي يا رحمن. فإن لم يعلم ذلك يقول سبحان ربّي الأعلى ثلاثاً. ثمّ يرفع رأسه و يكثر ولا تشهّد عليه ولا سلام. والله أعلم.

فصل في صلاة المسافر

الأصل فيها قوله تعالى: وإذا ضربتم في الأرض فليس عليكم جناح أن تقصروا من الصّلاة ضربتم في الأرض^{١٧٢} أي خرجتم إلى السّفر وروى عن عمر رضي الله عنه أنّه سأل رسول الله صَلَّى الله عليه وسلّم عن هذه الآية فقال عليه السّلام؛ هذه صدقة تصدّق بها عليكم فاقبلوا صدقته. وقوله عليه السّلام؛ إنّ الله تعالى فرض عليكم الصّلاة على لسان نبيّكم للمقيم أربعاً و للمسافر ركعتين. "وروى عن عليّ رضي الله عنه؛ أنّه قال فرض رسول الله صَلَّى الله عليه وسلّم صلاة الحضر أربعاً و صلاة المسافر ركعتين.^{١٧٣} وروى عنه عليه وسلّم؛ أنّه كان إذا خرج من المدينة لم يزد على ركعتين حتّى يرجع

a ٤٩

والأصل في إباحة الإفطار في شهر رمضان للمسافر قوله تعالى: فمن كان منكم مريضاً أو على سفر فعدّه من أيامٍ آخر.^{١٧٤} والصّوم خيرٌ له من الإفطار^{١٧٥} ثمّ أعلم بأنّ مدّة السّفر الّذي يوجب قصر الصّلاة و يبيح إفطار الصّوم ثلاثة أيّام فصاعداً دون اللّيالي

^{١٧٢} التّساء ١٠١/٤.

^{١٧٣} أبو بكر الواسطي، الباغندي السّغير محمد بن محمد بن سليمان بن الحارث الأزدي (م ٩٣٢/٣٢٠)، مسند أمير المؤمنين عمر بن عبد العزيز، (محقق محمد

عوام)، دمشق، ١٤٠٤/١٩٨٤، ١، ٥٧.

^{١٧٤} البقرة ١٨٤/٢.

^{١٧٥} لا يوجد هذه الأحاديث في نسخة ١٤٤٠/١١٢ b

يسير الإبل ومشى الأقدام. والقصر له عزيمة وعند الشافعي رحمه الله. العزيمة أربع والقصر رخصة و إن صلى أربعاً ينظر إن قعد على رأس الركعتين أجزأته ركعتان عن فرضه. وكانت الأخرى له نافلة. و إن لم يقعد بطل فرضه وتحولت صلاته نفلًا وعليه أن بعيد الصلاة ولا يصير مسافراً بالنية حتى يفارق بيوت المصر. ويصير مقيماً بأربعة أشياء. الأول فنية الإقامة خمسة عشر يوماً في موضع يصلح الإقامة. والثاني الإقامة بطريق التبعية كالعبد مع مولاه والمرأة مع الزوج وكذلك كل من كان تبعاً للإنسان يلزمه طاعته من إمام و أمير جيش وغيره. ويصير مسافراً بمسافة المتبوع إذا مع المتبوع. و الثالث بالدخول في مصره إذا كان له فيه وطن أصلي أو أهلي. و الرابع بالعزم على العود إلى مصره. و إذا لم يكن

b٤٩

بينه وبين مصره مدة سفرٍ تصير صلاته أربعاً بثلاثة أشياء بافتدائه بالمقيم في الوقت وبنية الإقامة في الصلاة سواء كان نوي الإقامة في أولها أو آخرها قبل الخروج منها وبوصول السفينة إلى مصره و هو في الصلاة ولو دخل مصرًا الحاجة وهو علي نية الخروج بعد قضاء حاجته غداً أو بعد غدٍ لا يصير مقيماً و إن مضت عليه سنون ولو أن صاحب جيش نزل منزلاً ونوى الإقامة ولم يخبر أصحابه إلا بعد أيام فإن صلاتهم فيما مضى جائزة ويتمون صلاتهم بعد ما علموا. وكذلك هذا الحكم في الخروج إلى السفر والعرب والأكراد و التركمان الذين يسكنون المغاون في بيوت الشعر فهم مقيمون لأن موضع إقامتهم المفازة. و أما إذا ارتحلوا عن موضع إقامتهم في الصيف و قصدوا مومعاً آخر للإقامة في الشتاء وبين الموصغين مدة السفر فإنهم يصيرون مسافرين في الطريق ومن فاتته صلاة في السفر قضاها في الخضر ركعتين. و إن فاتته في الحضرة قضاها في السفر أربعاً و المطيع و العاصي في سفرهما فالترخصة سواء.

فصل في الصلاة الجمعة

الأصل في وجوبها قوله تعالى:

٥٠٠

يا أيها الذين آمنوا إذا نودي للصلاة فاسعوا إلى ذكر الله وذروا البيع "ذلكم خير لكم إن كنتم تعلمون فإذا قضيت الصلاة فانتشروا في الأرض وابتغوا من فضل الله واذكروا الله كثيراً لعلكم تفلحون و إذا رأوا تجارةً أو لهواً انفضوا إليها و تركوا قِياماً قل ما عند الله خير من اللهو و من التجارة و الله خير الرازقين.^{١٧٦} وروى عن جابر بن عبد الله رضي الله عنه أنه قال خطبنا رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ ذات يوم فقال: يا أيها الناس إعلموا أن الله تعالى كتب عليكم صلاة الجمعة في مقامي هذا في يومي هذا في شهرى هذا في عامى هذا فريضة واجبة إلى يوم القيمة. فمن تركها جحوداً لها واستحفاً بحقها في حالت حياتى أو بعد وفاتى وله إمام عادل أو جابر. فلا جمع الله شمله ولا أتم له أمره ألا لاصلاة له ألا لأزكوة له ألا لا صوم له ألا لا حج له إلا أن يتوب. ومن تاب تاب الله عليه. إعلم بأن الجمعة لا تصح إلا في مصر جامع. وهى واجبة. إذا اجتمعت شرايطها وهى ستة خمسة ذكرها في ظاهر التوبة؛ وهى المصر الجامع والسلطان

^{١٧٦} الجمعة ٩/٦٢، ١٠، ١١.

^{١٧٧} لا يوجد هذه الآية في نسخة ١٤٤١/٥٩٩

أو من أمره السلطان. والجماعة والوقت والخطبة. السادس ذكرها في نواذر الصلّاة. وهو أن يكون أدائها بطريق الاشتهار حتى أن أميراً لو جمع جنده في الحصن وغلق باب الحصن وصلّى الجمعة لايحوز. وإن فتح الباب وصلّى بهم الجمعة و أذن للعامة بالدخول فيه فهو جائز. وقد تكلموا في المصر الجامع روى عن أبي حنيفة رحمه الله أنّه قال هي بلدة كبيرة فيها سككٌ وأسواقٌ. ولها رساتيقٌ وفيها والٍ يقدر على إنصاف المظلوم من الظالم بحشمته. وروى عن أبي عبد الله البلخي رحمه الله أنّه قال أحسن ما قيل في هذا أنّهم إذا كانوا بحال لو اجتمعوا في أكبر مساجدهم لم يسعهم فهد مصرٌ جامعٌ. وهذا أقرب من مذهب أبي حنيفة و أبي يوسف رحمهما الله لأنّ مذهبهما أنّ إقامة الجمعة بمئى تجوز و هي قرية وأجمعوا أن الجمعة بمكة والمدينة جليزة. وأجمعوا أنّ الجمعة بعرفات لا تجوز. قال أبو حنيفة و أبو يوسف فرض الوقت الظاهر. إلّا أنّه إذا أدى الجمعة سقط عنه الظاهر. وقال محمد فرض الوقت الجمعة ومن أدرك الإمام يوم الجمعة صلّى معه ما أدرك وبنى عليها

الجمعة وإن إدركه في سجود السّهو. والمستحبّ في يوم الجمعة خمسة أشياء. الإستياك والإغتسال و أن يدهن ويمسح طيباً و يلبس أحسن ثيابه. ويجتهد أن يقعد في موضع يسمع الخطبة. ولا يتخطى رقاب الناس و إذا خرج الإمام للخطبة ترك الناس الصلّاة والكلام حتى يفرغ من خطبته عند أبي حنيفة رحمه الله. لقوله عليه السلام؛ إذا خرج الإمام يوم الجمعة فلا صلاة و لا كلام عندهما.^{١٧٨} إذا شرع في الخطبة إلى أن يفرغ منها والسنة في الخطبة أن يحمّد الله تعالى ويشئى عليه ويعظ الناس ويقرأ القرآن ويصلّى على النّبيّ صلّى الله عليه وسلّم و على آله و أصحابه رضى الله عنهم أجمعين ويدعو للمؤمنين والمؤمنات. ويكره في حال الخطبة التسبيح والقرأة. فإذا قرأ الخطيب إنّ الله و ملائكته يصلّون على النّبيّ يأتيها الذين آمنوا أصلى عليه وسلّم تسليماً صلّوا القوم على النّبيّ صلى الله عليه و السلام في أنفسهم هذا إذا كان قريباً يسمع الخطبة ولو كان بعيداً لا يسمعها. قال محمد بن سلمة يسكت. وقال نصير بن يحيى يقرأ القرآن. وقال بعضهم ينظر في الفقه والإختيار السكوت و إمّا كلام الدنيا فهو حرامٌ ومعصيةٌ و يصير الرّجل به عاصياً في الله تعالى لأنّ كلام الدنيا فهو حرامٌ و معصيةٌ و يصير الرّجل به عاصياً في الله تعالى لأنّ كلام الدنيا في المساجد

في غير حالة الخطبة حرامٌ فكيف إذا كان يتكلّم في حال الخطبة نهي عن الصلّاة وعن قرأة القرآن و التسبيح. فكيف إذا كان الكلام في أمر الدنيا ولأنّ الخطبة بمنزلة الصلّاة يوم الجمعة. وفي الصلّاة كلام الدنيا لايحوز فكذلك في حالة الخطبة لايحوز. و قال صلّى الله عليه و سلّم ليأتين على الناس زمانٌ يكون حديثهم في مساجد هم في أمر دنياهم ليس الله فيهم حاجةً. فلا تجالسوهم. وقال صلّى الله عليه و سلّم؛ مثل الذي يتكلّم يوم الجمعة والإمام يخطب كمثّل الحمار يحمل أسفاراً.^{١٧٩} نسأل الله تعالى أن يعصمنا عن هذه المعصية. وعن جميع المعاصي بفضلله وكرمه إنّه عاصمٌ من استعصمه وغافرٌ لمن استغفره.

^{١٧٨} أبو جعفر أحمد بن محمد بن سام بن عبدالمليك بن سلمة الأزدي الحجري المصري المعروف الطحوي (م ٩٣٣/٣٢١)، شرح معان الآثار، (محقق محمد زهري

النجار-محمد سيد جاد الحق)، الطبعة الأولى، ١٩٩٤/١٤١٤، ١، ٣٧٠، ٢١٧٧.

^{١٧٩} معجم الكبير، ٩، ٩٠، ١٢٥٩٣.

فصل في صلاة العيدين

الأصل فيها قوله تعالى: قد أفلح من تَزَكَّى وذكر اسم ربه فصلّى^{١٨٠}. يعني صلوات الخمس. وروى عنه صلى الله عليه وسلم أنه قال نزلنا في صدقة الفطر وصلاة العيدين وروى عن أنس بن مالك رضي الله عنه أنه قال: لما قدم النبي صلى الله عليه وسلم المدينة وكان لهم يومان يلعبون فيهما الجاهلية. فقال عليه السلام؛ قد أبدلكم الله بهما خيراً منهما

a٥٢

يوم الفطر و يوم الأضحى. و قال عليه السلام و اغدوا إلى عيدكم و إذا أصبح الرجل يوم الفطر يستحب له سبعة أشياء. السواك والغسل و أن يلبس أحسن ثيابه ويتطيب ويدق شيئاً ويخرج صدقة الفطر. ثم يغدوا إلى المصلى جاهراً بالتكبير عندهما. وعند أبي حنيفة رحمه الله يسر فإذا انتهى إليه وسقط عنه ويكره أن يتطوع في المصلى قبل صلاة العيد. وكذلك بعدها في حال الخطبة و أول وقت صلاة العيدين. إذا ارتفعت الشمس وابتضت و آخر وقتها إذا زالت الشمس ويؤخر الامام الصلاة في الفطر ويعجل في الأضحى لأجل الأضحى. ثم يصلى ركعتين يكبر تكبيرة الإفتتاح مقرونة بالتبتيه كما وصفنا. ثم يقول سبحانك اللهم ومحمد الى آخره. ثم يكبر سبع تكبيرات^{١٨١} "هذا علي مبالغة ابن عباس رضي الله عنه. و عمل الأئمة على هذا إلى يومنا لأن الخلافة في أولاد ابن عباس رضي الله عنه و متابعتهم أولى إلا من أوجبه أما الأصل في مذهب أبي حنيفة رحمه الله التكبيرات الزوائد ستة ثلاثة في الأولى و ثلاثة في الأخرى بعد القراءة. و هو مذهب ابن مسعود رضي الله عنه."^{١٨٢} ثم يأتي بالتعوذ والتسمية.

b٥٢

و القراءة إن كان إماماً و أما المقتدى إذا فرغ من التكبير سكت. فإذا قام في الركعة الثانية يكبر خمس تكبيرات ثم يقرأ أو يقبض يديه بعد التكبيرة الأولى حالة الثناء. فإذا اشرع في تكبيرات العيد أرسلهما فإذا فرغ منها قبضهما ويرفع يديه في تكبيرات العيدين. ولا ذكر بينهما ثم يخطب بعد الصلاة خطبتين يعلم الناس فيهما صدقة الفطر و أحكامها. ويستحب في عيد الأضحى ستة أشياء إلا ستياك و الإغتسال و أن يلبس أحسن ثيابه ويدهن ويتطيب. ويؤخر الأكل حتى فرغ من الصلاة. ويصلى الأضحى كصلاة الفطر. ثم يخطب بعدها خطبتين. يعلم الناس فيهما الأضحى وتكبيرات التشريق. ثم يضحى بعد صلاة العيد في المصير وفي الرساتيق يجوز لهم الأضحى قبل الصلاة بعد طلوع الفجر.^{١٨٣} ويذبح عن نفسه و عن أولاده الصغار. و يذبح عن كل واحد منهم شاة أو يذبح بدنة أو بقرة عن سبعة يتصدق بثلاثها على الفقراء ويطعم ثلاثها للأغنياء. ويذخر ثلثها لنفسه ولا ينقص الصدقة من الثلث ويتصدق بجلدها ولا يعطى أجرة الجزار منها. والأفضل أن يذبح أضحيته بيده

^{١٨٠} الأعلى ١٤/٨٧-١٥.

^{١٨١} زيادة في نسخة B.V/٥٦ b "عند الشفئ"

^{١٨٢} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخ b ١١٨/١٤٤٠ ؛ B.V/٥٦ b

^{١٨٣} زيادة في نسخة B.V/٥٦ b -٥٧ a "وهي واجبة على الانبياء"

إن كان يحسن الذبح. ويستقبل بأضحيتيه القبلة ويقول وجهتي وجهي للذين فطر السموات والأرض حنيفاً مسلماً وما أنا من المشركين.^{١٨٤} ويقول عند الذبح بسم الله الله أكبر. ثم يصلي ركعتين. ويقول بعد السلام: أَللَّهُمَّ إِن صَلَاتِي وَنَسْكَي وَمَحْيَايَ وَمَمَاتِي لِلَّهِ رَبِّ الْعَالَمِينَ لَا شَرِيكَ لَهُ وَبِذَلِكَ أُمِرْتُ وَأَنَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ.^{١٨٥} أَللَّهُمَّ هَذَا مِنْكَ وَالْبِكَ فَتَقَبَّلْهُ مِنِّي. كما تقبلت من إبراهيم عليه السلام بفضلك وجودك يا أكرم الأكرمين. قال رسوا الله عليه وسلم؛ إذا ذبحتم فألقوا السكين من يديكم ثم أركعوا ركعتين ماركعهما مسلماً وسأل الله تعالى شيئاً إلا أعطاه إياه وهي جائزة يوم التحر ويومين بعده. وتكبير التشريق أوله عقيب صلاة الفجر من يوم عرفة بالإتفاق. وأخره عقيب صلاة العصر من يوم التحر عند أبي حنيفة رضي الله عنه فيكون جملتها ثمان صلوات. وعندهما إلى صلاة العصر من آخر أيام التشريق فيكون جملتها ثلاثة وعشرين صلاةً والتكبير مشروع عقيب الصلوات المفروضات دون السنن والنوافل والوتر وصلاة العيدين. بالإجماع. وإذ انسي الإمام التكبير

يكبر القوم والمحرّم. إذا سلم كبر أولاً ثم ليّ ولفظ التكبير الله أكبر الله أكبر لا إله إلا الله والله أكبر والله أكبر والله الحمد.

فصل في صلاة الجنازة

الأصل في وجوبها قوله صلى الله عليه وسلم؛ صلّوا على كلّ بر وفاجر. وكذلك مواظبة النبي صلى الله عليه وسلم وأصحابه عليها ويقوم الإمام على الجنازة بخذاء صدر الرجل والمرأة جميعاً. وأولى الناس بالصلاة عليه السلطان. ثم إمام الحماةم الوليّ "فإن كان الإمام غير هؤلاء فيستأذن الوليّ".^{١٨٦} فإن صلى بغير إذن الوليّ فلوليّ أن يعيد الصلاة. وإذا أراد أن يصلي كبر تكبيرة مقرونة بنية الصلاة الجنازة. وينوي كما ذكرنا والقوم ينوون ذلك والإقتداء بالإمام أيضاً. ويرفع يديه مع التكبير هذا أذنيه ثم يضعهما تحت سترته. ولا يرفع يديه في التكبيرات الثلاث. ثم يقرأ سبحانك اللهم وبحمدك إلى قوله ولا إله غيرك. ثم يكبر تكبيرة ثانية ويقول أَللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ إِلَى قَوْلِهِ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ. ثم كبر تكبيرة ثالثة ويقول أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِحَيَاتِنَا وَمَيِّتِنَا وَشَاهِدِنَا وَغَايِبِنَا وَصَغِيرِنَا وَكَبِيرِنَا وَذَكَرْنَا وَأُنْثَانَا أَللَّهُمَّ مِنْ أَحَبِّهِ مَنَافَاحِيهِ عَلَى

الإيمان ومن توفيقه منّا فتوقّه على الإسلام وخصّ هذه الميّت بالزّوج والزّيجان والرحمة والمغفرة والرضوان أَللَّهُمَّ إِنْ كَانَ مُحْسَنًا فَزِدْ فِي إِحْسَانِهِ وَإِنْ كَانَ مُسِيئًا فَتَجَاوَزْ عَنْهُ وَلَقَدْ الْأَمْنُ وَالْبَشْرَى وَالْكَرَامَةُ وَالزُّلْفَى بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ أَللَّهُمَّ اغْفِرْ لِي وَلِوَالِدِي وَلِجَمِيعِ الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ وَالْمُسْلِمِينَ وَالْمُسْلِمَاتِ الْأَحْيَاءِ مِنْهُمْ وَالْأَمْوَاتِ تَابِعْ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ فِي الْخَيْرَاتِ إِنَّكَ جَبِيبُ الدَّعَوَاتِ قَاضِي الْحَاجَاتِ مَنْزِلُ الْبَرَكَاتِ دَافِعُ السَّيِّئَاتِ مُقْبِلُ الْعَثَرَاتِ إِنَّكَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. أَللَّهُمَّ رَبَّنَا أَتْنَا فِي الدُّنْيَا حَسَنَةً وَفِي الْآخِرَةِ حَسَنَةٌ وَقِنَا عَذَابَ النَّارِ. ثم يكبر تكبيرة رابعة ولا يقرأ شيئاً ويسلم من الجانبين وترفع الجنازة بالعجلة. وإن كان الميّت غير بالغ أو مجنون يقول في

^{١٨٤} الأنعام ٧٩/٦.

^{١٨٥} الأنعام ١٦٢/٦-١٦٣.

^{١٨٦} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة F / ٧٢ a

التَّكْبِيرَةُ الثَّالِثَةُ؛ اَللّٰهُمَّ اجْعَلْهُ لَنَا فَرْطاً وَ دَحْرًا وَ اَجْرًا وَ اجْعَلْهُ لَنَا شَافِعًا مَشْفَعًا يَشْفَعُ لَنَا يَوْمَ الْقِيَمَةِ لِأَنَّهُ لَا ذَنْبَ لَهُ وَ رَوَى عَنْ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ قَالَ: كَانَ يَقْرَأُ فِي التَّكْبِيرَةِ الثَّالِثَةِ. اَللّٰهُمَّ اغْفِرْ لِأَحِبَّائِنَا وَ أَمْوَاتِنَا وَ أَصْلَحْ ذَاتَ بَيْنِنَا

b٥٤

و أَلْفَ بَيْنَ قُلُوبِنَا وَ جَعَلَ قُلُوبَنَا عَلَى قُلُوبِ أَحِبَّائِنَا. اَللّٰهُمَّ إِنْ كَانَ زَكِيًّا فَزَكِّهِ وَ إِنْ كَانَ خَاطِئًا فَاغْفِرْهُ وَارْحَمْهُ وَاجْعَلْهُ فِي خَيْرٍ مِّمَّا كَانَ فِيهِ وَاجْعَلْهُ خَيْرَ يَوْمٍ جَاءَ عَلَيْهِ بِرَحْمَتِكَ يَا أَرْحَمَ الرَّاحِمِينَ. وَ يَقُولُ هَذَا كُلُّهُ الْإِمَامُ وَ الْقَوْمُ جَمِيعًا وَ يَسْرُونَ بِهَا وَ لَا يَقْرَأُ فَاتِحَةَ الْكِتَابِ وَلَا سُورَةَ مِنَ الْقُرْآنِ. نَسْأَلُ اللَّهَ تَعَالَى أَنْ يَخْتِمَ بِالْخَيْرِ وَ السَّعَادَاتِ وَ يَهْوِّنَ عَلَيْنَا سَكَرَاتِ الْمَوْتِ وَ يَسْرُونَ بِهَا وَ يَجْعَلُنَا مِنَ الْفَائِزِينَ الْأَمْنِينَ الَّذِينَ لَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ وَ تَرْزُقُنَا الْعِلْمَ وَ الْفَهْمَ وَ يَوْفِقُنَا الْعَمَلَ بِالْعِلْمِ وَ يَدْخُلُنَا الْجَنَّةَ مَعَ عِبَادِهِ الصَّالِحِينَ بِفَضْلِهِ وَ كَرَمِهِ. إِنَّهُ بِالتَّاسِ لِرُؤُفٍ رَحِيمٌ.

باب في فضل الزَّكَّاتِ وَ الصَّدَقَةِ

الأَصْلُ فِيهِ قَوْلُهُ تَعَالَى: وَالَّذِينَ هُمْ لِلزَّكَاةِ فَاعِلُونَ. إِلَى قَوْلِهِ الَّذِينَ يَرِثُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدِينَ.^{١٨٧} وَقَوْلُهُ تَعَالَى: وَالَّذِينَ فِي أَمْوَالِهِمْ حَقٌّ مَعْلُومٌ لِلنَّسَائِلِ وَالْمَحْرُومِ.^{١٨٨} إِلَى قَوْلِهِ أُولَئِكَ فِي جَنَّاتٍ مَكْرُومِينَ. قَوْلُهُ تَعَالَى: مَنْ ذَا الَّذِي يقرضُ اللَّهَ قَرْضًا حَسَنًا فَيضاعفه لَهُ أضعافًا كَثِيرَةً.^{١٨٩} قَوْلُهُ تَعَالَى: مِثْلَ الَّذِينَ يَنْفَقُونَ أَمْوَالَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ كَمِثْلِ حَبَّةٍ أَتَيْتَ

a٥٥

سَبْعَ سَنَابِلٍ فِي كُلِّ سَنَبِيلَةٍ مِائَةُ حَبَّةٍ وَاللَّهُ يَضَاعِفُ لِمَنْ يَشَاءُ وَاللَّهُ وَاسِعٌ عَلِيمٌ.^{١٩٠} قَوْلُهُ تَعَالَى الَّذِينَ يَنْفَقُونَ أَمْوَالَهُمْ بِاللَّيْلِ وَ النَّهَارِ سِرًّا وَ عَلَانِيَةً فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ.^{١٩١} قَوْلُهُ تَعَالَى: يَمْحَقُ اللَّهُ الْزَّيْفَ وَ يَبْرِئُ الصَّدَقَاتِ.^{١٩٢} وَقَوْلُهُ تَعَالَى: وَ مَا أَنْفَقْتُمْ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ يُخْلِفُهُ وَ هُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ.^{١٩٣} وَقَدْ نَزَلَتْ فِي فَضْلِهَا آيَاتٌ كَثِيرَةٌ. وَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ مَلِكًا يَنَادِيَانِ كُلَّ يَوْمٍ اَللّٰهُمَّ عَجِّلْ لِكُلِّ مَنْفِقٍ خَلْفًا وَ عَجِّلْ لِكُلِّ مُمَسِّلٍ تَلْفًا.^{١٩٤} وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ الصَّدَقَةُ تَقَعُ فِي يَدِ الرَّحْمَنِ قَبْلَ أَنْ تَقَعُ فِي يَدِ الْفَقِيرِ. فَيَرِيهَا كَمَا يَرِي أَحَدُكُمْ فَصِيلَهُ وَ فِي رِوَايَةٍ فَلَوْهُ حَتَّى تَبْلُغَ الثَّمَرَةُ مِثْلَ جَبَلِ أَحَدٍ.^{١٩٥} وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ الصَّدَقَةُ شَيْءٌ عَجِيبٌ.^{١٩٦} وَ قَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ الصَّدَقَةُ تَطْفِي غَضَبَ الرَّبِّ.^{١٩٧} وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ اتَّقُوا النَّارَ وَلَوْ بِشِقِّ تَمْرَةٍ.^{١٩٨} وَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ؛ إِذَا سَأَلَكُمْ سَائِلٌ

^{١٨٧}المؤمنون ٤/٢٣ و ١١.

^{١٨٨}المعارج ٧٠/٢٤-٢٥.

^{١٨٩}البقرة ٢/٢٤٥.

^{١٩٠}البقرة ٢/٢٦١.

^{١٩١}البقرة ٢/٢٧٤.

^{١٩٢}البقرة ٢/٢٧٦.

^{١٩٣}سبأ ٣٤/٣٩.

^{١٩٤}مستدرک، ٢، ٤٤٦.

^{١٩٥}معجم الكبير، ٩، ٩٠، ١٢٥٩٣.

^{١٩٦}البراز، أبو بكر أحمد بن عمر بن عبدالحق بن خلاد بن عبد الله العتكي (م ٩٠٥/٢٩٢)، مسند البراز المنشور بإسم البحر الزهراء، (محقق الجلد ١-٩) محفوظ

الرحمان زين الله، الجلد ١٠-١٧ عادل بن صعيد، الجلد ١٨ صبري عبدالحق الشافعي، الطبعة الأولى، مدينة المنور، ١٩٨٨/٩/٢٠٠٩، ٩، ٤٦٢، ٤٠٧٨.

^{١٩٧}القضائ، أبو عبد الله محمد بن سلمة بن جعفر بن علي بن هكمون المصري، مسند الشهاب، (محقق حمدي بن عبدالمجيد السلفي)، الطبعة الثالثة، بيروت،

١٤٠٧/١٩٨٦، ١، ٩٥، ١٠٥.

فلا تقطعوا مسأله حتى يفرغ منها ثم ردوها عليه بوقارٍ ولينٍ أو يبدلٍ يسيراً أو برّاً جميلاً فإنّه قد يأتيكم من ليس بإنس ولا جانّ ينظرون إليكم كيف صنيعكم فيما حوّلكم الله تعالى

b٥٥

أي أعطاكم. وقال عليه السّلام؛ مامن رجل يتصدّق يوماً أو ليلةً إلّا حفظه الله تعالى من الموت من لدغَةٍ أو هدمٍ أو موتٍ بغتةً. و يقال إن الصّدقة تدفع عن صاحبها سبعين باباً من السّوء و في الباب أحاديثٌ كثيرةٌ. قال الفقير إلى رحمة الله تعالى؛ إذا كان للصّدقة هذه الفضائل والمتصدّق ينال هذه الثّواب بسبب الصّدقة. وجب علي العبد أن يتصدّق من ماله بقدر وسعه قليلةً كانت أو كثيرةً واجبةً كانت أم نافلةً. ولا يمنع الصّدقة من أربابها لأنّ الله تعالى أوعد العذاب الأليم لمانع الرّكوة حيث قال والذين يكنزون الذهب والفضة ولا ينفقونها في سبيل الله فيبشرهم بعدابٍ أليمٍ يوم يجمى عليها في نار جهنّم فتكوي بها جباههم وجنوبهم وظهورهم هذا ما كنزتم لأنفسكم فذوقوا ما كنتم تكنزون.^{١٩٩} وقوله تعالى: سيطوّقون ما بخلوا يوم القيامة.^{٢٠٠} أي ممّا منعوا من الرّكوة في الدّنيا تكون الرّكوة في عنقه كهيفة الطّوق شجاعاً أقرع ذا زينتين يلدغ بخذيّه يقول أنا الرّكوة الّتي بخلت بي في الدّنيا. قال

a٥٦

صلّى الله عليه وسلّم؛ إنّ كنز أحدكم يوم القيامة يتحوّل شجاعاً أقرعاً. فيطوّق في عنقه فينهشه فيقيه بذراعيه فيهشهما حتى يفصل بين النّاس فلا يزال معه حتى يساربه إلى النّار. وقال عليه السّلام؛ من كانت له إبلاً و بقراً أو غنمٌ لم يؤدّ زكاتها بطح لها يوم القيامة بقاعٍ قرقرٍ تطأوه بأخفافها. وتنطحه بقرونها كلّما مرّ عليه أو لاها ردّ عليه أحرأها.^{٢٠١} وقال عليه السّلام؛ لا تلطظ في الرّكوة أي لا تمنعها.^{٢٠٢} وقال عليه السّلام؛ ما خالطت الرّكوة مالاً إلّا أهلكته.^{٢٠٣} وقال ابن عبّاسٍ رضی الله عنه؛ من فرّط في زكاته حتّى حضره الموت سأل الرّجعة أي سأل الرّجوع إلى الدّنيا ليصلح ما أفسده ولا يجاب إليه. نعوذ بالله من هذه الحال. و قيل من منع خمساً منع الله منه خمساً؛ من منع الرّكوة منع الله منه حفصا المال ومن منع الصّدقة منع الله منه العافية ومن منع العشر منع الله منه بركة أرضه ومن منع الدّعأ منع الله منها لإحابة ومن تهاون في الصّلاة منع الله منه عند الموت قول لا إله إلّا الله محمّدٌ رسول الله. وقال عليه السّلام؛ مامن قومٌ الرّكوة إلّا منع الله عنهم القطر.^{٢٠٤}

^{١٩٨} البخاري، "الرّكوة" ٩.

^{١٩٩} التّوبة ٣٤/٩.

^{٢٠٠} آل عمران ١٨٠/٣.

^{٢٠١} الحروي، أبو عبيدة القاسم بن سلام بن عبد الله البغدادي (م ٨٣٩/٢٢٤)، غريب الحديث، (محقق محمد عبد الحميد خان)، الطبعة الأولى، حيدار آبات،

٢٣٨، ٢، ١٩٦٤/١٣٨٤.

^{٢٠٢} كنز العمال، ١٠، ١٦٢٣.

^{٢٠٣} البيهقي، أبو بكر أحمد بن حسين بن علي بن موسى الحسروجردي الحرصاني (م ١٠٦٦/٤٥٨)، سنن الكبير، (محقق محمد عبد القدير عطي)، بيروت - لبنان،

٧٦٦٦، ٢٦٧، ٤، ٢٠٠٣/١٤٢٤.

^{٢٠٤} سنن الكبير، ٣، ٣٤٦، ٦٦٢٦.

^{٢٠٥} التّوبة ١٠٣/٩.

فينبغي للعبد أن يرغب في الصدقة و يميل إليها فإن فيها تطهير المال و تكثيره و تحصينه و يكون فيها شكراً لنعمة المنعم وسعة في الرزق وبركة في العمر. وصلة للرحم و رغباً للشيطان فيها رضى الله تعالى ومحبة الملائكة عليه السلام والتأس. و ادخال السرور في قلب المؤمن وقضياً حوائجه. ودفع العلل والأمراض عن نفسه ودفع البلا والأفات عن ماله. وتحصيل الاصدقاء. و تطهير البدن من الذنوب كما قال الله تعالى: خذ من أموالهم صدقة تطهرهم وتزكّيهم بها.^{٢٠٥} قال عليه السلام؛ إنّ الصدقة تطفئ الخطيئة كما يطفئ الماء النار.^{٢٠٦} وروى أنّه كان إذا جاء سيليل إلى أصحاب رسول الله صلى الله عليه وسلم، قالوا جاء القصار يأخذ منا شيئاً يغسل به ذنوبنا وبها يهون الله سكرات الموت ويؤنس صاحبها في القبر وتكون ظلاً له يوم القيمة من شدة الحرّ ونوراً على الصراط وعتقاً من النار. وبها يخفّف الحساب ويثقل الميزان ويزاد في الدرجات وهذا إنّما يكون إذا

تصدق لوجه الله تعالى ولا يكون فيه رياءً ولا سمعةً ولا يمنّ على الفقير ولا يؤذيه. قال الله تعالى: يا أيّها الذين آمنوا لا تبطلوا صدقاتكم بالمال والأذى.^{٢٠٧} ولا يكون من مالٍ أخذه بالظلم والغضب أو السرقة أو الخيانة أو الرشوة بل يكون من مالٍ حلالٍ أو من كسبٍ طيبٍ. كما قال الله تعالى؛ أنفقوا من طيبات ما كسبتم ومما أخرجنا لكم من الأرض الآية.^{٢٠٨} نسأل الله تعالى أن يجعلنا ممن أنفق من طيب ماله بطيبة من نفسه. وممن ختم له بالخير والسعادة بفضله وكرمه. إنّه غفورٌ شكورٌ.

فصل في الزكاة

الزكاة واجبة على الحرّ المسلم البالغ العاقل. إذا ملك نصاباً ملكاً تاماً من أيّ مالٍ كان وحال عليه الحول الأصل في وجوبها. قوله تعالى: وأتوا الزكاة. وقوله تعالى: خذ من أموالهم صدقة تطهرهم وتزكّيهم بها.^{٢٠٩} وقوله تعالى و الذين في أموالهم حق معلوم للسائل والمحروم.^{٢١٠} وقوله صلى الله عليه وسلم المعاذ ابن جبل رضى الله عنه؛ حين بعثه إلى اليمن حذها من أغنيائهم وردّها إلى فقرائهم.^{٢١١} وقوله عليه السلام؛ هات و اربع عشور

أموالكم. وقوله عليه السلام؛ في خمسٍ من الإبل السائمة شاة. وقوله عليه السلام؛ ليس في مادون خمسٍ من الإبل صدقة. وقوله عليه السلام؛ في أربعين شاةً شاة. وقوله عليه السلام؛ في كلّ ثلاثين من البقر تبيع أو تبيعة وفي أربعين مسنّ أو مستنة. وقوله عليه السلام؛ وتعدّ صغارها وكبارها. قوله عليه السلام؛ في كلّ فرسٍ سائمة دينارٌ وليس في الزابطة شيء. وكتب عمر بن الخطّاب رضى الله عنه إلى أبي عبيدة رضى الله عنه؛ في صدقة الخيال خير أربابها فإن شأوا أدّوا عن كلّ فرسٍ ديناراً وإلا قومها وخذ من كلّ مايتى درهم خمسة دراهم.

^{٢٠٦} الترمذي، "سفر"، ٤٣.

^{٢٠٧} البقرة ٢/٢٦٤.

^{٢٠٨} البقرة ٢/٢٦٧.

^{٢٠٩} التوبة ٩/١٠٣.

^{٢١٠} المعارف ٧٠/٢٤.

^{٢١١} البخاري، "المغازي"، ٦٢.

وقوله عليه السّلام؛ الرّقة ليس فيها صدقةٌ حتّى تبلغ مأتين.^{٢١٢} وقوله عليه السّلام؛ في كلّ عشرين مثقالاً نصف مثقال.^{٢١٣} وروى عنه عليه السّلام؛ أنّه رأى إمراًتان تطوفان حول البيت وعليهما سواران من ذهبٍ. فقال عليه السّلام؛ أتؤدّيان زكّاتهما قالتا لا. فقال عليه السّلام؛ أتحبّان أن يسوّركما الله تعالى بسوارين من نارٍ؟ قالتا لا. فقال أديا زكّاتهما.^{٢١٤}

a٥٨

وروى عنه عليه السّلام أنّه قال لعليّ رضي الله عنه؛ يا عليّ ليس عليك في الذّهب شيءٌ حتّى يبلغ عشرين مثقالاً. فإذا بلغ عشرين مثقالاً وحال عليها الحول ففيها نصف مثقال.^{٢١٥} وروى عن عمر بن الخطّاب رضي الله عنه أنّه؛ نصبا العشارين وقال خذوا من المسلم ربع العشر ومن الدّميّ نصف العشر و من الحرّيّ العشر. وروى عن سمرة بن جندب رضي الله عنه أنّه قال كان رسول الله صلى الله عليه وسلّم؛ يأمرنا بإخراج الزّكاة من الرّقيق الّذى نعدّه للبيع. وقوله عليه السّلام؛ فيما سقته السّماء العشر وما سقي بغربٍ أو داليةٍ أو ساقيةٍ ففيه نصف العشر.^{٢١٦} وروى عن النّبيّ صلى الله عليه وسلّم أنّه كنت إلى أهل اليمن؛ أن يؤخذ من العسل العشر.^{٢١٧} وقوله عليه السّلام؛ لا يجتمع على مسلمٍ في أرضيه عشرٌ وخراج.^{٢١٨} وروى عنه عليه السّلام؛ أنّه سئل عمّا وجد في الأرض الميّتة والخراب العادية. فقال عليه السلام فيه و في الرّكاز الخمس.^{٢١٩} وقوله عليه السلام؛ لا زكاة في مالٍ حتّى يحول عليه الحول.^{٢٢٠}

فصل في صدقة الفطر

الأصل في وجوبها قوله

b٥٨

صلى الله عليه وسلّم؛ أغنوهم عن المسئلة في مثل هذا اليوم.^{٢٢١} وقوله عليه السّلام؛ صدقة الفطر مطهرةٌ للصّائم من الرّفث. وقوله عليه السّلام؛ أدّوا عن كلّ حرٍّ وعبدٍ وصغيرٍ وكبيرٍ يهوديّ أو نصرانيٍّ أو مجوسيّ نصف صاعٍ من برٍّ أو صاعاً من تمرٍ أو شعيرٍ أو زبيبٍ.^{٢٢٢} وروى عن أبي سعيد الخدريّ رضي الله عنه أنّه قال؛ كنّا نخرج زكاة الفطر على عهد رسول الله صلى الله عليه وسلّم صاعاً من زبيبٍ أو صاعاً من شعيرٍ وكان طعمانا الشّعير. وروى عن ابن عمر رضي الله عنهما أنّه قال كان النّبيّ صلى الله عليه وسلّم؛ يأمرنا بأن نخرج صدقة

^{٢١٢} مستدرک، ١، ٣٩٥.

^{٢١٣} جامع الأحاديث، ٣١، ٢٣٤.

^{٢١٤} موطأ، "صلاة"، ٣٢٩.

^{٢١٥} بدر المنير، ٥، ٦١٠.

^{٢١٦} موطأ، "صلاة"، ٣٢٤.

^{٢١٧} سنن الكبير، ٤، ١٢٦، ٧٧٠٨.

^{٢١٨} مسند أبي حنيفة، ٢، ٣٥١، ٩٢.

^{٢١٩} موطأ، "الزّكاة"، ٨٥٦.

^{٢٢٠} موطأ، "الزّكاة"، ٨٣٩.

^{٢٢١} نصب الراي، ٢، ٤٣٢.

^{٢٢٢} صحيح ابن حزيمة، ٤، ٨٣، ٢٣٩٩.

^{٢٢٣} الصنعاني، أبو بكر عبد الرزاق بن همام بن نافع الحميري البجلي (م ٨٢٦/٢١١-٢٧)، مصنف، (محقق حبيب الرحمان العظمي)، الطبعة الثالثة، بيروت،

٥٧٣٧، ٣، ١٩٨٣، ١٤٠٣.

الفطر قبل أن نخرج إلى المصلّى.^{٢٢٣} وروى عن ابن عباس رضي الله عنهما أنه خطب بالبصرة فقال فرض رسول الله صلى الله عليه وسلم؛ زكاة الفطر على الذكر والأنثى والحُرّ والعبد نصف صاعٍ من برٍّ أو صاعاً من تمرٍ أو صاعاً من شعيرٍ. والله أعلم.

باب معرفة أموال بيت المال

إعلم بأنّ جملة ما يجمع في بيت المال من الأموال أربعة أنواع. نوعٌ منها الصدقات وهي زكاة السّوليم. و العشور وما أخذ

a٥٩

العاشر من تجّار المسلمين الذين يمزون عليهم. ونوع آخر و هو ما أخذ من خمس الغنيم والمعادن والزّكاز. ونوعٌ آخر ما أخذ مما أخرجت الأراضي وجزية الرّؤس. وما صولح عليه بنى نجران من الحلل و بنى تلعب من المضاعفة. وما أخذ العاشر من المستأمنين من أهل الحرب وما أخذ من تجّار أهل الدّمة ونوعٌ آخر ما أخذ من تركة الميّت الذي مات ولم يترك وارثاً أو ترك زوجاً أو زوجةً هذه جملة مال بيت المال. فالنوع الأوّل؛ وهي الزّكوات والعشور. تصرف إلى ثمانية أصنافٍ وهي ما نصّ الله تعالى في كتابه فقال إنّما لصدقات للفقراء والمساكين الآية.^{٢٢٤} والنوع الثّاني؛ وهي خمس الغنيم والمعادن والزّكاز يصرف إلى خمسة أصناف الذي ذكرها الله تعالى في كتابه قوله تعالى: و أعلموا أنّما غنمتم من شيءٍ^{٢٢٥} فإنّ لله خمسة الآية. والنوع الثّالث؛ وهو أخرجت الأراضي وجزية الرّؤس وما أخذ من المستأمنين من أهل الحرب ومن تجّار أهل الدّمة وغيرها. يصرف إلى عمارة الزّباطات و القناطر و الجسور وسدّ القفور وكري الأنهار العظام التي لا ملك لأحدٍ فيها كجحون والفرّاء والدّجلة وغير ذلك. ويصرف إلى أرزاق القضاة والأئمّة

b٥٩

والولاة والمحتسبة والمفتيين والمعلّمين والمتعلّمين والمقاتلة وذريهم وإلى رصّاد الطّريق في دار الإسلام عن اللّصوص وقطاع الطّريق فحاصله أنّ هذ النوع من المال يصرف إلى عمارة الدّين وصلاح دار الإسلام والمسلمين. والنوع الرّابع؛ وهو ما أخذ من تركة الميّت الذي لا وارث له. يصرف إلى نفقة المرضى في أدويتهم وعلاجهم وهم فقرأ إلى أكفان الموتي الذين لا مال لهم و إلى نفقة اللّقيط وعقل جنائته و إلى نفقة من هو عاجزٌ عن الكسب وليس له من يقوم عنه بنفقته وما أشبه ذلك والواجب على الأئمّة والأمراء والسلاطين و الولاة إيصال الحقوق إلى أربابها. ولا يجبسونها عنهم على ما يرى من تفضيل أوتسويةٍ من غير أن يميل في ذلك إلى هوى. ولا يجلّ لهم منها إلا مقدار ما يكفيهم ويكفي أعوانهم. ولا يبدّلهم منه و إذا اجتمع المال عنهم وجب عليهم أن يوصلوه إلى أربابها ويصرفه اليهم بقدر حقوقهم وكفافهم. ولا يجبسونها عنهم ولا يجعلونه كنوزاً. فإن فضل من المال شيءٌ بعد إيصال الحقوق إلى أربابها قسموه بين المسلمين. فإن قصّروا في ذلك فوباله عليهم واستحقّوا إسم الظّالم. نسأل الله تعالى أن يهدينا سبيل الرّشاد.

a٦٠

ويعصمنا عن مظلمة العباد إنّه مجيب دعوة أهل السّداد ومهلك أهل الظّلم والفساد.

^{٢٢٤} التوبة ٦٠/٩

^{٢٢٥} الأنفال ٤١/٨

فصل فى فضل شهر رمضان

روى عن رسول الله صلى الله عليه وسلم أنه قال؛ حاكياً عن الله تعالى كلَّ حسنةٍ يعملها ابن آدم تضاعف له من عشرةٍ إلى سبع مائة ضعفٍ إلا الصوم فإنه لي وأنا أجزي به يدع عنه شهوته و أكله وشربه من أجلي. و الصوم جنة. و للصائم فرحتان، فرحةٌ عند إفطاره و فرحةٌ عند القيامة. ٢٢٦ وقال عليه السلام؛ من صام شهر رمضان وقامه إيماناً و اجتناباً غفر الله له ماتقَدَّم من ذنبه. ٢٢٧ وقال عليه السلام؛ إنَّ للجنة باباً يقال له الرِّيان لا يدخله إلا الصَّائمون. ٢٢٨ وقال عليه السلام؛ إنَّ الجنةَ لتزِين لشهر رمضان من الحول إلى الحول. فإذا كان أول ليلةٍ من رمضان هَبَّت ريحٌ من تحت العرش. يقال لها المثيرة فصَفَّت ورق الجنة. فتنظر الحور العين إلى ذلك. وقلن يا ربِّ إجعل لنا في هذا الشَّهر من عبادك الصَّالِحِينَ أزواجاً. تقرَّ أعيننا بهم وتقرَّ أعينهم بتافما من عبد صام رمضان إلا زوجه الله تعالى زوجة من الحور العين في خيمةٍ من دَرَّةٍ بيضاء مجوَّفة. ٢٢٩ كما قال الله تعالى؛ حورٌ مقصوراتٌ في الخيام. ٢٣٠ وعلى كلِّ حوريةٍ في كتابه

b٦٠

منهنَّ سبعون حلَّةً ليس منها حلَّةٌ على لون الأخرى. ويغطى سبعين لوناً من الطَّيب وكلَّ واحدةٍ منهنَّ على سريرٍ من باقوتةٍ حمراء منسوجةٍ بالدَّرَّ على سبعين فراشاً بطَّيْنها من إستبرقٍ ولكل واحدةٍ سبعون وصبغةً. هذ أكله لمن صام شهر رمضان سوى ما عمل من الحسنات. وقال عليه السلام؛ من صام شهر رمضان واجتنب فيه الحرام والبهتان رضى الله عنه و أوجب له الجنان. قال الفقير رحمة الله تعالى؛ فإذا كان لشهر رمضان هذه الفضائل و لصَوَّامه هذه المراتب و المنازل فينبغى للعبد أن يبادر بالخيرات ويسبق إلى الطَّاعات والحسنات و يجتنب البدع و المنهيات. ويفرح بدخول شهر رمضان. ويغتَم خروجه ويعرف حرمة الشَّهر ويعظمه ويغتم أتامه ويستقبله بالصَّيام و الصدقة والتَّوبة عن الدَّنوب وإخلاص في الأعمال والخروج عن مظالم العبادو أن يحفظ لسانه عن الكذب والغيبة والتَّهمة والبهتان وبصره من نظر الحرام وسمعه من سماع اللُّهو و الهديان ويطنه من أكل الشَّبهة و الحرام وقلبه من الغلِّ والحسد والحقد والعداوة ويحفظ سائر جوارحه من الخطاي او الزَّلل. ويصوم بجميع

a٦١

أعضائه حتَّى لا يكون من الّذين أخبر النَّبيُّ عليه السَّلام عنهم بقوله ربِّ صلِّم ليس له من صومه إلا الجوع والعطش ويوسَّع التَّفقة على عياله ويرفق بما ليكه ومن تحت يده ويكتسب من الحلال ويدارى النَّاس في البيع والشَّرا والمعاملات ويوفى الكيل والميزان ويصالح النَّاس ويرضى الخصماء ويقضى الدَّيون إن كان قادراً ويعمّر المساجد بالتَّراويح و ينوِّرها بالقناديل والمصابيح ويزيد في الخيرات والطَّاعات من الصَّلوات والصدقات ويخرج حقَّ الله تعالى فيه ويوصله إلى أربابه ويحسن إلى الفقراء واليتامى والمساكين ويصل الأرحام لأنَّ الحسنات في شهر رمضان تزداد. و تضاعف كما قال صلى الله عليه وسلم ركعةٌ في شهر رمضان خيرٌ من ألف ركعةٍ فيما سواه وصدقةٌ في شهر رمضان خيرٌ من ألف صدقةٍ فيما سواه و يكون خائفاً من الله تعالى في عدم قبول صومه وراجياً في قبوله. ويكون خاشعاً في قبوله

٢٢٦ شعاب الإيمان، ٥، ٢٠٣.

٢٢٧ النِّصائ، " غسل و تيمم"، ٦ .

٢٢٨ جامع الأحاديث، ٩، ١٨١

٢٢٩ صحيح ابن حزيمة، ٢، ٩١٠، ١٨٨٧

٢٣٠ الرحمان ٥٥/٧٢.

و يكون خاشعاً في عبادة ربه تعالى وعاملاً لأخوته. ويفطر بالحلال ويصوم بهذه الخصال فإذا فعل هذا صار مستحقاً لهذه الفضائل. كما قال

b٦١

التَّحْيَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ من أدرك شهر رمضان وعرف حرمة وصام نحاره وقام ليله و أدى زكاة ماله خرج من شهر رمضان ولم يبق عليه ذنب. يطالبه الله تعالى بذلك غفراً لله له البتة البتة. ^{٢٣١} نسأل الله تعالى أن يوفّقن القيام حقوق شهر رمضان ويجعل خاتمة أمرنا بالشهادة و الرضوان بفضله وكرمه. إنّه حنان مّان.

فصل في عدد الصيام

إعلم بأنّ جنس الصّيام على سبعة عشر نوعاً. المذكور في القرآن ثمانية، أربعة منها متتابعة. وهي صوم شهر رمضان وصوم كفارة الظّهار وصوم كفارة القتل وصوم كفارة اليمين. و أربعة منها صاحبها بالخيار في التّتابع والتّفريق. وهي صوم قضاء رمضان وصوم فدية الحلق للمحرم وصوم التمتع وصوم جزاء الصّيد للمحرم وتسعة لا ذكر لها في القرآن خمسة منها متتابعة. وهي كفارة الإفطر في شهر رمضان و صوم شهر بعينه إذا نذر وصوم شهر غير عيّّن إذا أوجبه على نفسه متتابعاً و إعتكاف شهر بعينه و إعتكاف شهر غير معيّّن. إذا أوجبه على نفسه متتابعاً و أربعة منها صاحبها بالخيار في التّتابع والتّفريق. وهي النّذر المطلق وصوم

a٦٢

التّطوّع و إعتكاف التّطوّع و إعتكاف الواجب المطلق وصورة إعتكاف التّطوّع. أن يدخل المسجد بنية الإعتكاف من غير أن يوجب على نفسه قبل ذلك. فيكون معتكفاً بقدر ما أقام وله ثوب المعتكفين. مادام في المسجد فإذا خرج إنتهى إعتكافه. وهذا النوع من الإعتكاف يجوز بالصّوم وغير الصّوم ويجوز التّتابع و التّفريق. والله أعلم.

فصل في النّية

الأصل فيها قوله صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؛ لاصيام لمن لا ينوي الصّيام من اللّيل. ^{٢٣٢} وفي رواية؛ لاصيام لمن لم يعزم الصّيام. و في رواية؛ لا صيام لمن لم يبيّن الصّيام من اللّيل. إعلم بأنّ النّية واجبة على الصّائم في جميع الصّيام. فإذا أراد أن يصوم شهر رمضان ينوي كلّ ليلة لصوم الغد و يقول نويت أن أصوم الله تعالى غداً صوم فريضة رمضان. ويقول في كفارة الظّهار نويت أن أصوم الله تعالى غداً صوم كفارة الظّهار. وكذلك في جميع الصّيام ينوي الصّوم وصفته أن ينوي الصّوم والمضاف إليه. ولو اقتصر على نية الصّوم من غير أن يصفه أو أن يضيفه إلى شيء جاز في صوم شهر رمضان والنّذر المعين وصوم التّطوّع. و لا يجوز فيما سواها هذا في الأدل وفي القضاء. يقول نويت أن أصوم لله تعالى غداً صوم

^{٢٣١} كنز العمال، ١٦، ٤٢، ٤٣٨٥٠ (هذا حديث متشابه)

^{٢٣٢} موطأ، "سهو"، ٣٧١

الفرض قضاءً عن شهر رمضان. أو صوم غداً قضاءً عن التطوع أو عن ما أوجبت على نفسى. وإتيه عمل القلب. وهو أن يعلم أي صوم يصوم فرضاً أو نفلًا أو قضاءً أو أدًا أو كفارةً أو جزاً. والأفضل أن ينوى بقلبه ويذكر بلسانه. ولو ذكر بلسانه ولم ينوى بقلبه. لا يجوز ولو لم يذكر بلسانه ولم ينو بقلبه ولكن تسخر على نيّة الصوم أو زاد في العشاء على خلاف عادته أو غسل الفم على نيّة الصوم أو حلّل الأسنان لأجل الصوم. جاز في كل صوم يكفيه أصل النيّة. في كل صوم لا يكفيه أصل النيّة لم يجز. ولو نوى الصوم في شهر رمضان فحسب أنوى التطوع أو واجباً آخر أو القضاء يقع عن فرض الوقت. وكذلك المسافر عند أبي يوسف و محمد رحمهما الله. و أما عند أبي حنيفة رضى الله عنهما صام بنية واجب آخر يقع عما نوى. وإن صام بنية التطوع يقع عما نوى. وفي رواية يقع عن رمضان ووقت النيّة من غروب الشمس إلى طلوع الفجر الثاني. فإن نسي النيّة من الليل ينويها بالنهار أى وقت تذكر إلى الزوال فإذا زالت الشمس. ولم ينو لا تجوز النيّة بعده. ولا يعتدّ بذلك اليوم عن رمضان ولا عن غيره من جنس الصوم. وعليه قضاء ذلك اليوم ولا

كفارة عليه. ولا يفطر بعد الزوال تشبهاً بالصائمين فإن أفطر فلا شيء. عليه غير القضاء وكذلك إذا أفطر قبل الزوال. وروى عن أبي يوسف رحمه الله أنه قال؛ إذا أفطر قبل الزوال يجب عليه الكفارة. ثم الصوم على ضربين عين ودين. فالصوم العين ثلاثة صوم رمضان وصوم التطوع وصوم التندر في يوم بعينه أو شهر بعينه. وما سواها صوم دين ثم الصوم المعين تجوز فيه النيّة قبل الزوال. إذا نسي النيّة من الليل والصوم الدين لا يجوز فيه النيّة الا من الليل. ويستحب له أن يقول عند إفطاره الحمد لله الذى أعاننى فصمت و رزقنى فأفطرت. ألهم لك صمت وعلى رزقك أفطرت وبك آمنت ولك أسلمت وعليك توكلت. ولصوم الغدونيّة أن أصوم لوجهك الكريم خالصاً. فاغفرلى ماقدمت وما أخرت وما أسررت وما أعلنت وما أنت أعلم به منى. يا ذا الجلال والإكرام يا أرحم الراحمين.

فصل فى الصوم

الأصل في وجوبه قوله تعالى: يا أيها الذين آمنوا كتب عليكم الصيام كما كتب على الذين من قبلكم.^{٢٣٣} وقوله تعالى: فمن شهد منكم الشهر فليصمه.^{٢٣٤} وقوله صلى الله عليه وسلم؛ صوموا الرؤيته و أفطر و الرؤيته فإن غم عليكم الهلال فعذ واشعبان ثلاثين يوماً.^{٢٣٥}

ثم صوموا وقوله عليه السلام؛ بنى الإسلام على خمس شهادة أن لا إله إلا الله و أنّ محمداً عبده و رسوله و إقام الصلاة و إيتاء الزكاة وصوم شهر رمضان وحج البيت من استطاع إليه سبيلاً.^{٢٣٦} وقوله عليه السلام؛ صلّوا خمسكم وصوموا شهركم وحجوا بيت ربكم و أدّوا زكاة أموالكم طيبة بها أنفسكم تدخلوا جنة ربكم.^{٢٣٧} وروى أنّ رجلاً جاء إلى رسول الله صلى الله عليه وسلم فقال أبصرت الهلال

^{٢٣٣} البقرة ١٨٣/٢.

^{٢٣٤} البقرة ١٨٥/٢.

^{٢٣٥} البخاري، "الصوم"، ١١.

^{٢٣٦} البخاري، "إيمان"، ١.

^{٢٣٧} النساء، "غسل و تيمم"، ١٥.

^{٢٣٨} الترمذي، "سفر"، ٤٣.

فقال عليه السلام أتشهد أن لا إله إلا الله و أن محمداً رسول الله قال نعم قال عليه السلام لبلال رضى الله عنه قم يا بلال فأذن في الناس فليصوموا غداً.^{٢٣٨} قال محمد بن الحسن رضى الله عنه؛ لا يصام اليوم الذى يشك فيه أنه من رمضان إلا تطوعاً. ولو صام بنية التطوع جاز سواء. كان صليماً قبل ذلك أو ابتداء الصوم فيه ويكره أن يصوم بنية من رمضان أو عن واجب آخر أو أن يكون متردداً في أصل النية. نحو أن يقول إن كان غداً من رمضان فهو صليماً عنه و إن كان من شعبان فهو غير صليماً لا يصير صليماً لأنه وقع التردد في أصل النية. ولو قال إن كان غداً من رمضان فهو صليماً عنه و إن كان

a٦٤

من شعبان فهو صليماً عن واجب آخر فإن ظهر أنه من رمضان أجزأه. فلأن التردد وقع في الجهة فبقي الأصل صحيحاً وكذلك كما في صحة الصوم. وقال بعضهم الإفطار أفضل. إلا إذا وافق صوماً كان يصومه قبل ذلك. وصورة الشك أن يستوى فيه طرف العلم والجهل. ولو رأى الهلال يوم الشك قبل الزوال أو بعد الزوال فهو لليلة الأتية ولا يكون ذلك اليوم من شهر رمضان في ظاهر الرواية. وروى عن أبي يوسف رحمه الله أنه قال؛ إذا رأي قبل الزوال فهو لليلة الماضية ويكون ذلك اليوم من شهر رمضان. ولو أن أهل مصر لم يروا الهلال فأكملوا عدة شعبان ثلاثين يوماً ثم صاموا. وفيه رجل صام يوم الشك بنية الغرض والتطوع ثم رأوا هلال شوال عشية التاسع والعشرين من رمضان فصام أهل مصر تسعة وعشرين يوماً وذلك الرجل صام ثلاثين يوماً فإن أهل مصر. قد أصابوا و أحسنوا وقد أساء ذلك الرجل و أخطأ. وينبغي للناس أن يلتزموا الهلال في اليوم التاسع والعشرين من شعبان. فإن رأوه صاموا و إن غم عليهم أكملوا عدة شعبان ثلاثين يوماً. ثم صاموا ووقت الصوم من حين

b٦٤

طلوع الفجر الثاني إلى غروب الشمس. والصوم هو الإمساك عن الأكل والشرب والجماع تحاراً مع النية. ومن سافر في شهر رمضان قبل الفجر فله أن يفطر. و إن سافر بعد طلوع الفجر لم يفطر بقية يوم إلا من عذر. و إن أفطر من غير عذر يكره ويكون أثماً وعليه القضا دون الكفارة. والأفضل له أن يصوم في سفره إذا كان يقدر على الصوم. والأفضل له أن يفطر إن كان يلحقه المشقة. والصوم في السفر عزيمة. والإفطار رخصة. بخلاف قصر الصلاة فإنه عزيمة. والله أعلم.

فصل في التسيان

الأصل فيه ما روى عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال: للذي أكل أو شرب ناسياً لصوم ثم علي صومك قال فإنما أطعمك الله وسقاه.^{٢٣٩} وفي رواية من نسي وهو صليماً فأكل وشرب فليتم صومه فإنما أطعمه الله وسقاه.^{٢٤٠} قال عليه السلام؛ من أفطر في شهر رمضان ناسياً فلا قضاء عليه ولا كفارة.^{٢٤١} ومن أكل أو شرب أو جامع ناسياً لم يفطر استحساناً. ولو صب الماء في فم الصائم التلثم فدخل جوفه فسد صومه. وكذلك التلثم إذا جامعها زوجها ولم تنتبه فسد صومها. ولو تمضمض فسبق الماء لحلقه

^{٢٣٩} نصب الراي، ٢، ٤٤٥.

^{٢٤٠} صحيح ابن حزيمة، ٣، ٢٣٩، ١٩٩٠.

^{٢٤١} مسلم، "سيامي"، ١١٥٤.

ودخل جوفه إن كان ذاكرًا لصومه فسد صومه. و إن أكله عمدًا فسد صومه. ولو كان بين أسنانه شيء فدخل حلقه بغير فعله لم يفسد صومه. و إن كان أقلّ من مقدار الخمصة لم يفسد صومه فإن كان مقدار الخمصة فصاعدا فعليه القضاء دون الكفارة. فإذا أكل أو شرب أو جامع ناسيًا فظنّ أنّ ذلك يفطره ثم أكل متعمدًا فعليه القضاء دون الكفارة. ولو احتجم فظنّ أنّه يفطر ثم أكل متعمدًا إن كان عالمًا بالخبر وهو قوله صلى الله عليه وسلم؛ أفطر الحاجم والمحجوم^{٢٤٢} فأفطر متأّلاً بالخبر أو استفتى فقيهاً فأفتاه بالخبر لا تجب الكفارة. و إن كان جاهلاً بالخبر ولم يستفت فقيهاً فعليه القضاء و الكفارة. وفي الغيبة تجب الكفارة سواءً أول ولم يؤوّل. ولو جامع امرأته وهو ناسيًا لصومه فتذكّر وانتزع من ساعته أو طلع الفجر وهو مخالطٌ لأهله فانتزع من ساعته. قال محمدٌ رحمه في الصورتين لا يفسد صومه. وقال أبو يوسف رحمه الله في التّاسي لا يفسده وفي الّذى طلع الفجر يفسد. ولو لم ينتزع و أتمّ الجماع بعد التّدكّر فسد صومه ولا كفارة

عليه. وكذلك لو ظنّ أنّ الليل باقٍ و قد طلع الفجر وانتزع في الحال. ولو أوجّ في امرأته قبل الصّبح ثم خشي أن يطلع الفجر فانتزع منها فأمنى بعد الصّبح لم يفسد صومه. و كذلك إذا لم ينتزع و ترك الجماع فأمنى بعد الصّبح عند محمدٍ رحمه الله لعدم الجماع بعد الصّبح. و أمّا اللّمس ونزول المنيّ بعد الصّبح فلا يضرّه. والله أعلم.

فصل في العمد

الأصل فيه ما روى؛ أنّ أعرابياً جاء إلى النّبيّ صلى الله عليه وسلم فقال يا رسول الله هلكت و أهلكت. فقال عليه السّلام؛ ماذا صنعت فقال واقعت امرأة في شهر رمضان عامداً. فقال عليه السّلام؛ أعتق رقبةً. قال ليس عندي ما أعتق. قال فصم شهرين متتابعين. قال ما أستطيع. قال عليه السّلام؛ فأطعم ستين مسكيناً. قال لأجد ما أطعم. قال فأتي رسول الله صلى الله عليه وسلم بعرق من تمرٍ فيه خمسة عشر صاعاً فقال خذها وفزقها على المساكين. فقال أعلي أهل بيت أخرج مني يا رسول الله فوالله ما بين لابي المدينة أحدٌ أخرج مني ومن عيالي. فقال عليه السّلام؛ فأنتم إذا وضحك حتّى بدت أسنانه. فقال عليه السّلام؛ كلّها و أطعم عيالك

يجزى ولا يجزى أحداً بعدك.^{٢٤٣} وقال عليه السّلام؛ من أفطر في رمضان عامداً فعليه ما علي المظاهر و من جامع امرأة في نحر رمضان عامداً فعليه القضاء و الكفارة إن كانت مطوعةً و إن كانت مكروهةً فلا كفارة عليها. و كذلك هذا الحكم في التقاء الختانين من غير إنزال. وكذلك الجماع في الدّبر أنزل أو لم ينزلوا. لو جامع فيما دون الفرج أو أتى بهيمةً أو عالج ذكره بيده إن أنزل فسد صومه ولا كفارة عليه و إن لم ينزل لا يفسد صومه. ولو نظر إلى امرأته بشهوةٍ فأنزل أو احتلم فأنزل أو تذكّر فأنزل فعليه الغسل ولا يفسد صومه و إن قبلها أو لمسه بشهوةٍ فأنزل فعليه القضاء دون الكفارة. وكذلك هذا الحكم في المرأة إذا أنزلت. ولا بأس بالقبلة أو اللّمس للصّائم إذا أمن على نفسه ويكره إذا لم يأمن. ولو أكل أو شرب متعمداً فعليه القضاء والكفارة. ولو أكل مسكاً أو زعفراناً أو اهليلجاً أو لونه صغيرةً أو بطيخةً أو دقيقاً فعليه القضاء والكفارة ولو أكل طيناً أرميئاً فعليه القضاء والكفارة. و إن أكل غير الأرمي لا كفارة عليه. ولو أكل حجراً أو مدرّاً أو حديداً أو

^{٢٤٢} موطأ، "سهو"، ٣٥٥

^{٢٤٣} الدارمي، "علم"، ٣

نواة أو حصاة أو حشيشاً أو خشبة أو جوزة رطبة أو يابسة أو لوزاً يابساً أو عجيناً فعليه القضاء دون الكفارة. و الأصل في هذا أنّ كل شيء يقصد إليه للغد أو للدو فعليه القضاء والكفارة وإن لم يقصد إليه لاغداً ولا دواً فعليه القضاء دون الكفارة. وإن أكل ورق الشجر إن كان ممّا يؤكل عادةً فعليه القضاء والكفارة. وإن كان ممّا لا يؤكل عادةً فلا كفارة عليه. وكذلك كلّ نباتٍ نبت من الأرض. ولو خرج من أسنانه دمٌ فدخل حلقه أو ابتلعه إن كانت الغلبة للدم فسد صومه وإن كانت للبراق لم يفسد صومه، وإن كانا سوياً فسد. ولو أخرج البراق من فمه ثم ابتلعه فسد صومه. وكذلك إذا ابتلع براق غير. ولو أدخل أصبعه في دبره لا يفسد صومه. ولو أدهنها أو بلّها بالماء أو البراق ثم دخلها فسد صومه. ولو أدخل حشيةً فإن كان طرفها خارجاً لم يفسد صومه. وإن غابت في الدبر فسد صومه. وكذلك إذا ابتلع خيطاً وطرفه في يده لم يفسد صومه أما إذا ابتلع فسد صومه. ومن تسخّر على ظنّ أنّ الفجر لم يطلع أو أظفر. وهو يرى أنّ الشمس قد غربت ثم تبيّناً الفجر قد طلع أو أنّ الشمس لم تغرب

فعليه القضاء دون الكفارة. ولو شك في طلوع الفجر أو في غروب الشمس الأفضل أن لا يتسخر ولا يفطر. ولو تسخّر مع الشك ثم تبين أنّ الفجر قد طلع لا يفسد صومه ولو أفطر مع الشك ثم تبيّن أنّ الشمس لم تغرب فسد صومه واختلفوا في الكفارة. قال بعضهم تجب الكفارة لأنه تيقن بالتهار وشك في الغروب. وقال بعضهم لا تجب لأنه قصد بذلك إقامة السنّة لأنّ تعجّل الإفطار سنّة. ومن رأي هلال رمضان وحده صام وإن لم يقبل الإمام شهادته فإن أفطر فعليه القضاء دون الكفارة. ومن رأي هلال شوال وحده لم يفطر فإن أفطر فعليه القضاء دون الكفارة. وإذا كانت بالسّم علة قبل الإمام شهادة الواحد العدل في رؤية هلال رمضان رجلاً كان أو امرأة حراً كان أو عبداً أو محدوداً في قذف. ولو كان هذا الواحد من خارج المصر لم تقبل شهادته وإن لم يكن بالسّم علة لم تقبل الشهادة. حتّى يراه جمعٌ كثيرٌ يقع العلم بخبرهم في هلال الفطر. إذا كانت بالسّم علة لم تقبل إلا شهادة جماعة. يقع العلم بخبرهم وإن لم يكن بالسّم علة لم تقبل إلا شهادة رجلين أو رجلٍ وإمرأتين. ولا بأس للصّائم الاكتحال والادّهان وإن دخل طعمه في حلقه. وإذا دخل

الغبار أو الدخان في حلقه أو أنفه و وصل إلى جوفه لم يفسد. وكذلك طعم الأدوية إذا وجدت في حلقه لم يفسد صومه ومن استعط أو احتقن أو أظفر في أذنه فإن وصل إلى جوفه أو دماغه وهو ذاكرٌ لصومه فسد صومه ولا كفارة عليه. وإن داوى جأيفة أو أمة بدواءٍ ربط فوصل إلى جوفه أو دماغه وهو ذاكرٌ لصومه فسد صومه عند أبي حنيفة وعندهما لا يفسد. ولو كان الدواً يابساً لم يفسد صومه بالاتفاق. ولو أظفر في إحليله لم يفسد عند أبي حنيفة ومحمدٍ رحمهما الله. وعند أبي يوسف رحمه الله فسد صومه. والإقطار في فرج المرأة يفسد صومها بالاتفاق. ولو طعن برمحٍ أو رمى بسهمٍ فوصل إلى جوفه لم يفسد وإن بقي الرّج أو النّصل في الجوف فسد صومه. ويكره أن يذوق شيئاً بلسانه أو فمه. وإن مضع العلك لم يفطر ويكره قيل هذا إذا كان لعلك معجوناً فأما إذا كان علكاً لم يلثم بعد فإنه يفطره وكذلك يكره للمرأة أن تمضغ لصبيها الطعام إذا كان لها منه بد. وروى عن أبي يوسف رحمه الله أنّه يكره أن يستاك بسواكٍ مبلولٍ و أما الرّطب الأخضر. فلا يكره ومن أصبح جنباً لا يضرّه وإن بقي ذلك

اليومعلي تلك الصّفة. وليس في إفساد صوم غير شهر رمضان كفّارة. والكفّارة عتق رقبة مؤمنة كانت أو كافر إن قدر عليها. و إن لم يقدر عليها فصيام شهرين متتابعين. و إن لم يقدر فإطعام ستين مسكيناً. كلّ مسكين نصف صاع. من برّ وكفّارة الإفطار وكفّارة الظّهار واحدة. ويجوز طعام الإباحة فيها. والله أعلم.

فصل في القئ

الأصل فيه قوله صلى الله عليه وسلم؛ من قأ فلا قضاء عليه ومن استقأ فعليه القضاء^{٢٤٤} وفي رواية إذا ذرعه القئ ملء فيه لم يفسد صومه و إن عاد إلى جوفه فسد صومه عند أبي يوسف رحمه الله. لأنّه عاد إلى جوفه ما نقض الوضوء فينقض الصوم. وعند محمّد رحمه الله لم يفسد لأنّه لم يوجد منه الصّنع لافي الإخراج ولا في الإعادة ولو أعاد فسد صومه بالإتفاق. و إن قأ أقلّ ملأ فمه لا يفسد صومه بالإتفاق. وكذلك إن أعاد إلى جوفه وإن أعاده لم يفسد صومه. في قول أبي يوسف رحمه الله لأنّه أعاد ما لم ينقض الوضوء فلا ينقض الصّوم. وقال محمّد رحمه الله يفسد لأنّه وجد منه الصّنع حيث أعاده ولو استقأ ملء الفم فسد صومه بالإتفاق سواء أعاد بعد ذلك أو لم يعد و إن استقأ دون ملء الفم لم يفسد صومه. عند أبي يوسف رحمه الله لأنّه

b٦٨

لم تنقض طهارته فلا ينقض صومه. وعند محمّد رحمه الله فسد صومه سواء أعاده بعد ذلك أو لم يعد لأنّه وجد منه الصّنع في الإخراج و الإعادة. وقال أبو يوسف رحمه الله إن عاد لم يفسد و إن أعاده فله فيه روايتان. في رواية لا يفسد لأنّه وجد منه الصّنع في الإخراج والإعادة. وفي رواية لا يفسد لأنّه لم ينقض طهارته فلا ينقض صومه. والله أعلم.

فصل في العذر

الأصل فيه قوله: فمن كان منكم مريضاً أو على سفرٍ فعده من أيّامٍ آخر. " أي من أفطر بالعذر في شهر رمضان فعليه القضاء في أيّامٍ آخر.^{٢٤٥} الحامل و المرضع إذا خافتا على أنفسهما أو ولدتهما أفطرتا وقضتا ولا فدية عليهما. وكذلك المريض وصاحب العلة إذا خافا زيادة المرض والعلة. ومن أفطر بالعذر كالمرض والعلة والسفر والحيض والنّفس وغيرهما إن قدر على القضاء يلزمه. ولا يجزيه الإطعام و إن مات قبل القدرة لا يلزمه. و إن قدر على قضي البعض دون البعض يلزمه قضاء ما قدر. و إن مات في جميع هذه الوجوه إن أوصى أن يطعم عنه صحّت وصيّته ويطعم عنه من ثلث ماله. لكلّ يوم نصف صاع من برّ. و إن مات من غير وصيّة لا تجبر ورثته على الإطعام عنه إلّا إذا تبرّعوا

a٦٩

هم من أهل التّبرع والشيخ الفاني الذي لا يقدر على الصّوم يفطر. ويطعم لكلّ يوم مسكيناً كما يطعم في الكفّارات. و إن مات و أوصى يطعم عنه و من شرع في صوم التّطوّع أوفى صلاة التّطوّع ثمّ أفسده قضاء. و إذا بلغ الصّبي أو أسلم الكافر أو طهرت الحائض أو النّفس أو أفاق المجنون أو برأ المريض أو أقام المسافر في نهار رمضان يمسون بقيّة ذلك اليوم ويصومون مابعد ويقضون ذلك اليوم و

^{٢٤٤} موطأ، "سهو"، ٣٥٧

^{٢٤٥} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة B.V. / b ٧٢

يصومون ماضى من الشهر إلا الصَّيِّ والكافر فإِثْمَا لا يقضيان شيئاً ولو نوت الحايض أو النَّفساء أو الكافر صوم ذلك اليوم لا يجوز عن الغرض ولا عن التَّطَوُّع والصَّيِّ والمجنون الأصلِّي إذا نوبا عن الغرض لا يجوز و عن التَّطَوُّع يجوز و المرض و المجنون و العارضى و المسافر إذا نوى عن الغرض أجر أهم. وكذلك عن التَّطَوُّع في ظاهر الرواية لافرق بين المجنون الأصلِّي والعارضى. و إن كان البلوغ والإسلام والطَّهر والإفاقة والإقامة والصَّحَّة قبل الفجر بساعة يلزمهم صلاة العشاء وصوم الغد. إلا الحايض إذا كانت أيامها دون العشرة و النَّفساء إذا كانت دون الأربعين. فإن وجدت من اللَّيْل مقدار ما يسع فيه

b٦٩

الإغتسال وساعة أخرى يلزمهما صلاة العشاء وصوم الغد. و إذا اشتبه على الأسير في يد العدو وشهر رمضان. فهذا لا يخلوا إما أن وافق صومه شهر رمضان أو تقدّم أو تأخّر إن تقدّم لا يجوز. و إن وافق يجوز. وكذلك أن تأخّر إلا في خمسة أيّام يوم الفطر والأضحى و أيّام التشريق فإنّه يقضيها فحسب. والله أعلم.

فصل في مساييل متفرقة

الصَّيِّم إذا نوى الفطر لم يبطل صومه ما لم يأكل. ولو تناوب فوقعت قطرة ماء في حلقه أو صبّ في حلقه وهو نائم أو كان مكرهاً فسد صومه. ولو أخر قضاء رمضان حتّى دخل رمضان أخر فلا فدية عليه. وروى عن أبي يوسف رحمه الله أنّه قال؛ لو أوجب على نفسه صوم يوم بعينه فصامه بنية التَّطَوُّع يقع عن المنذور. ولو نوى عن واجبٍ أخر يقع عن ما نوى ولو نوى التَّطَوُّع وقضا رمضان يقع عن القضاء في قول أبي يوسف رحمه الله. وقال محمّد رحمه الله يقع عن التَّطَوُّع ولو نوى قضاء رمضان وكفارة الظَّهَار كان عن القضاء في قول أبي يوسف رحمه الله. وقال محمّد رحمه الله يقع عن التَّغَلّ. ولو نوى التَّذرّ المعين وكفارة اليمين فهو عن المنذور المريض إذا نذر صوم شهر بعينه

av٠

فإن مات قبل أن يصحّ لم يلزمه شيء. و إن صحّ يوماً منه لزمه أن يوصى بجميع الشَّهر عند أبي حنيفة رحمه الله. و كذلك عند أبي يوسف رحمه الله. وقال محمّد رحمه الله يلزمه بقدر ماصح. ولو جنّ رمضان كلّ فلا قضاء عليه. ولو أغمى عليه شهر رمضان كلّ فعليه القضاء. ولو أغمى عليه ليلة من شهر رمضان أو في يوم منه ونوى ذلك اليوم أجزأه. ولو نذر صوم شهر بعينه لزمه أن يصومه. و إن أفطر يوماً منه لزمه قضاء ذلك اليوم خاصّة وعليه كفارة اليمين إذا أراد يميناً لقوله عليه السَّلام التَّذرّ يمين. ^{٢٤٦} وقال أبو يوسف رحمه الله لا تجتمع القضاء والكفارة. ولو أوجب شهراً متتابعاً غير عيّن فافطر يوماً استقبل و إذا حاضت المرأة في صوم شهرين لم يمنع التَّتابع. و أمّا في صوم كفارة اليمين فإنّها تستقبل. وروى عن محمّد رحمه الله أنّها لو صامت شهراً ثمّ حاضت ثمّ أيست من الحيض في الشَّهر الثَّاني استقبلت. وروى عن أبي يوسف أنّها لو حملت في الشَّهر الثَّاني فبنت. ولونذر صوم سنّة متتابعة فافطر يوم الفطر والتَّحر وإيّا التَّشريق لم يستقبل. ولو أراد المسافر دخول مصر ينوى فيه الإقامة كره له أن يفطر.

^{٢٤٦} جامع الأحاديث، ٢٢، ٣٦٦

و إن كان يرى أنه لا يتفق له دخول المصر إلا بعد أن تغيب الشمس فلا بأس. بأن يفطر وكره أبو حنيفة^{٢٤٧} للصَّيَّام المضمضة والاستنشاق لغير الوضوء. وصَبَّاءُ ماء على الرأس والاعتسَال والتَّلَفُّف بالتَّوْب وعندهما لا يكره. ولا يكره الفصد والحمام للصَّيَّام. ولو شرع في الصوم على ظنِّ أنه عليه ثم تبيَّن أنه ليس عليه. فالأولى أن يمضى فيه فإن أفطر لا قضاء عليه. وكذلك هذا الحكم في الصَّلَاة المرأة. إذا كانت طاهرة في أول النهار ثم حاضت لم يجب عليها التَّشَبُّه بالصَّيَّامين. بخلاف ما إذا طهرت. و يكره الصَّوم في العيدين. و أيام التشريق ولو صامها كان صائماً مسيئاً. ولو نذر صوم هذه الأيام صحَّ نذره والأفضل له أن يفطر وينقضى. ولو صام خرج عن عهدة النذر خلافاً لنظر رحمه الله. ولو شرع في صوم هذه الأيام ثم أفسد لا قضاء عليه عند أبي حنيفة ومحمد رحمهما الله. وقال أبو يوسف رحمه الله عليه القضاء. ويكره صوم الوصال وهو أن لا يفطر. ونهي عن صوم الصَّمت. وهو أن لا يتكلَّم ولا بأس بصوم يوم الجمعة الأصحَّ أنه يجوز ذكره الطَّحاوي في كتابه. وقال أبو يوسف

رحمه الله يكره إلا أن يصوم يوماً قبله أو بعده. ويكره صوم التَّور والمهرجان. ويستحبُّ صوم أيام البيض. ولو طلع الفجر وهو مواقع لأهله فنزع مع طلوع أو كان يشرب الماء فقطعه أو ألقى اللَّقْمَة من فصومه تاماً. ولو مسَّ امرأته أو قبلها فظنَّ أنَّ ذلك يفطره فأفطر بعد ذلك فعليه القضاء والكفارة. إلا إذا كان تأوَّل حديثاً أو استفتي فقيهاً فإن أخطأ الفقيه أو كان الحديث خطأً لا تجب الكفارة. ولو أدهن شاربه يظنُّ أنَّ ذلك يفطره فأفطر فعليه القضاء والكفارة ولم يعتبر ظنُّه سوءاً استفتى أو لم يستفتي. وروى الحسن بن زياد رحمه الله عن أبي حنيفة رحمه الله فيمن نوى قبل الزَّوال ثم جامع في بقية يومه لا كفارة عليه. ولو أفطر في رمضان مراراً ولم يكثر تجب عليه كفارة واحدة^{٢٤٨}. وإن كثر عن اليوم الأول ثم أفطر يوماً آخر يلزمه كفارة أخرى. ولو أفطر يومين من رمضان فعليه لكلِّ يوم كفارة ولو أفطر ثلاثة أيام من رمضان فأعتق للأول حين أفطر ثم الثاني والثالث كذلك فاستحقَّت الرِّقبة الثالثة فعليه الكفارة لليوم الثالث واستحقَّت الثانية أيضاً فعليه كفارة واحدة.

لليوم الثاني والثالث. وكذلك إذا استحقَّت الأولى فإن استحقَّت الأولى خاصة أو الثانية خاصة فلا شيء عليه. ولو صام أهل مصر تسعة وعشرين يوماً وفيهم مريضٌ لم يصم فعليه قضاء تسعة وعشرين يوماً. وإن لم يعلم المريض ما صنع أهل مصر صام ثلاثين يوماً. ولو صام أهل مصر ثلاثين يوماً للرَّؤية وصام أهل بلدٍ تسعة وعشرين يوماً للرَّؤية فعلى هؤلاء قضاء يوم واحد هذا. إذا لم يكن بين البلدتين تفاوتٌ تختلفت فيه المطالع. أما إذا كانت تختلف لم يلزم أحد البلدتين حكم الأخرى. ويكره الخروج من صوم التطوُّع إلا من عذرٍ. وروى عن محمدٍ رحمه الله أنه قال إذا دعاه أخٌ له إلى الطعام فهذا عذرٌ يفطر ويقضى. ولو قالت المرأة لله عليَّ أن أصوم يوم حيضتي أو قال الرجل في يومٍ قد أكل فيه فلا شيء عليهما. ولو قال لله عليَّ أن أصوم اليوم الذي يقدم فيه فلائٍ فقدم في يومٍ أكل فيه أوحاضت المرأة فلا شيء عليهما في قول محمدٍ رحمه الله. وقال أبو يوسف رحمه الله يجب عليهما القضاء. ولو قدم فلائٍ ليلاً لم يجب عليه شيء.

^{٢٤٧} زيادة في نسخة ١٤٤٠/ ١٥٨ a "يوسف"

^{٢٤٨} زيادة في نسخة ١٤٤٠/ ١٥٩ b "لليوم الثالث و أن استحقَّت الثانية"

ولو قدم بعد التَّوَال لم يجب شئٌ عند محمدٍ رحمه الله. ولا رواية عن أبي يوسف رحمه الله. ولا تصوم المرأة تطوعاً بغير إذن زوجها إلا إذا كان صومها لا يضربه بأن كان صليماً أو مريضاً فلها أن تصوم وليس له منعها. ولا يجوز للعبد والمدبر و أم الولد أن يصوموا بغير إذن المولى. وإن لم يضربوا بالمولى وللزَّوج والمولى أن يفطرها إذا كان الشَّروع بغير إذنها. وتقضي المرأة إذا أذن لها الزَّوج أو بانت منه ويقضي العبد إذا أذن له المولى أو أعتق والأجير الذي استأجره إنسانٌ للخدمة لا يصوم تطوعاً إلا بإذن المستأجر. إذا كان الصَّوم يضربه في الخدمة "و إن كان لا يضربه".^{٢٤٩} فله أن يصوم بغير إذنه و ابنة الرِّجل وابنة وقرابه يتطوع بغير إذنه. والله أعلم. نسأل الله تعالى أن يرزقنا درجة الصَّالِّين والقيَّمين ويجعلنا من الذَّاكرين الشَّاكرين بفضلِهِ وكرمه إنَّه أرحم الرَّاحمين و صلَّى الله على سيِّدنا محمدٍ و آله و صحبه أجمعين.

باب العمل بالعلم

روى عن رسول الله صلَّى الله عليه وسلَّم أنه قال؛ أَلْعَلُّمٌ أَمْنًا لله تعالى على عباده. ما لم يخالطوا

السُّلْطَان و لم يدخلوا في الدُّنْيَا. فإذا خالطوا السُّلْطَان ودخلوا في الدُّنْيَا فقد خانوا الرُّسُول فاغترلوهُم واحذروهُم.^{٢٥٠} قال عليه السَّلام ويلٌ للَّذي لا يعلم مرَّةً و ويلٌ لمن يعلم ولا يعمل سبع مرَّات.^{٢٥١} وعن أبي الدرداء رضي الله عنه أنه قال؛ إني أخاف أن يقال لي يوم القيمة يا عومر ماذا علت؟ ولكني أخاف أن يقال لي يوم القيمة يا عويمر ماذا عملت. وعن عيسى بن مريم عليهما السَّلام؛ أنه قال من علم وعمل فذلك الذي يدعى في ملكوت السَّمَوَات عَظِيمًا. و قال عليه السَّلام؛ ما أكثر الأشجار وليس كلُّها بمثمٍ وما أكثر الثَّمار وليس كلُّها بطيِّبٍ وما أكثر العلما وليس كلُّهم بمُرشدٍ وما أكثر العلوم وليس كلُّها بِنَافِعٍ. و عن عمر بن الخطَّاب رضي الله عنه أنه قال؛ لعبد الله بن سلام رضي الله عنه من أرباب العلم. قال الذين يعملون به قال فما ينفي العلم من صدور العلماء قال الطَّمَع. قال سهل بن عبد الله رضي الله؛ النَّاس كلُّهم موتى إلا العلما و العلما كلُّهم سكرى إلا العاملون. بالعلم والعاملون كلُّهم مغرورون إلا المخلصون و المخلصون على خطيرٍ عَظِيمٍ. وعن علي بن

أبي طالب رضي الله عنه أنه قال؛ إذا لم يعمل بعلمه يستنكف الجاهل أن يتعلَّم منه. وقال صلَّى الله عليه وسلَّم؛ يغفر للجاهل سبعين مرَّةً و لا يغفر للعالم مرَّةً واحدةً.^{٢٥٢} قال عليه السَّلام؛ أشدَّ النَّاس عذاباً يوم القيمة عالمٌ لا ينفعه الله بعمله.^{٢٥٣} و قال عليه السَّلام؛ لا يكون العالم عالماً حتَّى يكون بالعلم عاملاً.^{٢٥٤} قال عليه السَّلام؛ يكون في آخر الزَّمان عبَّادٌ جهَّالٌ وعلماءٌ فسَّاقٌ. وقال عليه السَّلام؛

^{٢٤٩} لا يوجد الجزء الذي في الاقتباس في نسخة ١٤٤٠/١٦١١ a

^{٢٥٠} كشف الخفي، ٢، ١٠٢، ١٨٣٨

^{٢٥١} كنز العمال، ١٦، ٢٢١، ٤٤٢٤٢

^{٢٥٢} الشيباني، أبو عبد الله أحمد بن محمد بن حنبل بن هلال بن أسد (م ٢٤١/٨٥٥)، الوري، (محقق سمير بن أمين الزهري)، الطبعة الأولى، رباد- السودي،

١٩٩٧/١٤١٨، ١، ٢٣، ٦٧.

^{٢٥٣} جامع الأحاديث، ١٦، ٣٢٦.

^{٢٥٤} جامع الأحاديث، ١٦، ٤٢٦.

من أزداد علماً فلم يزداد زهداً لم يزداد من الله إلا بعداً.^{٢٥٥} وقال الحسن البصري رحمه الله؛ عقوبة العلم موت القلب وموت القلب طلب الدنيا. وقال ملك بن دينار رحمه الله؛ قرأت في بعض الكتب أن الله عز وجل يقول إن أهون ما أنا صانع بالعالم إذا أحب الدنيا أن أخرج حلاوة مناجاتي من قلبه. وقال عمر بن الخطاب رضي الله عنه؛ إذا رأيتم العالم محباً للدنيا فإنهموه على دينكم فإن كل محب يخوض فيما أحبه. وكان يحيى بن معاذ الزاوي رضي الله عنه؛ يقول يا أصحاب العلم والسنة قصوركم قيصرته وبيوتكم كسروته واثوابكم ظاهريته وأخوافكم جالوتيه ومراكبكم قاروتيه وطباعكم

b٧٣

مارديته و أوانيكم فرعونيه ومأثمكم جاهليته ومذاهبكم شيطانيته فأين المحمديته. وقال مالك بن دينار رضي الله عنه؛ إن العالم إذا لم يعمل بعلمه زلت موعظته عن القلوب كما يزل القطر عن الصفياء. وقال عيسى بن مريم عليهما السلام؛ مثل الذي يتعلم العلم ولا يعمل به كمثل امرأة زينت في السر فظهر حملها فافتضحت وكذلك العالم الذي لا يعمل بعلمه يفضحه الله تعالى يوم القيامة على رؤس الإشهاد. وقال عليه السلام؛ من كتم علماً عنده أجمه الله يوم القيمة بلجام من النار. وقال رجل للحسن البصري رحمه الله؛ إن فقهاؤنا يقولون كذا. قال الحسن هل رأيت فقيهاً قط إنما الفقيه الزاهد في الدنيا الرغب في الآخرة البصيرة بدينه المداوم على عبادة ربه. وكان يقول إذا صار العلماء يجمعون الحلال صار العوام أكلة الشبهة وإذا صار العلماء يأكلون الشبهة صار العوام يأكلون الحرام وإذا صار العلماء يأكلون الحرام صار العوام كفاراً. وسئل النبي صلى الله عليه وسلم أي الناس أشتر. قال العلماء إذا فسد وإذا فسد العالم يفسد بفساده العالم. وقال بعض الحكماء تعلم العلم في زماننا

a٧٤

تحمته والاستماع به موانسة. والقول به شهوة والعمل به نزع النفس. وروى عن النبي صلى الله عليه وسلم أنه قال؛ من تعلم العلم لاربع دخل النار ليباهي به العلماء أوليمارى به السفهاء أو يقبل به وجوه الناس إليه أو يأخذ به من الأموال. قال الفقير إلى الله تعالى؛ فإذا كان المقصود من العلم العمل به فينبغي للعالم أن يعمل بعلمه ثم يعلم غيره لكي ينتفع ذلك الغير به. ويكون خائفاً من الله مطيعاً لأوامره ممتنعاً عن نواهيه راضياً بقضايه مواظباً على عبادة ربه مظهرراً لشريعة رسوله مداوماً على نشر العلم منقطعاً عن مخالطة السلاطين محتزراً عن دنياهم محتنباً. عن مال الوقف قانعا بما قسم الله تعالى له غير طالب للزيادة. ولا جامع لهؤلاء ولا طامع بما في أيدي الناس ولا مفتحراً بجاهه ولا معجب بعلمه ويكون مراقباً لأحواله محافظاً لسائر أعضائه صادقاً في أقواله مستقيماً في أفعاله عادلاً في أحكامه مستمعاً لكلام الوضيع والشريف محبباً لهم بالدين والإنصاف غير مایل إلى صنف دون صنف. ويكون ناصحاً للناس وداعياً لهم إلى الطاعة وبأمرهم بالمعروف ونهاهم عن المنكر. ويقضي بينهم بالحق ويعين المظلوم. ولا

b٧٤

يأخذ الرشوة ولا يخاف السلطان ويقول الحق بين يديه. وإن كان مرأ ولا يتكلم بهواه في غير الحق ويقضى بينه وبين خصمه بالقسط ولا يميل إليه ويكون السلطان والرعية والغنى والفقير عنده سواء في الحكم بينهم. ولا يتواضع لغنى لغناه ولا لدى جاه لأجل جاهه. بل يكون تواضعه لوجه الله تعالى. والأكرم عنده من هو وأكرم عنده من هو أكرم عند الله تعالى ويكون محباً للأرباب الخير. ومحزناً لهم على خيراتهم ومبغضاً لأرباب وناهيهم عن سوء أفعالهم. ويدلهم على الخيرات ويهديهم إلى سبيل الرشاد. ويتفحص عن

^{٢٥٥} جامع الأحاديث، ٤١، ٤٢٩.

نؤابه و أعوانه كيلا يظلمون الناس ويقعد ظاهراً ويكون بابه مفتوحاً مستفتيه غير مردود. ويكون ناصحاً للمتعلّمين ومتواضعاً لهم صابراً على تعليمهم ومتحمّلاً عنهم ومحزّضاً لهم ومشفقاً عليهم و ناظراً في أحوالهم يبرّ في حقّهم يقدروسع وطاقته ويكون تعليمه لوجه الله تعالى ولا يريد بذلك رياءً ولا سمعةً ولا رسماً ولا عادةً ولا زيادة جاهٍ ولا حرمةً وإتّما يريد به نشر العلم وتكثير الفقهاء وتقليل الجهلة. وإظهار دين الله تعالى وإقامه سنة رسول الله صلى الله عليه وسلّم

ayc

وتشديد قواعد الإسلام و الفرق بين الحلال و الحرام. ويكون خالصاً في ذلك و رغباً في الآخرة ومتيقناً بما وعده الله تعالى للعلماء العاملين بعلمهم من التّواب في الآخرة وراغباً في ثوابه خائفاً من عقابه. قال الفقيه أبو لّيث رحمه الله يراد من العالم عشرة خصائل. الخشية والتّصيحة والشّفقة والإحتمال والصّبر والحلم والتواضع والعقّة عن أموال الناس والدّوام على التّظر في الكتاب وقلة الحجاب وهو أن يكون بابه مفتوحاً للوضيع والشّريف فإنّه بلغنا أنّ النّبيّ داود عليه السّلام إتّما ابتلى من شدّة الحجاب. نسأل الله تعالى أن يوفّقنا على العمل بالعلم، ويجعلنا من العاملين والمخلصين المتوكّلين الصّابرين والقانعين بما قسم الله لنا والرّاضين بما قضى علينا والشّاكرين بما أنعم الله علينا وأن يحتم لنا بالخير والسّعادة والشّهادة بفضله وجوده و كرمه. إنّّه ذو الفضل والإحسان والكرم وإلّامتان. تمّت مقدمة الغزنوى بحمد الله و عوانه و حسن توفيقه و صلى الله عليه سيّدنا محمد و أله و صحبه و سلم و حسبنا الله و نعم الوكيل و الحمد لله و حده.